

TURUN YLIOPISTON JULKAISUJA
ANNALES UNIVERSITATIS TURKUENSIS

SARJA - SER. C OSA - TOM. 276

SCRIPTA LINGUA FENNICA EDITA

BULGARIANTURKKILAINEN ROMAANI 1960-LUVULLA

Jorma Atilla

TURUN YLIOPISTO
Turku 2008

Turun yliopisto, humanistinen tiedekunta,
yleinen kirjallisuustiede

Tutkimuksen ohjaaja

Liisa Steinby
Professori
Turun yliopisto, humanistinen tiedekunta,
yleinen kirjallisuustiede

Esitarkastajat

Kari Sallamaa
Professori
Oulun yliopisto, humanistinen tiedekunta,
kirjallisuus

Jouni Suistola
Professori
Near East University, Nicosia
International Relations

ISBN 978-951-29-3755-4 (PRINT)
ISBN 978-951-29-3756-1 (PDF)
ISSN 0082-6995
Painosalama Oy – Turku, 2008

Kiitokset

Käsillä olevan väitöskirjatutkimukseni pohjana on pitkäaikainen turkin kielen, turkkilaisen kulttuurin ja turkinkielisten kansojen historian harrastukseni. Tämä on aikaisemmin tuottanut mm. kielitieteellisiä ja kielihistoriallisia julkaisuja (Hazar Berisi: Karadeniz Kültür Çevresinde Türk Dili [Kasaareista nykypäivään: Turkin kieli Mustan meren kulttuuriipiirissä] Haarlem 1999 ja Oğuzcanın Karadeniz Serüveni [Oguusin Mustan meren seikkailu] Istanbul 2008) sekä Suomessa julkaistun turkin kieliopin ja sanakirjan.

Bulgarianturkkilainen kirjallisuus tuli väitöskirjani aiheeksi laajemman balkaninturkkilaisuuteen kohdistuvan kiinnostukseni osana. Tilaisuus nimenomaan bulgarianturkkilaisuuden kirjallisuuden tutkimiseen tuli sitä kautta, että tutustuin vuonna 2002 Ankarassa Hayriye Süleymanoğlu Yenisoyhin, bulgarianturkkilaiseen kielitieteilijään, folkloristiin ja kirjallisuushistorioitsijaan. Hän ohjasi minut Turkissa ja Bulgariassa toimivien kirjailijoiden ja kirjallisuusihmisten luo, joilta sain ensi käden tietoa bulgarianturkkilaisesta kirjallisuudesta, joka oli tuolloin tyystin kadonnut julkisesta tietoisuudesta. Näistä henkilöistä tärkeimpiä olivat 1960-luvun bulgarianturkkilaiset romaanikirjailijat Ömer Osman Erendoruk ja Sabri Tata, joiden kanssa kävin asiasta pitkällisiä keskusteluja. Tärkeä tietolähde oli myös Sabri Alagöz, väsymätön bulgarianturkkilainen kulttuuritaistelija. Ilman heitä väitöskirjaani ei olisi ollut mahdollista tehdä.

Työn valmistumisesta erityinen kiitos kuuluu edelleen työni ohjaajalle, professori Liisa Steinbylle, jonka panos työn valmistumisessa on ollut korvaamaton. Edelleen kiitän työn esitarkastajia, professori Jouni Suistolaa ja professori Kari Sallamaata hyödyllisistä kommentteista.

Haluan myös kiittää vanhempiani sekä vaimoani Sevil Abbasova Atillaa, joka on kannustanut ja tukenut työtäni.

Turussa 11.11.2008

Jorma Atilla

Sisällysluettelo

Kiitokset	3
1. Johdanto: bulgarianturkkilaisen romaanin tutkimisen ongelmia	7
1.1. Tutkimusaihe ja tutkimuskysymys.....	7
1.2. Lähde- ja tutkimusaineiston ongelmia.....	9
I BULGARIANTURKKILAISEN KIRJALLISUUDEN HISTORIALLISET, POLIITTISET JA INSTITUTIONAALISET EDELLYTYKSET	16
2. Nationalismi Balkanilla	16
2.1. Nationalismi ja suurvaltapolitiikka Balkanilla.....	16
2.2. Bulgaarit ja Bulgariat. Bulgarian valtio ja slaavibulgaarikansakunta, panslavistien luomuksia.....	19
2.3. Kielellinen ulottuvuus ja kirjallisuus: nationalistinen kielipolitiikka ja bulgarian kielen historian konstruointi.....	29
3. Turkin kieli ja kirjallisuus ennen nationalismia ja turkkilaisen kansakunnan synty	35
3.1. Turkin kirjakieli ja turkinkielinen kirjallisuus 600-luvulta 1800-luvulle	35
3.2. Turkkilaisuuden synty Osmani-imperiumin modernisoitumisprosessissa 1800-luvun lopulla	38
4. Turkkilainen kirjallisuusinstituutio	48
4.1. Uusi turkkilainen kirjallisuus: kirjallisuuden eurooppalaistuminen 1800-luvulla	48
4.2. Painotoiminta, aakkosreformi ja kielenohjailu	49
4.3. Turkinkielisen romaanin synty	54
4.4. 1800-luvun turkinkielinen romaani.....	55
4.5. 1900-luvun turkinkielinen romaani.....	57
4.6. Runouden valta-asema	63

5.	Balkanin turkinkielinen kirjallisuus.....	66
5.1.	Poliittista ja kulttuurista taustaa.....	66
5.2.	Vähemmistökirjallisuuden problematiikkaa: turkkilaiset ja unkarilaiset kirjallisuudet	69
6.	Bulgarianturkkilainen romaani	78
6.1.	Tekijät, teokset ja vastaanotto	78
6.2.	Halit Aliosmanof [myöh. Halit Aliosman Dağlı]	78
6.3.	Ömer Osmanof [myöh. Ömer Osman Erendoruk]	78
6.4.	Sabri Tatof [myöh. Sabri Tata].....	85
6.5.	İshak Raşidof [myöh. İshak Raşid Mazlumkaya]	86
II	İSHAK RAŞİDOFİN VIHREÄ VYÖ JA EROTESSA BULGARIAN-TURKKILAISEN TODELLISUUDEN KUVAUKSINA	87
7.	Sosialistinen realismi, realismi, “rivien välistä lukeminen”: metodinen refleksio.....	87
8.	<i>Vihreä vyö ja Erotessa: romaanien sisällön selostus.....</i>	92
9.	“Pakolliset elementit”	112
9.1.	Näkemyksiä uskonnosta	114
9.2.	Syyskuun yhdeksäs.....	121
10.	Vallitsevan järjestelmän arvostelua	128
10.1.	Luokka-asetelman keinotekoinen konstruointi	128
10.2.	Luokkaideologia ja kansallisuusideologia.....	131
10.3.	Kansalainen ja valtio	135
10.4.	Prostituutio, mustanpörssinkauppa ja tarpeettomat työntekijät.....	136
10.5.	Nuorten vapaa-ajan vieton sääntely	137
10.6.	Armeijakysymys	141
11.	Turkkilaisuus: identiteetti ja sosiaalinen todellisuus.....	143
11.1.	Turkkilaisuus Bulgariassa	143
11.2.	Turkin kieli: puhuttu turkki	150
11.3.	Turkinkielinen koululaitos	154
11.3.1.	Turkinkielinen koululaitos ennen syyskuun yhdeksättä	155

11.3.2.	Turkinkielinen korkeakoulu ennen syyskuun yhdeksättä.....	157
11.3.3.	Turkinkielinen koululaitos totalitarismin kaudella	159
11.3.5.	Sosialistisen ajan ammattikoulutus	167
11.4.	Julkiset tilat.....	170
11.4.1.	Vierasmaja ja kahvila	170
11.4.2.	Kirjastot ja lukutuvat	172
11.5.	Turkinkielinen lehdistö ja kirjallisuusinstituutio Bulgariassa	176
11.5.1.	Turkinkielinen lehdistö ennen syyskuun yhdeksättä	176
11.5.2.	Lehdistö totalitarismin kaudella.....	178
10.5.3.	”Lehtimies” ja ”runoilija” Erotessa-romaanissa: toimittajan ja runoilijan asema ja vaikutusvalta	180
11.5.4.	Nimetön lehdenlukijana: slaavilaistamispolitiikan seuraamuksia.....	185
11.5.5.	Lukeminen	189
11.5.6.	Teatteri	194
11.5.7.	Moderni media	195
11.6.	Nimet ja nimitykset.....	196
10.6.1.	Paikannimet	196
10.6.2.	Henkilönnimet ja nimitykset.....	197
12.	Orpous metaforana.....	204
13.	Rašidofin jälkeen	207
Lähteet.....		209
Liite 1.....		220

1. Johdanto: bulgarianturkkilaisen romaanin tutkimisen ongelmia

1.1. Tutkimusaihe ja tutkimuskysymys

Käsillä olevassa tutkimuksessa tutkimuskohteena on Bulgarian turkinkielisen vähemmistön kirjallisuus. Tarkemmin sanottuna tutkimus kohdistuu bulgarianturkkilaiseen romaaniin, joita on olemassa ainoastaan 1960-luvulta. Tätä ennen turkinkielistä kirjallisuutta oli Bulgariassa sen perustamisesta 1878 lähtien julkaistu lähinnä vain lehdistössä.

Turkinkielisen kirjallisuuden asema oli Bulgariassa fasistien valtaanpääsyyn vuonna 1934 asti suhteellisen itsenäinen. Vuoden 1944 kommunistisen vallankaappauksen jälkeen – käänteeseen viitataan bulgarialaisessa keskustelussa käsitteellä ”syyskuun yhdeksäs” – kirjallisuus oli edelleen poliittisesti hyvin säädeltyä. Vuonna 1960 poliittinen johto julisti turkinkielisten koulujen lakkauttamisen yhteydessä, että turkinkielisen kirjallisuuden kirjoittajia oli kannustettava. Kysymyksessä oli mitä ilmeisimmin poliittinen harhautusmanööveri, jolla oli tarkoitus peittää näkyvistä turkinkielisen koulutuksen lakkauttamisen merkitys. Kehotus kirjallisuuden kirjoittamiseen ja julkaisemiseen johti joka tapauksessa siihen, että jopa turkinkielisiä romaaneja julkaistiin 1960-luvulla erillisnaitena. Vuonna 1969 turkinkielisen kaunokirjallisuuden julkaiseminen kiellettiin: kaunokirjallisuus oli tästä lähtien julkaistava yksinomaan bulgarian kielellä. Institutionaaliset ja poliittiset ehdot määrittävät näin hyvin yksiselitteisellä tavalla tutkimuskohteen rajauksen: bulgarianturkkilaisista romaaneja voidaan tutkia ainoastaan 1960-luvulla.

Myös 1960-luvun näennäisesti vapaammalla kaudella oli hyvin pitkälti poliittisesti säädeltyä, mikä oli kirjallisuudessa mahdollista. Tämä koski luonnollisesti myös kirjallisuuden sisältöä. 1960-luvun romaaneja lukiessa on otettava välttämättä huomioon, että kirjallisuudelle oli olemassa tiukat sisällölliset vaatimukset: tiettyjen ”pakollisten elementtien” edellytettiin esiintyvän kaikissa julkaistuissa teoksissa. Jollei ole tietoinen näistä elementeistä eikä ylipäänsä niistä reunaehdoista, joiden alaisena kirjallisuus toimi, ei voi ymmärtää, mistä näissä romaaneissa oikeastaan on kysymys. Tämän lisäksi on myös tunnettava se rivien välistä lukemisen tapa, jollainen syntyi kansandemokraattisissa kirjallisuuksissa ylipäänsä.

1960-luvun bulgarianturkkilaisia romaaneja on luettava tietyn poliittisen ja historiallisen tilanteen sekä toisaalta vähemmistön kulttuurista identiteettiä ja todellisuutta koskevan problematiikan ilmauksena. Puhtaasti esteettinen tai esimerkiksi

kerrontatekninen lukutapa ei ole mielekäs, kun kyseessä on kirjallisuus, joka joutuu sanomaan etnisen ja kulttuurisen vähemmistön kannalta tärkeitä asioita olosuhteissa, jotka eivät suosi tai salli noiden asioiden sanomista. Hyvin säännellyissä olosuhteissa tuotetun kirjallisuuden tarkastelussa on luonnollista ja välttämätöntä ottaa lähtökohdaksi tuon kirjallisuuden toimintaedellytykset ja –ympäristö, jotka määrittävät sen toimintatavan ja tehtävän.

Vähemmistökirjallisuuteen 1960-luvulla kohdistuva säätely oli osittain sama kuin kirjallisuuteen fasismin tai sosialismin kaudella ylipäänsä kohdistunut säätely. Hyvin merkittäviksi ja lopulta selvästi merkittävimmiksi osoittautuivat kuitenkin ne kansallisuuspoliittiset paineet, jotka kohdistuivat etniseen, kielelliseen ja kulttuuriseen vähemmistöön.

Vähemmistön asemaan turkkilaiset joutuivat Bulgarian alueella vasta itsenäisen Bulgarian synnyttyä 1878 – ja slaavilaishallinnon kovaotteisen ”vähemmistöistämispolitiikan” tuloksena, kun lukumäärältään väestön enemmistön muodosta neista turkkilaisista suuri osa karkotettiin ja osa eliminoitiin kokonaan. Tämä oli slaavibulgaarinationalistisen ajattelutavan seurausta. Bulgarianturkkilaisuuden samoin kuin turkkilaisuuden ja slaavibulgarialaisuuden tarkastelussa onkin otettava määräävänä elementtinä huomioon Balkanilla 1800-luvulta lähtien vaikuttanut nationalistinen ajattelu ja politiikka. Bulgarianturkkilaisen kirjallisuudenkin keskeisenä taustana on Balkanin valtioiden välisiä rajoja määrännyt ja valtioiden sisäistä politiikkaa keskeisellä tavalla muovannut nationalistinen ajattelu ja politiikka.

Käsillä oleva tutkimus on jäsentynyt siten, että tutkimuksen edellinen osa käsittelee bulgarianturkkilaisen kirjallisuuden historiallisia, poliittisia ja institutionaalisia edellytyksiä. Aluksi tarkastellaan nationalistista ajattelua ja politiikkaa Balkanilla ja sen merkitystä Bulgarian valtion muodostumisessa. Tämän jälkeen esitellään lyhyesti turkin kielen ja kirjallisuuden historia sekä modernin turkkilaisen kirjallisuusinstituution synty 1800-luvulla. Seuraavaksi pohditaan balkaninturkkilaista kirjallisuutta vähemmistökirjallisuutena. Balkaninturkkilaisesta kirjallisuudesta voidaan puhua vasta sen jälkeen, kun Osmanivaltio vetäytyi Balkanilta. Tämä tapahtui Tonavan Bulgarian alueella Berliinin sopimuksen perusteella vuonna 1878; muilla Balkanin alueilla se tapahtui vuonna 1912 alkaneiden ns. Balkanin sotien ja niitä seuraavan, vuoteen 1923 jatkuneen sotatilan seurauksena. Kreikka oli itsenäistynyt jo tätä ennen vuonna 1829. Tämän prosessin seurauksena Balkanille jääneet turkkilaiset jäivät etnisen vähemmistön asemaan.

Esitetty kehitys on tausta bulgarianturkkilaiselle romaanikirjailijallisuudelle 1960-luvulla. Tausta, johon kuuluvat kielen kysymykset, kirjallisuustraditiot, kansallisuus- ja poliittiset kysymykset, on niin monimutkainen, että sen selvittämiseen

on käytettävä suhteellisen paljon tilaa. Tutkimuksen toinen osa analysoi tarkemmin yhden – ja nähdäkseni epäilemättä tärkeimmän – bulgarianturkkilaisen romaani-kirjailijan, İshak Raşidofin, tuotantoa. Tarkastelu etenee näin supistuvissa kehissä: yleisestä poliittis-ideologis-historiallisesta kehyksestä edetään moderniin turkin-kieliseen kirjallisuusinstituutioon ja balkaninturkkilaiseen kirjallisuuteen. Balkaninturkkilaista kirjallisuutta verrataan samantapaiseen unkarilaisen kirjallisuuden vähemmistöasemaan niillä alueilla, jotka olivat kuuluneet Unkariin ensimmäiseen maailmansotaan asti. Lyhyen bulgarianturkkilaisen romaanin katsauksen jälkeen paneudutaan Raşidofin kahteen romaaniin *Vihreä vyö* (1966) ja *Erotessa* (1968), joiden lähiluvussa osoitetaan, mitä merkitsi olla turkinkielinen romaanikirjailija Bulgariassa 1960-luvulla. Raşidofin tapaus osoittaa, miten erinomainen kirjailija kaikista rajoituksista huolimatta sai sanotuksi bulgarianturkkilaisen identiteetin ja todellisuuden kannalta keskeisiä asioita, joille ei ollut muuta ilmitulokanavaa. Erityisen huomion kohteeksi nousevat tarkastelussa kirjallisuudelta vaaditut ”pakolliset elementit” sekä toisaalta se, miten Raşidof pystyi kirjallisuuteen kohdistuvasta sääntelystä huolimatta tuomaan esille myös sosialismin kritiikkiä sekä ennen kaikkea, miten hän kuvaa – rivien välissä – turkkilaisten asemaa ja heidän kokemusmaailmaansa sekä heihin kohdistettua repressiota.

1.2. Lähde- ja tutkimusaineiston ongelmia

Bulgarianturkkilaisen kirjallisuuden tutkimiseen liittyy erityinen ongelma sen vuoksi, että sekä primaarimateriaali että sitä koskeva (vähäinen) tutkimuskirjallisuus ovat poikkeuksellisen vaikeasti saatavilla. Toinen vaikeus on siinä, että sen paremmin turkkilainen kuin bulgarialainenkaan historiankirjoitus ei tarjoa valmista tutkimuksen pohjaksi tarvittavaa kuvausta bulgarianturkkilaisen väestön historiasta, asemasta ja kulttuurista, vaan sellainen joudutaan itse rakentamaan työn alussa käytettävissä olevan historiallisten dokumenttien ja muiden tietolähteiden valossa.

Työn alkupuolella pyritään antamaan oikea kuva siitä, minkälaisen monimutkaisen prosessin kautta bulgarianturkkilainen väestö on syntynyt ja millä tavoin sen identiteetti on muodostunut. Selostus on laajahko ja alkaa kaukaa ”turkkilaisuuden” historiasta, koska bulgarianturkkilaiseen identiteettiin vaikuttaa tieto yhteenkuuluvuudesta muualla asuvien turkkilaisten kanssa ja käsitys yhteisestä historiasta. Bulgarianturkkilainen kulttuuri ja kirjallisuus on osa yhteistä turkkilaista kulttuuria ja kirjallisuutta, joten myös tätä on hahmotettava bulgarianturk-

kilaisen kirjallisuuden taustaksi. Toisaalta on keskeistä myös bulgarialaisuuden historiallinen konstruointi 1800-luvulla, koska se tuli määräämään Bulgarian valtion suhtautumista turkkilaiseen vähemmistönsä. Nationalistisesti painottunut historiankirjoitus on sekä Bulgariassa että Turkissa ollut kykenemätöntä bulgarianturkkilaisten historian ja aseman objektiiviseen käsittelyyn.

Käsillä oleva tutkimus perustuu paitsi turkkilaiskansojen ja Bulgarian historiaa koskeviin dokumentteihin ja muihin tietolähteisiin myös mitä suurimmassa määrin bulgarianturkkilaisten itse tuottamaan aineistoon. Tällaisia ovat lukuisat muistelmät, joita Bulgariasta Turkkiin siirtyneet maahanmuuttajat ovat julkaisseet,¹ sekä heidän esittämänsä luettelot Bulgariassa julkaistuista turkinkielisistä kirjoista; viralliset luettelot näistä puuttuvat. Merkittäviä tietolähteitä ovat olleet myös keskustelut bulgarianturkkilaisten kirjailijoiden ja muiden kirjoittajien kanssa. Tätä kautta saatava aineisto liittyy mitä läheisimmin bulgarianturkkilaisen kirjallisuuden ymmärtämiseen ja tulkintaan: kuvastaahan kirjallisuus nimenomaan koettua todellisuutta, joka välittyy myös henkilökohtaisissa muistelmissa.

Bulgarianturkkilaisen kirjallisuuden saatavuus on heikkoa. Berliinin sopimuksesta toisen maailmansodan lopulle (1878-1944) eli 66 vuoden ajan turkinkielistä kaunokirjallisuutta ilmestyi Bulgariassa lähinnä sanomalehdissä sekä oppikirjoissa. Mainitun ajan turkinkieliset lukukirjat, sanomalehdet ja muut kausijulkaisut ovat Bulgarian kansalliskirjastosta Sofiasta vain heikosti saatavissa. Esimerkiksi Hayriye Süleymanoğlu Yenisoy toteaa, että kansalliskirjastosta löytyy vain harvoja *Turan* -lehden (1928-34) numeroita.² Osman Keskiöğlun teos *Bulgaristan'da Türkler* sisältää luetteloita aikakauden julkaisuista.³

Bulgarianturkkilaiset 1960-luvun romaanit eivät ole saatavilla mistään julkisista kirjastoista. Tämä johtuu yhtäältä siitä, että 1960-luvulla julkaistu bulgarianturkkilainen kirjallisuus ei juuri lainkaan levinnyt Bulgarian ulkopuolelle, Turkkiin ei lainkaan. Itse Bulgariassa pyrittiin toisaalta 1970-luvulta lähtien tietoisesti hävittämään kaikki turkinkielinen kirjallisuus: turkinkieliset kirjat kerättiin pois julkisista kirjastoista ja poltettiin. Jopa tieto siitä, mitä kaunokirjallisuutta 1960-luvulla kaiken kaikkiaan julkaistiin, on hyvin vaikeasti saatavilla. Julkaisutietojen sekä ylipäänsä bulgarianturkkilaista kirjallisuutta koskevan tiedon keräämisen samoin kuin primaarimateriaalin hankkimisen on sen vuoksi kuuluttava selostukseen siitä, miten käsillä oleva tutkimus on ylipäänsä ollut mahdollista tehdä.

Bulgarianturkkilaista romaania koskevan tutkimusmateriaalin pariin minut johdatti alun perin Bulgariasta Turkkiin (Ankaraan) siirtynyt folkloristi ja kielen- ja kirjallisuudentutkija Hayriye Süleymanoğlu Yenisoy. Hän tutustutti minut hen-

¹ Ks. alaviitteet 10-13.

² Yenisoy 1997, 30.

³ Keskiöglu 1985, 132-163.

kilökohtaisesti useisiin Bulgariasta Turkkiin tulleisiin maahanmuuttajiin, jotka olivat kirjoittaneen muistelmansa, sekä immigrantilehtien toimittajiin ja kirjoittajiin.

Yenisoyn välityksellä tutustuin bulgarianturkkilaiseen Sabri Alagöziin, 1960-luvulla ja edelleen 2000-luvulla aktiivisesti toimivaan lehdentoimittajaan ja runoilijaan. Tutkimuksessa käytetty primaarimateriaali on osittain peräisin häneltä. Alagöz luovutti käyttöni omasta kirjastostaan kopioitaviksi Raşidofin teokset *Yeşil kuşak* [Vihreä vyö] ja *Ayrılırken* [Erotessa] sekä Sabri Tatan romaanin *Gün Doğarken* [Päivän noustessa]. Kopioituun materiaaliin kuuluu lisäksi Ibrahim Tatarlın vuonna 1960 toimittaman bulgarianturkkilaisen kirjallisuuden antologian pitkä johdanto-artikkeli⁴ sekä mm. Ahmet Şerif Şereflin pitkä novelli *Şirin* ja Nadiye Ahmedovan nuorisoromaani *Güldali* [kumpikin henkilönnimiä].

Alagözin välityksellä tutustuin Muharem Tahsiniin, joka oli 1960-luvulla julkaissut novelleja ja on sittemmin 2000-luvulla toimittanut lastenlehteä *Filiz* [Verso] sekä edelleen julkaissut novelleja, sekä İsmail Çavuşeviin, runoilijaan, lehtimieheen ja kirjallisuusarvostelijaan. Çavuşeviltä on peräisin tärkeää ensi käden tietoa turkinkielisen lehdistön vaiheista Bulgariassa.

Toinen materiaalia luovuttanut kirjailija oli Istanbuliin muuttanut romaanikirjailija Sabri Tata itse, joka luovutti kopioitavaksi toisen romaaninsa *İki arada* [Kahdessa välissä]. Tata kirjoitti tämän 1960-luvulla ilmestyneen romaanin jälkeen pääteoksensa, mutta hän ei ehtinyt saada sitä valmiiksi ja julkaistuksi ennen vuonna 1969 voimaan astunutta julkaisukieltoa, eikä hän luovuttanut sitä tämän jälkeen kenenkään luettavaksikaan. Kirja julkaistiin vasta 2000-luvulla Istanbulissa, mutta se on julkaistu amatöörimäisesti eikä se sen vuoksi päässyt lainkaan julkiseen tietoisuuteen.

Tutustuin edelleen Bulgariassa elävään 1960-luvun romaanikirjailijaan Halit Aliosmanofiin. Hänellä ei kuitenkaan ollut yhtään kappaletta julkaisemaansa romaaniaan *Saçılan kıvılcımlar* [Sinkoilevat kipinät], joten en ole saanut sitä luettavakseni, lukuun ottamatta alla mainittuun antologiaan sisältyvää lyhyttä katkelmaa.

Pääsin tutustumaan myös Bulgariasta Turkkiin siirtyneeseen kirjailijaan Ömer Osmanofiin (k. 2006), ja hänen kanssaan käymilläni pitkillä keskusteluilla on ollut tärkeä merkitys työni syntymisessä. Osmanof julkaisi 1960-luvulla Bulgariassa kaksi novellikokoelmaa, ja hänen runojaan oli myös julkaistu lehdissä. Hänen ensimmäisen romaaninsa (*O Kuş Ötüyor* [Se lintu laulaa]) käsikirjoitus oli juuri luovutettu kustantamolle, kun ilmoitettiin, että kaunokirjallisuutta julkaistaisiin tästä lähtien ainostaan bulgariaksi. Käsikirjoitus oli jo saanut paljon kiitosta sen luke-neilta, mutta se jäi julkaisematta. Ainoan kappaleensa kustantamolle menettänyt kirjailija kirjoitti teokselleen jatko-osan sekä kaksi muuta romaania ja lisäksi runo-

⁴ Tatarliyef 1960.

ja, jotka kiersivät kädestä käteen kopioituina samizdat-teksteinä. Vuonna 1980 Osmanof vangittiin kirjallisesta toiminnastaan syytettynä. Siirryttyään vuoden 1989 suuressa muuttoaallossa Turkkiin Osmanof kirjoitti uudestaan kaksi viimeistä romaaniaan ja sai niistä toisen (*Buruk Acı* [*Katkerä tuska*]) julkaistuksi Bulgariassa; tämä on ainoa Bulgariassa järjestelmävaihdoksen jälkeen julkaistu turkinkielinen romaani. Hänen muut teoksensa on julkaistu Turkissa. Sain häneltä kappaleen kumpaakin uudelleen kirjoitettua kirjaa (*Katkerä tuska* ja *Uçurum* [*Kuilu*]), mutta en ole työn rajauksen vuoksi sisällyttänyt niitä varsinaiseen tutkimusaineistooni, koska niitä ei uudelleenmuokkauksen jälkeen voi pitää autenttisina 1960-luvun bulgarianturkkilaisina romaaneina.

Selostus tekee hyvin ymmärrettäväksi sen, että bulgarianturkkilaista romaania tai bulgarianturkkilaista kirjallisuutta ylipäänsä ei ole juuri lainkaan tutkittu. Bulgarianturkkilaista kirjallisuutta koskevia artikkeleita on ilmestynyt paikallisessa turkinkielisessä lehdistössä. Näitä on ollut käytännössä mahdotonta saada luettavaksi. Tiedot tällaisten artikkelien olemassaolosta ja niiden sisällöstä perustuvat Tatarlin antologian johdantoeseeseen.

Ensimmäiset bulgarianturkkilaista romaania koskevat kirjoitukset tavataan turkinkielisten *Yeni Işık* ja *Halk Gençliği* sanomalehtien vuoden 1948 numeroissa. Süleyman Hafızof artikkeleissaan *Edebiyatımız* [*Kirjallisuutemme*] (*Yeni Işık*, 16, 1948), *Sağlam Esaslara Dayanarak Tenkit Edelim* [*Arvostelkaamme vankin perustein*] (*Yeni Işık*, 52, 1948) ja Osman Sungur artikkelissaan *Edebiyata Dair* [*Kirjallisuutta koskevaa*] (*Halk Gençliği*, 5, 1948), *Edebiyat* [*Kirjallisuus*] (*Yeni Işık*, 39, 41, 42, 44, 45, 46, 48, 50, 1948) ovat yrittäneet arvottaa bulgarianturkkilaisten kaunokirjallisia töitä. Näinä vuosina kirjallisuuteen liittyvissä kirjoituksissa nähdään myös Hafız İslam Erginin nimi. Bulgarianturkkilaista kirjallisuutta ovat tutkineet bulgarianturkkilaiset kirjallisuustieteilijät Riza Mollov ja Ibrahim Tatarlı. Mollovin artikkeli *Edebiyat ve Onun Davası Eskiden Edebiyatımız Var mıydı?* [*Kirjallisuus ja sen vaade: Oliko meillä aikaisemmin kirjallisuutta?*] on julkaistu *Yeni Işık* -lehden vuoden 1948 numerossa 49, ja vuosina 1949 ja 1950 tälle tuli jatkoa artikkeleissa *Tenkit ve Tenkit* [*Arvostelu ja arvostelu*] (*Yeni Işık* 7, 8, 1949), *Bulgaristan Türkleri Edebiyatı Üzerinde Bir İnceleme Denemesi* [*Bulgarianturkkilaisten kirjallisuuden tutkimuksesta*] (*Yeni Işık*, Sayı 19, 1950), *Vatan Cephesi Devrinde Bulgaristan Türklerinin Beş Yıllık Edebiyatı* [*Bulgarianturkkilaisten kirjallisuus isänmaanrintaman viisivuotiskaudella*] (*Yeni Işık*, 20, 21, 22, 23, 29, 1950) jne. R. Mollovin artikkelit on koottu kirjaan *Edebî Makaleler (İlim ve Tenkit)* [*Kirjallisia artikkeleita (tiede ja arvostelu)*] (Sofia 1958). *Yeni Işık* ja *Halk Gençliği* -sanomalehdissä sekä *Yeni Hayat* -aikakausjulkaisussa julkaistiin 1950-lu-

vulla muitakin turkkilaisvähemmistön kirjallisuuteen liittyviä artikkeleita, joissa teoksia on arvotettu ideologiselta ja esteettiseltä kannalta.⁵

İbrahim Tatarlın *9 Eylül 1944ten Sonra Bulgaristan Türklerinin Edebiyatı – Antologiya* [Vuoden 1944 syyskuun yhdeksannen jälkeinen bulgarianturkkilaisten kirjallisuus – antologia] ilmestyi 1960. Tämän antologian laajennettu laitos *Bulgaristan Türklerinin Edebiyatı – Antoloji* [Bulgarian turkkilaisten kirjallisuus – antologia] ilmestyi 1964 Narodna prosveta- eli Kansankasvatus-kustantamosta. Alkuperäisessä antologiassa on otteita 28 bulgarianturkkilaisen kirjoittajan teoksista vuodesta 1944 alkaen sekä pitkä ja yksityiskohtainen johdanto. Vuoden 1964 antologia esittelee 39 bulgarianturkkilaista kirjoittajaa vuosilta 1944-1964. Vuoden 1964 jälkeen ehti ennen vuonna 1969 voimaan tullutta julkaisukieltoa ilmestyä kahdeksan runo- ja novellivuosikirjaa sekä 22 runokokoelmaa ja 24 suorasanaista teosta, jotka olivat enimmäkseen novellikokoelmia. Tutkimukseni liitteenä (liite 1) on luettelo kaikista 1960-luvun bulgarianturkkilaisista kaunokirjallisista teoksista, siinä määrin kuin tällainen on ollut koottavissa kaikista käsillä olevista lähteistä.

Vuonna 1987 ilmestyi Istanbulissa kulttuuriministeriön julkaisemana tuolloisen Jugoslavian kansalaisen Nimetullah Hafizin kokoama *Bulgaristan'da Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi, 1944-1984* [Nykyturkkilaisen kirjallisuuden antologia Bulgariassa 1944-1984] -niminen kaksiosainen antologia; kolmas osa ilmestyi samalla otsikolla 1989.⁶ Kahdessa ensimmäisessä niteessä on kommentoimatta julkaistuja otteita 64:ltä eri kirjoittajalta. Kolmas osa on lapsille tarkoitettun kirjallisuuden antologia, ja siinä on otteita 33 kirjoittajalta, joista 29 tavataan myös kahdessa ensimmäisessä osassa. Hafız kertoo olleensa valmistelemassa myös Jugoslavian turkkilaisten kirjallisuuden antologiaa, mutta saattaneensa poliittisten tapahtumien vuoksi ensin päätökseen bulgarianturkkilaisen kirjallisuuden antologian. Bulgarian johto oli nimittäin vuonna 1984 esittänyt, että turkkilaisina itseään pitävien kansalaisten on ”palautettava” alkuperäiset slaavilaiset nimensä ja ”palattava” näin tunnustamaan slaavilaiset esi-isänsä. Nimenmuutoksesta aiheutuneet mielenosoitukset ja levottomuudet sekä turkkilaisten suuri muuttoaalto Bulgariasta Turkkiin vuonna 1989 olivat lopulta oleellisia tekijöitä tapahtumissa, jotka johtivat vuonna 1989 järjestelmänvaihdokseen.

Vuonna 1996 ilmestyi Hayriye Süleymanoğlu Yenisoyn laaja kirjoitus *Bulgaristan Türkleri Şiiri* [Bulgarianturkkilaisten runous] Turkin kieliseuran julkaisun *Türk Dili* [Turkin kieli] teemanumerossa *Türkiye Dışı Çağdaş Türk Şiiri* [Turkin ulkopuolinen nykyturkkilainen runous]. Artikkelisi sisältää 35 runoilijan elämäkerrat ja yhteensä 158 runoa

⁵ Tatarliyef 1960, 20-21. Mainittuja artikkeleja en ole nähnyt. N. Hafız on koonnut Mollovilta henkilökohtaisesti saamansa artikkelit ja kirjoitukset yhteen (Hafız 1999).

⁶ Hafız 1987 ja 1989.

1940-luvulta 1990-luvulle saakka.⁷ Turkissa ilmestyvissä immigranttijulkaisuissa on ilmestynyt erityisesti vuoden 1989 suuresta muutosta lähtien paitsi bulgarianturkkilaisten uusia runoja ja novelleja myös kirjallisuutta koskettelevia kirjoituksia.

Vuonna 1993 ilmestyi ensimmäinen osa Turkin kulttuuriministeriön julkaisemaa ulkoturkkilaisten kirjallisuuksien antologioiden sarjaa *Başlangıcından günümüze kadar Türkiye Dışında Türk Edebiyatları* [Turkin ulkopuoliset turkkilaiset kirjallisuudet alusta nykypäivään]. Ensimmäiset kuusi osaa käsittävät Azerbaidžanin kirjallisuuden. Seitsemäs osa, joka käsittelee Makedonian ja Kosovon turkinkielistä kirjallisuutta, sisältää aineistoa myös koko balkaninturkkilaisen kirjallisuuden varhemmasta historiasta, jolloin alue kuului Osmanivaltioon. Kahdeksas osa on Hayriye Süleymanoğlu Yenisoy'n laatima bulgarianturkkilaisen kirjallisuuden antologia *Bulgaristan Türk Edebiyatı* [Bulgarian turkkilainen kirjallisuus].⁸ Nide sisältää Yenisoy'n laajan johdantoartikkelin bulgarianturkkilaiseen kirjallisuuteen. Tämä on tutkimukseni tärkeimpiä sekundaarilähteitä. Sarjan yhdeksäs osa käsittelee Länsi-Traakian ja Kyproksen turkinkielistä kirjallisuutta, kymmenes ja yhdestoista nide menevät Balkanin alueen ulkopuolelle Turkmenistaniin, ja kahdestoista nide koskee Romanian turkkilaista kirjallisuutta sekä gagauzien (kristittyjen turkkilaisten) kirjallisuutta.⁹

Balkaninturkkilaisten muistelmia on ilmestynyt Turkissa runsaasti. Osa näistä on tärkeitä tutkimuskohteeni kannalta. Hüseyin Raci Efendin muistelmateos *Zağra Müftüsünün Hatıraları* [Zagran muftin muistelmat]¹⁰ on ainoa, joka kertoo silminnäköjän perspektiivistä Turkin-Venäjänsodasta (suomen kieleen vakiintunut nimitys tästä on Turkin sota). Turkin kansalliskirjailija Yahya Kemal muistelee nuoruuttaan teoksessaan *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım* [Lapsuuteni, nuoruuteni, poliittiset ja kirjalliset muistelmani].¹¹ Teos sisältää Balkanin-matkan kuvauksen, joka ilmestyi Bulgariassa jo 1923.

Ahmet Şerif Şerefli on bulgarianturkkilainen lehtimies ja monipuolinen kirjailija, jonka muistelmateos *Türk doğduk, Türk öldük* [Turkkilaisina synnyimme ja kuolimme] on tärkeä lähde tutkimuksessani. Şerefli oli valmistunut Bulgarian ainoasta turkinkielisestä korkeakoulusta (Nüvvap-koulusta). 1970-luvulla hän menetti paikkansa lehdessä kieltäydyttyään siirtymästä kirjoittamaan bulgariaksi. Hän sai muutaman vuoden vankeustuomion kotietsinnässä löytyneen muistivihon perusteella, mistä kaikesta hän tekee selkoa muistelmissaan. Hän on erityisen tärkeä lähde koskien poliittisessa ja kulttuurisessa ilmapiirissä ja erityisesti lehdistön toiminnassa 1960- ja 1970-luvulla tapahtuneita muutoksia. Şerefliin toinen teos

⁷ Yenisoy 1996.

⁸ Yenisoy 1997.

⁹ *Başlangıcından günümüze kadar Türkiye Dışında Türk Edebiyatları 1-12*. KB, Ankara-İstanbul, 1993-1999.

¹⁰ Düздаğ, 1990.

¹¹ Beyatlı 1999, ilmestynyt alun perin 1973.

Bulgaristan'daki Türkler (1879-1989) [*Turkkilaiset Bulgariassa (1879-1989)*] on eräänlainen bulgarianturkkilaisten kuka kukin on-kirja.¹²

Mehmet Türker on journalistikirjailija, joka kuuluu niihin aktiivisiin bulgarianturkkilaisiin intellektuelleihin, jotka vuoden 1985 nimenmuutoskampanjan yhteydessä koottiin Belenen kuolemanleirille. Hän oli ensimmäisiä niistä, jotka paniikkiin joutunut hallinto vuonna 1989 karkotti maasta Wieniin. *Zulmün Ateş Çemberi* [*Vainon tulikehä*] on muistelmateos, joka koskee kirjoittajan oleskelua Belenen kuolemanleirillä. *Gölgedeki Kahraman* [*Sankari varjossa*] kertoo Nuri Turgut Adalista, vuosia vankilassa viruneesta bulgarianturkkilaisesta runoilijasta. *Kalem Kılıçlaşınca - Ömer Osman Erendorukun Edebi Kimliği* [*Kynän muuttuessa miekaksi - Ömer Osman Erendorukin kirjallinen identiteetti*] sekä *Hazanda Son Yolculuk* [*Syksyn viimeinen matka*] käsittelevät kirjailija Ömer Osmanin elämää ja tuotantoa.¹³

Muusta bulgarianturkkilaisuutta koskevasta tämän tutkimuksen kannalta tärkeästä tutkimuskirjallisuudesta mainittakoon Ahmet Tacemenin hyvin vaikeissa olosuhteissa kokoama ja julkaisema, monikymmenvuotisen työn tuloksena syntynyt kansatieteellinen tutkimus, joka käsittää sekä kenttätöitä että laajan tutkimuskirjallisuuden läpikäynnin, sekä Bilal Şimşirin, bulgarialaislähtöisen turkkilaisen diplomaatin julkaisemat diplomaattikirjeenvaihdot vuosien 1877 ja 1885 väliseltä ajalta.¹⁴ Şimşirin teokset ovat lähteinä arvokkaita, mutta niitä lukiessa, samoin kuin ylipäänsä minkä tahansa Balkanin "kansakuntia" koskevan historian yhteydessä, on varottava hyväksymästä kritiikittömästi kansallishistorioiden perustana olevaa ajatusta "ikuisista" kansakunnista, joiden "olemus" on jossakin vaiheessa päässyt tulemaan esille.

Bulgarianturkkilaisista vähemmistönä on olemassa Ali Dayıoğlun laaja tutkimus,¹⁵ joka käy läpi vähemmistön asemaa Bulgarian valtion perustamisesta lähtien, ja se on yksityiskohdissaan antoisa käsillä olevan tutkimuksen kannalta. Bulgarianturkkilaisten asemaa tarkastellaan tutkimuksessa kansainvälisten sopimusten näkökulmasta. Näkökulmasta johtuen myöskään Dayıoğlu ei problematisoi riittävästi työni kannalta oleellisinta, bulgarialaisuuden ja turkkilaisuuden "syntyä" 1800-luvun nationalismissa.

Erittäin merkityksellistä työni kannalta on ollut mahdollisuuteni vieraillla useaan kertaan Deliormanin-Dobrudžan alueen kylissä. Siellä olen oppinut konkreettisesti näkemään, miten ihmiset elävät kahden todellisuuden kanssa, virallisen ja toisaalta itse koetun ja muistitiedon varassa välittyneen.

¹² Şerefli 2002a ja Şerefli 2002b.

¹³ Türker 2002, 2003, 2004 ja 2007. Muita muistelmateoksia ovat Ayaşlı 2003, Aziz 2002, Balkanlı 1986, Batıbey i. pv., Çobanoğlu 2003, Kılıç 1993, Lütem 2000 ja 2005, Meçik 1977, Tezel 2000, Yeşilova 1997 ja 2000.

¹⁴ Tacemen 1995; Şimşir, 1989a, 1989b, 1989c. 1989b sisältää laajan historiallisen johdannon. Lisäksi tärkeä lähde on Şimşir, 1986, sama englanniksi: Şimşir, 1988.

¹⁵ Dayıoğlu 2005.

I BULGARIANTURKKILAISEN KIRJALLISUUDEN HISTORIAALLISET, POLIITTISET JA INSTITUTIONAALISET EDELLYTYKSET

2. Nationalismi Balkanilla

2.1. Nationalismi ja suurvaltopoliitikka Balkanilla

Benedict Andersonin mukaan nationalismi ilmiönä syntyi 1700-luvun lopulla ja sana "nationalismi" levisi yleisempään käyttöön vasta 1800-luvun lopulla. Tälle välille ajoittuu useimpien sittemmin tunnettujen "kansakuntien" synty ja syntyys. Euroopan valtiollinen kartta rakentui 1800-luvulla ja 1900-luvulla uudelleen kansallisvaltioiden syntymisen myötä. Kansallisvaltioita syntyi kansakuntien itsenäistymis- tai yhdistymispyrkimysten tuloksena, kuten esimerkiksi Suomi ja Italia.¹⁶

Andersonin kuvaama kansakuntien "keksiminen" sopii hyvin mielivaltaisten valtionrajojen vetämiseen Etelä-Amerikassa tai Afrikassa, mutta Euroopan kehitykseen se ei kaiken kaikkiaan samalla tavoin päde. Edelleen on olemassa selvä ero läntisen ja keskisen ja toisaalta itäisen Euroopan välillä.¹⁷ 1900-luvulla erityisesti sosialistiset monikansalliset imperiumit Neuvostoliitto ja Jugoslavia harjoittivat ylhäältä ohjattua kansojen pilkkomista ja manipulointia sekä uusien kansakuntien luomista ja vanhojen fyysistä eliminointia.

1800-luvulla Itä-Euroopan alueella vaikutti kolme valtakuntaa: Venäjän imperiumi, Itävalta-Unkarin imperiumi ja Osmani-imperiumi eli Turkki. 1800-luvulle tultaessa etnisiä slaaveja oli kaikissa näistä, turkkilaisia taas pääosin Venäjällä ja Osmani-imperiumin alueella.

¹⁶ Anderson 2004, 83-128.

¹⁷ Özkırımlı 2008, 226-227, Arai 2000, 13-21. Arai toteaa, että kuten tiedetään, osmanilaiset vaikuttivat aluksi länsieurooppalaisesta nationalismista ja vasta myöhemmin saivat vaikutteita itäeurooppalaistyyppisestä nationalismista. Arai viittaa myös siihen, että nationalistisia aatteita leviittäneistä intellektuelleista Osmanivallan kansalaiset halusivat sulttaaniuden säilyvän, kun taas Venäjän turkkilaisten kohdalla asia ei ollut näin itsestään selvä. Tämä on kuitenkin hypoteettinen asetus, josta ei kehittynyt konfliktia.

Osmani-imperiumi oli saanut alueensa ja pääkaupunkinsa suoraan Roomalta eli "Itä-Roomalta" tai "Bysantilta". Hallinnon ja virkakoneiston malli saatiin niin ikään Bysantista, vaikka jatkuvuus varhaiseen oгуusiliittokunnan aikaiseen ja seldžukkihallintoon on myös olemassa. Bysantin valtion "paikan" omaksuminen oli luonnollista, koska turkkilaisethan eivät olleet yhtäkkiä tulleet alueelle jostakin, vaan he olivat asuneet Rooman valtakunnan alueella pitkään, usein pikkuruhtinaitten johtamina yksikköinä; Balkanilla he olivat itse asiassa asuneet jo vuosisatoja aikaisemmin kuin Vähässä-Aasiassa. Kun sulttaani Muhammed (Mehmet) II, joka oli syntynyt Dimetokassa Balkanilla, valtasi vuonna 1453 Konstantinopolin, paavi ehdotti uudelle Rooman keisarille – mitä Muhammed nyt oli – kääntymistä kristinuskoon.¹⁸

Osmanisulttaani oli suvereeni hallitsija ja vuodesta 1517 alkaen myös islamilaisen maailman hengellinen johtaja. Osmanisulttaanit eivät olleet pakottaneet valloittamiensa Balkanin alueiden ortodoksista väestöä kääntymään islamilaisuuteen tai edes opettelemaan turkkia. Ortodoksinen väestö jäi Konstantinopolin valloituksen jälkeenkin edelleen Konstantinopolin patriarkaatin alaisuuteen, ja sille annettiin laajat kulttuuriset ja uskonnolliset oikeudet (tätä kutsutaan millet-järjestelmäksi). Balkanin ortodoksit näkivät sulttaanin keisarina (tai tsaarina), mutta "tsaari" oli ainoastaan maallinen hallitsija, ei heidän uskonnollinen johtajansa.¹⁹

Idän ja lännen kirkot olivat 1400-luvun puolivälissä päässeet periaatteelliseen yksimielisyyteen yhdistymisestä, kun Konstantinopolin valloitus teki näistä pyrkimyksistä lopun. Konstantinopolin valloituksen seurauksena Moskova perusti oman patriarkaattinsa, joka halusi johtoaseman Konstantinopolin patriarkaatilta. Kiista jatkui vuosisatojen ajan. 1800-luvun aikana Moskovan patriarkaatista tuli venäläisten ylivalta pyrkimysten yksi keskeinen osa. Ortodoksinen usko – Moskovan patriarkaatin johdolla – tsaarinvalta ja kansallisuus- aate muodostivat kolmiliiton Venäjän suurvalta-aseman ajamiseksi. Moskovasta oli venäläiselle eliitille tullut kolmas Rooma, joka säilyisi iankaikkisesti, eikä neljättä tulisi.²⁰

Panslavismista, joka alun perin syntyi Habsburgien hallitsemassa Itävalta-Unkarissa slaavilaisten alamaisten pyrkimyksistä oman kulttuurinsa puolustamiseen, tuli 1800-luvulla Venäjän suurvalta pyrkimysten keskeinen ideologinen ase. Panslavismi määritellään ajatukseksi kaikkien slaavilaisten kansojen kulttuuri-

¹⁸ Jelavich 2006a, 43-50.

¹⁹ Karpát 2004, 13-18, Jusdanis 1998, 41. Jusdanis toteaa, että Konstantinopolin patriarkaatin vaikutusvalta oli osmanikautena suurempi kuin mitä se oli ollut Bysantin aikana; sen vastuualueeseen kuului kristillisten alamaisten siviilihallinto.

²⁰ Kohn 2007, 137.

sesta yhteenkuuluvuudesta, jolla perusteltiin myös poliittinen ja valtiollinen yhteenkuuluvuus. Kulttuurisen panslavismin voimallisimmaksi ajajaksi mainitaan tšekkiläinen runoilija Jan Kollar, jonka innostuksen yleisslaavilaisuuden asiaan J.G. Herder oli herättänyt. Herderin ajatus yhtä kieltä puhuvan kansakunnan kulttuurisesta yhtenäisyydestä tarjosi perustan myös poliittisille yhdistymis- ja itenäistymisvaatimuksille. Se on taustana esimerkiksi Saksan yhdistymiselle, mutta myös kansakunnan ”löytymiselle” yhteisen kielen kautta useilla slaavien asuttamalla alueilla.²¹

Panslavismiin sisältyy sitkeähenkinen myytti slaavilaisten kansojen paitsi kielellisestä myös kulttuurisesta ja etnisestä yhtenäisyydestä. Tosiasiallisesti slaaveja yhdistää toisiinsa ainoastaan kielisukulaisuus.

Prahassa vuonna 1848 pidetyssä ensimmäisessä slaavilaiskongressissa valtiolliset kysymykset nousivat jo esille: Habsburgien alaisille slaaveille vaadittiin itsehallintoa.²² Venäjällä panslavismi käsitettiin slaavilaisten yhteenliittymiseksi Venäjän johdolla. Vuonna 1867 Moskovassa pidetyssä slaavilaiskongressissa ei-venäläiset slaavit kritisoivat venäläistä käsitystä panslavismista, siis sitä, että venäläisille panslavismi merkitsi panrussismia. Näkemys vastasi tosiasioita: panslavismista oli tullut Venäjän suurvaltapolitiikan välikappale. Venäjä tähtäsi siihen, että venäjän kieli ja ortodoksinen uskonto saisivat slaavilaisessa maailmassa valta-aseman. Itävalta-Unkarissa ja Turkin Balkanilla oli määrä toteuttaa samanlainen venäläistämisenä kuin Ukrainassa ja Puolassa jo oli toteutettu.²³

Panslavistinen ideologia toimi Balkanilla luonnollisesti Osmani-imperiumia vastaan. Myös kreikkalaisten pyrkimykset itsenäistyä Osmanivallan alaisuudesta lähtivät alun perin liikkeelle Venäjän aloitteesta. Odessaan perustettiin ystävyysseura ”Philike Hetaeria” (Ystävien seura, 1814), jonka tarkoitus oli puolustaa Balkanin ortodokseja. Tämä seura ennen muuta sai aikaan kreikkalaisten vuoden 1821 turkkilaisvastaisen kapinan. Tukea kreikkalaisten itsenäistymispyrkimyksille saatiin läntisestä, brittiläisestä filhellenismistä, joka ei ollut uskonnollisesti painotunutta. Voidaankin sanoa, että kreikkalaiset löysivät ajatuksen antiikin Hellasaan identifioitumisesta lännestä.²⁴ Kapina johti Kreikan itsenäistymiseen vuonna 1829. Syntyneeltä valtiolta puuttui vielä kulttuurisesti yhtenäinen kansakunta. Yhtenäisen kreikkalaisen kansakunnan rakentaminen alkoi vasta tämän jälkeen. Kreikkalaistamispolitiikkaan kuului muun muassa kristinuskon pakollisuus. Istanbul säilyi kuitenkin vielä pitkään Kreikan itsenäistymisen jälkeen kreikkalaisen

²¹ M.t., 23-30.

²² M.t., 89-114.

²³ M.t., 164-180.

²⁴ Jusdanis 1998, 56-63.

(”roomalaisen”) kulttuurin keskuksena, jossa esimerkiksi suuri osa kreikankielisestä kirjallisuudesta painettiin.²⁵

Samaan aikaan, kun Venäjä pyrki hajottamaan Turkin imperiumin valtapiiriä lietsomalla balkanilaisia kansoja nationalistisiin kapinoihin, jotka verhottiin uskonnon puolustukseksi, se ajoi Habsburgien imperiumin alueella slaavilaisten kielten puhujien yhdistymistä panslavismin nimissä. Venäjän imperiumin sisällä rakennettiin samanaikaisesti yhtenäistä ortodoksista venäläisyyttä.²⁶

Panslavistinen ideologia yhtyneenä Venäjän suurvaltapolitiisiin pyrkimyksiin Turkin hallitsemalla Balkanilla muodostaa Bulgarian valtion synnyn taustan. Etnisiä bulgaareja oli toki ollut jo kauan ennen Bulgariaa, mutta paradoksaalisesti nämä eivät olleet slaaveja vaan turkkilaisia. Näin Bulgarian synty panslavistisena saavutuksena ja Venäjän suurvaltapolitiikan – tahattomana – tuloksena on moninkertainen historiallinen paradoksi.

2.2. Bulgaarit ja Bulgariat. Bulgarian valtio ja slaavibulgaarikansakunta, panslavistien luomuksia

Englannin kielen sanakirjoista Random House Webster’s College Dictionary esittelee erikseen hakusanat *bulgars* (bulgaarit) ja *bulgarians* (bulgarialaiset). Bulgaarien kerrotaan olevan 600 jKr. Etelä-Balkanille valtion perustanut turkkilainen kansa. Bulgarialaiset taas ovat sanakirjan mukaan (nykyisessä) Bulgariassa eteläslaavilaista kieltä puhuva kansa.

Unkarilainen turkologi Gyula Németh on 1900-luvulla selvittänyt bulgaarinimityksen etymologian. Bulgaari-nimitys on turkkia, ja sen kantasana on verbi *bulga-* ”sekoittaa, sotkea”, johon on liitetty aoristin päätte *-r*. Némethin julkaisema analyysi jäi keskeneräiseksi, kun hän antoi sanalle merkityksen ”sekoittunut”. Hän itse korjasi ja täydensi selitystä myöhemmin, mutta korjaus ilmestyi bulgarialaisessa julkaisussa ja on jäänyt tuntemattomaksi.²⁷ Päätellä *-r* sana onkin aktiivi-verbien johdos, joten se tarkoittaa ”sekoittajaa” tai ”kapinallista”. Sellaisena sana on varsin tyyppillinen tuonaikaisen nimityskäytännön mukainen.²⁸

Ensimmäinen sanan merkityksen selitys oli kuitenkin ehtinyt levitä laajalle, ja siihen liitettiin tyyppillisesti projisoituja nykypäivän ideologisia merkityksiä ja selityksiä. Niinpä esimerkiksi R.J. Crampton kirjoittaa:

²⁵ Jelavich 2006a, 239-258. Etnisesti yhtenäinen kreikkalaisuus oli keskittynyt Egeanmeren saaristoon. Kreikan myöhemmin laajentaessa aluettaan pohjoiseen, missä väestön enemmistö oli slaavilaista ja turkkilaisista, ongelmaksi nousi toisaalta Makedonia ja toisaalta Traakia. Kreikka ja Turkki toteuttivat 1923 Lausannen rauhassa suuret väestönvaihdot. Myöhemmin molemmat valtiot harjoittivat tiukkaa assimilaatiopolitiikkaa (ks. esim. Karakasidou 1997). Länsi-Traakia oli erityisen ongelmallinen, koska se merkitti Bulgarialle ja siten Venäjälle Välimerelle pääsyä.

²⁶ Kohn 2007, 115-131.

²⁷ Németh 1978.

²⁸ Ercilasun 2004, 201, Tekin 1987, 62-63, Caferoğlu 2001, 83-102.

Proto-Bulgars, a group of Turkic origin [...]. The Proto-Bulgars originated in the area between the Urals and the Volga and were a pot-pourri of various ethnic elements, the word Bulgar being derived from a Turkic verb meaning 'to mix'.²⁹

Bulgaarit eivät kuitenkaan olleet sen enempää "potpourria" kuin muutkaan aron paimentolaiskansat.

Bulgaarien valtakuntia oli itse asiassa ollut useita. 400-600-luvulla oli ollut olemassa Mustan meren pohjoispuolella sijaitseva Suur-Bulgaria. Tämä hajosi, kun bulgaarit kasaarien painostuksesta lähtivät vaeltamaan toisaalta Volgan mutkalle, toisaalta Tonavan alajuoksulle. Näin 600-luvulta lähtien oli olemassa Tonavan Bulgaria ja Volgan Bulgaria. Tietoisuus yhteisestä alkuperästä ja toisen haaran olemassaolosta säilyi hyvin pitkään bulgaarien keskuudessa.³⁰

Tonavan Bulgaria säilyi Bysantin alueella pitkään suhteellisen itsenäisenä, eikä pakanavaltio kääntynyt kristinuskoon. Volgan Bulgaria sen sijaan omaksui islamilaisuuden. 1000-luvulle mennessä Tonavan Bulgaria oli lakannut olemasta itsenäisenä kokonaisuutena. Volgan Bulgaria säilyi mongoli-invaasioon saakka, jolloin sinne oli paennut mongolien edeltä lukuisasti aron turkkilaisia. Mongoli-invaasiossa pääkaupunki Bolgar tuhoutui täysin, ja valtakunta, jonka uudeksi pääkaupungiksi nousi Kazan, kuului Kultaisen Ordan alaisuuteen. Venäjän laajetessa 1500-luvulla Iivana Julma valloitti alueen. Turkin kieli säilyi kuitenkin alueella, samoin bulgaari-identiteetti.³¹

1200-luvulla Tonavan Bulgarian – suurin piirtein nykyisen Bulgarian – alueella oli useita turkkilaisia pikkuruhtinaita, joiden suhtautuminen alueella vaikuttaviin kirkkokuntiin oli ensisijaisesti strateginen. Nämä ruhtinaat sekä kilpailivat keskenään että tavoittelivat itsenäisyyttä Bysantin valtakunnan alaisuudesta ja ajoittain sen saavuttivatkin. "Bulgaria" säilyi tuolloin alueen nimenä, vaikka yhtenäistä bulgaarien valtakuntaa ei ollut olemassa. On huomattava, että sekä 600-luvun että 1200-luvun Tonavan alueen bulgaarivaltakunta oli valtakunta siinä dynastisessa mielessä, että turkkilaisperäiset bulgaari- tai kumaanisuvut muodostivat dynastioita. Mistään bulgaarien kansakunnan muodostamasta valtakunnasta modernissa mielessä ei ollut kysymys. 1300-luvulla alueesta tuli osa Osmani-imperiumia.³²

²⁹ Crampton, 1997, 8-9.

³⁰ Stojkov 2003.

³¹ M.t., Ercilasun 2004, 205.

³² Vasary 2005, 166-167. Vasary toteaa, että vuosien 1185 ja 1330 välillä turkinsukuisten kumaanien vaikutus Balkanin poliittiseen historiaan oli erittäin merkittävä. Kumaanit olivat toisen Bulgarian valtakunnan kolmen dynastian (Asen, Tarter ja Šišman) ja Valakian (Basaraba) dynastian perustajia, minkä lisäksi näiden laajamittainen asettuminen eri puolille Balkania valmisti pohjaa osmaneille. Karpat (Karpat 2004, 375) toteaa, että tämä oli ratkaisevaa osmaniturkkilaisen Rumelian muodostumisessa. Vasarykin sanoo teoksensa päätökseksi, että tämä seikka "may disperse the rosy clouds of nostalgia that hang over the medieval golden age of the pre-Ottoman Balkans, depicted with so much zeal by the historiographies of the Balkanic nation states."

Bulgaria-nimitys jäi historiankirjoituksessa tarkoittamaan tavallisesti muinaista Tonavan Bulgariaa. Myöhemmin Tonavan Bulgarian alue tuli sisällyttämään Rumeliin eli ”Rooman maahan”, joksi Balkania kutsuttiin turkiksi 1300-luvulta lähtien. Balkan-nimitys, joka alun perin oli tarkoittanut vuoristoa, tuli aluenimitykseksi vasta 1800-luvun lopulla, jolloin se korvasi Rumelia-nimityksen.³³

Historia ei tunne noin vuosien 1400 ja 1800 välisenä aikana sanaa ”bulgaari” minkään kansanryhmän nimityksenä Balkanilla. Balkanilla matkustelleet puhuvat tuona aikana kyllä serbeistä, bosnialaisista, valakeista jne, mutta yhtään mainintaa ”bulgaareista” ei tunneta. Volgan bulgaareista puhutaan sen sijaan Venäjällä ja Neuvostoliitossakin Stalinin kauteen asti, jolloin bulgaari-nimitys korvattiin Stalinin käskyllä tataari-nimityksellä.³⁴

1800-luvulla bulgaari-nimitys tulee Tonavan Bulgarian alueella käyttöön uudessa merkityksessä. Uudessa merkityksessään se tarkoittaa Tonavan alajuoksulla asuvaa slaavilaisväestöä. Vaikka sanan käyttö tässä mielessä voidaan jäljittää jo 1700-luvulle, se tulee merkitseväksi vasta tullessaan panslavistisen kansallisuuspolitiikan välineeksi 1800-luvulla.³⁵

Vielä 1700-luvulla ja 1800-luvun alussa Osmani-imperiumin ortodoksiset slaavit olivat olleet halukkaita omaksumaan kreikkalaisen identiteetin, koska kreikkalaisuus oli slaavilaisuutta arvostetumpaa. ”Bulgaarislavilaisuus” syntyi kreikkalaisuutta vastaan rakennettuna konstruktiona. Kun Konstantinopolin patriarkaatti vuoden 1767 jälkeen aloitti helleenistämispolitiikan, joka tuli sisältämään mm. vaatimuksen, että jumalanpalvelukset oli pidettävä ainoastaan kreikaksi, slaavinkielisten uskontomiesten vastustus heräsi.³⁶

”Bulgarialaisen kansallisen heräämisen” aloittajaksi – eli meidän näkökulmastamme katsoen slaavibulgaarisen identiteetin keksijäksi – on totuttu esittämään Athos-vuoren munkki Paisi. Antero Leitzinger arvelee kuitenkin, että ”slaavibulgaarisuuden” alkuperäinen keksijä oli kenties sittenkin toinen munkki nimeltä Ioann Raich (Jovan Rajic), joka oli löytänyt bulgaarit historiasta ja intoutunut selittämään näiden olleen alun perin slaavilainen kansa. Raichin kirja aiheesta julkaistiin Pietarissa vuonna 1795. Sitä ennen Raich oli jo vuonna 1758 tavannut munkki Paisin, jolle hän oli esittänyt ajatuksen, ja tämä oli käsitellyt sitä käsi-
kirjoituksessaan nimeltä ”Slaavibulgaarien historia” vuodelta 1762.³⁷ Tästä käsi-
kirjoituksesta levisi käsin kopioituja otteita vuosikymmenien ajan, ennen kuin teos painettiin ensimmäisen kerran vuonna 1844, tuolloin anonyymina. Vuonna

³³ Ísen 1997, 74.

³⁴ Karpat 2004, 55, Devlet 1999, 121-133.

³⁵ Şimsir 1989b, 88.

³⁶ Karpat 2004, 53, Jusdanis 1998, 57.

³⁷ Leitzinger 2006, 74.

1871 ensimmäinen slaavibulgaarihistorioitsija Marin Drinov identifioi Paisin sen tekijäksi. Paisin teos oli kirjoitettu 1700-luvun puolivälissä Balkanilla käytössä olleen kirkkoslaavin venäläisellä redaktiolla; myöhemmästä nationalistisesta slaavibulgarialaisesta näkökulmasta kieli on määritelty bulgariaksi (samoin kuin kirkkoslaavi kaiken kaikkiaan tulkittiin bulgarian varhemmaksi muodoksi).³⁸ Primääri toinen, jota vastaan slaavibulgarialaisuus määriteltiin, oli Paisilla siis kreikkalaisuus.

Toinen tärkeä slaavibulgarialaisen identiteetin konstruoija oli Habsburgien alamaisena syntynyt ukrainalainen kansanrunouden kerääjä ja historiantutkija Georg Huca eli Juri Venelin (1802-1839). Venelin oli siirtynyt Itävalta-Unkarista Venäjälle. Venäjän akatemia lähetti hänet Balkanille Dobrudžaan ilmeisesti keräämään ”slaavibulgaareja” koskevaa folkloristista aineistoa. Hän julkaisi vuonna 1829 kirjan ”Vanhat ja uudet bulgaarit poliittisissa, etnografisissa, historiallisissa ja uskonnollisissa suhteissaan venäläisiin”. Kirjan päätarkoitus oli todistaa, että bulgaarit olivat slaavilaista eivätkä turkkilaista alkuperää. Venelin kuoli Moskovassa, ja Odessan slaavibulgaariyhdistys lahjoitti hänelle muistomerkin, jossa häntä kiitettiin bulgaariesi-isien ”palauttamisesta muistiin”.³⁹ Crampton toteaa, että ”The importance of the Paiisi and his fellow awakens lay not so much in their roles as creators of the national revival as *in the fact that they provided post facto explanations for it.*”⁴⁰

Tähän voidaan lisätä, että Raichin, Paisin ja Venelinin kirjoja luettiin runsaasti ja niillä oli suuri vaikutus, vaikka niiden esittämät ”selitykset” eivät olleet tieteellisesti katsoen päteviä. Niissä rakennetaan slaavibulgaari-identiteetti kahta ”Toista” vasten: Raichille ja Paisille ”Toinen” on ortodoksi-kreikkalainen identiteetti, Venelinille turkkilaisuus. Näiden asema slaavibulgarialaisuuteen nähden on sikäli erilainen, että edellisessä tapauksessa slaavibulgaarien vaaditaan puolustavan omaa identiteettiään kulttuurisesti vahvempana esiintyvää toista ”oikeuskoisten” ryhmää vastaan, kun taas jälkimmäisessä on kysymys kiistasta bulgaari-käsitteen sisällä ja ”turkkilaisuuden” sulkemisesta pois ”bulgarialaisuudesta”.

Osmaniarkistodokumenteissa nimitys *bulgar* esiintyy ensimmäisen kerran vuonna 1794 tai 1795 Bogdanin voivodalle Mihalille osoitetussa kirjelmässä.⁴¹ Nimitys tarkoittaa nyt ilmeisesti slaavibulgaareja.

Slaavibulgarialaisuuden keksiminen oli edellytys Bulgarian valtion syntymiselle 1878. Samalla Bulgarian valtion synty oli Venäjän panslavistisen politiikan tulos, vaikkakaan ei sen tavoite. Venäjän suurvaltapolitiikka tähtäsi muuhun, nimittäin

³⁸ Nuorluoto 2003, 117-121.

³⁹ Kohn 2007, 87.

⁴⁰ Crampton 1997, 49.

⁴¹ Ergenç 1989, 1, Refik 1989, 1.

Venäjän valtakunnan ulottamiseen Osmani-imperiumin alueelle aina Konstantinopoliin asti.⁴²

Panslavistisen ja nationalistisen ajattelutavan oli aluksi omaksunut vain joukko intellektuelleja. Ajattelutavan levittämisessä koululaitos ja kansanopetus olivat avainasemassa. Venäjällä tässä suhteessa tapahtuneet muutokset vaikuttivat suoraan myös slaavinkieliseen koululaitokseen osmanialueella.

Venäjällä Sergei Uvarov toimi Nikolai I:n luoman konspiratiivisen poliisivaltion ideologisena arkkitehtina. Hän toi esille vuonna 1832 ajatuksen ”pyhästä kolmiyhteydestä”, joka käsitti itsevaltiuden, ortodoksisen uskonnon ja kansallismielisyyden.⁴³ Uvarov ajoi kouluihin panslavistisen (todellisuudessa panrussistisen) ja nationalistisen opetusohjelman. Hänestä tuli opetusministeri ja panslavistien suojelija. Hänen tuellaan alettiin Moskovassa julkaista ensimmäistä, *Moskovityanin*-nimistä panslavistijulkaisua. Viralliseksi valtakunnanpolitiikaksi venäläistäminen nousi kuitenkin vasta joitakin vuosikymmeniä myöhemmin Aleksanteri III:n aikana.⁴⁴

Venäläiset panslavistit toimivat aktiivisesti sekä Venäjällä että sen ulkopuolella. M. P. Pogodin (1800–1875) kirjoitti suurherttua Aleksanterille vuonna 1838 ajatuksesta tulevasta Venäjältä:

Kuinka erinomainen ilmiö Venäjä on maailmannäyttämöllä... Mikä valtio voisi verrata itseään Venäjään suuruudessa? 60- miljoonainen väestö... lähiaikoina väkiluku tulee olemaan 100 miljoonaa! Liittäkäämme tähän koko Eurooppaan levinneet 30 miljoonaa slaaviveljeämme... Ne slaavit, jotka maantieteellisistä ja poliittisista esteistä huolimatta muodostavat kanssamme henkisen yhteyden... Asiain näin ollen Itävallan, Turkin ja lopun Euroopan väestöstä slaavit on irrotettava ja liitettävä meihin. Mitä silloin jää niistä valtioista ja mikä tulee olemaan meidän voimamme? Tämä silmiä häikäisevä perspektiivi hämmentää ihmismielen.⁴⁵

Suuriruhtinas, jolle kirje oli kirjoitettu, ylitti neljäkymmentä vuotta myöhemmin kaikkien venäläisten tsaarina Venäjän armeijan etunenässä Tonavan ollessaan matkalla ”pelastamaan” slaaveja Osmanivallan alaisuudesta.

Panslavistinen ajattelu levisi varhain myös Osmani-imperiumin alueella toimivaan koululaitokseen. Osmani-imperiumin slaavinkielinen koululaitos oli tätä ennen käsittänyt kirkkokouluja, joissa opetettiin lukemaan ja kirjoittamaan kirkkoslaavia. Näitä kouluja oli vielä 1800-luvun alkupuolella, vaikka Konstantino-

⁴² Şimşir 1989b, 54-58.

⁴³ Luukkanen 2001, 117, Kohn 2007, 144.

⁴⁴ Kohn 2007, 146-147.

⁴⁵ M.t. 148-149.

polin partiarkaatti oli yrittänyt lopettaa kaiken slaavinkielisen opetuksen vuonna 1800 ja tuoda tilalle ainoastaan kreikan. Venäjällä rikastunut kauppias Vasili Aprilov perusti Osmani-imperiumin alueella ensimmäiset uudet, panslavistis-nationalistiset koulut. Aprilov oli liittynyt vuonna 1814 Odessassa perustettuun kreikkalaisnationalistiseen seuraan, ja toimittuaan toistakymmentä vuotta aktiivisena hellenistinä hän luettuaan Venelinin kirjan kääntyi panslavistiksi ja perusti kotikaupunkiinsa Gabrovoon vuonna 1835 slaavinkielisen koulun. Täällä sovellettiin Bell-Lancaster-opetusmenetelmää, jossa vanhemmat oppilaat kouluttivat edelleen nuorempia. Vuoteen 1840 mennessä Aprilov oli avannut yhteensä kaksitoista tällaista koulua.⁴⁶

Venäjän panslavistit alkoivat värvätä Balkanin slaavinuoria stipendiaateiksi venäläisiin kouluihin. Venäjällä koulutetut toimivat opettajina bulgaarikouluissa. Ennen vuoden 1877-1878 sotaa neljä viidesosaa Tonavan läänin slaavilaiskoulujen opettajakunnasta oli Venäjällä opiskelleita. Millaista opetus näissä kouluissa oli, siitä kertoo Ranskan Rusen (Tonavan läänin pääkaupunki) konsulin Einaudin lausuma vuodelta 1869:

Opettajat kouluttavat lapsia heihin itseensä sovelletun systeemin mukaisesti. Opetus on pelkkä poliittinen välikappale. Heidän antamansa opetus on yksinkertaistakin yksinkertaisempaa, mutta sen sijaan tsaarin hyvyyksistä ja suuren slaavilaisen isänmaan tulevaisuudesta oppilaille he paasaavat pitkään. Osmanihallinto osoitetaan bulgaarikansakunnan sortajaksi, läntiset vallat taas vihollisiksi, jotka haluavat vain viivyttää bulgaarikansakunnan pelastuksen päivää. Oppitunnit alkavat ja päättyvät rukouksella tsaarin puolesta. Sultaanin nimi mainitaan ainoastaan virallisissa seremonioissa kuten palkinnonjakotilaisuuksissa, joissa turkkilainen hallintoviranomainen on läsnä.⁴⁷

1800-luvun lopulla Venäjän ulkoministeri Gortšakov ja useat muut korkeat virkamiehet eivät olleet panslavisteja. Kreivi Nikolai Ignatjev, josta tuli 1864 Venäjän Istanbulin suurlähettiläs, sen sijaan oli sitä. Hän toimi slavistisen koululaitoksen laajentamiseksi Balkanilla ja Balkanin panslavistisen verkoston pääorganisaattorina.⁴⁸

Panslavistit toivoivat Balkanilla syntyvän kansallisia kapinoita, joiden kautta voitaisiin synnyttää slaavilaisvaltioita. Yritykset typistyivät siihen, että kansaa ei saatu kapinaan mukaan: huolimatta panslavismia opettaneista kouluista pansla-

⁴⁶ Şimşir 1989b, 66-69.

⁴⁷ Şimşir 1989b, 77-78. Voidaan huomata, että selvästi puhutaan nimenomaan Venäjän tsaarista tulevana hallitsijana.

⁴⁸ Şimşir 1989b, 85-87.

vististen nationalistien joukko oli hyvin pieni. Levottomuuksia saatiin kuitenkin vuoden 1876 aikana syntymään siinä määrin, että ne herättivät kansainvälistä huomiota. Panslavistisen propagandakoneiston tavoitteena olivatkin juuri levottomuudet, jotka oikeuttaisivat ulkovaltojen asioihin puuttumisen, ensi sijassa juuri Venäjän, jonka taloudelliset ja strategiset edut olivat kysymyksessä. Tässä tilanteessa Venäjä hyökkäsi Turkkiin ”puolustaakseen kristittyjä”. Venäläiset saavuttivat voiton, jonka tuloksena suuri osa Turkista, erityisesti Bulgarian alue, oli määrää alistaa Venäjän valvontaan. Bismarck, Saksa ja muut läntiset suurvallat, joille Venäjän vaikutusvallan kasvu ei ollut mieleen, puuttuivat kuitenkin asiaan. Näin synnytyttyssä Berliinin sopimuksessa 1878 päätettiin, että Tonavan läänin käsittävä Bulgarian ruhtinaskunta jäisi nimellisesti Turkin alaisuuteen, mutta väliaikaisesti Venäjän sotilaalliseen hallintaan. Sotatilan aikana Bulgariasta karkoitettiin toista miljoonaa etnistä turkkilaista.⁴⁹

Venäläismiehitys sai bulgarialaiset nopeasti määrittämään itsensä kylläkin slaaveiksi, mutta ei-venäläisiksi.⁵⁰ Venäläismiehityksestä ja venäläisten ylivallassa haluttiin päästä eroon. Tässä tilanteessa Bulgaria valitsi itselleen saksalaisen hallitsijan saksalaisista pikkuruhtinaista. Vasta 1908 Bulgaria, joka oli tällöin enää vain muodollisesti Turkin alainen, julistautui itsenäiseksi kuningaskunnaksi.⁵¹

Vuosina 1912-13 Bulgaria yhdessä Serbian, Montenegron ja Kreikan kanssa hyökkäsi Turkkiin pyrkiessään saamaan itselleen Makedonian. Toisessa Balkanin sodassa vuonna 1913 samat valtiot sotivat keskenään voittosaaliikseensa saamansa Makedonian hallinnasta. Ensimmäisessä maailmansodassa Bulgaria puolestaan liittoutui Turkin kanssa.⁵²

Toisen maailmansodan jälkeisellä kommunismin kaudella Bulgariasta tuli Neuvostoliiton uskollisin liittolainen. Se anoi kahdesti pääsyä neuvostotasavallaksi.⁵³

Itsenäinen Bulgarian valtio syntyi siis toisaalta Venäjältä ideologiansa saaneiden panslavistien aikaansaannoksena, toisaalta Venäjän sotilaallisen asioihin puuttumisen ja lopulta länsivaltojen väliintulon seurauksena. On ajateltava, että Venäjä ei viime kädessä lainkaan pyrkinyt itsenäisen slaavibulgaarivaltion perustamiseen. Venäläisten pyrkimys oli pikemmin panrussistinen: Venäjän valtakunta

⁴⁹ Karpas 2004, 55.

⁵⁰ Kohn 2007, 88. Bulgarialainen kirjailija Hristo Botev (1847-1876), joka samoin kuin hänen isänsä oli ollut panslavistien Venäjän-stipendiaatti, on sanonut, että ”Saksan yhdisti Preussin despotismi, Italian Piemont ja Victor Emmanuel. Nämä esimerkit ovat meille outoja, sillä Venäjä ei ole Preussi eikä Serbia Piemont. Jugoslavian [Etelä-Slavian] liittoa varten tarvitaan perusteita, jotka eivät loukkaa yhtään kansaa. Preussilainen on saksalainen ja piemontlainen on italialainen; mutta bulgarialainen ei ole serbi, eikä serbi ole venäläinen.” Eteläslaavien keskinäiset kiistat olivat vielä vaikeammat kuin suhde Venäjään, ja kiista Makedonian omistuksesta muodostuikin sovittamattomaksi.

⁵¹ Jelavich 2006a, 396-403, Jelavich 2006b, 41.

⁵² Uğurlu 2007a, 7-10.

⁵³ Crampton 2007, 167.

oli ulotettava kaikkialle slaavilaisten alueelle. Viime kädessä tähtäimessä oli Konstantinopolin valloitus ja kolmas Rooma.

Ottaen huomioon venäläisten ratkaisevan panoksen Bulgarian synnyssä on mielenkiintoista verrata tätä Venäjän alueelle jääneen toisen bulgaarivaltakunnan, Volgan Bulgarian, kohtaloihin. Volgan Bulgariassa, vuodesta 1920 alkaen nimeltään Tatarstan, turkkilainen kieli on säilynyt nykypäiviin asti, samoin kuin bulgaari-identiteetti. Samaan aikaan kun Venäjä valloitti Balkania turkkilaisilta, Venäjän bulgaarit muistuttivat olevansa turkkilainen kansa. He pelkäsivät nyt, että balkanilainen nationalismi kaappaisi bulgaarien historian omaan käyttöönsä. Jos bulgaarien turkkilaisuus kielletään, pian Volgan Bulgariakin selitettäisiin ehkä venäläisten luomaksi valtioksi ja sen bulgaarit alun perin slaavilaiseksi kansaksi.⁵⁴

1920-luvulle saakka Volgan varren muslimiturkkilaisia oli nimitetty bulgaareiksi ja kristittyjä turkkilaisia tšuvasseiksi. Näistä edelliset olivat enimmäkseen kaupunkiväestöä, jälkimmäiset maaseudun rahvasta. Tšuvassien kieli oli suoraa jatkoa bulgaariturkille, joka oli ollut ensimmäisen bulgaarivaltakunnan kieli 400-600-luvulla. Bulgaarien kieli taas oli mongoleita paenneitten aron turkkilaisten suurlukuisuuden johdosta lähentynyt yleisturkkia, joka oli paitsi Osmanivaltakunnan myös muiden turkkilaisheimojen yhteinen kommunikoinnin kieli.⁵⁵

Venäjällä oli jo 1800-luvulla tehty suunnitelmia turkkilaisten venäläistämiseksi. Kasaanin yliopistossa toiminut pappi Nikolai Ilminskiy (1822-1891), jonka päämääränä oli Venäjän turkkilaisten käännittäminen ortodoksiuskoon ja heidän venäläistämisensä, oli ehdottanut strategiaa, jossa turkin kieli hajotetaan aluksi eri murteiksi. Kaikkien olisi käytettävä kyrillisiä aakkosia, ja erot eri murteiden kirjoittamisessa tehtäisiin erilaisin diakriittisin merkein. Kun samanaikaisesti olisi tarjottu venäjää yleiskielenä, tämä olisi ennen pitkää syrjäyttänyt pienten ryhmien murteiden käytön. Tälle vastakkaisesti oli toiminut turkinkielinen İsmail Gaspıralı, joka oli lehtijulkaisuissaan kirjoittanut kaikkien turkinsukuisten kieliyhteydestä ja käytännössä myös soveltanut ajatusta kirjoituksissaan. Ilminskiy oli tietoinen Gaspıralın toiminnasta, ja hän kirjoitti tästä syyttäjä Pobedobčeville valituskirjeitä: "Hän yrittää omissa julkaisuissaan tehdä osmaniturkista kaikkien turkinsukuisten muslimien yhteisen kielen". Ilminskiyä huolestuttaa tämä kehitys: "Olen kuullut, että Kasaanissa turkkilaisten lehtien ja lisäksi oppikirjojen lukumäärä lisääntyy vuodesta vuoteen. Kirjojen sisältö on eurooppalainen ja kieli osmaniturkki."⁵⁶

Ilminskiy ei pystynyt estämään Gaspıralın toimintaa, mutta vuoden 1917 vallankumouksen jälkeen neuvostohallinto toimeenpani Ilminskiyn ohjelman. Tämä ei koskenut ainoastaan turkkilaiskansoja vaan oli yleinen politiikka vähemmistö-

⁵⁴ Leitzinger 2006, 77.

⁵⁵ Ercilasun 2004, 199-211, 359-371.

⁵⁶ Kurat 1993, 361. Kengerli 2005, 141-144.

kansallisuuksiin nähden: omakielinen julkaiseminen sallittiin ja siihen rohkaistiin, mutta samalla se rajoitettiin niin pientä piiriä koskevaksi, että sen merkitys oli lähinnä folkloristinen.

Samanaikaisesti kun Volgan Bulgaria muuttui autonomiseksi Tatarstanin neuvostotasavallaksi vuonna 1920, bulgaari-nimityksen käyttö kiellettiin Stalinin käskyllä. Tästä lähin oli käytettävä ”tataari”-nimitystä, jolla on venäjän kielessä pejoratiivinen, valloittajamongoleihin viittaava merkitys. Venäjän ja Neuvostoliiton kouluopetuksessa puhuttiin ”tataarien ikeestä” tarkoittaen mongolivalloitusta.⁵⁷

Bulgaari-identiteetti ei kuitenkaan unohtunut. Leitzingerin mukaan Venäjällä oli lokakuun 2002 väestönlaskennassa suuri joukko turkinsukuista kieltä puhuvia kansalaisia, jotka halusivat määritellä itsensä tataarien sijasta bulgaareiksi.⁵⁸ Putinin kaudella, vuonna 2003, ”tataarit” ovat tehneet virallisen anomuksen kunianpalautuksesta ja ”bulgaari”-nimityksen palautuksesta. Venäjän federaation poliittisesta vainosta kärsineiden uhrien oikeuksien puolustamisesta vastaavan komission vastauksessa No A 19-3-12, 15.4.2004 kerrotaan, että anomus on toimitettu eteenpäin.⁵⁹

Samanaikaisesti kun Volgan bulgaarit pyrkivät muistuttamaan bulgaari-nimityksen alkuperäisestä merkityksestä, Bulgarian valtio on toiminut määrätietoisesti rakentaakseen slaavibulgaarikansakunnalle kauas taaksepäin ulottuvan menneisyyden.⁶⁰

Kun Bulgaria Berliinin sopimuksen jälkeen jäi elämään itsenäisenä yksikkönä, kansakunnan konstruoiminen oli pahasti kesken. Uusi bulgarialainen identiteetti luotiin kiireellä, ja kuten muidenkin Balkanin uusien valtioiden kohdalla, tuo identiteetti haluttiin yksinkertaistaa yhteen (slaavibulgaariseen) elementtiin. Tämän vuoksi se oli täynnä vääristymiä, ristiriitoja ja anakronisuuksia. Slaavibulgaarinationalismissa tärkeintä oli slaavibulgaarien ”kansakunnan” esittäminen ikaikaiseksi, jolloin tarvittiin historiallista kontinueettia. ”Ikaikaisen” slaavibulgaarien kansakunnan konstruointi lähti alkuun, kun Sofiaan kutsuttiin venäläisten johdolla panslavistisesti orientoituneita intellektuelleja rakentamaan slaavilaisidentiteettiä. Opetusministeriksi valittiin tšekkiläinen historioitsija, ja 1878 perustetun opetusministeriön keskeiseksi tehtäväksi tuli laatia kansallinen Bulgarian historia sekä luoda kansallinen kirjallisuus.⁶¹

Kansallisen identiteetin rakentamisessa oli käyttökelpoinen Venäjältä saatu malli, jossa oma identiteetti rakennettiin vihollisidentiteettiä vasten. Tämä tapah-

⁵⁷ Leitzinger 2006, 78-79.

⁵⁸ Leitzinger 2006, 80.

⁵⁹ <http://www.mi.ru/~bolgar> 02.03.2003.

⁶⁰ Karpat 2004, 329.

⁶¹ Şimşir 1986, 33-40.

tui tataari-sanan kaksimerkityksisyyden avulla: ”tataarit” tulkittiin nyt osmaneiksi, ja kun venäläiset valittivat olleensa vuosisataisesti tataarien, ts. mongolien, ikeen alla, valitetaan nyt bulgariaalaisten olleen vuosisataisesti osmanien ikeen alla. Niinpä ensimmäinen bulgarialainen romaani on Ivan Vazovin *Ikeen alla* vuodelta 1894. Vazov kirjoitti teoksensa Venäjällä, ja se kertoo ”viimeisistä vuosista osmanien ikeen alla ja kansan valmistautumisesta taisteluun”. Tällaista taistelua tai taisteluun valmistautumista ei tosiasiallisesti ollut olemassa. Vazovin bulgariaalaisten konstruktio tapahtuu keinotekoisien analogian varassa, ja se sijoittuu 1800-luvulle. Bulgarialaisnationalistisen käsityksen mukaan Vazovin teokset kuitenkin ”paljastavat bulgarialaisen kansanluonteen vaikeissa historiallisissa olosuhteissa”.⁶²

Kun slaavibulgariaalaisuutta haluttiin perustella menneisyydestä, tuli yhdeksi kompastuskiveksi ”bulgarialainen”-nimityksen käyttö. 1900-luvulla ei enää ollut mahdollista kieltää sitä tosiasiaa, että historian tuntemat bulgaarit olivat olleet turkkilainen kansa. Kun uudempien tutkimusten tulokset olivat tulleet kansainvälisen tiedemaailman yleiseen tietoisuuteen, nationalistien oli mahdotonta enää mitätöidä niitä, olivat ne heidän kannaltaan miten epäsoveliaita tahansa. Ratkaisuna on ollut sittemmin puhua historian tuntemista turkkilaisista bulgaareista ”protobulgaareina” ja sanoa, että nämä protobulgaarit olivat sulautuneet slaaveihin, mistä oli syntynyt kansakunta, joka oli slaavilainen, vaikka nimeltään bulgarialainen. Sulautumisväitteen ”tieteelliseen” todistamiseen ei ole kiinnitetty erityistä huomiota. Tämä näkyy muun muassa siitä, että bulgariaalaisten menneisyyden kuvauksissa ”sulautuminen” näyttää tapahtuneen käden käänteessä, ikään kuin yhdellä iskulla (jopa vuoden sisällä).⁶³

Slaavibulgaarimenneisyyden konstruointi 1800-luvulta taaksepäin on kauttaaltaan myyttien luomista, kuten esimerkiksi S. Stojkov on osoittanut. Hän toteaa, että myytti slaavibulgaarikansakunnan synnystä 800-900-vuosisadoilla elää edelleen tiedemaailmassa.⁶⁴

Nationalistinen ideologia on vääristänyt Balkanin historiankirjoitusta kauttaaltaan ja tekee sitä tälläkin hetkellä. Yksi merkittävimpiä vääristymisen lähteitä on kansallisuusajattelun ja kansakuntien projisoiminen aikakausille, jolloin niitä ei ollut. Stojkov esittää yksityiskohtaisesti, miten tällaiset projektiot ovat perättömiä. Mikään näistä väitteistä, jotka koskevat ”alkuperäisen” kansakunnan löytymistä vuosisatojen takaa, ei pohjaudu alkuperäisdataan; päinvastoin ne ovat pahasti ristiriidassa lähteitten ja aikakauden hengen kanssa.⁶⁵

⁶² Mevsim 2007, 138-139.

⁶³ Hyvä esimerkki tästä on artikkeli Helsingin sanomien meno & paluu -osastolla (13.10.2007, D1). Artikkelin tietokulmassa todetaan ensimmäisen itsenäisen Bulgarian valtakunnan syntyneen vuonna 681 kun turkkilaiset bolgaarit ja slaavit sulautuivat ja löivät Bysantin joukot.

⁶⁴ Stojkov 2003.

⁶⁵ M.t.

Seurauksena bulgarialaisnationalistisesta näkökulmasta konstruoidun menneisyyden keinotekoisuudesta ”virallinen historia” ja kansan keskuudessa elävä tieto menneisyydestä ovat Bulgariassa kaukana toisistaan. Tämä on oleellista kaunokirjallisuuden kohdalla. Julkaistussa kirjallisuudessa ei voi liian suoraan paljastaa virallista historiankirjoitusta vääräksi, mutta tietoisuus todellisesta menneisyydestä ja sen jatkuvuudesta nykyisyydessä tulee esille ihmisten ajatuksissa ja teoissa.

2.3. Kielellinen ulottuvuus ja kirjallisuus: nationalistinen kielipolitiikka ja bulgarian kielen historian konstruointi

Kielikysymys oli Euroopassa alun perin kytkeytynyt kansallisuuskysymykseen. Kansakunta muodostuu tietyllä alueella asuvien, samaa kieltä puhuvien ja tämän vuoksi saman kulttuurin omaavien ihmisten yhteisöstä, ja kansakunnan olemassaololle puolestaan perustuu vaatimus kansallisvaltiosta. Kansakunnan legitimointi kulttuurisena ja valtiollisena kokonaisuutena edellytti kirjakielen olemassaoloa. Siksi kansakunnan konstruoinnissa kiinnitettiin paljon huomiota kirjakielen ja sillä kirjoitetun kirjallisuuden rakentamiseen ja/tai niiden ”löytämiseen” menneisyydestä.

Venäjän ja Turkin imperiumien vanhoja kirjakieliä olivat venäjä ja turkki sekä kreikka ja (kirkko)slaavi, jotka olivat ortodoksisen kirkon kieliä. Puhuttuja kieliä ja murteita oli näiden lisäksi lukuisia, eivätkä etniset ja kielelliset ryhmät olleet keskittyneet yhdelle alueelle. Niinpä kansakunnat, kun niitä ryhdyttiin 1800-luvulla muodostamaan, eivät yleensä muodostuneet identtiseksi jonkin kielen puhujakunnan kanssa, vaan kansakunnan ulkopuolelle jäivät yleensä tietyn alueen rajojen ulkopuoliset saman kielen puhujat. Toisaalta kirjakieliä luotiin kansakuntia synnyttäessä poliittisesti tarkoituksenmukaisella tavalla. Balkanilla tämä prosessi oli erityisen kivulias: valtapoliittisista syistä rajoja vedettiin sinnekin, missä niitä kielellisesti ja kulttuurisesti ei olisi tarvinnut olla, samalla kun valtiomuodostelmien sisällä harjoitettiin pakkohomogenisointia.⁶⁶

Turkkilainen kielialue oli 1800-luvulla jakaantunut Osmanivaltion ja Venäjän alueelle. ”Kansakunta” yhteisten rajojen sisällä olisi ollut täysin utopistinen ajatus, eikä tällaista esitettykään. Kulttuurista turkkilaisten ”kansakuntaa” pidettiin kuitenkin selviönä. Sanomalehdet levittivät tällaista yhteisyyden ajatusta varsin tehokkaasti: turkkilaista ja venäjänturkkilaista julkaisutoimintaa seurattiin vasta-uuoroisesti, lukijakunta saattoi andersonilaisittain kuvitella toisensa joukkoonsa.

Kun bulgarian kirjakieli syntyi 1800-luvulla, esimerkki tähän saatiin serbiasta, joka oli kehitetty kirjakieleksi hieman aikaisemmin. Menettelytapa oli samanlainen

⁶⁶ Develi 2006, 29-36.

kuin serbian kohdalla. Kouluissa opetuskieli oli 1800-luvun alussa yleisesti venäjä. Puhuttu slaavin kieli oli sangen kaukana sekä venäjältä että kirkkoslaavista. Serbian kirjakieli saatiin aikaan muokkaamalla kirkkoslaavia puhutun kielen suuntaan venäjän mallia käyttäen; kuitenkin suorat venäläisyydet pyrittiin eliminoimaan. Bulgaria konstruointiin samaan tapaan, mutta venäläisyyksiä ei pyritty välttämään, minkä vuoksi bulgarian kirjakieli onkin selvästi lähempänä venäjää kuin serbia.⁶⁷

Bulgarian kieltä konstruoidessa Bulgarian puhekieli oli eteläslaavien itäinen murre, mutta uusi kirjakieli oli kuitenkin rakentunut enemmän läntisen eli makedonialaisen (nykyistä Makedoniaa hieman laajemmalla alueella puhutun) murteen pohjalta. Tämä johtunee osin satunnaisista tekijöistä – kirjakielen luoja ja ensimmäiset kirjoittajat olivat kotoisin länsimurteen alueelta – mutta myös siitä, että murrerajan itäpuolella slaavilaisten osuus väestöstä oli suhteellisesti pieni. Vuoden 1860 jälkeen bulgarian kirjakieli muuttui kuitenkin itämurrepainotteiseksi, ilmeisesti ainoastaan siksi, että tärkeät kirjoittajat tulivat itäalueelta; mitään lingvististä syytä itämurteiden preferoimiselle ei voida löytää.⁶⁸

Itämurteen tuleminen hallitsevaksi sai aikaan sen, että makedonialaiset eivät hyväksyneet bulgariaa kirjakielekseen, kun sitä tarjottiin heille Bulgarian valloitettua Makedonian 1912. Tällä oli merkitystä valtionmuodostuksen kannalta. Makedonialaisuus kansakuntana syntyi toisen maailmansodan jälkeen bulgarialaisuudesta erillisenä.⁶⁹ Voidaankin lyhyesti sanoa, että bulgarian kirjakielen rakentajien valinnat muodostuivat esteeksi Suur-Bulgarian rakentamiselle eteläslaavien alueelle 1900-luvun alussa.

Bulgarian kirjakielen muodostumiseen vaikuttivat siis tosiasiallisesti monet sattunnaiset tekijät. Kansakunnan konstruoinnin kannalta oli kuitenkin tarpeellista kehittää bulgarian kirjakielelle jälkikäteen kunniakas esihistoria. Juhani Nuorluoto on kirjoittanut slaavien kirjallisista traditioista ja kirjakielistä sekä mm. siitä, miten nationalismia edeltäviä kirjallisia traditioita suhteutetaan nykyisiin kansakuntiin ja kirjakieliin.⁷⁰ Tällöin käytetty nationalistinen perspektiivi väärentää kauttaaltaan historiallista menneisyyttä.

Nationalistisesta perspektiivistä on ilmeisen ongelmallista, että kirjakieli olisi syntynyt (tai synnytetty) vasta 1800-luvulla. Niinpä bulgarian kirjakielelle on katsottu tarpeelliseksi ”löytää” kunniakas esihistoria. Bulgarian kielen esimuoto löytyy tämän käsityksen mukaan muinaiskirkkoslaavista, jota alettiin kirjoittaa noin vuoden 860 paikkeilla. Muinaiskirkkoslaavi nimetään toisin sanoen muinaisbulgariaksi. Siitä kohdasta lähtien, jossa muinaiskirkkoslaavin asemasta ruvetaan

⁶⁷ Nuorluoto 2003, 124-129.

⁶⁸ M.t. 119, 126-127.

⁶⁹ M.t. 130-134.

⁷⁰ M.t. 2003, 21-24.

puhumaan ainostaan kirkkoslaavista, kieltä kutsutaan tässä konstruktiossa ”keskibulgariaksi”. Muinaiskirkkoslaavi ja kirkkoslaavi poikkeavat kuitenkin jo kielien rakenteen puolesta niin paljon bulgarian nykykielestä, että niiden lukeminen bulgarian kirjakielen historiaan on lingvivistisesti perusteetonta selkeän kielellisen kontinuiteetin puutteessa.⁷¹

Näin nähtynä kysymys, joka näyttäytyy yhtenä nykybulgaristiikan suurimmista ongelmista, eli kirjakielen alun dateeraaminen, on keinotekoinen ongelma. Bulgarian kieli ja samalla sen kirjakieli on olemassa suurin piirtein siitä ajankohdasta lähtien 1800-luvulla, kun tietty osa slaaveja määrittää itsensä bulgaareiksi.

Kirjakieli ei monessa tapauksessa kehity suoraan jonkin edeltävän kirjallisen kielimuodon luonnolliseksi jatkajaksi, jolloin sillä olisi pitkät perinteet. Poikkeuksellisia, pitkän kirjallisen historian omaavia kieliä ovat esimerkiksi englanti ja turkki. Slaavilaisessa maailmassa tilanne on toinen, vaikka slaavilaisten kirjakielten historiankirjoitus pyrkiikin varsin usein korostamaan kirjakielten vanhuutta. Slaavilaisten kirjakielten joukossa on tapauksia, joissa kirjakieli on kehittynyt katkeamattoman evoluution pohjalta, kuten tšekki ja puola. Kontinuiteetti todistaa jonkilaisen kieleen tukeutuvan identiteetin varhaisesta olemassaolosta. Tällainen identiteetti on saattanut sisältää protonationalistisia piirteitä. Eteläslaavin, jonka edustajia ovat makedonia ja nykybulgaria, kohdalla tällaista jatkuvuutta ei kuitenkaan ole.⁷²

Nuorluodon mukaan se, että kirkkoslaavi ei missään jäänyt käyttöön sen arkaaisimmassa muodossa, onkin kansallisten identiteettien ja nationalismien kehityshistoriassa lähes ainutlaatuinen ilmiö. Minkään nykyisen slaavilaisen kirjakielen perusta ei ole kirkkoslaavi. Kirjoitettu kirkkoslaavi säilyi arkaaisessa muodossaan mukautumatta puhekielen kehitykseen. Kun slaavilaisia kansallisia identiteettejä alettiin 1800-luvulla konstruoida kirjakielen varaan, kirjakielet rakennettiin uudelleen puhekielen varaan. Nationalistinen tarve antaa omalle kansakunnalle ja siten myös omalle kirjakielelle pitkä menneisyys tuotti kielihistoriallisesti vinoutuneita tulkintoja, joissa kirkkoslaavi nähdään osana kansalliskieltä ja siten myös osana kansallista identiteettiä. Niinpä kiihkonationalistisesta näkemyksestä seuraa taistelu siitä, onko kaikki muinaiskirkkoslaavi ja kirkkoslaavi käsitettävä esimerkiksi bulgarian esimuodoiksi.

Rakeenteeltaan bulgaria ja makedonia eroavat muista slaavilaisista kielistä siinä, että ne ovat eliminoineet suurimman osan nominitaivutuksesta ja korvanneet sen prepositioilmauksilla ja määräisellä artikkelilla. Molempien nykykielten rakenne on siis analyttinen. Muinaiskirkkoslaavi ja kirkkoslaavi (”keskibulgaria”)

⁷¹ Nuorluoto 2003, 16-17.

⁷² M.t, 17-18.

olivat sen sijaan synteettisiä kieliä, joissa syntaktiset suhteet ilmaistiin slaavilaisilla sijamuodoilla. Analyttisiksi bulgaria ja makedonia lienevät kehittyneet noin 1500-luvulla, mistä alkaen voidaan puhua lingvistisessä mielessä nykybulgariasta.⁷³ Tätä puhuttua kieltä ei esiinny missään kirjoitettuna ennen bulgarian kirjakielen konstruoinnista 1800-luvulla, mikä osoittaa kielitieteelliseltä kannalta puhutun bulgarian ja kirkkoslaavin erillisyyden.

Bulgarian ja makedonian kielten asemasta voitaisiin puhua myös yhdestä bulgarian-makedonian kielestä. Historialliset tapahtumat ja sattumatkin 1800-luvulta lähtien ovat johtaneet siihen, että nykyään puhutaan kahdesta eri kielestä. Makedonian alue jaettiin vuonna 1913 Bulgarian, Kreikan ja Serbian sektoreihin. Toiseen maailmansotaan asti makedonian slaavimurretta pidettiin joko eteläisenä serbian tai lounaisena bulgarian murteena. Makedonian tultua toisen maailmansodan päättyessä Jugoslavian osaksi alueen viralliseksi kieleksi julistettiin makedonia. Makedonian kieli syntyi siis erillisenä kielenä Jugoslavian osatasavallan viralliseksi kieleksi. Turkin kieli oli ollut myös virallinen kieli alueella vuoteen 1913 asti, mutta tuolloin tapahtuneen alueen Serbiaan liittämisen jälkeen kiistettiin alueella ylipäänsä olevan turkkilaisia; toisen maailmansodan jälkeen turkin kielelle palautettiin Makedonian osatasavallassa virallisen kielen asema.⁷⁴

Makedonian kirjakielen syntyjulistuksen jälkeen alkoi sen nopea standardointi. Uuden kielen esiasteet ulottuvat vanhimmillaankin 1800- ja 1900-luvun vaihteeseen. Makedoniaksi kutsutulla alueella on kuitenkin ollut slaavinkielistä kirjallisuutta jo varhain. Muinaiskirkkoslaavin kyrillometodiaaninen traditio syntyi juuri siellä 860-luvulla, ja muinaiskirkkoslaavin ja kirkkoslaavin traditio säilyivät alueella. 1800-luvulla Makedonian alueella syntynyt bulgariankielinen kirjallisuus lasketaan makedonian kielen syntyjulistuksen jälkeen osaksi makedonialaista kirjallisuutta. 1800-luvun Makedoniassa kirkkoslaavi ja kreikka olivat prestiisityylejä. Poliittiset olot olivat vielä 1800-luvun puolivälissä sellaiset, ettei makedonialaisista voida puhua edes potentiaalisena kansakuntana.⁷⁵

Balkanin alue on kaiken kaikkiaan kielihistoriallisesti aivan erityinen ympäristö siinä suhteessa, että eri kieliperheitä edustavat kansat ovat siellä eläneet pitkään vuorovaikutuksessa keskenään niin, että rakenteellisesti erilaiset kielet ovat omaksuneet piirteitä toisiltaan. Kielen rakenteellista muuttumista toisen kielen vaikutuksesta on kutsuttu balkanistiseksi ilmiöksi: on osoitettavissa kielipiirteitä, jotka ovat yhteisiä useille Balkanin kielille (bulgaria, makedonia, nykykreikka, albaani, romania, aromuuni ja romani sekä turkin länsirumelian murteet, ts. Makedonian ja Kosovon turkki) kieliryhmistä riippumatta. Tällainen rakenteiden samankaltais-

⁷³ M.t. 117.

⁷⁴ Kaya 2002, 173-181.

⁷⁵ Nuorluoto 2003, 129-134.

tuminen yli kielikuntarajojen oikeuttaa puhumaan Balkanin kieliliitosta (Sprachbund). Balkanismeja esiintyy eri laajuudessa eri Balkanin kielissä. Näiden esiintymistiheys näyttäisi olevan suurin makedoniassa.⁷⁶

Ns. yat-rajaa jakaa eteläslaavin selvästi kahtia itäiseen eli bulgarialaiseen ja läntiseen eli makedonialaiseen murteeseen.⁷⁷ Turkin kohdalla sama maantieteellinen raja jakaa puhutun kielen kahteen selvästi erilaiseen murteeseen. Itäinen murre, ”Itä-Rumelian kieli”, on turkin yleis- ja kirjakielen perusta:

Den türkischen Mittelpunkt bildete in Rumelien lange Zeit Adrianopel und später Istanbul. Die Sprache des Hofes von Adrianopel war natürlich mit der Sprache des Hofes in Istanbul identisch und diese Mundart wurde zur Grundlage der türkischen Schrift- und Gemeinsprache. Die auf diese Weise entstandene osmanisch-türkische Gemeinsprache bildete ein *ornatum genus dicendi*, das in der herrschenden Schicht eine uralte Tradition hatte. Diese osmanische Mundart steht phonetisch der Sprache der Orhon-Inschriften, der Sprache eines ogusischen Fürstenhauses und anderer altogusischer Literatursprachen nicht fern. [...] Diese gewählte Sprache war von grossem Einfluss in Anatolien in der Gegend Brussa und in Rumelien in dem Gebiete um Adrianopel, nördlich bis zum Balkan-Gebirge und westlich bis zur Gegend von Sofia. Dies war das Gebiet der feinen, gewählten osmanischen Sprache.⁷⁸

Tämä alue on samalla ainoa, jossa turkin kirjakielellä ja puhekielellä on selvä orgaaninen suhde.⁷⁹ Länsi-Rumelian (nyk. Pohjois-Kreikan, läntisen Bulgarian, Makedonian ja Kosovon) kaupungit olivat osmanikaudella myös tärkeitä kirjallisia keskuksia, mutta kirjakielessä pitäydyttiin itäisen Rumelian standardiin. Victor Friedman on osoittanut, että turkki ei ole Balkanin kieliliiton ulkopuolinen, kuten oli ajateltu sen perusteella, että oli kiinnitetty huomiota ainoastaan itäalueen kieleen, jonka pohjalta kirjakieli oli syntynyt.⁸⁰ Läntisen Rumelian turkki sisältää balkanismeja ja kuuluu näin mainittuun kieliliittoon. Tämä johtuu siitä, että turkkilaiset ovat asuneet hyvin pitkään tällä alueella, missä he kuitenkin ovat olleet kielellisen vähemmistön asemassa. Bulgariassa laajoilla alueilla turkkilaiset taas olivat enemmistönä, ja puhuttu kieli on itämurretta, jolta pohjalta myös turkin kirjakieli oli kehittynyt.

1950-luvulla mm. bulgarialaisia, azerbaidžanilaisia, unkarilaisia jne. turkologeja työskenteli Bulgariassa. Unkarilaisia tietysti kiinnostivat heidän omat turanilai-

⁷⁶ Nuorluoto 2003, 121, Eckman 1962, 111-144.

⁷⁷ Friedman 1982, 1-4, Hazai 1999, 133-137.

⁷⁸ Németh 1956, 33-34.

⁷⁹ Hazai 1997, 67.

⁸⁰ Friedman 1982, 1-4, 57-58.

set juurensa. Turkin kielen murrekannasta tehtiin uraa uurtavaa tutkimustyötä, ja esimerkiksi koko turkin kielialuetta (käsittäen mm. Azerbaidžanin, Turkin, Bulgarian ja Makedonian) tutkittiin vertailevasti.⁸¹ 1950-luvulla turkin kielen ja kirjallisuuden tutkimuksessa saavutettiin suuria edistysaskeleita, kunnes kaikki turkin kieltä koskeva tutkimus kiellettiin Bulgariassa. 1980-luvulla ilmestyneessä Sofian yliopiston historiikissa vaietaan kokonaisten, vasta aivan äskettäin lakkautettujen tiedekuntien olemassaolosta.⁸²

⁸¹ Esim. seuraavat artikkelit: Hazai 1957, Németh 1956 ja Şireliyev 1957.

⁸² Yenisoy 2006.

3. Turkin kieli ja kirjallisuus ennen nationalismia ja turkkilaisen kansakunnan synty

3.1. Turkin kirjakieli ja turkinkielinen kirjallisuus 600-luvulta 1800-luvulle

Turkkilaisessa kirjallisuushistoriassa turkinkielinen kirjallisuus on tapana jakaa toisaalta historian ”pituussuunnassa” islamia edeltävään, islamilaisvaikutteiseen ja eurooppalaisvaikutteiseen kirjallisuuden vaiheeseen sekä toisaalta rinnakkaisina toisiinsa nähden kulkeviin korkeakirjallisuuteen ja kansankirjallisuuteen. Islamilaisvaikutteinen kirjallisuus puolestaan jaetaan edelleen hovi- ja trubaduurikirjallisuuteen sekä suufilaiseen kirjallisuuteen.⁸³ Şinasi Tekin huomauttaa, että vaikka kirjallisuushistorioitsija Fuat Köprülün työstä alkaen, joka sijoittuu 1920-luvulta 1950-luvulle, on ollut tapana jakaa turkinkielinen kirjallisuus islamia edeltäneeseen ja islamisoitumisen jälkeiseen kirjallisuuteen, tämä jako ei tarkoita, että näiden kahden välillä ei olisi jatkuvuutta. Turkinkielinen kirjallisuus ei muuttunut yhdellä iskulla toiseksi islamilaisuuteen kääntymisen jälkeen.⁸⁴

Turkin kirjakielen historioissa, erityisesti lyhyissä esityksissä, todetaan usein hieman yksinkertaistetusti turkilla olleen yhteinen kirjakieli 600-luvun lopulta 1200-luvulle, kunnes 1200-luvun jälkipuoliskolla aikaisemman, vanhakantaisen kirjakielen tilalle tai sen rinnalle otettiin uusi, modernia kielenkäyttöä lähempänä oleva turkin kirjakieli. Kahden kirjakielen rinnakkainolo jatkui, kunnes 1900-luvun alkupuolella Venäjällä ja vuodesta 1922 lähtien Neuvostoliitossa, jossa suurin osa Turkin ulkopuolisista turkkia puhuvista kansoista nyt asui, luovuttiin vanhemman kirjakielen käytöstä.⁸⁵

Kirjoitetun turkin alku on hämärän peitossa. Turkinkielisiä piirtokirjoituksia tavataan laajalta alueelta Orhonin ja Jenisein jokilaaksoista Unkarin suurelle alatasangolle saakka, eli lähinnä siltä alueelta, jolla Ural-vuoriston takaa tai vuoriston juurilta lähteneet paimentolaiskansat, esimerkiksi [turkkilais]bulgaarit ja madjaarit, olivat vuosisatojen kuluessa vaeltaneet ja asteittain asettuneet paikallaan asuviksi maanviljelijöiksi. Piirtokirjoitukset osoittavat, että turkilla oli 600-luvulla kaksi erilaista kielimuotoa, joista ns. bulgaarihaara edustaa mahdollisesti varhaisempaa kirjoitusperinnettä. Bulgaarihaara ei kuitenkaan jäänyt määräämään kirjallista perin-

⁸³ Bicari 1969, 7-74.

⁸⁴ Tekin 1965, 26-27.

⁸⁵ Ercilasun 2004, 359, 434-441.

nettä, vaan sen tilalle tuli 600-luvulla uudempi kirjoitetun turkin haara.⁸⁶ Seuraavina vuosisatoina kirjallisuutta – suureksi osaksi uskonnollista kirjallisuutta – tuottivat kirjurikoulukunnat, jotka eivät olleet sidoksissa mihinkään valtioon.

Turkin 1200-luvun lopulla käyttöön otettu uusi kirjakieli syrjäytti Osmanivaltiossa – muttei sen ulkopuolella – varhaisemman kirjakielen. Uusi kirjakieli ei ole suoraan vanhemman kirjakielen uudismuoto. Uusi kirjakieli oli uuden poliittisen tilanteen seurausta. Osmani-dynastiaa edeltänyt Seldžukkidynastia oli kylläkin samaisesta turkkilaisten oгуusien liittokunnasta lähtöisin kuin myöhempi osmanidynastiakin, mutta kirjurien kieli seldžukkivaltakunnassa oli persia. Seltšuk itse, josta dynastia on saanut nimensä, kääntyi islamiin 900-luvun lopulla. 1070-luvulla Seldžukkidynastia laajeni länteen, missä valloitettiin Nikean kaupunki Vähässä-Aasiassa, ja 1090 yritettiin yhdessä Balkanin turkkilaisheimojen kanssa Konstantinopolin valloitusta. Samanaikaisesti seldžukit olivat menettäneet valtansa Persiassa, joten koko valtakunta oli siirtynyt länteen. Seldžukkidynastiasta jäi vain sen läntinen haara, josta käytettiin nimitystä ”Rooman seldžukit”; Rooman mukaan valtakunnan läntisestä alueesta (nyk. Balkan) käytettiin nimitystä Rumelia (”Rooman maa”).⁸⁷ 1200-luvulla Persian valtakunnan alueella asuvat turkkilaisheimot lähtivät mongoleja pakoön länteen. Osa heistä jäi Anatoliaan, osa jatkoi edelleen Balkanille, jossa oli jo varhempaa turkkilaisasutusta, kuten bulgaarit ja kumaanit. Mongoli-invaasio synnytti näin välillisesti Osmanivaltakunnan moninkertaistamalla turkkilaisväestön määrän Anatoliassa ja jonkin ajan kuluttua myös Balkanilla. Osmani-imperiumin keskukseksi tuli aluksi, vuonna 1326, Bursa Vähässä-Aasiassa ja vuodesta 1365 lähtien Rumeliassa sijaitseva Edirne. Tässä vaiheessa Osmani-imperiumin kirjakieleksi tuli turkki, joka oli puhe- ja hallintokieli imperiumin alueella.⁸⁸

Seldžukkidynastia, joka oli valloittanut Persian vuonna 1040 ja käytti hyväkseen persialaista virkamieskoneistoa, oli myös kulttuurisesti orientoitunut Persiaan. Tämän seurauksena turkkilainen kirjallisuus oli hyvin pitkäaikaisesti sitoutunut persialaisen kirjallisuuden perinteeseen. Kirjoitetulle kielelle ominainen koristeellisuus oli persialaisvaikutusta, ja turkinkielisessä kirjallisuudessa tuli 1200-luvulta 1800-luvulle asti olemaan keskeisessä asemassa persialaisperäinen gaseelirunous. Näin oli siitä huolimatta, että seldžukit pitivät hyvin lyhyen aikaa valtaa Persiassa.⁸⁹

Uusi turkinkielinen kirjallisuus lähti liikkeelle Anatolian alueelta, vaikka Osmani-imperiumin keskus vakiintui 1300-luvulla lännemmäs, Balkanin alueelle

⁸⁶ Ercilasun 2004, 79-211.

⁸⁷ İsen 1997, 74.

⁸⁸ Ercilasun 2004, 434-442, Çamuroğlu 2000, 109-115.

⁸⁹ Bicari 1969, 15-55.

(Rumeliaan). Islamiin vasta kääntyneillä turkkilaisilla klaaniryhmittymillä oli vain vähän kosketuksia Anatolian kaupunkien elämään. Kun Anatolian klaaneista oli 1200-luvun lopulla mongolivallan Persiaan laajenemisen takia tullut riippumattomia persialaisesta keskusvallasta, klaanien johtajat jäljittelivät seldžukkeja, nämä kun olivat ainoa islamilainen dynastia, mistä heillä oli kokemusta. Klaanijohtajat, turkkilaiset pikkuruhtinaat, olivat yksikielisiä, jolloin heidän nimiinsä kirjoitettavien kirjojen tuli olla turkinkielisiä, vaikka kirjallisuuden esikuvat edelleen olivat persialaisia.⁹⁰

Turkinkielinen korkeakirjallisuus oli alun perin hovikirjallisuutta, josta sitten tuli kaikkien sivistyneiden kirjallisuutta. Turkkilaisissa 1200- ja 1300-luvun säilyneissä teksteissä ei ole vielä jälkiä turkkilaisen kansankirjallisuuden suullisesta eepisestä perinteestä; vanhimmat säilyneet muistiinmerkinnät tästä ovat vasta 1500-luvulla. Sen sijaan on käännöksiä tai jäljitelmiä pitkistä persialaisista kertovista runoelmista sekä gaseelirunoutta, jonka sepittäminen kuului ruhtinaiden ja sivistyneistön harrastuksiin. Välittävänä tekijänä kansankirjallisuuden ja ruhtinaitten suosiman korkeakirjallisuuden välillä oli ruhtinaitten kiinnostus toimia hiljan omaksutun islaminuskon puolestapuhujina. Runouden keskeiseksi alueeksi tulikin mystis-uskonnollinen lyyrinen runous.⁹¹

Suufilaisuus, islamilainen mystisismi, ei Anatoliassa aluksi – 1100-1200-luvulla – joutunut ristiriitaan islamilaisen ortodoksisuuden kanssa, kuten se olisi joutunut muualla islamilaisessa maailmassa. Tämä johtui siitä, että Anatoliassa ei tuolloin ollut oikeaoppisuudesta huolehtivaa papistoa, vaan islamia koskeva tietous oli peräisin kuljeskelevilta derviššeiltä; yhtenäistä teologista koulutusjärjestelmää ei ollut vielä syntynyt. Tässä suhteessa turkkilainen islamilaisuus poikkesi perin pohjin arabi-islamilaisuudesta, jossa islamin opillisia kysymyksiä oli vuosisatojen ajan käsitelty yhteydessä kreikkalaisen filosofian perinteeseen. Derviššiveljeskunnat, jotka muistuttivat kristillistä luostarilaitosta, olivat Anatoliassa aluksi ainoa uskonnollinen organisaatiomuoto. Myöhemmin derviššiveljeskuntien levittämän islamin rinnalle tuli laitostuneempi islaminuskonnon harjoitus moskeijoihin ja uskonnollisine opistoineen.⁹²

Derviššit, jotka toimivat Balkanilla 1200-luvulta lähtien, levittivät islamin uskonoppia ja uskonnonharjoitusta kansan keskuuteen. Derviššien uskonelämä oli heterodoksista eli määrättyihin uskonkappaleisiin sitoutumatonta vastakohtana ortodoksiselle islamilaisuudelle. Tiukkojen rajojen puuttuminen uskonelämästä jopa yli uskontokuntarajojen näkyy havainnollisesti 1200-luvulla eläneen Sari Saltuk –nimisen derviššin tapauksesta. Tästä pyhästä miehestä syntyi kokonai-

⁹⁰ Ercilasun 2004, 359-371.

⁹¹ Melikoff 1997, 149-158.

⁹² Çetinkaya 2004, 231-274.

nen legendaperinne, ja hänen hautamuistomerkkinsä Babadağissa (nykyisessä Romaniassa) on edelleen sekä muslimien että kristittyjen kunnioittama hartauden harjoituksen paikka. Kansanuskonnossa islamilaisuuden ja kristinuskon välillä ei Balkanilla alun perin vallinnut sellaista jyrkkää vastakkaisuutta kuin myöhempinä vuosisatoina.⁹³

Dervişit olivat sekä uskonnollisen runouden sepittäjiä että esiintyviä runoniekkoja ja musikantteja. Osa heistä oli perehtynyt myös korkeakirjallisuuteen, jota he välittivät esityksissään – Koraanin sisältämien kertomusten ohella – kansalle.⁹⁴ Osmaniturkkilaisessa kirjallisuudessa läheinen yhteys runouden ja uskonnon välillä kesti vuosisatoja. Kirjallisuus säilyi oleellisesti samanlaisena aina 1800-luvulle asti, jolloin yhteiskunnallinen ja kulttuurinen modernisaatio muutti tilanteen kokonaan.

3.2. Turkkilaisuuden synty Osmani-imperiumin modernisoitumisprosessissa 1800-luvun lopulla

Kemal Karpat sanoo, että jos vuosien 1860-1918 välisenä aikana julkaistuja kirjallisia tuotteita tutkitaan objektiivisesti, nähdään uuden turkkilaisen identiteetin muodostuvan kirjallisuuden kentällä.⁹⁵ Varhaisempi identiteetti oli ollut uskonnollinen ja dynastinen: se oli muodostunut samaistumisesta uskontokuntaan sekä tietyn dynastian alamaisuuteen. Dynastinen alamaisuus merkitsee hallitsijasuvun omaisuuteen kuulumista. Tämä käsitys muuttui 1800-luvun kuluessa. Osmanien valtakunnan modernisaatioprosessissa on lyhyesti sanottuna kysymys valtion, kansalaisuuden ja kansakunnan uudelleen määrittämisestä toisaalta Ranskan valtakunnan modernisaatioprosessissa esitetyn ja toteutetun valtion ja kansalaisuuden, toisaalta 1800-luvun nationalistisen ideologian kansakunta-ajattelun pohjalta.⁹⁶

Runoilijat ja kirjailijat İbrahim Şinasista Ahmet Midhat efendiin toivat julki 1800-luvun lopun turkkilaisen yhteisön uudet ajatukset, tunteet ja odotukset, joissa muodostui uusi käsitys turkkilaisuudesta. Tämän prosessin yksityiskohtaiseksi ymmärtämiseksi olisi käytävä läpi esimerkiksi Ahmet Midhat efendin kirjoittamat parisataa kirjaa ja hänen julkaisemansa *Tercüman-ı Hakikat* -sanomalehti kokonaisuudessaan. 1800-luvulla syntyneen uuden yhteisön aatteellinen arkkitehti oli kirjallisuus. "Şinasi, Namik Kemal ja kumppanit [lehtimiehiä] olivat rakentaneet

⁹³ Ocak 2002, 84-124, Üzümlü 2005, 47-58.

⁹⁴ Çamuroğlu 2000, 125-135, 149-153, Melikoff 1999, 178-190, Kara 2002, 85-103,

⁹⁵ Karpat 2003, 28-30

⁹⁶ Erik Jan Zürcherkin toteaa, että Turkin "modernin historian" alkujankohdan valitsemiseksi näyttää perinteinen ratkaisu eli Ranskan vallankumous ja sen seuraukset, sittenkin parhaalta ratkaisulta. Zürcher 2003, 13.

kansakunnalle ulkoisen kehyksen, Ahmet Midhat oli täyttänyt sen sisällön.”⁹⁷ Tätä uutta yhteisöllistä identiteettiä alettiin 1800-luvun lopulla nimittää ”turkkilaisuudeksi”, ja suurin osa eliitistä käytti tätä nimitystä.⁹⁸ Nimitys vastaa käytäntöä, jossa Osmanivaltiota oli jo pitkään nimitetty Euroopassa Turkiksi, kuten eurooppalaiset valtiot yleensäkin nimettiin 1800-luvulla kansakuntien mukaan. Näin oli siitä huolimatta, että Osmanien valtakunta ei tietenkään ollut alun perin syntynyt kansalliselta pohjalta vaan dynastiselta.

Keskeiseksi tuli 1800-luvun kansallisuusideologian mukaisen ”turkkilaisuuden” määrittäminen. Kielen ja kirjallisuuden merkitys kytkeytyvät mitä voimakkaammin tähän ”turkkilaisuuden” määrittämisen prosessiin.

Vuonna 1839 annetussa reformiediktissä julistettiin Ranskan vallankumouksen periaatteen mukaisesti, että kaikki kansalaiset ovat lain edessä tasa-arvoisia. Tämä periaate kirjattiin lakiin tosin vasta vuonna 1864 (lisäyksenä reformiediktiin). Uusi järjestelmä tuli korvaamaan aikaisempaa millet- eli uskontokuntajärjestelmää, jossa jokaisen uskontokunnan johdossa oli uskontokunnan pää, joka piti huolen siitä, että uskontokuntaan kuuluvat noudattivat uskonnon säädöksiä.⁹⁹ Osmani-imperiumin modernisaatiossa on siis tavallaan kysymys valtion maallistumisesta: maallinen lainsäädäntö tuli määrittämään kansalaisen oikeuksia ja velvollisuuksia uskonnon säädösten rinnalla ja niiden ohi. Kansalaisuus tuli merkitsemään tiettyjä valtion lainsäädännössä mainittuja oikeuksia ja velvollisuuksia. Kansalaisen poliittisia oikeuksia ja velvollisuuksia tärkeämmäksi identiteetin määrittäjäksi tuli kuitenkin kansakuntaan kuulumisen 1800-luvun kansallisuusideologian tarkoittamassa mielessä. Lyhyesti, kysymykseksi nousi, mitä on ”turkkilaisuus”.

Yksi tapa määrittää turkkilaisuus on kieli. Kielellinen ja kulttuurinen, erityisesti kirjallisuuden kautta tapahtuva identiteetin määrittäminen olikin keskeistä 1800-luvun nationalistisessa ajattelussa. Osmani-imperiumissa hallintokielenä oli aina ollut turkki, ja suurin osa ihmisistä puhui turkkia äidinkielenään. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että Osmanivallan alamaiset olisivat määrittäneet yhteisöllisen identiteettinsä kielen avulla; määrittäminen on myöhempää, 1800-luvun nationalistisen ajattelun perua.

Turkki määriteltiin imperiumin viralliseksi kieleksi vasta vuoden 1876 perustuslaissa. Kielen nimityksenä ”turkki” vakiintui vasta 1800-luvulla. Tämä tapahtui valistuksellisten lehtimiesten ja kielentutkijoiden toimesta. 1800-luvun valistusmiehet olivat kaikki suuntautuneet turkin kielen ja turkinkielisen kirjallisuuden kehittämiseen, ja monet heistä harrastivat myös kielen tutkimista ja laativat sanakirjoja. Esimerkiksi İbrahim Şinasi halusi poistaa korukielisyyden turkin kirjaki-

⁹⁷ Karpas 2003, 30. alaviite 68.

⁹⁸ Karpas 2003, 30

⁹⁹ Karpas 2003, 20-22.

lestä, ja hän työskenteli myös sanakirjahankkeen parissa, jota ei ehtinyt saattaa päätökseen. Näytelmien kääntäjänä ja teatterimiehenä ansioitunut Ahmet Vefik Pašša (1823-1891) sai sanakirjansa julkaistuksi vuonna 1876. Samana vuonna Hasan Zer-dabi sai Venäjällä seitsemän vuoden odotuksen jälkeen luvan julkaista turkinkielistä sanomalehteä. Ahmet Vefik Paššan osmaniturkin sanakirjassa on arabialais- ja persialaisperäiset sanat käsitelty eri osioissa. Ahmet Cevdet Pašša kieliopeissaan ja Ahmet Vefik Pašša sanakirjassaan nimittivät kieltä vielä ”osmanien kieleksi”.¹⁰⁰

Sotilasakatemiaa varten oppikirjoja laatinut Süleyman Pašša, joka myös sovelsi käytäntöön pelkistettyä kieltä, nimesi kielioppinsa turkin kieliopiksi ja totesi, ettei voida puhua osmanisesta kirjallisuudesta, kielestä ja kansakunnasta; ”Osmaninen on valtakunnan nimi, kansakunta on nimeltään turkkilainen, tämän vuoksi kiellemme nimi on turkin kieli, kirjallisuutemme nimi turkkilainen kirjallisuus.” Turkin selittävän sanakirjan esipuheessaan Şemsettin Sami kirjoittaa: ”Kiellemme on turkin kieli. On väärin ajatella tämän kielen sanakirjalle muuta nimeä”.¹⁰¹

Osmanivaltakunnan alamainen ei kuitenkaan nimennyt itseään ”turkkilaiseksi” kielen perusteella. ”Turkkilainen” tuli identiteetin määrittämisen perusteeksi vasta panslavistisen toiminnan seurauksena 1800-luvun kuluessa. Siitä tulee identiteetin määrittävä käsite panslavistisen ”toiseuttamisprosessin” tuloksena.

Turkki[lainen]-nimitys otettiin käyttöön valtakunnan asukkaita koskevana yleisnimityksenä 1800-luvulla. Aiemmin ”turkkilaisista” oli puhuttu lähinnä kylissä klaaniyhteisöissä eläviä etnisiä turkkilaisia tarkoittaen. Siinä, että nimitystä ”turkkilainen” alettiin nyt käyttää koko kansakuntaa tarkoittavana nimityksenä, oli tärkeänä vaikuttavana tekijänä se suuri demografinen mullistus, jonka sai aikaan turkkilaisten ja muiden muslimipakolaisten virtaaminen Osmanivaltakuntaan Venäjältä panslavistisen politiikan seurauksena. Panslavistit halusivat karkottaa toisuskoiset Venäjältä. Muuttoliikettä oli jatkunut koko 1800-luvun, ja se kiihtyi Turkin sodan aikana: pelkästään vuonna 1878 pakolaisia tuli Osmanivaltakuntaan noin miljoona. Pakolaiset, joista ylivoimaisesti suurin osa oli etnisiä ja kielellisiä turkkilaisia, hajaantuivat valtakunnan eri puolille. Heistä käytettiin nimitystä ”turkkilainen”, ja käsite tuli ennen pitkää tarkoittamaan Osmanivaltakunnan kansalaisia ylipäänsä. Yksinkertaistaen voidaan sanoa, että turkkilainen kansakunta

¹⁰⁰ Ranskan akatemian mallin mukaisen, vuonna 1851 virallistetun Tiedeseuran [Encümeni Daniş] tärkeänä tehtävänä oli yliopiston kurssikirjojen laadinta. Akatemian perustajajäsenistä historiotoitsija ja kielitieteilijä Ahmed Cevdet Paššan yhdessä Fuad Paššan kanssa laatima osmaniturkin kielioppi ilmestyi vuonna 1851. Siitä ilmestyi H. Kellgrenin laatimana saksankielinen käännös Helsingissä vuonna 1855. Snellman kirjoittaa käännöksen arvostelussaan *Litteraturbladetissa* seuraavaa: ”Turkiskan lærer visst tillhöra samma språkstam som Finskan. Men vi kunna sannernigen vara glada öfver, att hafva fått ett mera civiliseradt alfabet för Finska språket, och böra till vidare äfven glädja oss, att icke såsom de Turkiska slägtningarna hafva två fremmande språk i vår grammatik.”

¹⁰¹ Sami 1989, johdanto.

syntyi Rumelian (Balkanin) ja Anatolian alueilla näille alueille tapahtuneen pakolaisvirtauksen ansiosta.¹⁰²

On huomattava, että vaikka Rumelian ja Anatolian alueilla syntynyt "turkkilaisuus" oli sidoksissa islaminuskoon, uskonto ei mitenkään yksinään selitä "turkkilaisuuden" sisältöä. Päinvastoin turkkilainen identiteetti rakentui hyvin toisenlaiseksi kuin niin ikään islamilainen arabi-identiteetti. Monenlaiset historialliset, etniset, kulttuuriset ja poliittiset tekijät yhdessä määräsivät syntymässä olevan "turkkilaisuuden" sisällön.

Modernisoituvan Osmani-imperiumin keskeiseksi ideologiseksi tehtäväksi nousi "turkkilaisuuden" määrittäminen kansakuntana. Tässä tehtävässä avainasemassa oli älymystö, joka, kuten muuallakin Euroopassa, toimi julkisen sanan kautta. Sanomalehdistö ja kirjallisuus olivat keskeisiä julkisen keskustelun ja kansalaisten valistamisen foorumeita, joilla muodostettiin kuvaa siitä, mitä on turkkilaisuus ja turkkilainen kansakunta.

Uusia kouluja käynyt, muslimiosmaneista muodostunut eliitti alkoi nyt kutsua itseään "turkkilaisiksi", ja vaikka tämä eliitti ei ollut sosiaalisilta ja etnisiltä juuriltaan yhtenäinen, se oli aatteellisesti ja identiteetin kannalta uuden yhteisön johtoasemissa. Olipa tämä eliitti länsimaisesti suuntautunutta tai konservatiivista, se näki itsensä osana modernin identiteetin omaksunutta yhteisöä. Näitten modernien "turkkilaisten" psykologinen tausta oli edelleen osmanilaisuudessa ja islamilaisuudessa, mutta osmanilaisuus ei ollut enää pelkästään dynastiaa tarkoittava nimitys, vaan käsitys turkkilaisuudesta sisälsi monia poliittisia ja kulttuurisia ulottuvuuksia, joita siihen ei aikaisemmin ollut kuulunut.¹⁰³

Karpat korostaa, että sanoessaan turkkilaisuuden muodostuneen 1800-luvulla hän ei kiellä turanilaisesta "alkukodista" peräisin olevaa etnistä turkkilaisuutta: on toki totta, että jo toistatuhatta vuotta sitten puhuttiin turkin kielestä ja turkkilaisista. Kuitenkin vasta 1800-luvulla muodostui turkkilaiseksi itsensä määrittävä kansakunta, ja vaikka sen itsemäärittäminen sisälsikin joitain vanhoja elementtejä, on korostettava, että se kaiken kaikkiaan oli moderni poliittinen luomus, jolla oli tärkeä funktio aikakauteen sopeutumisessa.¹⁰⁴ Ei toisin sanoen ole olemassa ikaikaista turkkilaisuutta, joka olisi 1800-luvulla "löydetty", vaan turkkilaisuus on moderni, vaikkakaan ei mielivaltaisesti sepitetty konstruktio. Tähän uuteen "kansakuntaan" luonnollisesti sisältyi myös monenlaisine perinteineen sellaisia ryhmiä, jotka eivät olleet etnisesti turkkilaisia.¹⁰⁵

¹⁰² Karpat 2003, 11-20.

¹⁰³ M.t., 23.

¹⁰⁴ M.t., 30.

¹⁰⁵ M.t., 30-32.

Nationalistiteoreetikko Yusuf Akçura totesi 1900-luvun alussa Ahmet Midhat efendistä, jonka kaikkia ajatuksia hän ei suinkaan hyväksynyt, että tämä ymmärsi parhaiten sen, mikä 1800-luvun loppupuolen hengessä oli tärkeintä, nimittäin kansallisuusaate. Ahmet Midhat efendin näkemyksen mukaan modernisoituminen on mahdollista ilman että kielletään historia ja perinteet ja kumotaan valtion instituutiot, samanaikaisesti kun hän esitti aivan uudenlaisen osmaniyhteisön ja identiteetin – turkkilaisen kansakunnan - olevan syntymässä.¹⁰⁶

On todettu, että turkkilainen eliitti ei oikeastaan pyrkinyt selvittämään yhteisön identiteettiä vaan omia sosiaalisia ja kulttuurillisia identiteettejään. Identiteetistä käytiin jatkuvaa keskustelua ja kiistaakin. Tämän keskustelun avulla yhteinen näkemys uudesta yhteisöllisestä identiteetistä muodostui eliitin keskuudessa paljon nopeammin kuin yhteiskunnan alemmissa kerroksissa tapahtui paikallisten ja maahanmuuttajien sulautuminen. Edelleen koulujen opetusohjelmat vaikuttivat siihen, että syntyi nopeasti suhteellisen samalla tavoin ajatteleva kansakunnan eliitti. Lehdistön ja kirjoitetun sanan ohessa modernin, yhtenäisen turkkilaisen identiteetin voikin sanoa muotoutuneen ennen muuta kouluopetuksen kautta. 1800-luvun lopulla oppikirjat olivat keskeisiä myönteisen turkkilaisen identiteetin rakentamisessa, vaikka oppositiolehdissä sulttaania arvosteltiin julmana auto-kraattina.¹⁰⁷

Kansakunnan rakentamisen prosessi ei silti ollut yhtäkkinen eikä yhtenäinen. Näkemykset siitä, mitä turkkilaisuuteen kuuluu, vaihtelivat, ja intellektuellien keskinäiset kiistat olivat huomattavia. Modernisoijilla, jotka pyrkivät kehittämään Turkista länsieurooppalaisen kaltaisen valtion, oli vastassaan konservatiivit, jotka puolustivat dynastiaa. 1800-luvun eniten luetuista kirjoittajista Namık Kemal kokosi modernistit ja konservatiivit yhteisen identiteetin alle liittämällä kansallisuuskäsitteeseen patriotismin käsitteen. Modernistit hyväksyivät Kemal esittämän patriotismin vapauden toteutumisen välttämättömänä ehtona, kun taas konservatiivit pitivät patriotismia uskonnollisena käsitteenä.¹⁰⁸

Osmani-imperiumin lisäksi Venäjän kehitys on tärkeä, kun kysytään modernin turkkilaisen identiteetin muodostumista. Venäjällä 1900-luvun vaihteessa alkaneet poliittiset ja yhteiskunnalliset muutokset johtivat Venäjän turkkilaisälymyksen avoimempaan ja aktiivisempaan toimintaan. Vuoden 1905 vallankumouksen jälkeen perustettu Venäjän duuma antoi muslimiturkkilaisillekin edustusosoikeuden. Vuoden 1905 elokuussa kokoontuneet İsmail Gaspiralı, Ali Merdan Topçubaşı ja Yusuf Akçura perustivat Venäjän muslimien liittoutuman ajamaan turkkilaisten oikeuksien puolustamista duumassa. Asiasanoina olivat omantunnonvapaus,

¹⁰⁶ Poulton 1999, 78-79. Karpas 2003, 30, alaviite 69.

¹⁰⁷ Karpas 2003, 29.

¹⁰⁸ M.t., 29.

kaikkien Venäjän kansalaisten tasa-arvoisuus lain edessä ja lupa laillisesti vaalia kansallista kulttuuria. Vuoden 1906 tammikuussa Pietarissa kokoontunut toinen kokous hyväksyi liittoutuman säännöt, ja saman vuoden elokuussa Nizni-Novgorodissa järjestetty kolmas kokous, johon osallistuivat mm. Ali Merdan Topçubaşı, İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura, Sadri Maksudi [Arsal] ja Fatih Kerimi, hyväksyi liittoutuman ohjelman. Samalla muodostettiin liittoutumalle keskuskomitea, jonka puheenjohtajaksi tuli Ali Merdan bei. Kolmannessa kongressissa hyväksyttiin suosiosoituksin ja ääntenemmistöllä İsmail Gaspıralın tekemä ehdotus yhteisen kirjakielen käytöstä:

Yleisesti ottaen turkkilaiset ovat yhtä sukujuurta. Ajallisista ja paikallisista eroista johtuen murteissamme ja tavoissammekin on syntynyt eroavaisuuksia. Nämä erot ovat saavuttanut sen asteen, ettemme ymmärrä toinen toistamme. Tästä lähtien on tarpeen saattaa koulumme palvelemaan yhteistä kirjakieltämme. Kongressin koululautakunnan laatimassa kirjelmässä alasteen kouluihimme esitetään neljää oppivuotta. Näistä kolmena ensimmäisenä vuonna opetusta annettakoon ainoastaan paikallismurteella ja neljänellä luokalla siirryttäköön lukemaan turkin yleiskielellä kirjoitettuja kirjoja. Tällä tavalla erilaiset paikallismurteet saadaan asteittain yhdistetyksi.¹⁰⁹

Liittoutuma toivoi voivansa soveltaa ohjelmansa käytäntöön Venäjän lakien puitteissa. Gaspıralın toimittama *Tercüman* [Tulkki]-lehti oli koko Venäjän valtakunnan alueella liittoutuman yhteinen äänenkannattaja. Parin vuoden päästä tätä seurannut Turkin vallankumous sai monet Venäjän turkkilaisintellektuelleista siirtymään Istanbuliin.

Turkin vuoden 1908 vallankumous, jossa Osmani-imperiumi muuttui perustuslailliseksi monarkiaksi, on Turkin historiassa epäilemättä vielä merkittävämpi käännekohta kuin myöhempi tasavallan julistus.¹¹⁰ Vallankumouksen jälkeen alkaa Turkin toinen perustuslaillinen kausi (ensimmäinen oli ollut vuoden 1874 jälkeinen kausi, joka jäi lyhyeksi, koska perustuslaki hyllytettiin kohta sen antamisen jälkeen puhjenneen sodan vuoksi). Nationalismiliike järjestäytyi; heti vuoden 1908 vallankumouksen jälkeen, joulukuussa 1908 Istanbulissa perustettu Turkkilainen seura [Türk Derneği] oli ensimmäinen virallinen nationalistiseura. Seuran samanimistä julkaisua ilmestyi 1911 kuusi numeroa ja 1912 yksi. Bulgarian Rusçukiin (Ruseen), Turkin İzmiriin ja Kastamonuun sekä Budapestiin perustettiin turkkilaisen nationalistiseuran haaraosastot.¹¹¹ 1911 perustettiin toinen turkkilaisseura,

¹⁰⁹ Hablemitoğlu 2004, 88, Kengerli 2005, 136-171, Kengerli 2008, 166-177, Devlet 1999, 141.

¹¹⁰ Kansu 2002, 1-34.

¹¹¹ Rusçukin seuran myöhemmistä vaiheista en ole löytänyt tietoa. Myöhemmin uusi Turan-järjestö alkoi toimia mm. Vidinissä.

jonka julkaisusta, *Türk Yurdu* [*Turkinmaa*]-lehdestä, tuli pitkäikäinen. Kauden julkaisuista kirjallisesti merkittävä oli Salonikissa Balkanin sotaan saakka ilmestynyt *Genç Kalemler* [*Nuoret Kynät*], jossa Ömer Seyfettin julkaisi ensimmäiset novellinsa.

Yusuf Akçura, kummankin seuran perustajajäsen, oli vuonna 1904 Kairossa julkaissut *Kolmenlainen politiikka* -nimisen pamfletin. ”Kolme politiikkaa” olivat osmanismi, islamismi ja turkismi. Osmanismilla tarkoitettiin osmanilaisen kansakunnan muodostamisajatusta. Akçura itse oli turkismin kannalla ja kirjoitti aiheesta usein *Turkinmaassa*. Kaksi muuta nationalistia, kaukasianturkkilaiset Ahmet Ağaoğlu ja Ali Hüseyinzade, saapuivat Istanbuliin heti vuoden 1908 vallankumouksen jälkeen.

Turanismi oli turkismia laajempi aate, joka kattoi turkkilaisten lisäksi myös unkarilaiset ja suomalaiset. Ali Hüseyinzade lienee ollut ensimmäinen turanisti. Runossaan vuodelta 1892 hän sanoo: ”Oi madjaarien kansakunta, yhteiset ovat esi-isämme, eivät meitä Evankeliumi ja Koraani voi toisistamme erottaa...” Vuonna 1911 perustettiin Budapestissä Turanilainen seura, jonka *Turan*-niminen monikielinen julkaisu ilmestyi epäsäännöllisesti toiseen maailmansotaan asti.¹¹² Halide Edipin utopiaromaani *Uusi Turan* ilmestyi 1912. Suomessakin ehti 1930-luvulla ilmestyä *Uusi Turan*-niminen julkaisu. Turanismi jäi Suomessa kuitenkin pikaisesti nordismin jalkoihin.

Lyhytaikaisiksi jääneitä turkkilaisia tasavaltoja ehti syntyä jo ennen Turkin tasavaltaa. Turkkiin kuuluvan Länsi-Traakian turkkilaisväestö oli julistanut alueen itsenäiseksi tasavallaksi vuonna 1913, mutta Balkanin sodan seurauksena Länsi-Traakia ja Rodopin alue liitettiin jo samana vuonna Bulgariaan, ja suurimmasta osasta Rumelian turkkilaisia tuli Bulgarian kansalaisia. Kaukasiassa Azerbaidžanin turkkilaisvaltio oli vuosien 1918-1920 välisenä aikana itsenäinen tasavalta. Näin ollen Turkin tasavalta, joka syntyi Mustafa Kemal in johdolla Turkin – Kreikan sodan päättyessä Lausannen sopimuksella vuonna 1923, on oikeastaan jo kolmas turkkilainen tasavalta. Se on osoittautunut pitkäikäiseksi. Rauhansopimuksen yhteydessä Turkki ja Kreikka toteuttivat väestönvaihdot, joissa kriteerinä pidettiin uskontoon kuulumista.¹¹³

Turkin tasavalta syntyi byrokraattis-autoritaarisena ja sentralistisena valtiona. Vaikka uusi valtio suhtautui kielteisesti Osmanivaltakuntaan, se jatkoi sen keskitettyä valtaa korostavaa traditiota. Nyt tasavaltalaiseliitin positivistinen ideologia, joka korosti tieteellisyyttä ja rationaalisuutta uskonnon ja traditioiden asemasta

¹¹² Kengerli 2008, 362-363.

¹¹³ Gündoğ 1987, 3-67.

politiikan ja yhteiskuntajärjestyksen perustana, oikeutti hallitsevan keskuksen ehdottoman ylivalta-aseman periferiaan nähden ja riippumattomuuden siitä.¹¹⁴

Positivistisesti ajattelevat uudet hallitsijat ryhtyivät toteuttamaan kunnianhimoista projektia, jonka tavoitteena oli modernin sivilisaation tason saavuttaminen, mikä samaistettiin länsimaisuuden kanssa. Tärkein tavoite oli sekulaarisen ja yhtenäisen turkkilaisen kansakunnan luominen. Sivistynyt eliitti pyrki toteuttamaan tämän projektin käyttämällä valtiokoneiston keskitettyä voimaa piittaamatta kansalaisten toiveista. Kemalistiset reformit tarkoittivat käytännössä samaa kuin kansan ”pakkosivistäminen” yhdenmukaiseksi kulttuuriseksi yksiköksi.¹¹⁵

Länsimaistamis päämäärän ohjaaman kemalistisen eliitin toimintaa voidaan kutsua kansakuntaa ”itseorientalisoivaksi” ja itesesensuroivaksi. Eliitti ”orientalisoi” toimintansa kohteen, kansan: turkkilaisuuteen (mahdollisesti) sisältyvä ”itämainen” nähtiin ei-eurooppalaisuutena, josta tuli päästä eroon. Näin tehdessään eliitti sulki itsensä sen turkkilaisuuden ulkopuolelle, joka piti modernisoida. Tällaisessa asetelmassa kemalismi, tasavallan virallinen ideologia, legitimoivat tasavaltalaisen etujoukon valta-aseman. Verrattuna turkkilaisten ja muiden kansallisten ryhmittymien väliseen eroon eliitin ja kansan välisestä erosta muodostui moninkertaisesti merkittävämpi me ja muut -erotus.¹¹⁶

Positivistinen ideologia, joka suosi asiantuntijoiden määräysvaltaa kansalaisten oman määräysvallan asemasta, teki mahdolliseksi käytännössä valtion samaistamisen eliitin kanssa, jonka tehtävänä on ohjata ja hallita kansaa. Eliitin tavoitteena oli nopea länsimaistuminen, jolloin ”länsimaisuus” konstruointiin vastakohtana orientalisointiin konstruoidulle ”itämaiselle”. Tasavallan perustajille islaminusko kuului ”itämaisyyteen”. Osmanieliitti oli lähestynyt itsensä ulkopuolella olevia islamilaisia yhteisöjä, erityisesti arabeja, länsimaisella logiikalla, luoden kuvitteellisen, orientalistisen muslimikäsitteen. Tätä tasavaltalaiseliitti käytti myöhemmin toimintansa oikeutuksena. Kun kemalistinen eliitti orientalisoivat islaminuskon, tämä merkitsi sitä, että valtio teki kansasta ”toisen”. Lyhyesti sanoen, Turkin johtava eliitti teki Osmanivallan lopulla ja tasavallan alkuaikoina ”toisia” ei vain turkkilaisuuden ulkopuolisista valtakunnan alueella asuvista vähemmistöistä vaan turkkilaisista itsestään. Kysymys ei ole vähemmästä kuin halusta rakentaa turkkilaisille uusi, länsimainen identiteetti, mikä tapahtuu ”toiseuttamalla” ja kieltämällä keskeisiä osia kansakunnan tosiasiallisesta identiteetistä.¹¹⁷ Pyrittäessä länsimaalistamaan kansaa lakkautettiin mm. dervišsilaitos.

¹¹⁴ Kahraman 2002a, 2000b.

¹¹⁵ M.t.

¹¹⁶ M.t.

¹¹⁷ M.t.

Kun kaiken muutoksen oli määrä tapahtua valtion toimesta, tai valtiokoneistoa hyväkseen käyttävän eliitin toimesta, Ankaran hallitseva eliitti kehitti äärimmäisen etatistisen ideologian, joka merkitsi valtion pyhittämistä. Näin valtiosta tuli itsenäinen toimija, joka halusi toisenlaisen kansan.¹¹⁸

Etatismi täydentyi 1930-luvulla nationalismilla. Vuosisadan alun kiihkeä kansallistunto kehittyi samansuuntaisesti kuin muualla Euroopassa, ja kansallisvaltio sai rasistis-nationalistisen perustan, jota lähdettiin pönkittämään ja kehittämään poliittisesti. Turkki oli kuitenkin vaikeassa tilanteessa rakentamaan itselleen nationalistista perustaa: Balkanin menettämisen trauma oli vielä prosessoimatta, ja turkkilaisuuden rakentaminen Anatolian alueen pohjalta – jolla turkkilaisasutus ei ollut läheskään yhtä vanhaa kuin Balkanilla – oli vaikeaa. Tähän tilanteeseen kansallisvaltionationalismi reagoi traumaattisesti tukahduttamalla avoimen keskustelun Turkin ja turkkilaisten historiasta. Ersanli-Behar otsikoi Turkin nationalismihistorian esityksessään osuvasti vuoden 1937 historiankongressista kertovan luvun ”Keskustelun päätökseksi”.¹¹⁹ Tällä viitataan siihen, että tässä ja tämän jälkeisissä historian kongresseissa ei enää aidosti käyty tieteellistä keskustelua Turkin menneisyydestä. Kouluihin tuotiin tämän jälkeen opetusohjelmat, jossa turkkilaisuus määriteltiin toisaalta ikiaikaisen alkukodin, toisaalta kemalistisen Turkin tasavallan kautta. Kansalaiskasvatus oli tullut aidon historianopetuksen ja –tutkimuksen tilalle.¹²⁰ Tilanne muuttui radikaalisti vasta vuoden 1989 jälkeen, jolloin Turkin ja turkkilaisten historiasta alettiin taas puhua normaalin tieteellisen keskustelun tavoin.

Kansallisen identiteetin ja menneisyyden konstruointia on tapahtunut sekä slaavien että turkkilaisten puolella. Unkarilainen historioitsija László Rasonyi on todennut Balkanin valtiomuodostelmia silmällä pitäen, että ”turkkilaisuudella ei ole tarvetta keksiä itselleen esi-isiä, sillä lailla kuin eräät kansat ovat tehneet.”¹²¹ Rasonyi viittaa siihen, että turkkilaisilla on pitkä ja tunnettu historia takanaan eikä sen siis tarvitse sellaista keksiä. Hämmästyttävää on, että juuri tällaiseen keinokeinoiseen turkkilaisuuden konstruointiin kuitenkin ryhdyttiin.

Itsetiedostuksensa, menneisyytensä ja identiteettinsä kanssa ristiriidassa olevan Turkin nationalismin muotoutumisen tärkeimpiä tekijöitä oli Balkanin menetyksestä seurannut trauma. Suuri osa turkkilaisista intellektuelleista oli lähtöisin Balkanilta. Turkin ja Kreikan välisessä ns. ”pelastussodassa” vuosina 1919-22, jossa Kreikka oli miehittänyt läntisen Anatolian, turkkilaisesta upseeristosta yli puolet

¹¹⁸ M.t.

¹¹⁹ Ersanli-Behar 1996, 161; Karpas 2001, 10-12. Yerasimos 1995, 20-23.

¹²⁰ Ersanli-Behar 1996, 203-204.

¹²¹ Uğurlu 2007b, 100.

oli kotoisin Balkanilta.¹²² 1930-luvulla luotiin kuitenkin tieteisfiktion kaltaisissa kehitelmissä turkkilaisuuden pönkittäjäksi ”anatolianismi”. Sen mukaan juuri Anatolia oli turkkilaisten ikiaikaista asuma-aluetta ja kaikki Vähän-Aasian tunnetut sivistykset olivat perimmillään turkkilaisia. Huikeinta näissä kehitelmissä oli aikakäsityksen pääläelleen kääntäminen. Heettiläisten, assyrialaisien jne. sanottiin nyt olevan Keski-Aasiasta lähtöisin olevia turkkilaisheimoja.¹²³

Kansallisvaltionationalismien joukossa toisiinsa kytkeytyvät Turkin ja Bulgarian nationalismien tarinat ovat absurdeimpia, mitä kuvitella saattaa. Näiden valtioiden huikean mielikuvitukselliset luomukset omasta ”historiastaan” ovat kytköksissä toisiinsa sen kautta, että Turkin ”vetäytyminen” Balkanilta Anatoliaan antoi bulgarialaisille tyhjiön, joka saatettiin täyttää slaavibulgaarimenneisyydellä.

Aivan viime aikojen kehitys näissä kahdessa valtiossa kulkee kansallisen menneisyyden konstruoinnin suhteen vastakkaisiin suuntiin. Kun Turkissa taas keskustellaan anatolianismin ohella myös todellisista historiallisista tapahtumista ja vaiheista, on slaavilainen Bulgaria siirtänyt viimeisten viidentoista vuoden aikana slaavilaisen valtakuntansa alkuperän 1300 vuoden takaisesta aina kolmen tuhat vuoden taakse.¹²⁴

¹²² Dündar 2001, 246.

¹²³ Kahraman 2002c, Ersanlı-Behar 1996, 195-207.

¹²⁴ Ks. alaviite 181.

4. Turkkilainen kirjallisuusinstituutio

4.1. Uusi turkkilainen kirjallisuus: kirjallisuuden eurooppalaistuminen 1800-luvulla

Turkinkielisessä kirjallisuudessa tapahtui 1800-luvulla uudelleen orientoituminen eurooppalaisten kirjallisuusvirtausten tullessa määrittämään turkkilaista kirjallisuutta. Niinpä turkkilaisessa kirjallisuudessa voidaan puhua romantiikasta ja realismista 1800-luvun kirjallisina virtauksina, kuten eurooppalaisessa kirjallisuudessa, vaikka nämä tulivat turkinkieliseen kirjallisuuteen myöhässä. Näistä romantiikka oli vielä selvästi eurooppalaista – ranskalaisperäistä – tuontitavaraa, kun taas realismi, joka jäi 1800-luvulla lyhytaikaiseksi, voidaan jo nähdä omalähtöisenä kirjallisuutena. Voimakas siirtyminen eurooppalaisen kirjallisuuden suuntaan voidaan nähdä kirjallisuusinstituution ja kirjallisuuden modernisoitumisena, joka merkitsi murrosta aiempaan kirjallisuustraditioon nähden. Tähän liittyy vielä erityinen tekijä, joka merkitsee rajua katkosta kulttuurisessa muistissa ja jopa suoranaista pakottamista unohtamaan kaiken, mitä oli ollut ennen nykyisyyttä. Tämä on kirjoitusjärjestelmän muuttaminen, joka teki yhdellä iskulla suuresta osasta kansaa lukutaidottomia ja teki menneisyyden tekstit tavoittamattomiksi jälkeen tuleville sukupolville. Menneisyyden hävittäminen teki samalla mahdolliseksi kaikenlaiset menneisyyden ideologiset konstruktioit. ¹²⁵

1900-luvun turkkilaisen kirjallisuushistorian yleisesitykset ovat olleet politiikkapainotteisia siten, että kirjallisuuden murroskohdiksi on määritelty Turkin historian poliittiset murroskohdat, eivät mitkään kirjallisuuden sisäiset, esteettiset murrokset. Hankaluutta turkkilaisen kirjallisuuden modernin kauden esityksiin tulee lisäksi siitä, että valtiollinen kehitys erotti 1800- ja 1900-luvulla turkkilaiset toisistaan. Turkin valtion historialliset murroskohdat ovat tosin osin samat kuin muiden turkinkielisten väestöjen kuten Bulgarian ja Venäjän turkkilaisten historian, mutta jotkin kirjallisuushistorian murroskohdat paikannetaan pelkästään Turkin valtion sisäisiin tapahtumiin, jolloin jaottelut eivät voi päteä esimerkiksi bulgarianturkkilaiseen kirjallisuuteen. Näin kirjallisuuden periodisointi kansallis-poliittisen perustein tekee ilmiselvästi vääryyttä turkinkielisen kirjallisuuden ylikansallisuudelle.

Kirjallisuushistorioissa käytetään 1800-luvun uudesta kirjallisuudesta puhuttaessa nimitystä ”reformikauden kirjallisuus”, joka nimitys viittaa vuosien 1839 ja 1864 reformijulistuksiin. Bulgarian ruhtinaskunta kuului tuolloin vielä Turk-

¹²⁵ Oktay 2000, 255, 265.

kiin, joten reformijulistukset pätivät sielläkin. Turkin vuoden 1908 vallankumouksesta, johon liittyy itsenäisen Bulgarian kuningaskunnan synty, alkaa periodi, jota kutsutaan joskus ”kansalliskirjallisuuden ajaksi”. Siirtyminen nationalistiseen perspektiiviin kirjallisuuden määrittelyssä oli tapahtunut kuitenkin jo aikaisemmin. Kun vuonna 1923 tapahtunutta Turkin tasavallaksi julistautumista seuraavan ajan kirjallisuutta kutsutaan (Turkissa) ”tasavallan kirjallisuudeksi”, liikutaan jo ikään kuin itsestään selvästi nationalistisen perspektiivin sisällä. Turkin ”tasavallan kirjallisuus” esitetään hallitsevan, positivistisesti asennoituvan eliitin odotusten täyttymykseksi.

Kuten İnci Enginün toteaa, politiikka ja sosiaaliset aiheet ovat olleet aina etualalla modernissa turkkilaisessa kirjallisuudessa. Tämän vuoksi kirjallisuushistorian periodit eivät määrity kirjallisten virtausten vaan poliittisten käännekohtien mukaan. Tästä huolimatta hän toteaa esimerkiksi ”reformikauden kirjallisuudesta”, ettei voida sanoa uudenlaisen kirjallisuuden alkavan poliittisella määräyksellä kuin veitsellä leikaten.¹²⁶ ”Uutta” kirjallisuutta määrittää Enginünin mukaan se, että kirjallisuuden ja politiikan välinen yhteys on kiinteä niin sisällössä ja vastaanotossa kuin julkaisemisessa:

Oikeisto, vasemmisto, uskontokantaisuus ja turkismi-erottelut ovat olleet esteenä kirjoittajien arvioinneille ja toisinaan jopa johtaneet heidän täydelliseen huomiotta jättämiseensä. Tämänkaltaista ryhmittelyä voidaan soveltaa ainoastaan kirjallista arvoa vailla oleviin kirjoituksiin. Poliitiikan ja sosiaalisten teemojen tulo erityisesti romaani- ja novellikirjallisuuteen on saattanut kirjallisuuden ja journalismin yhteen. Oikeastaan tämä on ollut tilanne 1800-luvun alkupuolen reformikaudesta lähtien. Journalistikirjailijoiden lukumäärä on nykyisin silmiinpistävän suuri. Mediaan kuuluminen helpottaa heidän töittensä esille tuloa. Sama pätee niihin, joilla on poliittisiä suhteita. Näiden kirjailijoiden teosten julkaiseminen ei vain kotimaassa vaan myös kansainvälisesti on huomionarvoista.¹²⁷

4.2. Painotoiminta, aakkosreformi ja kielenohjailu

Kirjallisuuden edellytyksiä on kirjojen levitys lukijoiden ulottuville sekä lukutaitoinen yleisö. Turkinkielisen kirjallisuuden jakeluun liittyy näissä suhteissa erityisiä ongelmia.

Turkinkielisiä kirjoja oli perinteisesti sekä kirjoitettu että monistettu käsin. Tämä käytäntö jatkui pitkään kirjapainon käyttöönoton jälkeenkin. Ensimmäi-

¹²⁶ Enginün 2006, 11.

¹²⁷ Enginün 2001, 9–10; ”nykyisellä” Enginün tarkoittaa tässä vuosituhaten vaihdetta.

nen juutalainen kirjapaino perustettiin 1493 Istanbuliin ja 1495 Salonikiin. (Saloniki oli tuolloin Turkin toiseksi tärkein kaupunki, ja sen väestöstä suuri osa oli espanjanjuutalaisia).¹²⁸ Vuonna 1567 perustettiin Istanbuliin armenialainen, 1627 kreikkalainen paino. Ensimmäinen valukirjasinpainokone, jossa käytettiin arabialaisia kirjaimia, tuotiin Turkkiin 1639. Sitä ei kuitenkaan taantumuksellisten vastustuksesta johtuen saatu käyttöön. Vasta vuodesta 1729 alkoi turkinkielisten, arabialaisin kirjaimin painettujen kirjojen julkaiseminen. Kesti kuitenkin vielä pitkään, ennen kuin menetelmä yleistyi. Ensimmäiset painetut kirjat olivat ylellisyyttä. Käsini kopioidut kirjat olivat pitkään, aina 1800-luvulle saakka, yleisempiä kuin painetut kirjat. Kopistien ammattikunta teki myös parhaansa estääkseen kirjojen painamisen leviämisen. Kivipainomenetelmä sen sijaan yleistyi 1800-luvun alkupuolella suurin piirtein yhtäaikaisesti muun Euroopan kanssa.¹²⁹

Lehtiä alettiin osmanien Turkissa painaa arabialaisin aakkosin suhteellisen myöhään. Vuonna 1831 perustettiin virallinen valtion paino, jossa painettiin virallinen, palatsin rahoittama sanomalehti. Tämän lehden tulot eivät vielä mitenkään peittäneet julkaisumenoja. Ensimmäinen yksityinen turkinkielinen sanomalehti alkoi ilmestyä vuonna 1840. Oppivelvollisuus oli Turkissa käskykirjeellä julistettu ensimmäisen kerran vuonna 1824, ja yksityisiä kirjapainoja alkoi syntyä nopeasti peittämään uudistetun koulujärjestelmän edellyttämien oppikirjojen kasvavaa tarvetta. Tosin oppivelvollisuutta noudatettiin aivan alussa lähinnä vain pääkaupunkialueella.¹³⁰ Lukutaito alkoi yleistyä uuden koulujärjestelmän ansiosta. 1860 alkaen ilmestyneet İbrahim Şinasin ja häntä seuraten Namık Kemal toimittamat lehdet olivat kirjallisestikin merkittäviä. 1860- ja 1870-luvun ”uusi turkkilainen kirjallisuus” on ennen kaikkea sanomalehdissä julkaistua kirjallisuutta. Vuoden 1880 jälkeen muunkinlaiset kausijulkaisut yleistyvät.

Lehdistö oli (ja on edelleen) pääasiassa pääkaupunkilehdistöä. Turkin Tonavan läänissä ilmestynyt *Tuna* [Tonava] oli Turkissa ensimmäisiä pääkaupungin ulkopuolella ilmestyneitä lehtiä. Midhat Pašša oli perustanut läänin pääkaupunkiin Rusçukiin (nyk. Ruse) vuonna 1865 virallisen kirjapainon. *Tuna* alkoi ilmestyä samana vuonna (16.3.1865). Se ilmestyi keskeytyksettä venäläismiehitykseen saakka 13.6.1877.¹³¹

Bulgariassa ilmestyi ruhtinaskunnan aikana vuosien 1878 ja 1909 välillä viitensenkymmentä nimikettä turkinkielisiä kausijulkaisuja. Paikallisen bulgarianturkkilaisen lehdistön lisäksi tähän määrään sisältyvät vuosien 1878 ja 1909 välillä

¹²⁸ Lähteistä ei käy ilmi, minkä kielisiä tekstejä painettiin; kieli oli mahdollisesti ladino, joka oli espanjanjuutalaisten puhekieli.

¹²⁹ Kabacalı 1989, 92-109.

¹³⁰ Cihan, 2007, 52-53.

¹³¹ Keskiöglü 1985, 127.

Bulgariassa toimineen Turkin nuorturkkilaisen opposition julkaisut, joita on 25 nimikettä. Vuosien 1878 ja 1944 välisenä aikana Bulgariassa ilmestyi turkinkielisiä kausijulkaisuja yhteensä 111 nimikettä.¹³²

Berliinin sopimus tehtiin vuonna 1878, jolloin syntyi käsite ”bulgarianturkkilaiset”. ”Venäjänturkkilaiset” olivat jo aikaisemmin jääneet Osmanivaltakunnan ulkopuolelle. Tämä kaikki tapahtui samanaikaisesti, kun turkkilaisista oltiin lehdistön avulla rakentamassa modernia, nationalistisesti ymmärrettyä kansakuntaa. Ensimmäinen venäjänturkkilainen sanomalehti oli Hasan Bey Melikov Zerdabin (1842-1907) julkaisema *Ekinçi* [Viljelijä] (heinäkuusta 1875 syyskuuhun 1877). Se lakkautettiin Turkin sodan alkaessa.¹³³ Vuosisadan lopun ja seuraavan alun merkittävin lehti kaikkialla turkkilaisessa maailmassa oli kuitenkin Krimillä ilmestynyt, İsmail Gaspıralın toimittama *Tercüman* [Tulkki] (1883-1918).

Turkissa tuli vuonna 1864 voimaan suoraan Ranskan vuoden 1852 painotuotelaista käännetty painotuotelaki, joka määritteli valtiollisen sensuurin rajat. Tämä laki oli voimassa vuoteen 1909, sensuurin kumoamiseen saakka. Sensuuri lakkautti monet pääkaupungin lehdistä. Vallankumousvuoteen 1908 tultaessa Istanbulissa oli jäljellä enää neljä päivälehteä. Välittömästi vallankumouksen jälkeen, vuonna 1909, pelkästään turkinkielisiä nimikkeitä oli peräti 353, yhteensä nimikkeitä oli tuolloin seitsemisensataa. Monet ulkomailta kotiutuneet oppositiolehdet kaatui-
vat kuitenkin pian, ja seuraavana vuonna ilmestyi 130, vuonna 1911 edelleen 124 sanoma- ja aikakauslehteä. Uusi sota katkaisi kehityksen: vuonna 1915 ilmestyi enää kuusi ja 1916 kahdeksan kausijulkaisua.¹³⁴

Kirjapainomenetelmän yleistyminen ja ensimmäisen kerran vuonna 1824 julistettu ja vähitellen voimaan astunut oppivelvollisuus toivat mukanaan myös kysymyksen aakkostosta. Arabialaisia aakkosia oli sovellettu turkin kieleen 1000-luvulta alkaen. Münif Paşša (1828-1910), Ranskan akatemian mallin mukaan perustettua Tiedeneuvostoa seuranneen Tiedeseuran perustajajäsen ja ensimmäisen turkinkielisen tieteellisen aikakausjulkaisun toimittaja, sekä Kaukasian turkkilainen Mirza Fethali Ahundzade (1812-1878) olivat ensimmäisiä, jotka rohkenivat esittää latinaisaakkosten käyttöönottoa. Aakkosmuutos oli ehdotetuista uudistuksista ongelmallisin, ja aakkosiin liittyvä keskustelu ja polemiikki jatkuivatkin vuosikymmeniä. Ahundzaden viimeiset sanat olivat: ”On aivan varmaa, että tulevat sukupolvet toteuttavat tämän asian”. Näin kävikin, mutta muutos toteutui vasta seuraavalla vuosisadalla.¹³⁵

¹³² Yenisoy 1997, 30-34

¹³³ Kengerli 2005, 74-80.

¹³⁴ Enginün 2006, 32-70, Koloğlu 2006, 87-88.

¹³⁵ Şimşir 1992, 20-22, Süleymanlı 2006, 60-63.

Turkin ulkopuolella Azerbaidžanissa oli latinalaisiin aakkosiin siirrytty jo aikaisemmin. Azerbaidžan itsenäistyi 1918. Vuonna 1919 maassa perustettiin aakkoskomitea. Puna-armeija valtasi maan 1920, mutta Neuvostovallan alaisessa Azerbaidžanissa uudistus jatkui. Bakussa aloitettiin vuonna 1922 sanomalehden julkaisu latinalaisin aakkosin. Vuonna 1926 järjestetyssä Bakun kongressissa, johon myös Turkin edustajat osallistuivat, tehtiin päätös yhtenäisen latinalaisen aakkoston soveltamisesta kaikille Neuvostoliiton turkkilaiskielille. Azerbaidžanissa uuteen aakkostoon siirryttiin virallisesti lukuvuonna 1927-28. Turkissa siirtymisestä tehtiin päätös vuoden 1928 lopulla, ja vuoden 1929 alusta lähtien arabialaisia aakkosia ei enää saanut käyttää painotyöhön.¹³⁶

Bulgarian turkkilaisissa kouluissa siirryttiin lukuvuonna 1928-29 latinalaisiin aakkosiin. 1930-luvulla upseerikaappauksen jälkeen tilanne kuitenkin muuttui. Uuden aakkoston käyttöä rajoitettiin, monilla seuduilla palattiin vanhaan aakkostoon, turkkilaisia kouluja lakkautettiin tai bulgarialaistettiin. Tuon ajan politiikan mukaan turkkilaisissa kouluissa opetus oli annettava arabialaisin aakkosin, mutta oli annettava ymmärtää, ettei tämä tapahtunut Bulgarian johdon vaan turkkilaisten itsensä toivomuksesta. Turkkilaiset koulut saivat vasta vuonna 1938 luvan käyttää uusia aakkosia. Luvan saantiin vaikutti ratkaisevasti Turkin painostus. 1930-luvulla uusiin latinalaisiin aakkosiin siirtyneet edistysmieliset turkinkieliset lehdet lakkautettiin yksi toisensa jälkeen, 1940-luvulle selvisi vain muutama arabialaisin aakkosin julkaistu antikemalistinen lehti. Turkkilaista kirjallisuutta julkaistiin Bulgariassa 1930-luvun alussa. Vuoden 1934 kaappauksen jälkeen julkaisutoiminta estettiin.¹³⁷

Jugoslaviassa, jossa turkkilaisvähemmistön olemassaoloakaan ei tuolloin vielä ollut tunnustettu, latinalaisiin aakkosiin ei saatu pitkään aikaan lupaa. Sofiassa julkaistu taantumuksellinen *Medeniyet* [*Sivistys*] -lehti oli ainoa laillisesti saatavilla oleva julkaisu. Samoin Kreikassa hallitus yritti pitää turkkilaisvähemmistön arabialaisissa aakkosissa.¹³⁸

Aakkosmuutokset saivat aikaan ennennäkemättömän katkoksen kulttuuriperinnön siirtämisessä. Nuoremmalta sukupolvelta estettiin pääsy varhempaan kirjallisuuteen, mikä merkitsi pakotettua menneisyyden unohtamista. Kun aakkosuu-distukseen liitettiin lisäksi rajoituksia siihen, mitä tekstejä saatiin julkaista uudelleen uusilla aakkosilla, järjestelmästä tuli erittäin merkitsevä vallankäytön muoto. Turkissa esimerkiksi uskonnollisaiheisten teosten uudelleen julkaisemista rajoitettiin. Monista 1800-luvun teoksista ilmestyi uusi painos Turkissa vasta 1940-luvulla tai vieläkin myöhemmin. Kahden vuosikymmenen katkos menneisyyden välittä-

¹³⁶ Şimşir 1992, 98-143, 208-214.

¹³⁷ Şimşir 1981, 187-206, Şimşir 1992, 301-304. Keskiöglü 1985, 133, Memişoğlu 2002, 171-220.

¹³⁸ Türbedar 2003, 57-66, 98-121.

misessä ei voinut olla jättämättä merkittäviä jälkiä. Lisäksi kun uusintapainoksia alettiin 1940-luvulta lähtien julkaista latinalaisin aakkosin, tuli suorastaan tavaksi muokata sekä kieltä että sisältöä. Sääntely oli alussa tarkoitushakuista, mutta pian siitä muodostui huomaamaton itsetoimiva mekanismi. Neuvostoliitossa tilanne oli vastaavankaltainen. Merkittävää katkosta merkitsi Neuvostoliitossa myös se, että 1930-luvun latinalaisaakkosin painettuja kirjoja tuhottiin laajalti kyrillisten aakkosten käyttöpakon voimaantumisen jälkeen saman vuosikymmenen lopulla.¹³⁹

Aakko uudistuksen lisäksi kielenohjailusta tuli Turkissa tärkeä kirjoittamiseen ja lukemiseen vaikuttava asia. Modernin turkin kirjakieli oli vakiintunut 1800-luvun lehdistön ja turkinkielisen kirjallisuuden toimijoiden työn tuloksena. 1800-luvun puolivälissä perustetun Tiedeneuvoston piirissä syntyivät myös, kuten edellä on esitetty, ensimmäiset normatiiviset turkin kielen kieliopit. Tasavallan julistuksen jälkeen Istanbulin yliopistoon perustettiin vuonna 1924 turkologian instituutti. Tämän lisäksi Mustafa Kemal Atatürk perusti vuonna 1930 perustetun Turkin historiaseuran rinnalle Turkin kieliseuran vuonna 1932. Kummankin seuran lähtökohta oli kansallismielinen. Kieliseuran ensisijaiseksi tehtäväksi tuli turkin kielen puhdistaminen arabialaisista ja persialaisista lainoista, joita kielessä oli runsaasti. Nämä lainat nähtiin ”orientalismina”, josta oli päästävä eroon. Tätä varten kerättiin vanhasta kirjakielestä ja kansankielestä ilmaisuja, joilla voitiin korvata arabi- ja persiankielisiä lainasanoja, minkä lisäksi seipitettiin uudissanvoja. Työtä eivät olleet tekemässä varsinaiset kielentieteilijät, minkä vuoksi jo pian – noin vuonna 1934 – kävi ilmeiseksi, että kielen sanaston uudistustyö oli epäonnistunut ja johtanut keskenään kilpailevien epäkelpojen ilmausten sekamelskaan. Vaikka radikaalin sanastonuudistuksen alkuunpanijan Mustafa Kemal Atatürkin pyrkimyksenä näyttää tuossa tilanteessa olleen uudistuksen hillitseminen, hänen vuonna 1938 sattuneen kuolemansa jälkeen sanastonuudistustyötä jatkettiin. Kielen ohjailutyötä tehtiin sekä Istanbulin yliopistossa että Turkin kieliseurassa, ilman että kummallakaan olisi ollut selvää johtajan asemaa uudistuksessa, mikä oli omiaan lisäämään sekaannusta.¹⁴⁰

1950-luvulta lähtien Turkin lehdistö oli jakaantunut kielen uudistuksen suhteen siten, että konservatiivinen lehdistö käytti vanhempaa sanastoa, kun taas vasemmistolehdistö oli mieltynyt uudissanaston käyttöön. Näin kielen uudistus oli paradoksaalisesti siirtynyt kansallismielisiltä vasemmiston harrastukseksi. 1960-luvun vasemmistoradikaalien tultua valtaan Turkin kieliseurassa uudissanastoa kehiteltiin edelleen ja sitä otettiin käyttöön vasemmistolehdissä.¹⁴¹ Epäkelpo uudissanasto oli tervetullutta Bulgariassa, jossa 1960-luvulla haluttiin ajaa alas turkinkielinen

¹³⁹ Şimşir 1992, 345-357.

¹⁴⁰ Sertkaya 2001.

¹⁴¹ Karamanlioğlu 1986, 136-145.

lehdistö ja kirjallisuus: kielen muuntaminen siten, että se oli lukijoille vaikeaselkoista ja merkityksiltään epäselvää, palveli hyvin tätä tarkoitusperää.¹⁴²

4.3. Turkinkielisen romaanin synty

Länsimaisen romaanin ja teatterin leviäminen oli kirjallisuuden kentällä merkittävintä uutuus suurten muutosten 1800-luvulla. Vielä 1800-luvun puolivälissä kirjallisuuden lajien määrä, jakauma ja arvostus turkkilaisessa kirjallisuudessa oli varsin erilainen kuin läntisessä Euroopassa. Gaseelirunous oli vielä 1800-luvun puolellakin kirjallisen eliitin eniten arvostama kirjallisuuden laji. Romaania lähinnä olivat eliitin harrastamat mesnevi-muotoiset aikaan ja paikkaan nähden myyttiset kertomukset. Alemmat kerrostumat lukivat tai kuuntelivat niin ikään perinteisiä legendoja ja taruja.

Uudenlainen turkinkielinen proosa syntyi klassisen taideproosan, kansantarinaperinteen ja länsieurooppalaisen novelli- ja romaanilajin yhdistymisenä. Gökalp-Alpaslanin mukaan vuosien 1796–1876 välistä aikaa voidaan pitää turkkilaisen romaanin muotoutumisen kautena.¹⁴³ Turkkilaiselle romaanille valmistelivat tietä sellaiset teokset kuin Giridi Aziz Efendin vuonna 1796 laatima, ensimmäisen kerran vuonna 1852 painettu *Muhayyemat [Kuvitelmia]*, Hasan Tevfikin *Hayalat-ı Dil [Sydämen kuvitelmia]* (1868), Şemsettin Samin *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat [Talatin ja Fitnatin rakkaus]* (1872), Emin Nihat Beyin *Müsameretname [Huvikirja]* (1872–1875), Namık Kemalın *Son Pişmanlık [Viimeinen katumus]* (1876), ensimmäisen turkkilaisen naisromaanikirjailijan, Zafer Hanımın *Aşk-ı vatan [Kotimaan rakkaus]* (1877) sekä Ahmet Midhat efendin vuodesta 1870 lähtien laatimat ja julkaisemat novellit ja romaanit, ja lopulta kaukasianturkkilaisen Mirza Fethali Ahundzaden vuonna 1857 kirjoittama ja vuonna 1859 Tiflisissä yhdessä komedioitten kanssa julkaisema *Aldanmış Kevakib [Petetyt tähdet]*.¹⁴⁴

Vielä voidaan mainita Vartan Paşşan turkiksi kirjoittama armenialaisin aakkosin vuonna 1851 julkaistu *Akabi Hikayyesi [Akabin tarina]* ja Evangelinos Misailidis-nimisen karamanilaisen (Karamanin alueen ortodoksikristityn, etnisen turkkilaisen) turkiksi, kreikkalaisin aakkosin julkaisema *Temaşa-i Dünya [Maailman menoa katsellessa]* (1872). *Akabin tarinassa* miljöönä on Istanbul, mutta henkilöt ovat yksinomaan armenialaisia, niin kuin todennäköisesti lukijakuntakin. Tarinan julkaisut A. Tietze sanoo, että armenialaisissa kouluissa opetettu armenian kirjakieli oli niin vanhakantaista, että sillä olisi ollut vaikeaa kirjoittaa romaania ja saada siitä luettavaa; turkin päivittäinen puhekieli, jonka armenialaiset hyvin taisivat, oli tarkoituk-

¹⁴² Çavuşev 1999, 29-33, Yenisooy 1999, 157.

¹⁴³ Gökalp-Alpaslan 2002, XII.

¹⁴⁴ Gökalp-Alpaslan 1999, 185-202.

seen soveliaampi.¹⁴⁵ Misailis sen sijaan kohdisti teoksensa lähinnä karamanilaisille, jotka olivat valtaosaltaan yksikielisiä. Hän omisti julkaisutalon ja piti esikuvanaan Ahmet Midhat efendiä sekä hänen toimintansa että osmaniatteen suhteen.¹⁴⁶

Anderson puhuu ”painokapitalismista” uuden kirjallisuuden luoja.¹⁴⁷ Lehtien lukijakunnan laajentamiseksi hyvä keino oli romaanien julkaiseminen jatkokertomuksina. Pitkään oppivelvollisuuden voimaan astumisen jälkeenkin lukutaito oli vielä niin harvinainen, etteivät kirjoittajat voineet saada riittäviä tuloja suoraan julkaistuista romaaneistaan. Lehdissä julkaiseminen takasi sen sijaan menestyksen, ja se myös vaikutti myöhemmin kirjan muodossa ilmestyneiden teosten menekkiin. Romaanit, jotka oli julkaistu lehdissä, olivat jo valmiiksi ladottuja, ja ladoksista ne oli helppo painaa uudelleen kirjana.¹⁴⁸

Lehtien lukumäärän lisääntyessä kotimaisten kirjoittajien tuotanto ei riittänyt tyydyttämään kysyntää. Tällöin alettiin kääntää ja adaptoida länsieurooppalaista, etupäässä ranskalaista kaunokirjallisuutta. Nämä tekstit soveltuivat kosmopoliittiseen Istanbuliin, missä läntinen arvomaailma ei tuntunut niin vieraalta. 1800-luvun kirjoittajat usein sekä kirjoittivat itse että samanaikaisesti käänsivät usein varsin satunnaisesti valittuja teoksia.

4.4. 1800-luvun turkinkielinen romaani

Turkkilaisen kulttuurin ja kirjallisuuden kolme tärkeää nimeä, Ahmet Midhat efendi (1844-1912), Şemsettin Sami (1850-1904) ja İsmail Gaspıralı (1851-1914) edustivat romanttista nationalismia. He olivat jo varhaisissa Istanbulin tapaamisissaan havainneet periaatteensa yhteisiksi. Kolmikko puolusti kansallista turkkilaista identiteettiä, jolla on omat perinteensä ja joka on paikallisestikin eriytynyt mutta joka voidaan kuitenkin ottaa yhteiseksi kansallisen kulttuurin perustaksi. Tärkeiksi toiminnan muodoiksi tuli kaikilla kolmella turkin kielen kehittäminen kirjallisen ilmaisun tarpeisiin ja uudenaikaisen turkinkielisen kirjallisuuden perustaminen.

Istanbulissa syntynyt Ahmet Midhat efendi aloitti lehtimiesuransa Tonavan läänin keskuksessa Rusçukissa *Tuna*-lehden toimittajana ja lopuksi päätoimittajana. Myöhemmin hän asettui Istanbuliin, missä työskenteli toimittajana useissa lehdissä ja perusti sittemmin kirjapainon ja kustantamon. Ahmet Midhat efendi kirjoitti novellisarjoja, romaaneja, näytelmiä, muistelmia, matkakertomuksia, lukemattomia lehtiartikkeleita, esseitä, populistisia tietokirjasia ja oppikirjoja. Poliitiikkaan hän suhtautui kirjoituksissaan varovaisesti, samankaltaisista syistä kuin

¹⁴⁵ Tietze, 1991, X.

¹⁴⁶ Anhegger 1988, 643-664.

¹⁴⁷ Anderson 2004, 52-62.

¹⁴⁸ Koloğlu 2006, 11-55.

Gaspıralikin. Vuosien 1873-1898 välisenä aikana hän julkaisi nelisenkymmentä romaania, jotka olivat usein seikkailukkaita tai myös kansatieteellisiä yksityiskohtia ja muuta yleissivistävää ainesta sisältäviä. Näistä on sanottu, että hän sai turkin kansakunnan viettämään aikaa romaanien lukemisen parissa. Hänen laaja tuotantonsa vaikutti luonnollisesti myös nuorempiin kirjoittajiin. Vallankumouksen jälkeen hän kirjoitti vielä yhden romaanin, *Jöntürk [Nuorturkkilainen]* (1910), josta hänen ilmestyttyä itse totesi, että hänen aikansa on nyt ohi.¹⁴⁹

Şemsettin Sami oli syntyperältään albaani. Hän kuvasi itseään ihmiseksi, jonka paikallinen identiteetti on albaani ja laveampi identiteetti osmanilainen. Kuten muutkin valistusmiehet hän toimi pitkään lehtimiehenä. Näytelmä- ja romaani-kokeilujensa jälkeen hän syventyi esiosmanilaisten tekstien tutkimiseen ja kirjoitti vain satunnaisesti lehtiin tutkimustensa edistymisestä. Sami laati mm. laajan tietosanakirjan, ranska-turkki-suursanakirjan ja turkin yksikielisen sanakirjan, johon nykypäivän turkin sanakirjakin perustuu.¹⁵⁰

İsmail Gaspıralı oli kotoisin Krimiltä, joten hän oli Venäjän kansalainen. Gaspıralı saapui ensi kerran Istanbuliin vuonna 1874, missä hän vietti vuoden verran. Hän ystäväystyi tuolloin Ahmet Midhatin, Şemsettin Samin sekä Necib Asımın kanssa. Vuonna 1879, kaksi vuotta ensimmäisen venäjänturkkilaisen sanomalehden, Hasan Bey Melikov Zerdabin *Ekinçin* lakkauttamisen jälkeen hän anoi venäläisviranomaisilta lupaa julkaista kotikaupungissaan Bahçesarayssa sanomalehteä. Tämä tapahtui samoihin aikoihin kuin veljekset Said ja Celal Ünsizade olivat saaneet luvan julkaista lehteä Tiflisissä. Luvan saannin pitkittyessä hän julkaisi Ünsizaden veljesten kirjapainoa käyttäen toukokuusta 1881 alkaen yhteensä kaksitoista tiedotuslehteä, jotka sisälsivät paitsi yleisiä myös turkin yleiskielen kehittämistä koskevia artikkeleita. Välttääkseen syytökset kausijulkaisun toimittamisesta ilman virallista lupaa Gaspıralı antoi jokaiselle lehden numerolle eri nimen. *Tercüman [Tulkki]*-lehti alkoi ilmestyä vuonna 1883 Gaspıralın omasta painosta. *Tercüman*-lehden lisäksi Gaspıralı julkaisi vuodesta 1906 alkaen *Naisten maailma* ja *Lasten maailma*-nimisiä lehtiä sekä pilalehteä *Hahaha!*. Hän oli myös ”uuden metodin koulujen” perustaja ja laati sekä julkaisi myös koulukirjoja. Gaspıralın lehti jatkoi ilmestymistään hänen kuolemansa (1914) jälkeenkin 10.02.1918 saakka, jolloin neuvostohallitus lakkautti sen.¹⁵¹

Tercüman oli aika ajoin Istanbulinkin laajalevikkisimpiä lehtiä. Gaspıralı kirjoitti myös novelleja ja romaaneja, jotka ilmestyivät ensin *Tercümanin* sivuilla ja myöhemmin kirjana. Yleisturkkilaisen ohjelmansa takia İsmail Gaspıralı leimattiin Neuvostoliitossa porvariksi, jonka nimi oli syytä unohtaa. Hänet unohdettiin

¹⁴⁹ Tanpınar 1956, 443-453, Enginün 2006, 74-75, Kerman 2006, 587-648.

¹⁵⁰ Sami 1989, johdanto.

¹⁵¹ Kengerli 2005, 77-121.

myös virallisessa Turkissa. Vasta vuonna 2002 on Istanbulissa ilmestynyt uudelleen hänen ensi kerran 1887 ilmestynyt *Molla Abbasin Euroopan seikkailut* –jatkokertomuksensa, joka aikoinaan teki lehdistöön penseästi suhtautuneistakin innokkaita lehdenlukijoita.¹⁵²

Ahmet Midhat efendin, Şemsettin Samin ja İsmail Gaspıralin kieliohjelman ytimenä oli laajalle lukijakunnalle tuntemattoman arabialais-persialaisperäisen sanaston ja attribuuttirakenteiden hylkääminen sekä kirjakielen ulkopuolelle jääneen (murteellisen) omaperäisen sanaston hyödyntäminen turkin yleiskieleen eli Istanbulin turkkiin foneettisesti mukauttaen. Ohjelman soveltamisessa käytäntöön Ahmet Midhat efendi ja Gaspıralı İsmail tekivät suurtyön.

Lähinnä kauden länsimaista romaania ovat 1800-luvun viimeisellä neljänneksellä ilmestyneet romaanit. Näistä on mainittava Recaizade Mahmut Ekrem (1847-1913) *Araba Sevdası* [Vaunuihastus] 1898 (kirjoitettu 1886), Samipaşazade Sezain (1858-1936) *Seikkailu* 1889, Nabizade Nazımın (1862-1893) *Zehra* 1896, Halit Zıyan [Uşaklıgil] (1868-1945) *Sininen ja musta* (1897) ja *Kielletty rakkaus* (1898) sekä Mehmed Raufin (1875-1931) *Syyskuu* (1900).

Uudempien romaanien kirjoittajien tausta on varsin toisenlainen kuin aikaisempien. Heidän teoksensa eivät myöskään ole missään muodossa jatkoa edellisille. Päinvastoin kuin varhaisemmat kirjailijat, jotka olivat saaneet vaikutteita yhtäläisesti perinteisestä kuin länsimaisesta kulttuurista, nuoremman polven kirjoittajat olivat kokonaan länsimaisesti orientuneita. Ajan poliittinen ilmapiiri ei ylipäätään ollut suosiollinen yhteiskunnallisten kysymysten pohdinnalle, eivätkä he nähneet itseään sosiaalisina tai poliittisina uudistajina. Teemansa he löysivät lähinnä yläluokkaisista kaupunkilaisista ja kirjoittivat monimutkaista, koristeellista kuvakieltä. Heillä oli myös suorat kontaktit eurooppalaisiin kirjallisiin piireihin. He käyttivät runsaasti arabialais- ja persialaisperäisiä sanoja ja lisäksi he loivat uusia käännössanoja ja sanontoja. Sekä sisällössä että muodossa he olivat elitistisiä ja osoittivat kirjoituksensa koulua käyneille. Ryhmän kirjoittajien etäännyminen kielireformista synnytti paljon ja pitkään kestänyttä polemiikkaa. Şemsettin Sami esitti, että he olivat hyviä ajattelijoita, mutta heidän kielensä oli kömpelöä ja ruma. Ahmet Midhat efendi nimitti heitä dekadenteiksi ja moitti heidän käsitystään kirjakielestä sekä heidän kansankielestä loitontumistaan.¹⁵³

4.5. 1900-luvun turkinkielinen romaani

Ennen vuoden 1908 vallankumousta kulttuuriset liikehdinnät olivat paenneet pääkaupungin ulkopuolelle. Vuosisadan alku oli tiukan sensuurin aikaa, ja Turkissa

¹⁵² Akpınar 2003, 81-359.

¹⁵³ Ercilasun 2006, 29-34.

julkaistiin vain vähän kaunokirjallisuutta. Bulgarian ruhtinaskunta oli opposition tärkeimpiä tukikohtia.¹⁵⁴ 1900-luvun alkupuoliskolla Turkin ja Bulgarian valtion samoin kuin näiden maiden turkinkielisten kulttuurien välinen vuorovaikutus oli paljon mutkattomampaa kuin vuosisadan toisella puoliskolla. Toisen maailmansodan seurauksena Bulgariasta tuli kansandemokratia, Turkissa taas alkoi samaan aikaan demokratiaan siirtyminen. Kylmän sodan aikana kulttuurinen vuorovaikutus sai varsin mutkikkaan muodon.

Turkin historian tärkeä vuosiluku on vuoden 1908 vallankumous, mutta vilkkaasti liikkeelle lähteneen julkaisutoiminnan kauden katkaisi vuonna 1912 puhjennut Balkanin sota. Noin kymmenen vuotta kestänyt sotatila merkitsi jälleen vaikeuksia tuottaa ja julkaista kirjallisuutta. 1900-luvun alkupuolen romaanikirjailijoista tärkeimpiä olivat Halide Edip [Adivar], Yakup Kadri [Karaosmanoğlu], Reşat Nuri [Güntekin], Peyami Safa ja Suat Derviş. Näiden kirjailijoiden tuotanto oli yleisesti ottaen voimakkaan ideologisesti painottunutta.

Poikkeus tästä on Suat Dervişin tuotanto (kyseessä on kirjailijanimi; naiskirjailijan alkuperäinen nimi on Saadet Derviş). Suat Dervişin romaanit pysyivät modernistisen elämäntyölin puoltamisen ideologian ulkopuolella, eivätkä ne olleet populistisia tai kyläläispropagandistisiaakaan: ne eivät sisällä mitään tuon kauden yhteiskunnallisista teeseistä. Suat Derviş joutui Turkissa huonoon asemaan poliittisen asennoitumisensa eikä suinkaan romaaniensa vuoksi. Hän avioitui Turkin kommunistipuolueen johtajan kanssa, joka käytti vaimonsa kirjailijanimeä *Yeni Edebiyat* [*Uusi kirjallisuus*] kirjallisuuslehteen kirjoittamisessaan kirjarvosteluissa ja muissakin artikkeleissa.¹⁵⁵ Suat Derviş unohdettiin tai painettiin unohduksiin Turkissa. Myöhemmin hänen teoksiaan julkaistiin Ranskassa ja Bulgariassa, mutta Turkissa vasta pitkällä viiveellä (*Fosfori-Cevriye* Bulgariassa 1962, Turkissa 1968). Muut edellä mainitut kirjoittajat olivat Bulgariassa tunnettuja niin alkuperäisteksteinä kuin käännöksinäkin sekä ennen syyskuun yhdeksättä että sen jälkeen.¹⁵⁶

Turkin kirjallisuushistoriassa puhutaan vuoden 1923 jälkeisestä kirjallisuudesta tasavallan kauden kirjallisuutena. Tälle on ominaista edelleen hyvin suuri ideologinen latautuneisuus: kirjailijat olivat mukana hahmottamassa sitä, mikä oli – ja millainen olisi oleva – se uusi yhteiskunnallinen järjestelmä ja todellisuus, jota uudessa tasavallassa oltiin synnyttämässä. Tästä johtuen tasavallan alkukauden – 1920- ja 1930-luvun - ideologisesti latautuneesta kirjallisuudesta tuli se turkkilaisen kirjallisuuden kaanon, joka säilytti pysyvän aseman esimerkiksi kouluopetuk-

¹⁵⁴ Mardin 2000, 63-64.

¹⁵⁵ Oktay 2000, 39.

¹⁵⁶ Acaroğlu 1999a, 129-162, Tahsin 1993, 4-9.

sessä. Myöhemmin kirjailijat kuten Yakup Kadri ovat itse todenneet, että 1920-luvun ja 1930-luvun kirjallisuus hahmotti utopiaa, joka ei koskaan toteutunut.¹⁵⁷

Tasavallan alkukauden kirjallisuuden kaanonin luonnostelleen Hasan Bülent Kahramanin romaanien luettelo on seuraava: Yakup Kadrin *Kiralık Konak* [*Kartano vuokrattavana*] (1922) ja *Yaban* [*Muukalainen*] (1932), Halide Edipin *Vurun Kahpeye* [*Iskekää porttoon*] (1926) ja *Sinekli Bakkal* [*Kärpäskauppa*] (1936) ja Reşat Nurin *Yeşil Gece* [*Vihreä yö*] (1928). Kahraman sanoo ottaneensa Reşat Nurilta luetteloonsa *Vihreän yön* eikä *Çalığışu* [*Peukaloinen*] (1922) -romaanin, vaikka *Çalığışu* on turkkilaisen romaanin kaikkien aikojen bestseller, joka oli Turkissa erittäin suosittu 1960-luvulle saakka, Bulgariassa vielä pitempään.¹⁵⁸ Reşat Nurin romaani *Vihreä yö* on tärkeä siksi, että se tarjoaa ensimmäisenä kaavan kyläromaanin kirjoittamiselle tyypigallerioineen. Samalla *Vihreä yö* -romaanin on merkittävä varhaisen tasavallan kauden pelkojen, levottomuuksien ja tietoisuutta muovaavien yhteisöelämän perusongelmien kuvaajana.¹⁵⁹

Paradoksaalisesti 1900-luvun turkkilaisen romaanin toinen kausi on ”sosialistista realismia”, ja siinä keskeisintä on ns. kylärealismi. Kylärealismi alkaa jo 1930-luvulla, mutta tulee vallitsevaksi suuntaukseksi 1950-luvulla. Tämä on paradoksaalista sikäli, että Turkki pysytteli toisen maailmansodan jälkeen ensin puolueettomana ja liittyi sitten läntiseen leiriin 1952, mutta sen kirjallisuus oli 1950- ja 1960-luvulla, osittain aina 1980-luvulle saakka vasemmistolaisen, sosialistisen tai ”kylärealismin” vyörytystä. Tämä on ymmärrettävä tietynlaiseksi jatkumoksi 1920- ja 1930-luvun ideologiselle uuden tasavallan kuvaukselle, joka nyt oli tullut epäuskottavaksi. Kyläromaanit tulivat täyttämään ideologista aukkoa tasavallaisutopioiden osoittauduttua kestäättömiksi: ne kuvaavat kaavamaisesti ja propagandistisesti köyhien maalaisten ja heitä sortavien maanomistajien ja uskonto- miesten suhteita.

Keski-Anatoliassa Demircin kylässä vuonna 1930 syntynyt Mahmut Makal aloitti kyläromaanin tradition teoksellaan *Bizim Köy* [*Meidän kylä*] vuodelta 1950. Makal on ensimmäinen kirjailija, joka kuvasi maalaishäyryä sen sisältä käsin. Makal oli valmistunut kyläinstituutista ja toimi jonkin aikaa maalaishäyryä opettajana, ja *Meidän kylä* -romaaninsa hän kirjasi opettajanvirkansa aikaisia vaikutelmiaan. Poliittinen painostus sai hänet sittemmin lähtemään maaseudulta ja lopulta muut-

¹⁵⁷ ”Tasavallatakaonin” kuuluva kirjailija Yakup Kadri kirjoitti vuonna 1934 ilmestyneen *Ankara*-romaaninsa uuden painoksen alkulauseessa vuonna 1964, että 1930-luvulla hän oli kuvitellut ja unelmoinut ideaali-Turkin olevan totta parinkymmenen vuoden päästä, mutta nyt kun toisetkin parikymmentä vuotta oli vierähtänyt, utopiasta ei ole mitään jäljellä. 1950-luvun alussa ilmestyneessä *Panorama*-romaanissaan hän niin ikään sanoo, ettemme ole kyenneet luomaan sellaista uutta ihmistä, josta 1930-luvulla haaveilimme. Karaosmanoğlu 2003, 9.

¹⁵⁸ Cesur 1994, 15-16.

¹⁵⁹ Kahraman 2003.

tamaan pois Turkista. Kyläromaanivirtauksen syntyyn on kuitenkin vaikuttanut yhtä paljon kuin Makal *Meidän kylällään Varlık*-julkaisutalon ja samanimisen kirjallisuuslehden omistaja Yaşar Nabi Nayır, joka julkaisi *Meidän kylän* ja myöhemmin muitakin kylätarinoita. Kirjaan kirjoittamissaan alkusanoissa Nayır toteaa:

”Minusta vaikuttaa siltä, että keskianatolialaisen maalaiskylän karvas todellisuus tulee kuvatuksi kaikessa alastomuudessaan ensi kertaa tässä kirjassa. Onhan toki aikaisemminkin kirjoitettu kyliemme tilasta, mutta ne ovat olleet joko ekonomisia tai sosiaalisia tutkimuksia taikka kylissä vierailiiden valistuneitten vaikutelmia. Tämä kirja sen sijaan on kylässä syntyneen ja siellä elävän maalaisnuoren todistusta. Tähän juuri perustuu sen arvo... *Meidän kylässä* tapaamamme toinen uutuuks on, että se on täynnä meidän ajattelemaan saavia havaintoja siitä, miten kyläinstituuttien perustamisen jälkeinen lukemiskampanja on kehittynyt ja millaiset ovat sen tulokset. Tämä kirja tutustuttaa teidät niiden nuorten pettymyksen tunteisiin, jotka tulevat karun luonnon lailla kapinallisina ja intoa hehkuen tuomaan tiedon valoa yksisilmäisen uskonnollisen fanatismiin pesään ja jäävät ypöyksin ylipääsemättömien vaikeuksien edessä. Teos tyytyy vain osoittamaan epäkohdat. Parannuskeinon löytäminen kuuluu viranhaltijoille... Meidän kylä ei ole ainoastaan kirjallinen teos, se on Turkin maalaisten aseman kohentamiseksi ja ihmisoikeuksien saavuttamiseksi kirjoitettu raportti, jota voidaan, jos niin haluatte, lukea jopa syytöskirjelmänä. Uskon valistuneittemme voivan havaita välinpitämättömyydestään ja tajuta teoksen tärkeyden.”¹⁶⁰

Yaşar Nabi Nayır tulee näin esittäneeksi Makalin teokseen tukeutuvan kyläromaanin määrittelyn. Kirjoittaja on kotoisin kylästä, uskonnollisen fanatismiin pesään tuodaan tiedon valoa, ongelmat raportoidaan virkamiehille, teoksen dokumentaarisuus on tärkeämpää kuin sen kirjallinen arvo. Kertomusten stereotyypit ovat valmiina: köyhä ja tietämätön maalainen, häntä riistävät taantumukselliset voimat ağan (suurmaanomistajan), imaamin tai oikeistopuolueenjäsenen hahmossa sekä pelastajana kylän opettaja, edistysellinen hallintovirkamies tai valveutunut maalainen. Henkilöiden välille kudotaan kirjoittajan teesiin sopiva suhteitten verkosto. Romaani esittää mallin siitä, miten tietämättömät maalaiset voivat pelastua valistuksella ja valveuttamisella ja miten tätä estäviä voimia vastaan on taisteltava.

Voidaan sanoa, että *Meidän kylän* kautta esitetty kyläromaanikaava on populistisen maaseutupolitiikan koulutussovelluksen, kyläinstituuttien, tuote. Kirjoittajista suuri osa oli näistä instituuteista valmistuneita opettajia, ja ideologisesti he edustivat kyläinstituuttien modernistisia aatteita. Niissä näkyy myös opetusminis-

¹⁶⁰ Makal 1950, julkaisijan alkusanat.

teriön tuolloin julkaiseman maailmankirjallisuuden klassikoiden sarjan, erityisesti Zolan naturalismin ja venäläisen realistisen kirjallisuuden, aiheiden ja henkilöiden vaikutus. Useiden tarinoiden anatolialainen maalainen tuokin lukijan mieleen venäläisen musikan. Lähes jokainen maalaiselämän olosuhteista, takapajuisuudesta ja köyhyydestä kertova kyläromaani herätti kiihkeitä väittelyitä, mutta näillä voidaan tuskin sanoa olleen vaikutusta siihen, miten valtio suhtautui maalaisiin ja maaseutuun tai esimerkiksi harjoitettuun maatalouspolitiikkaan.¹⁶¹

Makalin ensimmäisen kyläromaanin ilmestyessä vallassa oli vielä tasavaltapuolue, joka oli suosinut maaseutua mm. perustamalla sinne edellä mainittuja kyläinstituutteja, jotka kouluttivat opettajia maaseudulle. Tasavaltapuolue ei kuitenkaan suhtautunut suopeasti kyläromaaniiin, koska näissä kuvattiin maaseudun oloja huonoiksi. Vuonna 1950 pidetyissä vaaleissa tuli valtaan Turkin uusi demokraattinen puolue. Uuden hallinnon suopea suhtautuminen kyläromaaniiin näkyi siitä, että Makal sai kutsun vierailemaan presidentin luona. Kiinnostus ja suvaitsevaisuus ei kuitenkaan kestänyt pitkään. Aivan kuten tasavaltapuolueelle oli epämieluisaa, että sen itsensä alkuunpanema maalaisohjelma oli muuttunut huudoksi maaseudun köyhyyttä vastaan, demokraattinen puoluekaan ei voinut hyväksyä vasemmistolaista näkemystä maaseudun oloista. Demokraattinen puolue lakkautti kyläinstituutit, koska ne nähtiin neuvostomallin kopiointina. Valtaa pitävien kynäilijät kävivät hyökkäykseen kylän aiheeseen ottaneita kirjailijoita vastaan. Kaikesta painostuksesta huolimatta turkkilaisen romaanikirjallisuuden leimallisina virtaus oli kuitenkin aina 1980-luvulle asti kyläromaani, joka merkitsi vasemmistolaista näkemystä.¹⁶²

Kyläromaneilla oli vaikutusta turkkilaisen vasemmiston poliittiseen ajatteluun ja politiikan harjoittamiseen. Romaaneissa kuvattu köyhien maalaisten draama nähtiin luokkaongelman konkretisointina. Kyläromaanit oikeuttivat vallankumouksellisten pyrintöt, ja 1970-luvulla ne olivatkin vasemmistolaisten nuorten ensilukemistoa enemmän kuin marxismi-leninisin klassikot.

Kyläromaanit kenties heijastelivat maan todellisuutta ja tukivat oppositioliikkeitä, mutta kirjallisessa ja kielellisessä mielessä virtauksen vaikutuksen voidaan todeta olleen negatiivinen. Vasemmistoälymyyden omaksuman roolin mukaisesti yhteiskunnallisen todellisuuden tiedostaminen oli tärkeämpää kuin esteettiset ongelmat, ja kirjallisuus muuttui oikean tiedon hankinnan ja jakamisen välineeksi. Kyläromaanit saivat nuoret kirjoittajat romaanin muotoseikoista piittaamatta esittämään karvasta todellisuutta ja väheksymään toisin ajattelevia, ja ne ovat olleet tärkeänä syynä siihen, että kirjallisuutta arvotettiin kirjallisuuden ulkopuolisten

¹⁶¹ Bicari 1975, 55-87.

¹⁶² Zürcher 2003, 321-341.

mittapuiden mukaan. Realismi yksinkertaistettiin yhden ympäristön yhdenlaiseksi kuvausmuodoksi, eikä tuo muoto ollut muuta kuin perinteisen 1800-luvun romaanin toistoa. Puhumatta taiteen vapauden kahlitsemisesta turkkilaisen kirjallisuuden sosialistisen realismin ja kyläromaanin kausi oli kielen kehityksen kannalta epäsuotuisaa aikaa, sillä kirjoittajat pitäytyivät noina vuosina vasemmistolaisuuden tunnuksena pidettyyn eräänlaiseen kielelliseen purismiin.¹⁶³

Mahmut Makalin *Meidän kylä* julkaistiin Bulgariassa turkiksi 1951, bulgariaksi käännös ilmestyi samana vuonna. Turkkilainen kirjallisuus levisi ylipäänsä hyvin Bulgariaan 1950- ja 1960-luvulla. Tuontikirjallisuus kulki kyllä poliittisen sensuurin läpi, mutta Turkissa julkaistu kirjallisuus soveltui yleisesti ottaen hyvin Bulgarian poliittiselle eliitille. Turkin kirjallisuuden hyvä esillä olo Bulgariassa näkyy esimerkiksi, kun tarkastellaan 1960- ja 1970-luvun Turkin kieliseuran sellaisia julkaisuja, joissa kaunokirjallisuudesta otettujen kielinäytteiden lähteitä on lueteltu. Voidaan huomata, että lähteet ovat lähes kauttaaltaan samoja kirjailijoita, joita Bulgariassa oli julkaistu turkiksi ja käännöksinä bulgariaksi sekä 1970-luvulta vain bulgariankielisinä käännöksinä. Kaunokirjallisuus oli siis näissä kahdessa maassa osittain samaa.¹⁶⁴

Olisi kuitenkin väärin sanoa kaiken 1950-luvulta 70-luvulle kirjoitetun olleen pelkkää kylähörhöilyä, kuten novelli- ja romaanikirjailija Sait Faik sitä nimitti.¹⁶⁵ Sait Faik, joka ei suostunut kylätarinoiden kyhäilyyn, kärsi elinaikanaan ympäristönsä suvaitsemattomuudesta, mutta myöhemmin hänet hyväksyttiin sekä Turkin tasavaltalaiseen että Bulgarian kansandemokratian lukemistoon. Bulgariassa Sait Faikia on julkaistu sekä turkiksi että bulgariaksi.¹⁶⁶ Tahir Alangu sanoo, että Sait Faik oli jäänyt uuden yhteiskuntajärjestyksen ulkopuolelle; hän ei ollut osallistunut sen perustamiseen, se ei soveltunut hänelle. Uusi elämänjärjestys ei ollut riittävästi kehittynyt tukeakseen ”uutta ihmistä”. Ihmisen uudistaminen ei tapahdu yksinkertaisesti yhteiskunnan uudistamisen kautta. Itse elämä vaikutti jotenkin kokoon kuivahtaneelta, kun suuret odotukset eivät olleet toteutuneet. Yksipuoluejärjestelmän sanelema kulttuuripolitiikka etäännytti ja muukalaistutti kirjallisuuden edelläkävijät yhteisöstä. Tämä oli Sait Faikin ystäväpiirin enemmistön kohtalona. Voidaan sanoa, että hänen teoksiinsa heijastuvat yhden aikakauden aatemaailman ja tapojen muutosten aiheuttamat umpikujat. Niissä ei ole kerrottu ainoastaan Sait Faikin vaan koko sekasorron keskelle jääneen sukupolven draama.¹⁶⁷

¹⁶³ Kahraman 2003.

¹⁶⁴ Acaroğlu 1999a, 129-162, Tahsin 1993, 4-9.

¹⁶⁵ Şeker 2002.

¹⁶⁶ Esim. novellikokoelma *Zemberek [Vieteri]*, Acaroğlu 1999a, 129.

¹⁶⁷ Alangu 1968, 55-57.

Raşidofin teosten ilmestyessä 1960-luvulla turkinkielinen romaani oli saavuttamassa sadan vuoden iän. 1970-luvun alussa, jolloin turkinkielinen julkaisu toiminta Bulgariassa päättyi, Turkissa ilmestynyt Oğuz Atayin *Tutunamayanlar* [*Menestymättömät*] romaani on paristakin syystä merkkipylyvä. Teos aloittaa romaanikirjallisuudessa uuden aikakauden, kuten Kahraman toteaa: ”Oikeastaan Atay ei aikonut ylittää klassisen epistemologian rajoja, mutta kaoottinen tekniikka, jota hän käyttää liitettyä huumoriin, synnytti turkkilaisessa kirjallisuudessa ensimmäisen intellektuellien ongelmaa karnevalistisesti kuvaavan romaanin”.¹⁶⁸

4.6. Runouden valta-asema

Kirjallisuudentutkija H.B. Kahraman sanoo turkkilaisen kirjallisuuden kaanonin luonnostellessaan havainneensa turkkilaisen kirjallisuuden alitajunnan olevan kätkeyty runouteen. Romaanikirjallisuuden perinne ei sittenkään kykene ylittämään runouden hegemoniaa. Romaanikirjallisuudesta on vaikea löytää yhtään mestarioppipoika-suhdetta. Runoudessa tällainen jatkuvuus on helposti osoitettavissa. Näin ollen voidaan ymmärtää, että on vaikea puhua romaaniin perustuvasta yhteisestä tietoisuudesta.¹⁶⁹

Kahraman aloittaa kaanonluettelonsa kahdella runoilijalla. Yahya Kemalista hän sanoo tämän olevan kenties ainoa klassikko, mitä asemaa hän kuitenkin ei ole saavuttanut ”*vanhan runon tuulen*” tuomana, vaan hänen jokapäiväisen elämän kielellä kirjoittamansa runot ovat aitoja klassikkoja. Yahya Kemalın *Kendi Gök Kubemiz* [*Oma taivaankantemme*] -kokoelmasta Kahraman sanoo, että tämä on kenties turkkilaisen kirjallisuuden ainoa kanoninen teos. Teokseen kätkeytyy sama perusproblematiikka, josta edelleenkiin kiistellään: Itä-Länsi, Osmaniaika-tasavalta, nationalismi, historia, maantieto, kansallinen tietoisuus ja muisti.¹⁷⁰

Yahya Kemal oli kotoisin Makedoniasta; hänen isänsä oli ollut Skopjen pormestari. Hän on kirjoittanut paljon Istanbulista, mutta osin hän projisoi tähän nuoruutensa Skopjea.¹⁷¹ Yahya Kemal on lausunut: *Jos turkkilaisessa sydämessä on vuori, se on Balkanit, jos joki, se on Tonava*.¹⁷² Lause korostaa turkkilaisten yhteistä kokemustaustaa. Turkkilaisten historiallinen läsnäolo Balkanilla on kipeä kysymys sekä Turkissa että Balkanilla. Vuoden 1989 murroksen jälkeen asiasta on voitu ruveta taas keskustelemaan Turkissa, mutta ei esimerkiksi Bulgariassa.

Yahya Kemalın lisäksi Kahraman ottaa esille Nazım Hikmetin kaikkien turkkilaisten yhteisenä kirjailijana, mutta sanoo samalla Hikmetin olevan myös varsin

¹⁶⁸ Kahraman, 2003.

¹⁶⁹ M.t.

¹⁷⁰ Kahraman 2003; Beyatlı 2003 (1. painos 1961)

¹⁷¹ Ağanöğlü 2008, 84-92.

¹⁷² Beyatlı, 1999, 146.

kiistelty runoilija. Hänen mukaansa Nazım Hikmet oli omaksunut kommunismin ideologian, mutta hän kirjoitti eri aikoina sangen erilaisia teoksia.¹⁷³

Bulgarianturkkilainen kirjailija Ahmet Şerif Şerefli sanoo Nazımista:

Bulgarianturkkilaisten runoilijojen kehtolauluja olivat Nazım Hikmetin runot... Me kasvoimme näiden runojen kanssa, ne olivat esikuvanamme ensi askeleissamme runoudessa... Koska mestari käytti vapaata mitta, sen teimme mekin... Voisin sanoa runoudessa ensimmäisen opettajani olleen kahdeksankymmentäprosenttisesti Nazımmin. Komsomolin keskuskomitean Sofiassa turkkilaisnuoria varten julkaisemassa *Kansan nuoriso* -viikko-lehden joka numerossa oli mestarin runoja, ja odotin aina kärsimättömästi lehden tuloa... Nazım Hikmetin ensimmäinen runokirja ilmestyi Bulgariassa vuonna 1951. Nazım Hikmet tuli Bulgariaan ensimmäisen kerran vuonna 1951. Hän kiersi kaikkialla Bulgariassa (Deliorman, Gerlovo, Dobruca jne) ja tapasi turkkilaisia. [...] Nazım Hikmetin seuraava vierailu Bulgariaan tapahtui vuonna 1957. Tuohon aikaan työskentelin sanomalehden toimittajana Sofiassa. Bulgarian kiertomatkaa ennen tapasimme Bilgarya-hotellin kahvilassa. Sabahattin Bayram ja Durhan Hasan olivat myös paikalla. Mestari oli tutustunut Sabahattin Bayramin runoihin jo Moskovassa ollessaan ja pitänyt niistä. Keskustelimme runoudesta. "Jos olette tarkkasilmäisiä, olette huomanneet, niin minun vapaa mittanikin on mitallista", hän huomautti... Durhan Hasan tuskasteli: "Meidän halutaan kirjoittavan suurkanaloistakin runoja." Nazımmin vastaus oli lyhyt: "Kanoistakin voi runoilla, mutta siinä tapauksessa on oltava Shakespeare." Tuolloin oli jo aavistuksia Bulgarian turkkilaisvähemmistöön kohdistettavasta assimilaatiopolitiikasta. Nazım Hikmetkin oli nähnyt tuon politiikan olevan jo salakavalasti alkamassa. Hän tapasi puoluejohtaja ja valtionpäämies Todor Živkovin, jolle hän ehdotti: "Älkää sulkeko tätä Turkkiin avautuvaa naapurinovea!" Häntä ei kuunneltu. Nazım Hikmet kirjoitti tällä toisella kiertueellaan Bulgariassa varsin kauniita runoja. Runoilijan näytelmiä esitettiin Bulgarian kuuluissa teattereissa.¹⁷⁴

Bulgarianturkkilaisista kirjoittajista tavumittaa menestykkäästi käyttävä Ömer Osman Erendoruk taas on sitä mieltä, että turkkilaisessa runoudessa ainoa vapaana mitta menestyksellisesti käyttänyt runoilija on Nazım Hikmet.¹⁷⁵

Neuvostoliiton kirjailijaliiton käskystä Nazım Hikmetin kootut teokset julkaistiin kahdeksassa niteessä Narodna Prosveta -kustantamossa Bulgariassa 1960- ja 1970-luvulla. Niiden viimeiset osat ilmestyivät, kun turkinkielisten kirjojen jul-

¹⁷³ Kahraman 2003.

¹⁷⁴ Şerefli 2000.

¹⁷⁵ Türker 2004, 18.

kaiseminen oli Bulgariassa muuten jo lopetettu.¹⁷⁶ Sarja levisi kaikkialle sosialistiseen maailmaan. Azerbaidžanilainen runoilija Sabir Rüstemhanlı sanoo 1980- ja 1990-luvun taitteessa, että Nazım Hikmetin Bulgariassa julkaistut kootut teokset olivat Azerbaidžanissa edelleen vaikuttavia ja ajankohtaisia. Hikmet oli vapaamittaisessa runoudessaan tuonut yhteiseen äidinkieleen kokonaan uuden ilmaisuväestön, ja runouden kohdalla kiisteltiin edelleen perinnekantaisuuden ja modernismin ongelmasta.¹⁷⁷

¹⁷⁶ Tata 1993, 5-34.

¹⁷⁷ Adıgüzel 2004, 76.

5. Balkanin turkinkielinen kirjallisuus

5.1. Poliittista ja kulttuurista taustaa

Balkaninturkkilaisella kirjallisuudella tarkoitetaan vuoden 1878 Berliinin sopimuksen myötä sekä 1900-luvun Balkanin sotien jälkeen syntyneiden valtioiden turkinkielisen väestön kirjallisuutta. Jos uuden turkinkielisen kirjallisuuden historiointi on varsin politiikkasidonnaista, sitä on ollut myös Balkanin turkkilaisvähemmistöjen kirjallisuuden tarkastelu. Balkanin turkkilaiset ovat viimeisen parin sadan vuoden aikana joutuneet kokemaan jatkuvia poliittisia mullistuksia. Toisen maailmansodan jälkeen maailma jakaantui kahteen leiriin, jolloin Balkanin turkkilaisvähemmistö suurimmalta osaltaan jäi rautaesiripun itäiselle puolelle.

Jugoslavian välirikko Neuvostoliiton kanssa vuonna 1948 johti tilanteeseen, jossa Jugoslavian turkkilaisvähemmistöllä oli suhteellisen hyvä asema. Samalla Jugoslavian ja läntiseen leiriin kuuluvan Turkin välit olivat hyvät. Bulgarian turkkilaisvähemmistö puolestaan koki Stalinin poliittisten suunnitelmien johdosta 1950-luvulla paradoksaalisti ennen näkemättömän kulttuurisen nousun. Bulgarian turkkilaiset ovatkin nimittäneet tätä aikaa Osmanivaltion 1700-luvun historiasta otetulla nimellä ”tulppaanien ajaksi”. Stalinin kuoltua maailmanpolitiikassa tapahtui monia muutoksia. Kahta sosialistista valtiota, Romaniaa ja Bulgariaa, hallitsivat diktaattorit, jotka ohjasivat maitaan eräänlaisella sosialismin ja äärintationalismin yhdistelmällä. Järjestelmässä pyrittiin kansakunnan täydelliseen homogeenisointiin, samalla kun yksilöitä kutsuttiin sosialistisiksi kansalaisiksi ja yksilöiden ylhäältä johdettua, inhimillisen elämän kaikille aloille ulottuvaa sääntelyä nimitettiin sosialismiksi. 1970-luvulle tultaessa yhdenmukaistaminen alkoi merkitä kaikkien vähemmistöjen olemassaolon kieltämistä. 1980-luvulla oltiin tilanteessa, jossa arkistojen tuhoamisen myötä satojen vuosien historiakin yritettiin tehdä tyhjäksi.

Kemal Karpat sanoo, että vaikka bulgarialainen eliitti julistaa kansakunnan ikivanhaa historiaa, se on poliittisesti ja psykologiselta kannalta katsoen kansallisen turvattomuuden tunteen uhri. Nykyisen Bulgarian valtion ja kansakunnan todelliset syntyvaiheet ovat tiedossa, mutta Bulgarian johto jatkaa itsepintaisesti muinaisuutta koskevien tarujen levittämistä.¹⁷⁸

Turkkilaisyhteisöstä tuli Balkanin valtioissa nationalistisen kehityksen tuloksessa vaihtelevassa määrin ”toinen”, eniten Bulgariassa. Kun Bulgarian kansakuntaa ryhdyttiin rakentamaan valtion perustamisen jälkeen slaavibulgaarisuuden poh-

¹⁷⁸ Karpat 2004, 49, 329.

jalta, oli helppoa esittää kaiken kielteisen johtuvan vuosisatoja kestäneestä ”Osmanivallan ikeen alla olosta”. Bulgarian johdon julistama 1300-vuotias kansakunta, joka säilytti identiteettinsä Osmanien vallan aikana kärsimästään painostuksesta huolimatta, on pelkkä kuvitelma. Kuitenkin juuri tämän kuvitelman pohjalta on konstruoitu yhtenäinen slaavibulgaarikansakunta. Tässä konseptiossa Bulgarian turkkilaisten sanotaan olevan oikeastaan Osmanivallan aikana pakkokäännytettyjen slaavilaiskristittyjen jälkeläisiä, minkä vuoksi heidän oli 1980-luvulla – tietysti ”vapaaehtoisesti” – ”palattava” 600 vuoden takaiseen oikeaan identiteettiinsä ja otettava slaavilaiset nimensä takaisin. Väite on ristiriidassa muun muassa sen kanssa, mitä tiedetään islamisaatiosta Balkanilla. Kuten esimerkiksi Nuorluoto toteaa, Bosniassa tapahtui massiivinen islamisaatio, kun taas slaavibulgaarit eivät islamisoituneet juuri nimeksikään.¹⁷⁹

Vuonna 1981, kommunistidiktattori Živkovin tyttären ollessa kulttuuriministerinä ja slaavinationalismin ollessa huipussaan, juhlittiin ”1300-vuotiaasta ensimmäistä Bulgarian valtiota”.¹⁸⁰ Järjestelmänvaihdon jälkeen yltiönationalismi on jäänyt populistisen oikeiston osaksi, mutta samalla bulgarialaisen kansakunnan historia on vauhdikkaasti korotettu 3000 vuodeksi.¹⁸¹

Vuonna 1989 Bulgarian ja Romanian diktatuurit kaatuivat. Tärkeä tekijä kummankin maan kumouksessa oli vähemmistöihin, Bulgariassa turkkilaisiin ja Romaniassa unkarilaisiin, kohdistettujen sortotoimenpiteiden lopulta aiheuttama vastaliike.¹⁸² Jugoslavia hajosi, Makedonian osatasavalta itsenäistyi, ja Kosovo tuli aluksi osaksi Serbiaa, josta irtautumisprosessi alkoi samalla.

Jugoslaviassa ilmestyi vuosien 1918-41 välisenä aikana yhteensä 11 turkinkielistä sanomalehteä. Lehdet painettiin arabialaisin kirjaimin; latinalaisten aakkosten käyttöä ei sallittu. Sotavuosina 1941-43, Bulgarian miehittäessä Makedoniaa, alueen turkkilaisten ainoa luettava oli Sofiassa arabialaisin kirjaimin julkaistu *Medeniyet [Sivistys]* (ilmestyi 1933-43). Skopjessa ilmestyi 23.12.1944 turkkilaisten intellektuellien perustaman *Birlik [Yhtenäisyys]* -lehden ensimmäinen numero. Lehden alkuperäinen toimituskunta on osin tuntematon. Lehteä ehti ilmestyä 16 numeroa, minkä jälkeen Makedonian kansanrintama muutti toimituskunnan, ja

¹⁷⁹ Nuorluoto 2003, 7.

¹⁸⁰ Crampton 2007, 169-170.

¹⁸¹ Esimerkkinä teos *The Bulgarians – Atlas*, Tangra 2001: Sofia; teoksen alaotsikko: *Presents in Maps and Commentaries Nearly Three Thousand Years of the History of the Bulgarians*. Teoksella on sivunlaajuinen toimituskunta, se on kaksikielinen, bulgariaksi ja englanniksi, ja lyhyesti sanottuna siinä kerrotaan bulgarialaisten olevan yksi maailman muinaisesta viidestätoista sivistyskansasta, jolla on keskeytymätön kolmituhatvuotinen historia: ”the Biblical lineages, in which the Bulgarians are related to direct descendants of Noah, are of particular value” (25); teoksessa annetaan mm. tarkka sukupuu: ”of the first of Noah’s sons [...] of whom the Gymnosophists are; Ziezi, of whom the Bulgarians are.” (39). ”Bulgarians are among the few ancient peoples who have survived with their own authentic Biblical eponym.” (35).

¹⁸² Karpas 2004, 50-51.

lehti jatkoi ilmestymistään 2000-luvun alkuun asti. Kirjallinen aikakauslehti *Sesler* [Ääniä] alkoi ilmestyä Makedoniassa vuonna 1965. Kaikkiaan on Makedoniassa viidenkymmenen vuoden aikana ilmestynyt kuutisensataa turkinkielistä teosta, tosin osa näistä on Turkin turkkilaisten kirjoittajien tekemiä. Kosovossa turkinkielisiä lehtiä alkoi ilmestyä vuonna 1965. Kosovossa on vuosina 1975-1998 julkaistu 150 turkinkielistä teosta.¹⁸³

Kosovossa 2000-luvulla julkaistun turkinkielisen *Yeni Dönem* [Uusi kausi] -sanomalehden toimittaja Mehmet Bütüç kirjoittaa, että entisessä Jugoslaviassa turkki oli yksi virallinen kieli, ja turkin ylläpitoon ja käyttöön suhtauduttiin huolella. Nykyisin demokratian nimeen vannova, mutta ainoastaan enemmistön toiveisiin ja pyyntöihin suuntautuva hallinto suhtautuu penseästi turkkilaisvähemmistöön ja turkin kieleen. Turkin laillinen asema koetaan taakkana, jota siedetään vain, jottei jouduttaisi hankaluuksiin EU:n kanssa. Esikouluista yliopistoon äidinkielen opetus on laillista, mutta samalla kun englanti otettiin maan virallisten kielten joukkoon, turkin virallinen asema poistettiin. Kosovolainen Bütüç määrittää kansallisuudekseen turkkilaisuuden, lähtien alueen historiasta: hän toteaa, että – niin kuin edellä jo esitettiin – Balkanin turkkilaiset ovat tulleet Mustanmeren pohjoispuolitse länteen paljon aikaisemmin kuin Vähästä-Aasiasta tulleet turkkilaiset. He tutustuivat jo varhain monoteistisiin uskontoihin. Varhaiset turkkilaiset kääntyivät ortodokseiksi, mutta säilyttivät kielensä ja osan perinnäistavoistaan. Myöhemmin osmanikaudella muslimiturkkilaisten tultua alueelle turkkilaisväestön lukumäärä kasvoi.¹⁸⁴

Sosialistisessa Bulgariassa oli vielä 1960-luvulla mahdollista kirjoittaa niin kuin bulgarianturkkilainen kirjallisuudentutkija İbrahim Tatarlı:

Jos puhumme sanan laajassa merkityksessä bulgarianturkkilaisesta kirjallisuudesta ottaen uudemman kansanrunoudenkin mukaan, on väistämättä aloitettava Bulgariaan ammoisina aikoina asettuneiden turkkilaisheimojen ja -kansojen tuotoksista, kuten esimerkiksi kumaanien Codex Cumanicus*, koska bulgarianturkkilaisten kansanrunoudessa on nykypäiviin saakka säilynyt jäänteitä varhaisemmilta yhteisöiltä.¹⁸⁵

[*kokoelma 1200- ja 1300-luvun vaihteesta]

Romaniassa ja Kreikassa on myös alueita, joilla on huomattava turkkilaisvähemmistö.

¹⁸³ Küçük 2005, 61-62; Kosovossa turkkilaiset ovat olleet lukumääräisenä vähemmistönä. Kun monikielisiä albaaneja on moninkertainen määrä etnisiin turkkilaisiin nähden, identiteetinvaihtoa on tapahtunut kumpaankiin suuntaan runsaasti.

¹⁸⁴ <http://www.yenidonem.org> 02.02.2003

¹⁸⁵ Tatarliyef 1960, 10; varhaisemmat yhteisöt tarkoittavat osmaniaikaa edeltäviä vuosisatoja ja etnisiä turkkilaisia, turkkilaisbulgaareja, kumaaneja jne. jotka eivät olleet omaksuneet islamia.

5.2. Vähemmistökirjallisuuksien problematiikkaa: turkkilaiset ja unkarilaiset kirjallisuudet

Turkinkielinen kirjallisuus on moninaista ja monipaikkaista sikäli, että sitä ei ole tuotettu yhden valtion rajojen sisällä. Turkinkielisestä vähemmistökirjallisuudesta puhuminen muuta kuin Turkin valtiossa kirjoitettua kirjallisuutta tarkoittaen on ongelmallista ja harhaanjohtavaa sikäli, että valtiolliset rajat eivät muodosta rajoja kirjallisuuden sisällä. Turkinkielistä kirjallisuutta ja siihen sisältyvien ”vähemmistökirjallisuuksien” ongelmaa ei ole tältä kannalta tutkittu.

Vastaavanlainen tutkimus – András Görömbein laaja artikkeli - on kuitenkin tehty unkarinkielisestä kirjallisuudesta.¹⁸⁶ Näiden kahden kirjallisuuden välillä on valtiollis-poliittisen ja kirjallisuuden tuottamisen tilanteen osalta niin suuria yhtäläisyyksiä, että näiden vertaileminen toisiinsa on nähdäkseni hyvin hyödyllistä. Kummassakin on kysymys entisen suurvallan kirjallisuudessa, jota tuotetaan paitsi nykyisessä emämaassa myös suurvalta-aseman menettämisen yhteydessä luovutetuille alueille jääneiden, vähemmistökansallisuuden asemaan joutuneiden väestöjen kirjallisuudesta. Unkarin tapauksessa Romania, Turkin tapauksessa Bulgaria muodostivat tärkeimmän vähemmistösaarekkeen. Kummassakaan tapauksessa vähemmistöasemaan jäänyttä kansanosaa ei katsota alkuperäisväestöksi, vaan se halutaan esittää maahantunkeutujaksi ja entiseksi alistajaksi. Tämä tuottaa poliittisen ja kulttuurisen repression tilanteen, jossa kansakunnan homogenisointipyrkimykset toimivat vähemmistön kulttuurisia ja kirjallisia pyrintöjä vastaan. Sekä unkarilaisen että turkkilaisen kirjallisuuden kokonaisuuteen kuuluu kansallisvaltion kirjallisuuden ja vähemmistöasemassa olevan väestönosan kirjallisuuden lisäksi diasporakirjallisuutta, jota tuottavat maasta poliittisten mullistusten seurauksena lähteneet unkarilaiset/turkkilaiset.

Görömbei toteaa kokoavassa artikkelissaan *Unkarilaiset vähemmistökulttuurit vuosituhannen vaihteessa* (1998)¹⁸⁷ yleiseksi käsitykseksi vakiintuneen, että unkarilainen kirjallisuus on kulttuurinen kokonaisuus, joka koostuu toisiinsa nähden oleellisesti erilaisista osista. Tämän käsityksen mukaan unkarilaisen kirjallisuuden kenttä voidaan jakaa Unkarin alueen, lähialueiden unkarilaisvähemmistöjen sekä läntiseen emigranttiunkarilaisten kirjallisuuteen. Tällainen kolmijako on seurausta historian tapahtumista. Trianonin rauhansopimuksessa 1920 silloisesta Unkarista lohkottiin alueita naapurivaltioiden hyväksi, ja näillä alueilla asunut kaikkiaan noin kolmasosa unkarilaisista pakotettiin kansallisen vähemmistön asemaan.

¹⁸⁶ Poliittisesta liikehännästä on Turan-ideologiaa koskien tehty turkkilaisuutta ja unkarilaisuutta koskeva vertaileva tutkimus (Önen Nizam 2005, *İki Turan "Kaksi Turania"*, İstanbul, İletişim), mutta kirjallisuuksia koskien ei tällaista vertailua ole tehty.

¹⁸⁷ Görömbei 1998. Seuraavan esityksen kaikki viittaukset unkarilaiseen kirjallisuuteen ovat tästä artikkelista.

Joukkomittaisen länteen päin suuntautuneen emigraation seurauksena on edelleen syntynyt läntiseksi nimitetty unkarilainen (diaspora)kirjallisuus. Näiden eri kirjallisuuden osien yhteenkuuluvuuden osoituksena ovat yhteinen kieli, yhteiset historiallis-kulttuuriset perinteet sekä kansallinen tietoisuus ja leima. Erottavina piirteinä voidaan nähdä kulloisenkin maan toisistaan poikkeavat olot, toisin sanoen asuinpaikasta, omaksutusta roolista ja viimeisimmästä historiallisesta, taloudellisesta ja poliittisesta kehyksestä johtuvat tekijät.¹⁸⁸ Vaikka Görömbei välttääkin sanomasta tätä suoraan, Trianonin rauhan seurauksena muodostuneet unkarilaisvähemmistöt olivat Tšekkoslovakian (myöh. Slovakian), Neuvosto-Ukrainan, Jugoslavian Voivodinan sekä Romanian Transsilvanian unkarilaisvähemmistöt, ja vuoden 1956 kansannousun seuraamuksia taas oli joukkopako Unkarista länteen.

Turkkilaisen kirjallisuuden kentän voi sanoa olevan samanlainen, mutta kokonaisuus on vieläkin moniulotteisempi. Turkkilaisen kirjallisuuden voidaan sanoa koostuvan Turkin, Balkanin turkkilaisvähemmistöjen, pakolaisten ja osmaniperinteen ulkopuolisten kirjailijoiden teoksista. Kaikille niille seikoille, jotka Görömbei ottaa esille kylmän sodan aikakauden unkarilaisvähemmistöistä ja niiden kohtausten heijastumisesta niiden kirjallisuuteen, on vastineensa turkkilaisten vähemmistöjen kohdalla.

Unkarissa kommunistisen diktatuurin vuosikymmeniä jatkunut kansaa kurostava politiikka aiheutti sen, ettei kirjallisuuden luonnollinen elämä ollut mahdollista. Unkarilaisten vähemmistöjen kohtalo taas katsottiin naapurivaltioiden sisäiseksi asiaksi. Läntisen maailman unkarilaisia pidettiin etäällä Unkarista olevina vihollisina. Tällainen muurinrakentamisen ajattelutapa ja poliittinen käytäntö rohkaisivat Unkarin sosialistisiksi nimitettyjä naapurivaltioita niiden pyrkimyksissä saattaa loppuun vähemmistöjen miltei peittelemätön pakkomukauttaminen. Vähemmistöunkarilaisten kollektiivisia oikeuksia ei ole tunnustettu toisen maailmansodan jälkeen, eivätkä heidän poliittiset instituutionsa ole voineet toimia missään puolustaakseen kulttuurista olemassaoloaan. Yksikseen jääneinä, eristettyinä sekä muista unkarilaisista että ulkomaailmasta ylipäänsä, vähemmistöunkarilaisilla kirjallisuuden saarekkeilla pakostakin keskityttiin omiin kohtalonkysymyksiin. Missä yleensä oli mahdollista, kirjallisuus ryhtyi puolustamaan vähemmistön yksilöllistä ja yhteisöllistä autonomiaa. Se ei kuitenkaan tapahtunut minkään ohjelman mukaisesti vaan sisäisestä tarpeesta. Kaikki tämä merkitsi kunkin vähemmistösaarekkeen kirjallisuuden omien, yksilöllisten ominaispiirteiden voimistumista.¹⁸⁹

¹⁸⁸ Görömbei 1998, 21.

¹⁸⁹ Görömbei 1998, 21-22.

Unkarilaisvähemmistö Romaniassa ja turkkilaisvähemmistö Bulgariassa olivat kumpikin määrällisesti huomattavia.¹⁹⁰ Kummankin maan diktatuuri harjoitti samanlaista homogenisointipolitiikkaa ja vetosi toisiaan muistuttaviin tekaistuihin historiantulkintoihin.

Turkkilaisen romaanin 1900-luvun jälkipuoliskon tärkeimpiä nimiä on Cengiz Dağcı. Cengiz Dağcı on syntynyt 1919 Krimillä. Stalin suunnitteli invaasiota Turkkiin ja alkoi tyhjentää tulevaa rintamaa epäluotettavina pidetyistä aineksista. Vuonna 1944 hän pakkosiirretti Keski-Aasiaan kaikki Krimillä asuvat turkkilaiset ja tataarit. Dağcı oli tuolloin rintamalla, mistä hän kulkeutui keskitysleirin ja Puolan kautta Lontooseen, missä hän on elänyt siitä lähtien. Cengiz Dağcı ei ole milloinkaan käynyt Turkissa, mutta kuudenkymmenen vuoden ajan hän on kirjoittanut kaikki teoksensa turkiksi: romaaneja, novelleja ja muistelmia. Dağcı on sanonut kirjoittavansa kielellä, jonka hänen äitinsä hänelle opetti. Hänen mukaansa kirjailija kuuluu siihen kirjallisuuteen, jonka kielellä hän kirjoittaa. Hän mainitsee esimerkiksi puolalaisen Kozinevskin, joka kirjoitti englanniksi; Puolassa häntä ei tunne kukaan.

Dağcın teokset on julkaistu ja niitä on eniten luettu Turkissa. Ensimmäinen julkaisija Turkissa oli Yaşar Nabi Nayır. Nayır oli itse Balkanin siirtolainen. Hän johti *Varlık*-nimistä julkaisutaltoa, ja samanniminen, vuodesta 1933 alkaen ilmestynyt kirjallisuuslehti oli vuosikymmeniä Turkin tärkeimpiä kirjallisuusjulkaisuja. Hän oli myös keksinyt Makalin, joka aloitti kyläromaanin tradition turkinkielisessä kirjallisuudessa. Dağcın ensimmäinen romaani *Korkunç yıllar [Kauhun vuodet]* ilmestyi vuonna 1956. 1990-luvulle saakka hänen koko tuotansa kertoi nuoruuden maisemista, Krimistä sekä sen menetyksestä.¹⁹¹

Kuten edellä kuvattiin, Turkissa kirjallisuus oli 1950- ja 1960-luvuilla, osittain aina 1980-luvulle saakka, vasemmistolaisen, sosialistisen tai ”kylärealismin” vyyrytystä. Dağcia tai muita ”ulkoturkkilaisia” kirjailijoita luettiin, mutta virallinen taho ei tukenut heitä. Heidän vikansa oli paitsi ulkoturkkilaisuudessa myös siinä, että he kuvasivat asioita, joita ei pitänyt olla olemassakaan, kuten Krimin ongelmaa. Turkkilaisen kirjallisuuden toinenkin tärkeä nimi Cengiz Dağcın ohella on kotoisin Krimiltä, nimittäin İsmail Gaspıralı. Neuvostoliitossa Krimin menneisyydestä oli sodan jälkeen tullut kokonaan sensuroitua, ja Turkin vasemmisto seurasi kuuliaisesti samaa linjaa. Vaikka Cengiz Dağcia luettiin laajalti, kirjallisuusjulkaisuihin hän ei päässyt ennen 1990-lukua. Gaspıralın nimen mainitseminen ja hänen teostensa uudelleen julkaiseminen ovat Turkissa joutuneet odottamaan vuosittu-

¹⁹⁰ Romaniassa n. 8%, Bulgariassa n. 10%.

¹⁹¹ Enginün 2001, 332-335.

¹⁹² Akpınar 2003, 2004, 2008.

“Maahanmuuttajakirjallisuuden” käsitteen avaamiseksi valaisevaa on Aysel Özakınin itseorientalisoinnista kieltäytyminen. Aysel Özakın on syntynyt Turkissa, Urfassa. Vuonna 1980 hänet kutsuttiin vierailemaan Saksaan, mistä hän ei palannut. Myöhemmin hän asettui Britanniaan, missä hän on vaihtoi kirjoituskielensä englanniksi. Hänen turkiksi ilmestyneitä teoksiaan on käännetty monille kielille. *Alında Mavi Kuşlar [Otsallaan sinilintuja]* (1978) julkaistiin Bulgariassa bulgariankielisenä käännöksenä 1985.

Özakın viittaa länsieurooppalaisten kirjallisuusmarkkinoiden orientalistisiin odotuksiin. “Orientista” tulevilta taiteilijoilta odotetaan eksotiikkaa, folklorea tai sääliä synnyttävää dokumentointia. Aysel Özakın, joka nimettiin Saksassa “parhaaksi ulkomaalaiseksi kirjailijaksi”, sanoo vuosikausia ehdottomasti vastustaneensa maahanmuuttajakirjallisuuden käsitettä ja asenteensa vuoksi saattaneensa menestyksensä uhatuksi. Hän kirjoittaa “maahanmuuttajakirjallisuudesta”:

Minusta Itä—Länsi-jako ei sovi aikamme todellisuuteen. Teknologian ja median ansiosta tällaiset rajat on ylitetty. Uskonnollista jakoa lietsotaan poliittisin tarkoituksin, ja Itä—Länsi-jaottelua tukemaan luodaan ja ylläpidetään islam—kristinusko-jakoa. Mielestäni yksilöiden olisi Itä—Länsi-jaottelun tukemisen sijasta tehtävä ne tyhjiksi ja yritettävä ylittää tuollaiset rajat. Yksilöllisen ja globaalin identiteetin tärkeyttä olisi painotettava. Yksilöinä meidän on yritettävä nähdä itsemme ei toisten vaan omin silmin. Mikä on maahanmuuttajuuden ja paikallisuuden suhde? Käsitteenä “maahanmuuttajakirjallisuus” on minusta maahanmuuttajien integraation estämiseen tähtäävän politiikan kulttuurinen uloke. “Maahanmuuttajakirjallisuus” on kirjailijan yksilöllisyyden ja originaalisuuden kokonaan huomiotta jättävä kategoria. Elämän tarkoituksen pitäisi olla kehitystä, oppimista, rakkauden ja sopusoinnun etsintää. Sitä sen olisi oltava siirtolaisuudessaakin. Ihmiselle ihmisenä on tärkeää omien rajojensa ylitys, kykyjensä kehittäminen ja yksilöllisesti kulttuuriseen synteisiin pääseminen. Identiteetti on varsin haarautuva käsite. Ihmisellä on maantieteelliset ja kulttuuriset juurensa. mutta puun kasvattaminen, veheröittäminen ja oksien kasvattaminen on yksilön käsissä.¹⁹³

Vähemmistön olemassaoloa uhkaavaa politiikkaa vastustaessaan kirjallisuus kehitti toisistaan poikkeavia esteettisiä variaatioita omaa erikoislaatuun suojaamaan. Slovakian unkarilaiset kirjailijat László Dobos ja Árpád Tózsér sekä transilvanialaiset András Sütő, Sándor Kányádi, János Székely, Árpád Farkas ja muut valoivat 1970-luvun teoksissaan kaiken katkeruuden ja negatiivisten koettelemusten vastapainoksi toivoa kulttuurinsa ominaispiirteiden säilymiseen. He osoittivat, että vähittäisestä periksi antamisesta ja hajaannuksesta huolimatta elämänhalu on

¹⁹³ <http://site.mynet.com/alisahin> 09.12.2004

säilytettävissä ja että aina on mahdollista pelastautua henkiselle alueelle. Jugoslavian alueen unkarilaiskirjailijoilla tämä tendenssi ei ollut yhtä voimakas.¹⁹⁴

Kirjallisuudelle myönnetyn suhteellisen vapauden edellytyksenä oli, ettei vähemmistön ongelmia käsitelty suoraan. Görömbei löytää kuitenkin esimerkkejä näiden ongelmien käsittelystä. Istvan Domonkos kuvaa runossaan *Kormány el-törésben* äidinkiensä unohtavan ihmisen sekavaa ja pirstaleista maailmankuvaa kauhistuttavalla voimalla. Ottó Tolnain näytelmän *Végeladás* [Loppuunmyynti] sankari näyttäytyy itäisen Keski-Euroopan historian uhrina. Saman kohtalon kanssa kamppailevat myös Nándor Gionin romaanien henkilöt.¹⁹⁵

Samanlaiset kirjoittamattomat rajoitukset koskivat Jugoslavian turkkilaiskirjailijoita. Makedonianturkkilainen kirjallisuusarvostelija ja runoilija Fahri Kaya sanoo, että samankaltaista yhteisöllistä intoa kuin Turkissa oli koettu 1920-luvulla, turkkilaisvähemmistö oli kokenut Jugoslaviassa heti toisen maailmansodan jälkeen. Tuolloin oli ollut tarpeen kirjoittaa kansan pelastussodasta ja sosialistisen Jugoslavian perustamisesta; se oli ollut suorastaan velvollisuus. Toisaalta uhkana oli, että yksistään turkkilaisten kokemuksista kirjoittaminen olisi saattanut vaikuttaa nationalismilta, minkä vuoksi yleismaailmallisuudesta tuli yleinen suuntaus.¹⁹⁶

Neuvostoliitossa Karpatorutenian unkarilaisilla kirjailijoilla ei vuosikymmeniin ollut mahdollisuutta oman kansanryhmänsä uhanalaisen identiteetin ja yhteenkuuluvuuden ongelmien käsittelyyn edes lehtien palstoilla saati sitten teoksissa. Vilmos Kovacsin romaani *Holnap is élünk* [Elämme huomennakin], (1965) kiellettiin. Tämän jälkeen vasta vuonna 1987 ilmestyi ensimmäinen kirjoitus, jossa julkisesti puututtiin Karpatorutenian unkarilaisia kohdanneisiin kansallisiin epäoikeudenmukaisuuksiin.¹⁹⁷ Neuvostoliiton osaksi tullessa Moldovassa gagauzi Dionis Tanasoglu on yrittänyt historiallisessa romaanissaan *Uzun Kervan* [Pitkä karavaani] (1985) kertoa gagauzien turkkilaisesta menneisyydestä.¹⁹⁸

Edelleen se, mitä Görömbei sanoo Unkarin naapurivaltioiden vähemmistöpolitiikasta unkarilaisvähemmistön suhteen, vastaa hyvin Balkanin valtioiden vähemmistöpolitiikkaa turkkilaisvähemmistöjään kohtaan, ja myös ajankohdat osuvat yksiin. 1970-luvun puolivälistä lähtien sisäisten ongelmien kurimukseen yhä syvemmälle vaipunut sosialistinen politiikka asetti yhä avoimemmin tavoitteekseen vähemmistökansallisuuksien hävittämisen. 1980-luvun kuluessa tässä pääpiirteissään onnistuttiinkin: vähemmistöjen kulttuuri-instituutiot joko tuhottiin täydellisesti tai ainakin niiltä evättiin niiden keskeisimmät tehtävät. 1980-luvun

¹⁹⁴ Görömbei 1998, 22.

¹⁹⁵ M.t., 22-23.

¹⁹⁶ Ülker 1998, 58.

¹⁹⁷ Görömbei 1998, 23.

¹⁹⁸ Güngör 2002, 113-127.

puolivälissä kävi lopullisesti selväksi, etteivät vähemmistökirjallisuudessa oman kulttuurin suojelemiseksi hahmotellut kauniit kuvitelmat ja humanistiset ohjelmat merkinneet mitään bruttaalin hallinnon edessä. "Vox humana", yksilöiden ja kansanryhmien erityislaadun kunnioittaminen sekä luonnollinen olemassaolon oikeus osoittautuivat todellisuudelle vieraiksi ihanteiksi. Vähemmistökansallisuuteen kuulumisen tuli merkitsemään käytännössä toisen luokan kansalaisuutta. Jatkuva alistaminen, henkisen elämän asteittain koveneva rajoittaminen ja poliittis-kirjallisesti suuntautuneiden henkilöiden herkeämätön tarkkailu sai tuolloin huomattavan joukon unkarilaisia kirjailijoita kaikilta vähemmistöalueilta pakenemaan Unkariin.¹⁹⁹

1980-luvun vähemmistöunkarilaista kirjallisuutta voidaan Görömbein mukaan luonnehtia taiteelliseksi keinoksi tuoda esille vähemmistön suojattomuus. Erityisesti tämä pätee Romanian unkarilaisiin kirjailijoihin, vaikka toivon haihtuminen oli silmiinpistävää kaikkialla. Romanian unkarilaisten leimaa-antavimmat teokset eivät enää ilmestyneet Romaniassa vaan Unkarissa. Vasta järjestelmänvaihdoksen jälkeen niitä oli mahdollista julkaista Romaniassa.²⁰⁰

1980-luvulla Bulgariassa ei julkaistu enää mitään turkiksi. Sosialistisessa yhteiskunnassa valvottiin kaikkea julkista sanaa tarkasti, mutta siellä kierteli paljon erilaisia sensuurin ulottumattomiin karanneita omatekoisia, kirjoituskoneella ja kalkeeripaperilla tehtyjä kirjoituksia. Tässä samizdat- eli itse levitetystä kirjallisuudesta kuvauksen kohteeksi pääsi valvotun yhteiskunnan kielletty puoli. Ömer Osmanof oli Bulgariassa tärkein tällaisen samizdat-kirjallisuuden edustaja.²⁰¹ Absurdiksi muuttunutta olemassaoloa kuvaavan kirjallisuuden kieltäminen oli tietysti suunnattu itse kuvauksen kohdetta vastaan, niitä ihmisiä vastaan, jotka jouduivat elämään tuollaista elämää. Ylipäänsä äidinkielellä kirjoittamisella ja historian tiedostamisella oli 1970- ja 1980-luvulla suuri merkitys sekä unkarilaisten että turkkilaisten vähemmistöjen kirjallisuudessa.²⁰²

Görömbei kysyy, mitä vaikutuksia järjestelmän vaihtumisella oli vähemmistöunkarilaiselle kirjallisuudelle. Hän toteaa tärkeäksi muutokseksi vähemmistöjen poliittisen järjestäytymisen mahdollistumisen. Tämä tiettyssä mielessä vapautti kirjallisuuden painavasta ja väistämättömästä vähemmistökansan ainoan puolustajan tehtävästä: nyt tuli myös poliittinen vaikuttaminen mahdolliseksi. Myös kirjailijan liikkuma-ala kasvoi: tiettyyn vähemmistöön kuuluva kirjailija ei ollut pakotettu enää kirjoittamaan tiettyyn aikakauslehteen, vaan nyt hän oli vapaa itse valitsemaan mieleisensä, joko "emämaan" tai jollain vähemmistösaarekkeella ilmestyvän

¹⁹⁹ Görömbei 1998, 23.

²⁰⁰ M.t., 23-24.

²⁰¹ Türker 2004, 5-14.

²⁰² Görömbei 1998, 24, Türker 2004, 209-214.

lehden. Tämä rohkaisi liikkumaan vapaasti koko kielialueella. Samalla osa nuorista kirjailijoista katsoi toivottomaksi, jopa vääräksi, kirjallisuudelle annetun yhteiskunnallisen omantunnon ja vaikuttamisen tehtävän. He aloittivat luonteeltaan postmodernit kokeilut. Useimmiten he kääntyivät niitä kirjailijoita vastaan, joita näkemyksiensä perusteella pidettiin ”kollektivisteina”.²⁰³

Görömbei on laatinut artikkelinsa 1990-luvun lopulla. Hän kysyy lopuksi, miten eri vähemmistöjen erityispiirteiden käy hänen kuvaamassaan yleisunkarilaisessa kohtaamisessa, ja aprikoi, kannattaisiko eri vähemmistöjen kirjallisuuksista puhua enemmän. Hän toteaa ensinnä, että avoimuus on voimakkaasti yhtenäistävä tekijä myös kirjallisuudessa. Nykyään unkarilaisen kirjallisuuden tuotteet ilmestyvät vapaasti aikakauslehdissä niiden syntypaikasta tai kirjoittajan kotipaikasta riippumatta. Vapauden myötä hävisi myös läntisen unkarilaisen kirjallisuuden oppositiotehtävä. Epäselväksi muuttui myös emigranttien status: syytä, jonka vuoksi he pakenivat, ei enää ole olemassa. Monet ovatkin asettuneet Unkariin, monilla on koti kahtaalla.²⁰⁴

Kehitys on ollut turkinkielisen kirjallisuuden kohdalla samanlainen siitä huolimatta, että vastaavaa poliittisen järjestelmän muutosta ei Turkissa ole tapahtunut. Turkissa vähemmistöistä ja niiden kirjallisuudesta puhuminen oli ollut yhtä lailla rajoitettua tai kiellettyä. Ulkoturkkilaisuudesta puhuminen lakkasi sosialistisen järjestelmän kumouduttua olemasta Turkissa kiellettyä, ja kirjallisuuden voimakas säätely lakkasi. Turkinkielistä kirjallisuutta saatettiin julkaista yli rajojen: kirjallisuus ei enää ollut rajautunut poliittisten rajojen sisään. Kuitenkin esimerkiksi Bulgariassa turkinkielistä kirjallisuutta on edelleen julkaistu niukasti, ja kirjoille on ollut vaikea löytää taloudellista tukea.

Mihin pisteeseen saakka sitten joku ylipäätänsä on luettavissa vähemmistön edustajaksi, ja onko tällainen määrittely edes järkevää? Kirjailijat itse eivät ole yksimielisiä arvioinneissaan sen suhteen, onko unkarilaisen tai turkkilaisen kirjailijan statuksen lisäksi hyväksyttävä vielä jokin tarkempi määre. Lajos Grendel halusi saattaa ”Slovakian unkarilainen romaani” -nimityksen naurunalaiseksi nimeämällä tietyn ruokalajin ”Slovakian unkarilaiseksi paprikakananpojaksi”. Hän väitti, ettei vähemmistöasemaan viittaava määre kerro mitään oleellista: ”Kirjoitan unkariksi, siis pidän itseäni unkarilaisena kirjailijana. Mielestäni kirjallisuus on kielellinen ilmiö – ei maantieteellinen, kansallinen eikä minkään muunkaanlainen.” Transilvanialainen kirjallisuushistorioitsija József Izsák pitää Romanian unkarilaisen kirjallisuuden käsitettä aikansa eläneenä: ”Oikeastaan on yksi ja yhtenäinen unkarilainen kirjallisuus, jota eivät mitkään poliittiset valtionrajat voi pa-

²⁰³ Görömbei 1998, 24-26.

²⁰⁴ M.t., 27.

loitella.” Myös Jugoslaviassa on lehdissä käytetty paljon puheenvuoroja unkarilaisen kirjallisuuden käsitteestä. Zoltán Varga määritteli illuusioksi käsityksen Jugoslavian unkarilaisesta kirjallisuudesta erillisenä ilmiönä. Vähemmistöalueiden kirjailijat kokevat vähemmistömääreet osittain alentaviksi ja tahtovat siksi päästä niistä eroon. Useat protestoivat myös sitä vastaan, että Unkarin kirjallisuushistoria käsittelee erillisessä luvussa vähemmistöunkarilaista ja läntistä unkarilaista kirjallisuutta. Ikuisena lisänä, täytteenä olemisesta halutaan eroon, samoin kuin kaikenlaisesta erottelustakin.²⁰⁵

Muuttiko järjestelmänvaihdos siis perinpohjaisesti vähemmistöjen ja siten myös niiden kirjallisuuden aseman? Vaikka järjestelmänvaihdoksella oli merkitystä, vähemmistöjen edustajat joutuivat hyvin pian, lyhyen euforian jälkeen, kauhukseen huomaamaan, ettei vähemmistöjen sorron ainoana syynä ollutkaan diktatuuri, vaan syynä oli myös enemmistön nationalismi ja sovinismi. Nationalismista ja sovinismista eivät kärsi ainoastaan unkarilaiset, jotka kokevat jatkuvasti tulevansa väärin ja epäoikeudenmukaisesti kohdelluiksi niissä maissa, joissa he elävät vähemmistönä. Paradoksaalisesti pelko elää myös niiden maiden valtaväestön keskuudessa, joiden alueille Trianonin sopimuksen johdosta jäi unkarilainen vähemmistö. Trianon-syndroomana (László Tőkés) tai Trianon-psykoosina (István Kocsis) tunnettu pelko ”imperialistisia” unkarilaisia kohtaan elää slovakkien, romanialaisten, serbien, ukrainalaisten keskuudessa. Tämä uhkaa itäisen Keski-Euroopan nykyistä demokratiakokeilua. Järjettömät määräykset, kansallisuuksien hävittämiseen tähtäävät toimenpiteet koululaeista kieliasetuksiin rasittavat myös 2000-luvun alun sekä unkarilaisia että turkkilaisia vähemmistöjä.²⁰⁶

Moldovan gagauzit pelkäävät olla turkkilaisia, koska turkkilaisuuteen viittaaminen voisi antaa Moldovan romanialaisille aiheen huomauttaa heillä olevan ”emämaa”, jonne olisi syytä siirtyä. Makedonianturkkilainen journalisti Güler Selim kuvaa, miten sana ”emämaa” tuli poliittiseen kielenkäyttöön 1980-luvulla. Kun 1980- ja 1990-luvulla makedonialainen nationalismi nousi valtion perustamisen myötä, turkkilaisvähemmistölle osoitettiin ”emämaa”, Turkki. Tämä tarkoitti sitä, että Makedonia ei voinut olla turkkilaisten, koska heillä oli toinen ”emämaa”. Makedonian turkkilaisten on oltava makedonialaisia; käsitteessä ”makedonialainen” kansalaisuuden ja etnisen kansallisuuden välinen raja häivytetään tahallisesti. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että turkkilaisilla on yksilöinä Makedonian kansalaisoikeudet, mutta heiltä viedään mahdollisuudet toimia kulttuurisena yhteisönä.²⁰⁷

²⁰⁵ Görömbei 1998, 27-28.

²⁰⁶ Görömbei 1998, 28.

²⁰⁷ Ülker 1998, 19-21.

Bulgarianturkkilainen runoilija Naci Ferhadov totesi 1995 karvaasti, ettei hänen mieleensä milloinkaan ole tullut lähteä maasta, mutta mikään maassa ei ole muuttunut systeemin vaihdoksen jälkeen paremmaksi. Veljeyden aamunkoitto oli satua. Bulgaria on ainoastaan bulgariaalaisten, ja ”mustalaisista [tehtäköön] saippuaa, turkkilaiset häädettäköön Anatoliaan!”²⁰⁸

²⁰⁸ “Çingelerden sabun, Türkler Anadolu’ya!” Naci Ferhadov, *Silk yakandan ölümü*, Sofya, 1995. Ferhadov itse oli niitä, jotka vakaasti uskoivat sosialismiin.

6. Bulgarianturkkilainen romaani

6.1. Tekijät, teokset ja vastaanotto

Kaikkiaan neljä kirjailijaa, Halit Aliosmanof, Ömer Osmanof, Sabri Tatof ja Ishak Raşidof julkaisi 1960-luvulla bulgarianturkkilaisia romaaneja.²⁰⁹ Esittelen seuraavaksi heidät ja heidän romaaninsa, sikäli kuin minun on ollut mahdollista saada niitä käsiini. Erendorukia ja Tataa koskevat tietoni olen saanut heiltä itseltään, mikäli muuta lähdettä ei ole mainittu.

6.2. Halit Aliosmanof [myöh. Halit Aliosman Dağlı]

Halit Aliosman Dağlı syntyi (Halit Aliosmanof –nimisenä) vuonna 1932 Itäisen Rodopin alueella Eğrideren alueen Celilerin kylässä (myöhemmältä nimeltään Ardinin Pravdolubin kylä), kävi koulunsa Eğrideressä ja opiskeli Şumnussa opettajaseminaarissa kaksi vuotta. Hän toimi opettajana ja työskenteli *Eylülcü Çocuk* [Lokakuulaiset], *Halk Gençliği* [Kansan nuoriso] ja *Yeni Işık* sekä järjestelmänvaihdoksen jälkeen *Hak ve Özgürlük* ja *Zaman* –lehdissä. Hän tuli tunnetuksi novellikirjailijana. Totalitarismin kautena häneltä julkaistiin kaksi novellikokoelmaa, vuonna 1963 *Dağlının Oğlu* [Vuoristolaisen poika] ja vuonna 1966 *Yediveren Gülü* [Seitsensatoinen ruusu] sekä vuonna 1965 *Saçılan Kıvılcımlar* [Sinkoilevat kipinät] -niminen romaani. Vuonna 2002 häneltä ilmestyi Sofiassa novellikokoelma *Doksanlı Yıllarda - Adımların yalnızlığı* [Yhdeksänkymmenluvulla - askelten yksinäisyys].

Sinkoilevat kipinät -romaani kuvaa Rodopin-vuoriston turkkilaiskylien elämää 1930-luvun puolivälistä 1940-luvun alkuun, siis fasismin kautta. En ole onnistunut saamaan teosta käsiini, eikä minun ole ollut mahdollista saada selville teoksen sisältöä niin, että voisin sitä selostaa.²¹⁰

6.3. Ömer Osmanof [myöh. Ömer Osman Erendoruk]

Ömer Osmanof syntyi Bulgariassa Kircaalin läänissä Koşukavakin (myöh. Momtşilgrad) alueen Karakuzin kylässä vuonna 1934 ja kuoli Istanbulissa 19.9.2006. Hän valmistui Kircaalin opettajaopistosta ja toimi vuosien 1955-1980 välillä Bulgariassa ja vuoden 1989 jälkeen Istanbulissa opettajana.

²⁰⁹ Patronyymipäätteen kirjoitusasu vaihtelee lähteissä -ov tai -of muodoissa.

²¹⁰ Biografiset ja bibliografiset tiedot Yenisooy 1997, 305.

Ömer Osmanin runoja ja novelleja on julkaistu kansandemokratian alkuvuosi-
na turkinkielisissä lehdissä. 1960-luvulla Kansanvalistus-kustantamo julkaisi kak-
si hänen novellikokoelmaansa: *Yaralı Güvercin* [*Haavoittunut kyyhky*] 1965 ja *Birak*
Kocamı [*Jätä mieheni*] 1967.

Journalisti-kirjailija M. Türker, joka on kirjoittanut kirjan Osmanovista, sanoo
tästä:

Matkaradioiden kuuntelu oli tärkein huvimme. Kuuntelimme aina kaikki So-
fian radion aamu-, keskipäivä- ja iltalähetykset. Eräänä päivänä kuullessam-
me keskipäivän lähetyksessä naapurikylän Karakuzin nimen heristimme kor-
viamme. Ohjelmassa kerrottiin Ömer Osman -nimisen kirjoittajan *Loukkaan-
tunut kyyhky* ja *Jätä mieheni* -nimisistä kirjoista. *Jätä mieheni* -kirjan kerrottiin
juuri ilmestyneen ja tulleen myyntiin kaikissa kirjakaupoissa. Minäkin löysin
tämän kirjan ja luin sen. Se oli niin pidetty, että nekin, jotka eivät osanneet
lukea, luetuttivat sitä itselleen ja kuuntelivat sitä. *Jätä mieheni* -kirjasta otettu
neljän tuhannen painos myytiin loppuun hyvin lyhyessä ajassa.²¹¹

Ömer Osman oli 1960-luvun lopulla saanut ensimmäisen romaaninsa *O Kuş*
Ötüyor [*Se lintu laulaa*] valmiiksi ja luovuttanut sen käsikirjoituksen kustantajalle.
Käsikirjoituksen lukeneet kustantamon edustajat olivat antaneet siitä erittäin hy-
vät arvostelut; Ivan Kazanciev oli sanonut, että tämä teos osoittaa, että romaani ei
ole kuollut.²¹² Juuri tähän aikaan ilmoitettiin kuitenkin päätös turkinkielisten kir-
jojen julkaisemisen lopettamisesta. Kirjaa ei julkaistu, eikä kustantamoon jätettyä
käsikirjoitusta palautettu tekijälle.

Ömer Osman jatkoi kuitenkin kirjoittamista. Kaikkialla sosialistisessa maailmas-
sa valvottiin julkista sanaa tarkasti, mutta jäljelle jäi mahdollisuus saattaa ei-toivot-
tuja tekstejä lukijoiden ulottuville samizdat-versioina. Vuoteen 1979 Ömer Osmanof
oli saanut valmiiksi kolme romaania: *O Kuş Ötüyor*'in jatko-osan *Garip Milyon* [*Outo*
Miljoona] sekä romaanit *Uçurum* [*Kuilu*] ja *Buruk Acı* [*Karvas tuska*], *Bebek*-nimisen
näytelmän ja kaksikymmentä novellia, jotka hän oli koonnut yhteen *Fısıltı ve Haykırış*
[*Kuiskaus ja huuto*] -nimellä. Vuoden 1980 alussa hän kirjoitti nämä sekä laatimiaan
runoja koneella kaksin kappalein kirjaksi. Yhdet kappaleet hän hautasi maahan
Koşukavakin kotinsa kellariin ja toiset antoi luettavaksi luottamalleen ystäväpiirille.
Eräänä päivänä poliisi teki hänen asunnossaan kotietsinnän, löysi kellarikätkön ja
pidätti Ömer Osmanovin. Hän sai viiden vuoden vankeustuomion, josta hän kärsi
Eski Zağran vankilassa kolme vuotta. Hän vapautui keväällä 1983.

Vuosien 1984-85 vaihteessa diktatuuri toteutti turkkilaisten nimenmuutosope-
raation. Nimenmuutosta eniten vastustaneet ja potentiaalisesti vaaralliset, poliit-

²¹¹ Türker 2004, 5.

²¹² Türker 2004, 13.

tisesti leimautuneet henkilöt, näiden joukossa Ömer Osmanof, koottiin keskitysleirille, Belenen ”kuolemanleirille”. Kesällä 1985 vanhukset ja sairaat vapautettiin leiriltä, ja myös Ömer Osmanof palasi kotiinsa. Keväällä 1986, kun poliittisesti leimautuneita turkkilaisia karkotettiin alueille, joilla ei asunut turkkilaisia, Ömer Osmanof perheineen lähetettiin Koillis-Bulgariaan Romanin kylään. Tänä aikana hän koki munuaisleikkauksen ja sai kaksi sydänkohtausta. Vuoden 1989 ”Suuresa muutossa” Ömer Osmanof siirtyi Turkkiin ja asettui Istanbuliin.

Ömer Osmanof, joka Turkissa otti sukunimekseen ”Erendoruk” (jättäen samalla tavanomaista käytäntöä noudattaen pois bulgarialaisesta sukunimestään slaavilaisen patronyymipäätteen -of), julkaisi Bulgariassa seuraavat teokset:

Yaralı Güvercin (novelleja) 1965

Bırak Kocamı (novelleja) 1967

Buruk Acı (romaani) 1995

Hänen Turkissa julkaisemansa teokset ovat seuraavat:

S.O.S. veya Üçüncü Mezar (runoja) 1989

Ölmeden Ölmek (runoja) 1991

Sabır Duası (runoja) 1992

Dilim Dilim Yürek (runoja) 1994

Uçurum (romaani) 1995

Buram Buram Yalnızlık (runoja) 1997

Buruk Acı (romaani, toinen painos), 1997

Ağlatmayın Çocukları (runoja lapsille) 1997

İzmir Sokakları (runoja) 1998

Bir Başkadır Bizim Eller (kansantapoja) 1998

Istraphaneden Mektuplar (vankilakirjeitä) 1999

Taşlaşan Çocuk (satuja) 2000

Son Gece (novelleja) 2001

Ağlatırsa Mevlam Yine Güldürür (romaani) 2002

İçimizdeki İnci Taneciği (romaani) 2004

Rüzgar gibi geçti yıllar (kirjeitä, runoja) 2005

Son Yaprak (runoja) 2005

Toprağa Kan Düştü (romaani) 2005

Sevgi Kırıntıları Arıyorum Yollarda (muistelmit) 2006

Buruk Acı [*Karvas tuska*] –teoksen ensimmäisen käsikirjoituksen Erendoruk laati vuonna 1978. Se takavarikoitiin kotietsinnässä 1980 muun materiaalin jou-

kossa, mutta vuonna 1991 hän kirjoitti sen uudelleen, ja se julkaistiin Bulgariassa Koşukavakissa vuonna 1995 ja Turkissa Ankarassa vuonna 1997. Se on paitsi Erendorukin ainoa Bulgariassa julkaistu romaani myös toistaiseksi ainoa järjestelmävaihdoksen jälkeen Bulgariassa julkaistu turkinkielinen romaani.

Uçurum [*Kuilu*] -teoksen ensimmäisen käsikirjoituksen Erendoruk on laatinut 1976. Se takavarikoitiin 1980, mutta vuosina 1993-94 hän kirjoitti sen uudelleen Istanbulissa, ja se julkaistiin vuonna 1995 Istanbulissa. Tässä versiossa siihen on lisätty kaksi lukua, jotka kertovat Turkkiin muuttamisesta ja siihen liittyvistä kokemuksista. Erendoruk itse sanoo näistä teoksistaan, että vuonna 1980 takavarikoidut versiot olivat vielä raakileita, kun taas myöhemmin Turkissa uudelleen laaditut versiot ovat kypsiä.²¹³

Karvas tuska -romaanin henkilöistä isä, Cem-setä, edustaa perinteisiä arvoja, kun taas hänen poikansa Türker on niitä kysymättä valittuja, jotka lähetetään opiskelemaan Moskovaan puolueopistoon. Hänestä on Moskovan vuosina tullut hirviö, ja hänet otetaan töihin pelättyyn turvallisuuspoliisiin. Kolmilukuisen teoksen koko ensimmäinen luku on erään kyläläisen, naapurin, puhuttelua Cem-sedälle, joka makaa haudassa; luku on kirjoitettu sinä-muotoon. Toiseen lukuun siirrytään kohtauksen kautta, jossa Türker menee puolueen käskystä tuhoamaan isänsä kirjastoa. Cem-setä yllättää hänet ja lyö häneltä kirveellä sormet poikki. Toinen luku on Cem-sedän monologia tilanteessa, jossa hän on viemässä puoliksi tajutonta Türkeriä terveysasemalle; sormet on otettu pussissa mukaan, jotta ne voitaisiin neuloa takaisin paikoilleen. Hän kertoo myös monologinsa syyn: ”Puhun, jottet nukahtais”. Vietyään poikansa terveysaseman portaille hän tuupertuu hankeen, eikä häntä myöhemmin etsintäpartion hänet löydettyä enää saada elpymään. Kolmannessa luvussa palataan haudan äärelle, missä perheen naapuri ja tuttava jatkaa kertomista. Hän kertoo, mitä Türkerille tapahtui isänsä kuoleman jälkeen ja sen jälkeen, kun hänet erotettiin turvallisuuspoliisista. Täysin yksin jäänyt, työstään ja puolueesta erotettu Türker palauttaa mieleensä isävainajansa sanoja, kun tämä oli viemässä häntä terveysasemalle. Türker kokee samanlaisen lopun kuin isänsä: hukkumiskuoleman, jossa hänen oma osuutensa jää epäselväksi. Kumpikin, sekä isä että poika, saattaa itsensä tilanteeseen, joka johtaa kuolemaan mutta jota kuitenkin olisi vaikea nimittää itsemurhaksi.

Karvas tuska on ainoa Erendorukin kokonaan Bulgariassa pysyttelevä romaani; kaikissa muissa liikutaan sekä Bulgariassa että Turkissa. Erendorukin romaanit eivät ole suoranaisesti omaelämäkerrallisia. *Kuilun* päähenkilössä Mehmedissä on kuitenkin paljon tekijää itseän. *Karvaan tuskan* isän ja pojan asetelma esiintyy uudestaan *Kuilussa*. Poika on päähenkilö Mehmedin ikätoveri ja tuttava. Tällä kertaa

²¹³ Türker 2004, 44.

poika ei ole opiskellut, mutta hänestä tulee systeemiä hyväkseen käyttävä ilmiantaja ja ennen pitkää turvallisuuspoliisin hyväksi työskentelevä agentti. Isä tekee itsemurhan, poika kuolee onnettomuudessa. Poliisi löytää Mehmedin käsikirjoitukset, hänet vangitaan ja hän saa viiden vuoden tuomion. Teokseen on lisätty lyhyt episodi kotietsinnästä, pidätyksestä ja kuulusteluista, joissa Mehmed kuvaa itse kirjoituksiaan: ”Niissä kerrotaan Bulgarian kommunistien pelotteluun, uhkauksiin, solvauksiin, painostuksella, kidutuksilla ja kulttuurimme tuhoamisella toteuttamasta assimilaatiosta”.²¹⁴ Kysymyksiin, mitä hän oli aikeissa tehdä kirjoituksillaan, Mehmed toteaa ”Säilytin vain, jonain päivänä niille olisi vielä käyttöä”.²¹⁵ Hän odotti päivää parempaa, ja tavallaan ne lopulta ilmestyivätkin, niin kuin hän oli suunnitellut.

Kirjailija lisäsi Turkkiin muuttonsa jälkeen romaaniin kaksi lukua, joissa kerrotaan Turkkiin muuttamisen ongelmista ja siellä kohdatuista odottamattomista vaikeuksista. Mehmedin nelihenkinen perhe ei pääse lähtemään yhdessä, koska maastamuuttoa aika ajoin rajoitettiin ja sosialistimaiden käytännön mukaan turistimatkalle lähtijän oli jätettävä lähisukulainen pantiksi kotiin. Äiti ja toinen kaksospojista lähtevät, ja yhteisen päätöksen mukaisesti he jättävät palaamatta takaisin. Mehmed itse toisen pojan kanssa pääsee vasta vuosikausien kuluttua lähtemään. Mehmed on saanut salakuljetetuksi runojaan Turkkiin. Hän ei kuitenkaan löydä runoilleen kustantajaa. Kontrasti on melkoinen: hänelle sanotaan, että kuusikymmenmiljoonaisessa maassa runokirjaa ostettaisiin korkeintaan viisi-kuusisataa kappaletta, kun taas Bulgariassa Mehmedin turkinkielisen runokirjan kolmen ja puolen tuhannen painos oli myyty loppuun kahdessa viikossa. *Kuilun* lopussa toivottomuuteen vajonnut Mehmed sananmukaisesti haihtuu olemattomiin: eräänä aamuna hänen vuoteellaan on vain hieman kosteutta. Kyseessä on samalla sanaleikki: Mehmed on assimiloitunut eli sulanut pois – mikä on Turkkiin muuttaneiden yleinen kohtalo.

Kuilussa vankilasta vapautunut Mehmed – joka on kirjailijan omaelämäkerrallinen hahmo – vastaa kysyttäessä, että hän tulee kertomaan vankilakokemuksistaan vasta myöhemmin. Kirjailija on kertonut vankilakokemuksistaan – monien muiden kauheuksien ohessa – *Ağlatırsa Mevlam Yine Güldürür* [=sanonta, ”Jos murhetta, niin iloakin Luoja suo”] (2002) –romaanissa. Kehyskertomuksessa kertoja tapaa kovia kokeneen kohtalotoverin junassa vuoden 1989 ”suuren muuton” aikana. Raja-asemalla kertoja toimittaa tämän iäkkään miehen sairaalaan. Mies kehottaa kertojaa ottamaan hänen matkalaukkunsa salapohjan alta jotakin. Se on käsikir-

²¹⁴ ”Bulgar komünistlerinin bizi gözdağı, tehdit, hakaret, baskı, işkence ve kültür soykırımı ile erite-rek yok etmeye çalışmalarını...”

²¹⁵ ”Bir gün gelir de işe yararlar diye saklıyordum o kadar.”

joitus, jonka mies pyytää lukemaan. Kertoja jatkaa matkaansa Istanbuliin ja tänne asetuttuaan ottaa käsikirjoituksen esille alkaen lukea.

Ennen syyskuun yhdeksättä käsikirjoituksen päähenkilö on joutunut tilanteeseen, jossa hänen on ollut pakko auttaa partisaaneja. Vallanvaihdon jälkeen hänelle aletaan tästä hyvästä maksaa –vastoin hänen tahtoaan - kuukausipalkkiota. Vuonna 1956 hän muuttaa Turkkiin. Kun usean vuoden kuluttua yhteensattumien kautta käy ilmi, että hän on toiminut kommunistien hyväksi, hänet palautetaan Bulgariaan, koska hänen päätellään olevan vakooja. Kun hän on saapunut kotikyttänsä, hänet kutsutaan pian poliisiasemalle: täällä hänen päätellään olevan Turkin lähettämä vakooja. Seurauksena ovat vankilavuodet, Belenen ”kuolemanleiri” ja maansisäinen karkotus. Erendoruk hyödyntää siis tässä erinomaisesti omakoh-
taisia kokemuksiaan.

Päätösvaiheessa palataan kehyskertomukseen. Kertoja vierailee istanbulilaisessa sotilassairaalassa, jonne vanha mies on siirretty. Hän kertoo tälle vaikuttuneensa tämän kirjoittamasta romaanista ja lupaa yrittää saada sen julkaistuksi. Kolmen päivän kuluttua tästä kertoja saa kuulla miehen menehtyneen.

İçimizdeki İnci Taneciği, [Helmi sisällämme] 2004

1980-luvulla nimenmuutoskampanjan jälkeen turkin kielen puhuminenkin kiellettiin. Kieltoa valvoivat turkkilaisenemmistöisissä kaupungeissa partioivat erityisjoukot, pelätyt punabaretit. Ihmiset eivät tuolloin julkisilla paikoilla enää puhuneet keskenään mitään, korkeintaan nyökkäilivät tervehdykseksi tuttavien tavatessaan.

Helmi sisällämme–romaanissa – jonka nimi viittaa siihen, että kaikessa kokemusten kauheudessakin ihmisen arvokas ydin säilyy – Emine-täti on kaupungilla pojanpoikansa kanssa. Pikkupojan pallon vierähtäessä sivuun he joutuvat silmätysten punabarettisotilaan kanssa. Tapahtuman jälkeen pikkupoikakin on huomannut sotilaan muistuttavan hänen isäänsä. Käy ilmi, että parikymmentä vuotta aikaisemmin Emine on odottanut kaksosia. Synnytyksen jälkeen hänelle kerrotaan vain yhden terveen vauvan syntyneen. Kätilön eleistä hän ymmärtää jotakin outoa sattuneen.

Totalitarismin aikana Bulgariassa oli ”äiti ja lapsi –koti” –nimisiä, kansan suussa äpäräkodeiksi nimitettyjä laitoksia, joissa aviottomat äidit kävivät synnyttämässä ja luovuttamassa lapsensa. Lapsestaan äidit saivat hyvän palkkion ja työpaikaltaan kolmen vuoden täyspalkkaisen loman. Lapset kasvatettiin laitoksissa, ehdottomasti vailla tietoa vanhemmista ja muista sukulaisista. Valtio oli heidän isänsä ja äitinsä. Punabarettierikoisjoukot kasvatettiin näistä tunnevaurioisista, tuntemattomia äitejään vihaavista ihmisistä.²¹⁶

²¹⁶ Şerefli 2002a, 152-154.

Eminen synnytyksen yhteydessä toinen kaksospojista on viety äiti ja lapsi -kotiin. Monien vaiheiden jälkeen, eri tahojen varmistettua asian, sotilas alkaa öisin salaa vieraila perheensä luona. Epäilyt siitä, että sotilaan toimissa on jotain outoa, alkavat herätä hänen kumppaneissaan ja esimiehissään. Eräänä päivänä sotilas on kadonnut. Hänen vaatteensa löytyvät patojärven rannalta. Järveä naarataan, tuloksetta. Sotilas on paennut, hän on selviytynyt rajan yli Turkkiin. Siellä hän haakeutuu aikaisemmin maahan muuttaneiden sukulaistensa luo. Myöhemmin muu perhe seuraa häntä laillista maahanmuuttoa noudattaen.

Toprağa Kan Düştü [Verta putosi maahan], 2005

Romaani alkaa Istanbulissa elävän minä-kertojan muistelmilla kolmenkymmenen vuoden takaa. Tahir palaa mielessään 1970-luvulle, jolloin hän oli nuori opiskelija ja aktiivinen vallankumouksellinen kommunisti. Hän on kotoisin Bulgariasta, mistä hänet oli tuotu kuusikuukautisena sylvivauvana 1950-luvun alun suuressa muuttoaallossa Turkkiin. Turkkiin 1950-luvulla asettuneiden maahanmuuttajien muistoissa sosialismin alkuaikojen olot Bulgariassa olivat sittenkin suhteellisesti hyvät verrattuna myöhemmin tullessiin. Turkin opiskelijanuoriso oli 1970-luvulla laajalti vasemmistolaista ja organisoitunutta; vastapainoksi oikeistolaisesti suuntautunut nuoriso organisoitui myös. Konflikti syntyy, kun Bulgariasta tulee slaavilaistamispolitiikkaa pakenevia maahanmuuttajia, joukossa Tahirin setä Orhan perheineen. Sosialismin ihanteet omaksunut Tahir on raivoissaan: miksi he ovat jättäneet ihanneyhteiskunnan? Serkuiltaan hän saa vastauksen, ettei heitä voi enää pitää maastamuuttajina, jotka lähtivät matkaan vapaaehtoisesti, vaan he ovat pakolaisia, jotka ovat lähteneet säilyttääkseen minuutensa: he ovat paenneet näennäisesti sosialistisen Bulgarian jatkuvasti kovenevaa slaavilaistamis-assimilaatiopolitiikkaa. Tahir on jotakin tällaista kuullutkin, mutta torjuu ajatuksen pakottamisesta kuitenkin kysymällä, olisiko ollut niin paha, jos serkuista olisi tullut bulgaareja, ovathan nämäkin ihmisiä. Myöhemmin Tahir matkustaa Orhan-setänsä kanssa Bulgariaan, missä hän itse näkee ja kokee, mitä sosialismiksi luultu käytännössä on ja millainen on bulgarialaisnationalistinen todellisuus. Orhan-setänsä kanssa he myös vierailevat seudulla, missä tämä Balkanin sodan kauhuja paetessaan oli menettänyt läheisensä. Kun he palaavat Istanbuliin, tilanne Turkissa on entistäkin kaottisempi. Tahir piiloutuu maaseudulle. Armeija ottaa vallan, ja poliittisten aktivistien pidätykset alkavat. Tahir pysyttelee maaseudulla, kunnes selvittelyt ovat ohi. Tahir palaa muisteluistaan nykypäivään, takaisin 2000-luvulle.

6.4. Sabri Tatof [myöh. Sabri Tata]

Sabri Tata on syntynyt vuonna 1925 Bulgariassa Razgradin läänissä, Torlakin (myöh. Hlebarovon, vielä myöhemmin Tsar Kaloyanin) kylässä. Hän valmistui Sofian yliopiston turkologian osastolta etäopiskelijana. Hän työskenteli Kansanvalistus-kustantamon turkinkielisen kirjallisuuden ja turkinkielisten koulukirjojen osastolla. Kun se lakkautettiin, hän oli vuoden työttömänä. Sitten hän toimi *Yeni Işık*-lehden kulttuuriosastossa, kunnes jäi eläkkeelle. Vuonna 1990 hän muutti Turkkiin ja asettui Istanbuliin. Tatan kaikkien teosten ympäristönä on Balkanvuorten ja Tonavan välisellä alueella sijaitsevan Deliormanin seudun turkkilaiskyläyhteisö.

Kansanvalistus-kustantamon julkaisemana Sabri Tatalta ehti 1960-luvulla ilmestyä kaksi kansandemokratian alkuvuosista kertovaa romaania, *Gün Doğarken [Päivän noustessa]* 1963 ja *İki Arada [Kahdessa välissä]* 1967. Nämä romaanit näyttävät olevan harjoitelmia Tatan pääteokseen, laajaan, moniosaiseen *Pehlivanoğulları*-romaaniiin, jonka kirjoittamisen hän aloitti 1960-luvulla. Romaani ilmestyi kuitenkin vasta Istanbulissa 2000-luvun alussa. Ensimmäisen osan esipuheessa Sabri Tata kertoo halunneensa kirjoittaa bulgarianturkkilaisten elämää viimeisen sadan vuoden aikana kuvaavan teoksen. Hän piti työnsä tarkasti salassa eikä puhunut siitä kenellekään. *Pehlivanoğulların* ensimmäinen osa, joka valmistui Sofiassa vuonna 1969 ja julkaistiin Istanbulissa vuonna 2000, kuvaa bulgarianturkkilaisten kuningaskunnan kauden elämää vuoteen 1923 saakka. Seuraava osa, *Kurtbayırın Sırrı [Susirinteen salaisuus]* (valmistui Sofiassa 1972, julkaistiin Istanbulissa todennäköisesti 2002), kuvaa vuosien 1923-1945 välistä aikaa, ja *Onurun İsyanı [Kunnian kapina]* (valmistui Sofiassa 1975, julkaistiin Istanbulissa todennäköisesti 2002) kuvaa kansandemokratian aikaa 1970-luvulle saakka. Neljäs osa on nimeltään *Geyik Avı [Hirvenmetsästys]*, sen valmistumisajankohta epäselvä ja se on ilmestynyt Istanbulissa todennäköisesti 2006. Teoksen ensimmäinen osa oli julkaisuvalmiina juuri, kun turkinkielisten kirjojen julkaisu lopetettiin. Tata jatkoi kirjoittamista ja salakuljetutti käsikirjoitukset Turkkiin. Ensimmäisen osan on julkaissut turkkilainen säätiö, jälkimmäiset kolme istanbulilainen pienkustantaja.

Pehlivanoğullarında henkilöitä on lukuisasti; isoisä on ensimmäisen osan, yksi pojanpojista kolmannen osan hallitseva hahmo. Teos ei suinkaan ole pelkkä sukupolviromaani vaan koko turkkilaisyhteisön tarina. Saman kyläyhteisön jäseniä, joita esiintyy 1950-luvulle sijoittuvissa *Päivän noustessa* ja *Kahdessa välissä* -romaaneissa, esiintyy *Kunnian kapinan* taustahenkilöinä. Mainitut kaksi 1960-luvulla julkaistua teosta ovat lähes kuin episodeja *Pehlivanoğullarista*. Sabri Tata sanoo teoksensa ol-

leen alun perin tarkoitettu julkaistavaksi sosialistisessa Bulgariassa. Lopullisessa muodossa hän on hieman työstänyt joitakin kohtia.

Pehlivanoğulların jälkeen Tata on kirjoittanut 1700-1800-lukujen vaihteeseen sijoittuvan historiallisen romaanin *Tunanın Peri Güzeli [Tonavan keiju]* (kirjoittamisajankohta 2.1.1980 Vidin – 6.5.1998 Istanbul; julkaistu Istanbulissa 2001). Siinä päähenkilö on Ranskan vallankumouksesta inspiroitunut Vidinin pašša.

On suuri vahinko, että Tata ei ole tunnettu edes siinä määrin kuin Erendoruk. Tata on suuri romaanikirjailija, jonka kieli on erinomaisen rikasta. Hän ansaitsisi paikan bulgarianturkkilaisen kirjallisuuden suurimpana klassikkona. Tatan pääteokseen tutustuminen on kuitenkin tehty lukijoille jokseenkin mahdottomaksi. Neliosaisen teoksen niteet eivät ole suuren yleisön saatavilla. Ensimmäisen osan on julkaissut säätiö, ja kirja on saatavilla ainoastaan säätiön toimistosta. Seuraavat kolme osaa on julkaissut harrastelijakustantaja, joka ei ole järjestänyt kirjoille oikeastaan minkäänlaista jakelua. Kirjat on painettu, mutta ne eivät ole missään tunnetussa paikassa myynnissä.

6.5. İshak Raşidof [myöh. İshak Raşid Mazlumkaya]

İshak Raşidof syntyi vuonna 1931 Varnan läänin Emirin kylässä. Hän valmistui Razgradin turkkilaisesta opettajakoulusta, opiskeli vuoden stipendiaattina Bakusissa Azerbaidžanissa ja valmistui Sofian yliopiston turkkilaisen filologian osastolta. Jo ennen valmistumistaan Raşidof työskenteli Sofian radion turkinkielisellä osastolla ja myöhemmin *Halk gençliđi* -lehdessä sekä Narodna Prosveta-kustantamossa. Hän loikkasi vuonna 1969 Turkkiin. Siellä hän toimi istanbulilaisissa lyseoissa turkin kielen ja kirjallisuuden opettajana. Hän kuoli äkillisesti vuonna 1982. Narodna prosveta on julkaissut neljä hänen teostaan: esseekokoelman *Yankı [Kaiku]* vuonna 1966, pienoisoromaanin *Yeşil Kuşak [Vihreä vyö]* vuonna 1966, runokokoelman lapsille *Dostlar ja Düşmanlar [Ystäviä ja vihollisia]* vuonna 1967 sekä romaanin ("aikalastarinan") *Ayrılırken [Erotessa]* vuonna 1968. Turkissa hän on lisäksi julkaissut lastenkirjan.²¹⁷

İsmail Çavuşev sanoo lastenrunojen antologiassaan İshak Raşidin tulleen *Kansan nuoriso* -lehdessä työskennellessään tunnetuksi hyvänä arvostelijana ja huolellisena kielenhuoltajana sekä laatineen oivia käännöksiä ja kirjoittaneen hyviä runoja lapsille. Antologiaan otetut runot vahvistavat tämän.²¹⁸

²¹⁷ Yenisoy 2002, 163.

²¹⁸ Çavuşev 2001, 75-81.

II İSHAK RAŞİDOFIN VIHREÄ VYÖ JA EROTESSA BULGARIANTURKKILAISEN TODELLISUUDEN KUVAUKSINA

7. Sosialistinen realismi, realismi, "rivien välistä lukeminen": metodinen refleksio

Ennen kuin lähdemme analysoimaan Raşidofin romaaneja, on syytä pohtia analyysin metodisia lähtökohtia. Nämä määräytyvät siitä kulttuurisesta tilanteesta, josta Raşidof kirjoitti. Tavoitteeni on tässä tavoittaa se, mitä Raşidof rakensi romaaneihinsa – ei käyttäa hänen tekstejään esimerkiksi jonkin erityisen kirjallisuustieteellisen metodin testaamiseen.

Ne puitteet, joissa Raşidof toimi, ovat sosialistisen realismin vaatimus, turkin-kielisen romaanin, erityisesti kyläromaanin, perinne sekä laajemmassa mielessä realismin perinne. Näistä ensimmäiseen Raşidofin oli enemmän tai vähemmän pakko sopeutua. Toinen, kyläromaanin perinne, ei ollut samassa mielessä pakollinen, mutta se oli muoto, joka Raşidofin oli helppo omaksua ja ottaa käyttöön omiin tarkoituksiinsa. Kolmas, realismin perinne laajemmassa mielessä, on nähdäkseen aivan ilmeisesti Raşidofin oman kirjallisuusnäkemys mukainen, ja sitä hän hyödyntää saadakseen sanotuksi sanottavansa.

Sosialistisen realismin oppi oli syntynyt Neuvostoliitossa lokakuun vallankumouksen jälkeen. Sosialistisen realismin opin oli määrä tarjota suuntaviivat sosialistisen yhteiskunnan kirjallisuudelle ja taiteelle. Tavoitteena oli "elämän realistinen kuvaaminen, todellisuuden heijastaminen vallankumouksellisessa kehityksessään ja marxilais-leniniläinen maailmankatsomus".²¹⁹ Nämä kolme ovat viime kädessä yksi ja sama asia: todellisuuden realistisessa kuvaamisessa keskeisintä on sen vallankumouksellisen liikkeen kuvaaminen, jossa luokkataistelun kautta siirrytään yhteiskuntamuodostelmasta toiseen, ja tämä noudattaa marxilais-leniniläistä maailmankatsomusta. Kun sosialistinen realismi kuvaa oman ajan sosialistista yhteiskuntaa, se kuvaa työväenluokan historiallisen voiton jälkeistä tilannetta. Tällöin yhteiskunnassa ei enää periaatteessa vallitse luokkaristiriitaa, jonka kautta yhteiskuntaa tulisi ymmärtää. Kuitenkin sosialistisessa realismissa on sosialistisen yhteiskunnan rakentamisen ponnistelujen myönteisen kuvaamisen lisäksi keskeistä

²¹⁹ Ivanov 1972. Sosialistisesta realismista ks. myös Oktay 2000, Qarayev 1976, Slonim 1972.

myös yhteiskunnassa edelleen vaikuttavien ”luokkavihollisten” paljastaminen ja kritiikki: näiden sanotaan haluavan kääntää kehityksen taaksepäin tai edustavan vanhakantaista ideologiaa. Tällaisia ovat maanomistajat, porvarit, papit.²²⁰

Sosialistinen realismi on siten välttämättä ja avoimesti ideologista. Sen mukaan ihmiset on kuvattava heidän reaalisen luokka-asemansa mukaan. Tästä seuraavat tietyt sosialistisen realismin ”pakolliset elementit”: papit, porvarit ja suurmaanomistajat on kuvattava taantumuksellisia, ”sankarin” on oltava työläinen tai työläisten rinnalla taisteleva intellektuelli. Sääntöjen noudattamisen valvontaan oli tiukka kontrollimekanismi, joka toimi etukäteissensuurin kautta: lehtien päätoimittajat olivat ennen muuta ideologisia valvojia ja sensoreita. Silti julkaistuistakin teoksista saattoi saada ideologiselta kannalta kirjoitetun murska-arvostelun, jolloin kirjoittaja joutui hankaluuksiin²²¹.

Kun Raşidof kirjoitti romaaninsa sosialistisen Bulgarian oloissa, hänen oli sopeuduttava sosialistisen realismin vaatimuksiin. Tämä merkitsi romaanien sisällön ja kuvaustavan tiukkaa kontrollia. Niinpä hänen ensimmäistä romaaniaan *Vihreä vyö* leimaa kauttaaltaan, kuten tulemme näkemään, pakollisten elementtien noudattaminen: tiettyjen asenteiden kuten uskonnon kritiikin on sisällyttävä romaanin, samoin tiettyjen tapahtumien kuten syyskuun 1944 historiallisen käänteen, ja henkilöiden kuvauksessa on noudatettava vaadittua ideologista esitystapaa. Myöhemmässä romaanissaan *Erotessa* Raşidof rakentaa paljon vähemmän ”pakollisten elementtien” varaan – tietäen, että romaani jää hänen viimeiseksi Bulgariassa julkaistun teokseksi.

Lähden tässä tutkimuksessa siitä ilmeisestä tosiasista, että romaaneja kirjoittaessaan Raşidofin intressinä ei ollut julistaa sosialistisen realismin mukaista ideologiaa vaan tämä oli jotakin sellaista, mihin hänen oli pakosta tiettyyn määrään asti sopeuduttava. Sen sijaan hänen tavoitteenaan oli kuvata bulgarianturkkilaista todellisuutta sellaisena kuin hän sen itse tuns – ja jollaisena se ei päässyt vallitsevassa, vahvasti ideologisessa kulttuurisessa ilmapiirissä esille. Lyhyesti, Raşidofin tavoitteena ei ole sosialistisen ideologian mukaisen romaanin kirjoittaminen vaan bulgarianturkkilaisen ”reaalitodellisuuden” kuvaaminen. Tällöin hän lähtee enemmän tai vähemmän itsestään selvästi yleisestä, laajemmasta realistisen kirjallisuuden tavoitteesta kuvata todellisuutta sellaisena kuin ihmiset sitä todella elävät.

Tässä yhteydessä ei ole syytä ryhtyä läpikäymään kirjallista realismia koskevaa teoreettista keskustelua, joka on tavattoman monimuotoista: on tunnettua, että realismin käsitettä on käytetty lukuisilla erilaisilla tavoilla.²²² Pikemmin kuin teoreettisista keskusteluista Raşidofin realismi oli epäilemättä peräisin siitä, että hän oli

²²⁰ Ks. esim. Zis 1976.

²²¹ Şerefli 2002a, 244-247.

²²² Ks. esim. Grant 1970; Lappalainen 1998.

lukenut eurooppalaisen kirjallisuuden keskeisiä realistisia romaaneja 1800-luvulta ja 1900-luvun alusta. Näin jotkin realismin ilmeiset seikat olivat hänelle tuttuja, ja voimme pohtia, mitä ne merkitsivät hänen romaanin käytäntönsä kannalta.

Balzacista alkaen 1840-luvulta realistisen romaanin tärkeäksi tehtäväksi on ajateltu sosiaalisten tyyppien kuvaus. Ajatus, että romaani kuvaa sosiaalisia tyyppisiä, on peräisin oivalluksesta, että ihmistä eivät määritä ainoastaan heidän henkilökohtaiset luonteenomaisuutensa vaan myös heidän asemansa tietyssä historiallisesti muodostuneessa yhteiskunnassa. Näin henkilöiden kuvaus ei ole ainoastaan psykologinen kysymys vaan myös sosiaalinen: heissä tulee näkyviin jollekin ihmisryhmälle tyypillinen toiminta, asennoituminen ja problematiikka. Henkilöt ovat samanaikaisesti yksilöllisiä ja jonkin yleisemmän, sosiaalisen ryhmän, edustajia.²²³ Nähdäkseni tämä ajatus soveltuu pitkälti myös Raşidofin romaaneihin ohi senkin, mitä "pakolliset elementit" eli välttämättömyys kuvata tietyn ihmisryhmän edustajia tietyntylaisiksi edellyttää. Raşidofin henkilöt ovat yksilöitä, mutta myös tiettyjen tyypillisten olosuhteiden määräämiä.

Sosialistisen realismin mukaista oli rakentaa romaanien tapahtuminen tai juoni ideologian mukaiseksi: "hyvien" oli voitettava "pahat" tai "taantumukselliset", tapahtumisen oli viitattava luokattoman yhteiskunnan toteutumisen ja sen paremmuuden suuntaan kaikkiin muihin yhteiskuntajärjestyksiin verrattuna. Raşidofin romaanien juonet eivät suoraan ole sosialistisen realismin ideologian mukaisia, ilman että ne yksiselitteisesti ja selvästi asettuisivat sitä vastustamaan.

Tyyppi ja juonen käsitteet toimivat hyvin yleisellä tasolla realistisen kertomuksen jäsentäjinä. Bulgarianturkkilaisen romaanin ja Raşidofin teosten kohdalla tarvitaan kuitenkin erityistä lukutapaa, nimittäin sitä, jonka kirjailijat olettavat lukijoillaan olevan, nimittäin rivien välistä lukemista. Tämä on riippuvuussuhteessa sosialistisen realismin vaatimukseen, mutta samalla käänteinen sen tavoitteisiin nähden: kun sosialistisen realismin tavoitteena oli lukijakunnan ideologinen muokkaaminen sosialismin tavoitteiden mukaisesti, syntyi "rivien väleihin kirjoittaminen" ja "rivien välistä lukeminen" vastakulttuurina tälle. Kirjailijan oli pystyttävä ideologisesta kontrollista huolimatta sanomaan jotakin sellaista, mikä ei ollut ideologian mukaista, ja lukijan oli tavoitettava tämä. Kirjallisuuden tuottamisen ja lukemisen metodi – rivien väleihin kirjoittaminen ja rivien välistä lukeminen – syntyi kaikkialla sosialismin oloissa, missä kirjallisuus oli tiukan ideologisesti kontrolloitua. Rivien väleihin kirjoittamisen ja niistä lukemisen "metodi" oli siten sosialistisen realismin synnyttämä, mutta viralliseen kirjallisuusideologiaan ja sen edellyttämään metodiin nähden vastakkainen. Se oli "vastametodi", jolle ei luonnollisesti voitu esittää sitä kannattelevaa teoriaa.

²²³ Balzac 1979.

Tutkiessani Raşidofin teoksia bulgarianturkkilaisen identiteetin ilmauksena käytän samaa rivien välistä lukemisen metodia kuin hänen lukijansa. Koska tälle metodille ei sen käytön oloissa ollut mahdollista kehittää sitä tukevaa teoriaa, en voi pohjata kirjallisuusanalyysiäni olemassaolevalle "teorialle", vaikka se onkin metodisesti perusteltu. Teoreettisesti rivien välistä lukemista voisi nähdäkseni kuitenkin reflektoida kahden kirjallisuusteoreetikon, nimittäin Roland Barthesin ja Edward Saidin, avulla, osin kontrastissa heidän näkemyksiinsä.

Roland Barthes, strukturalistisen kirjallisuusanalyysin kehittäjä ja "naiivin" realismin kriitikko, on tuonut kirjallisuudentutkimukseen "reaalisuusefektin" käsitteen (suomennettu hieman epäonnistuneesti "toden tunnuksi"). Hän esitti, että realistinen kertomus sisältää aina konkreettisia yksityiskohtia koskevia elementtejä, joilla ei ole funktiota itse kertomuksen eteenpäin viemisen tai henkilöiden karakterisoinnin kannalta vaan jotka on otettu mukaan ainoastaan siksi, että lukijassa heräisi vaikutelma, että liikutaan reaalisessa todellisuudessa. "Reaalisuusvaikutelma" tulee juuri siitä, että mukana on muka funktiottomia mainintoja yksityiskohdista, "reaalisuuspartikkeleita", ikään kuin nämä olisivat mukana ainoastaan siksi, että ne sattuivat olemaan "käsillä" tai "näkösellä" tapahtumapaikalla.²²⁴

Barthesin analysoimaa "reaalisuuspartikkelien" merkitystä voidaan verrata "reaalisuuspartikkelien" funktioon Raşidofilla, sillä realistisilla yksityiskohdilla on erittäin suuri merkitys Raşidofin teksteissä. "Reaalisuuspartikkelit" eivät Raşidofilla kuitenkaan ole mukana vain sen vuoksi, että lukijalle syntyisi illuusio fiktiivisen todellisuuden reaalisuudesta. Päinvastoin yksityiskohdat rakentavat kuvaa juuri tietynsisältöisestä todellisuudesta. Hänen romaaninsa bulgarianturkkilaisen todellisuuden kuvauksina rakentuvat pitkälti juuri sellaisten yksityiskohtien varaan, jotka eivät kuulu sosialistisen realismin vaatimusten mukaisiin pakollisiin elementteihin mutta jotka oli mahdollista ottaa mukaan realismin "ensimmäisen" velvollisuuden eli konkreettisen todellisuuden kuvaamisen nimissä. Tällaisiin pieniin, konkreettisiin yksityiskohtiin sensuurin oli vaikea puuttua.

Kuten kenen tahansa kirjailijan, joka pyrki sanomaan jotakin muuta kuin vaaditun ideologisen totuuden, Raşidofin romaaninrakennustaito oli pitkälti taitoa operoida tällaisilla "reaalisuuspartikkeleilla". Nämä tekivät mahdolliseksi sen, että kirja "rivien välistä" – näiden "reaalisuuspartikkelin" kautta luettuna - oli muuta kuin mitä se oli ideologisesti luettuna.

Rivien välistä lukemisen metodi muistuttaa etäisesti sitä, mitä Edward Said on sanonut "vastakarvaan" lukemiseksi. Samalla se kuitenkin poikkeaa siitä selvästi. Saidin ajatus oli nimittäin, että kirjallisuudentutkija voi lukea romaaneista – hänen tutkimuskohteenaan olivat erityisesti 1800-luvun eli imperialismien myöhäiskau-

²²⁴ Barthes 1993, 96-108.

den brittiläiset romaanit – sellaista, mitä kirjailija ei ole tarkoittanut sanoa mutta mitä hän on kuitenkin tullut sanoneeksi.²²⁵ Raşidofin lukijan on osattava lukea romaaneja ideologiaan nähden "vastakarvaan" mutta kuitenkin siten, miten kirjailija on nimenomaan halunnut tulla luetuksi.

Romaanianalyysini koostuu näin ollen pitkälti "reaalisuuspartikkelien" esille nostamisesta ja analyysistä. Tarkastelen yksityiskohtia, jotka näennäisesti vain "ovat" osa romaanin maailmaa mutta todellisuudessa sanovat jotakin merkitsevää bulgarianturkkilaisesta todellisuudesta. Joissakin tapauksissa yksityiskohdalla voi olla merkitystä myös juonen kuljetuksen kannalta: esimerkiksi sillä, että *Erotessa*-romaanissa Nazmiye keksii Alille liikanimen "Nimetön", on merkitystä sen kannalta, että Nazmiye joutuu erotetuksi tehtaasta. Silti yksityiskohdan merkitys ei pelkisty myöskään sen juonelliseen funktioon, vaan paljon oleellisempaa on se kulttuurinen sisältö, jonka Raşidof saa esille kyseisen yksityiskohdan kautta.

Rivien välistä lukemisen metodi voi vaikuttaa deskriptiiviseltä, koska se pysyttelee hyvin lähellä itse tekstin yksityiskohtia. Tosiasiallisesti metodi ei kuitenkaan ole deskriptiivinen eli tekstin sisältöä yksinkertaisesti kuvaileva, koska kysymys on siitä, että nostetaan esille ne piilotetut merkitykset, jotka näennäisen realistisiin ja sellaisina (bartheslaisessa mielessä) "merkityksettömiin" yksityiskohtiin sisältyy. Metodia – joka on tutkimusmetodiksi nostettu rivien välistä lukemisen metodi – voisi luonnehtia kontekstualisoivaksi ja hermeneuttiseksi.²²⁶ Metodi on hermeneuttinen, koska se edellyttää pienten yksityiskohtien merkityksen avaamisen taitoa. Hermeneuttista menetelmää ei tällöin tule käsittää ainoastaan teoksen osien ja sen kokonaisuuden väliseksi vastavuoroiseksi tulkinnaksi, kuten hermeneutiikan peruseriaatetta, "hermeneuttista kehää", joskus on kuvattu, vaan oleellista on, että tulkinta on mahdollinen ainoastaan tekstin ulkopuolisen erityistiedon varassa. Yksityiskohtien merkitykset löytyvät ainoastaan, jos osaa kontekstualisoida yksityiskohdat oikein bulgarianturkkilaiseen todellisuuteen. Tämän korostamiseksi rivien välistä lukemisen hermeneutiikkaa voi luonnehtia myös kontekstualisoivaksi. Lähestymistavan edellyttämän kontekstuaalisen tiedon kokoaminen on tapahtunut kaiken työssä esillä olevan materiaalin avulla. Siihen kuuluu muun muassa historian kautta muotoutuneen bulgarianturkkilaisen identiteetin tuntemus, tieto bulgarianturkkilaisesta oloista 1960-luvun Bulgariassa – jonka tiedon tärkeitä lähteitä historiallisen faktatiedon lisäksi ovat Bulgariasta muuttaneiden turkkilaisien muistelmat - sekä kyky lukea turkin kielen käytön vivahteita.

²²⁵ Said, 1994.

²²⁶ Hermeneuttisesta menetelmästä ks. esim. Vedder 2000, Jung 2001, Gadamer 2004.

8. *Vihreä vyö ja Erotessa: romaanien sisällön selostus*

Koska Raşidofin romaanit eivät ole yleisesti saatavilla, selostan aluksi niiden sisällön, ennen kuin käyn analysoimaan niitä lähemmin teemoittain.

Yeşil Kuşak: Vihreä vyö/Vihreä vyöhyke/Vihreä sukupolvi

Vihreä vyö ilmestyi Narodna prosveta – Kansankasvatus kustantamosta Sofiassa vuonna 1966. Kirja sai julkaisuvahvistuksen 21.4.1966, ja sen painoksen ilmoitetaan olleen 1779 kappaletta. Heti otsikon alapuolella teoksen ilmoitetaan olevan ”pitkä novelli”, mutta takalehden bulgariankielisessä tunnistustiedoissa se on luokiteltu pienoisoromaaniksi. Kirjan laajuus on 110 tiheään ladottua sivua.

Teoksen nimi on vertauskuvallinen. Se voidaan ymmärtää ”vihreäksi vyöksi” tai ”vihreäksi sukupolveksi”. *Vihreä vyö* viittaa yhteen teoksen keskeisistä henkilöistä, Ahmet Fuadiin eli liikanimeltään Dervişi Ahmetiin, joka käyttää vihreää kangasvyötä. Häntä muistellaan hänen kuolemansa jälkeen romaanissa seuraavasti:

Hän oli yli neljäkymmenen tänne tullessaan. Päässään hänellä oli fetsi ja hänen asunsa oli hieno ja siisti. Ei hän ollut avioitumista ajatellut, opiskellut vain. Jotkut kutsuivat häntä Ahmet Fuatiksi, jotkut Ahmet Beiksi. Vuottaakaan ei ollut kulunut, kun hän oli vaihtanut fetsin lätsään. Muutaman vuoden perästä hän kietoi uumilleen vihreän kangasvyön. Tämän jälkeen isot ja pienet alkoivat nimittää häntä Dervişi Ahmetiksi. Ei hänellä sanomansa mukaan dervişiyyden kanssa mitään tekemistä ollut, mutteipä hän pahakseenkaan pannut tätä nimitystä. *Vihreä vyö* oli oikeastaan keino ehkäistä selkäsärky, mutta vainaa antoi sille kokonaan muun merkityksen: ”Tämä on minun sydämeni kevät,” hän sanoi.²²⁷ (*Vihreä vyö* 35)

Vihreä väri on islamin väri. Tästä juontuu viittaus Ahmetin dervişiyyteen. Raşidof on kenties myös halunnut muistuttaa dervişişiveljeskuntien merkityksestä turkkilaisessa islamissa eritoten Balkanilla. Dervişişinimitys painottaa näin henkilön turkkilaista identiteettiä ja sen historiallista syntyä. Dervişişiyys sisältää myös viittauksen siihen, että turkkilainen islaminusko ei ole tiukan opillisesti määräy-

²²⁷ Kırkını aşkın bir adamdı buraya geldiği zaman. Başında bir fes vardı, üstü başı gıcır gıcırdu. Evlenmeyi düşünmemiş, okumuştı. Kimi Ahmet Fuat, kimi de Ahmet Bey diye hitap ediyordu ona. Seneye varmadı, başındaki fesi attı, bir kasket giydi. Birkaç sene sonra da beline bir yeşil kuşak doladı. Bundan sonra büyüğü küçüğü ona Derviş Ahmet demeğe başladı. Dervişlikle bir alakası olmadığını söylüyor, ama kendisine bu sıfatın verilmesine de darılmıyordu. Yeşil kuşak haddizatında belağrısına karşı bir tedbirdi ama rahmetli ona bambaşka bir süs veriyor: ”Bu, benim gönlümün baharıdır” diyordu.

tynyttä vaan elämäntapa, joka sisälsi myös ikivanhoja kansanuskomuksia. Näitä merkityksiä ei romaanissa eksplikoida, mutta ne ovat romaanin lukijoille kuitenkin läsnäolevia.

Toisaalta vihreä vyöhyke viittaa vihreään eli nuoreen sukupolveen:

Me kuulumme vanhan katkeruudella, uuden innolla kasvaneeseen sukupolveen. Tähän saakka olimme vihreitä, nyt vasta olemme alkaneet kypsyä...²²⁸ (*Vihreä vyö* 107)

Vihreys kuvastaa nuoruudelle ominaista kokemattomuutta. Romaanin Cingof tokaisee Feritille:

– Vihreä olet vielä, vihreä!...

Mitään vastaamatta Ferit painoi päänsä alas ja vaipui mietteisiin. Nämä sanat olivat hänen isävainajansa sanat. Hän oli saanut usein kuulla ne tehtyään jotain hölmöä. Olet aloittelija, et aikuinen, vaan vielä kypsymätön, oli näiden sanojen merkitys. Ferit oli näkevinään valkoviiksisen, vihreävöisen isänsä ryhdikkäänä edessään vielä kerran. Hänen silmänsä kyyneltyivät.²²⁹ (*Vihreä vyö* 8)

Cingof tulkitsee vihreyttä:

Olet vielä vihreä, herkkäuskoinen, uskot kaikkien rehellisyyteen.²³⁰ (*Vihreä vyö* 9)

Nuorten näkökulma korostuu romaanissa. Romaanin juoni on nuorten rakkaustarina, ja kaikki mitä romaanissa kerrotaan, on sellaista, mitä päähenkilö, Dervişi Ahmetin poika, nuori Ferit, ja hänen ystävänsä kokevat tai saavat kuulla. Heidän kertomuksensa taustalla, usein huomaamattomasti, näkyvät suuret yhteiskunnalliset muutokset. Nuorten elämää seurataan vuoden 1944 keväästä noin viiden vuoden ajan; epilogissa aikaperspektiivi ulottuu 1950-luvun alkupuolelle. Kirjoittamisajankohta, 1960-luvun puoliväli, näkyy romaanissa siten, että Raşidof nostaa esille sellaisia lähes huomaamattomia yhteiskunnallisen kehityksen seikkoja, jotka johtivat 1960-luvun umpikujaan. ”Vihreys” voi tarkoittaa siis nuoruuden näkökulmaa, joka oikeuttaa henkilökohtaisen rakkaustarinan pitämisen etualalla, jolloin politiikka voi olla enemmän taustalla. Edelleen nuori, vihreä hyväuskoisuus voi

²²⁸ Eskinin acısı, yeninin çoşkunluęuyla örölüp kaynaşmış bir kuşanın mensuplarıyız biz. Şimdiye kadar yeşildik, henüz olgunlaşmaęa başladık...

²²⁹ — Yeşilsin daha, yeşiiil! Dedi. Ferit, hiçbir karşılık vermeksizin başını eędi ve düşünceye daldı. Bu sözler, merhum babasının sözleriydi. Bazan beceriksizce bir takım hareketleri sonucunda ondan bu sözleri günde bir birkaç defa işittięi oluyordu. Acemisin, yetişkin deęilsin, kemale gelmemişsin henüz anlamına geliyordu bu sözler. Ferit ak bıyıklı, yeşil kuşaklı babasını karşısında bir kere daha dimdik görür gibi oldu. Gözleri yaşardı.

²³⁰ ...gelgelelim yeşilsin henüz, safsın, herkesin doęruluęuna inanyorsun.

viitata aikakauteen, 1940-luvun murrokseen, jolloin tulevaisuuden odotukset olivat korkealla mutta joka johti pettymykseen.

Romaanin rakenne on ajan kulun puolesta hypähtelevä. Siinä ei seurata aikakauden yleistä poliittista tai yhteiskunnallista kehitystä, vaan esille nostetaan päähenkilöiden elämän merkittäviä tapahtumia. Siksi usea romaanin luvuista alkaa ajan määritteellä ”eräänä päivänä” – sellaisena, jolloin jotakin merkittävää tapahtui.

Teoksen miljööinä on Koillis-Bulgarian Deliormanin alueen turkkilainen kyläyhteisö. Viides luku alkaa Dervişi Ahmetin perheen kylän kuvauksella. Kysymys ei ole pelkästään yhden, nimettömäksi jäävän kylän vaan laajemmin koko Deliormanin seudun kuvauksesta. Kohta maalailee laveasti näkyviin alueen luonnonolosuhteet ja vuodenaikojen vaihtelun:

Lintulan rinteet kattavat vaahterat, jalavat ja valkopyökkit. Kauniina kesäpäivänä kirkkaalla ilmalla saattaa rinteet huipulle kiipeämällä nähdä useita naapurikyliä. Laululintuja täällä on varsin runsaasti. Varhaiskevällä lumen sulettua, maan peittyessä hienolla vihreällä peitolla ja rinteet juurella virtaavan puron täytyessä sulavasta lumesta ja intoutuessa solisemaan tämän kauneuden katselemisesta ei voi saada kylläkseen. On aivan erityinen nautinto poimia kukkia: lumikelloja, orvokkeja ja liljoja. Kesäkautena, kun aurinko paahtaa helvetin tulella, kylän koko väki työskentelee pellolla, ja Lintulassa kiertelee vain nauta- ja lammaslaumoja. Kuten muuallakin, syksyllä on täällä myös oma erityinen kauneutensa. Raskaasta työstä ja helteestä uupunut kylänväki tulee hengähtämään ja vilvoittelemaan puronvarren pajupuitten alle. Toisinaan he viettävät täällä koko päivän. Sydäntä hivelevä kevyt tuulenhenkäys sekä puitten mehiläisvahan värisiksi kellastuneitten ja kuivuneitten lehtien maahan variseminen muistuttavat salaisella sopusoinnullaan lauluista, joita rakastavat ja palavat sydämet aina haluavat kuunnella.

Senpä vuoksi tänne tulee iltaisin, kun horisontti punertaa auringon laskiessa ja vihreä ja keltainen maisema kuvastuu veteen, joukoittain haaveisiin vaipuvia nuoria, joille maailma veteen kuvastuessaan näyttäytyy aivan uudenlaisena. Talvella puron pinta on paksun jääkerroksen peitossa. Maassa ei ole näkyvissä yhtään tummaa kohtaa. Päästyään koulusta lapset menevät kelkkailemaan puron jälle ja kylmyyttä huomaamatta pitävät hauskaa illan pimenemiseen saakka. Mutta erityisen kaunis vuodenaika täällä on kevät.

Dervişi Ahmetin puutarha on puron rannalla, kätöksä rinteen kupeessa.²³¹
(*Vihreä vyö* 41)

Romaanin päähenkilö Ferit tai ”Dervişi Ahmetin Ferit” on vihreävöisen miehen, Dervişi Ahmetin, poika, Hän on tarinan alkaessa keväällä 1944 seitsemäntoistavuotias. Fevziye tai Maviş, pari vuotta Feritiä nuorempi tyttö, on ollut Dervişi Ahmetin perheessä noin yksitoistavuotiaasta lähtien kasvattina. Süleyman tai ”Äpära Sülü”, Feritin ikäinen poika, on kasvattina toisessa kylän perheessä sangen toisenlaisissa oloissa kuin Fevziye. Muita keskeisiä henkilöitä ovat Ahmet Fuat eli ”Dervişi Ahmet” sekä Feritin äiti Selime yenge²³² ja kunnansihteeri, entinen opettaja Nikola Cingof. Kylän ”pikkumafian” päätekijät ovat maanomistaja Vaalea İbrahim, huijari Aziz hodža²³³ ja kiero kunnanjohtaja Mihal Kurnazof.

Feritin isä Dervişi Ahmet on romaanin alkaessa hiljattain kuollut. Ferit saa kuulla kunnansihteeri Nikola Cingofilta, ettei kuolema ole ollut luonnollinen. Cingofin mukaan tapauksen takana on kylän pikkumafia: ”Pyöveli Hüsnuksi” kutsuttu kylämafian käskyläinen on Vaalean İbrahimin toimeksiannosta tappanut Feritin isän. Vaikuttaa myös siltä, kuin Süleymanilla olisi jotakin tekemistä asian kanssa, mutta Süleyman on juuri mennyt sotaväkeen. Hän on työpalvelussa tukkityömaalla Longoz-balkanilla.

Ferit vaipuu mietteisiinsä ja palaa vuoteen 1938, jolloin hänen isänsä oli vielä elossa. Ferit oli tuolloin saanut käydyksi kylän neliluokkaisen turkkilaiskoulun ja haluaisi jatkaa koulunkäyntiä, mutta missä? Bulgaarikoulun opettaja Cingof ehättää hätään, ja Ferit menee kylän bulgaarikeskikouluun. Ferit muistelee tapausta joulukuulta, kun hän oli isänsä ja Cingofin kanssa hakemassa metsästä polttopuita. Välyihin kääritty Ferit kuuntelee isänsä ja Cingofin tarinointia. He törmäävät met-

²³¹ Kuşlak bayırın akçağağaç, karağağaç ve gürgenle kaplıdır. Açık havalı güzel bir yaz gününde tepeye çıkınca, buradan etraf köylerin birkaçını görmek mümkündür. Buranın öten kuşları gayet boldur. İlkyazın kar eriyip, toprak zarif yeşil bir örtüyle kaplandığı ve bayırın alt yanından geçen dere kar sularıyla dolup coşarak, şırıldamağa başladığı vakit, buranın güzelliğine doyum olmaz. Akçabardak, menekşe ve çiğdem gibi çiçekler toplamak hususi bir zevk teşkil eder. Yaz mevsimlerinde güneş cehennemi bir ateşle ortalığı kavurduğu sıralarda herkes tarlada çalışır, Kuşlakta ise yalnız sığır ve koyun sürüleri dolaşır. Sonbaharın her yerde olduğu gibi burada da ayrıca bir güzelliği vardır. Yorucu işlerden ve sıcaklardan bıkip usanan köylü, dere boyundaki söğüt ağaçları altında bol bol nefes alarak serinlemeğe gelir. Bazan bütün günlerini burada geçirir. Kalbleri okşayan hafif bir yel esiverince, ağaçların üzerinde balmumu gibi sararıp solmuş yaprakların yere düşmesi, gizli bir ahenkle seven ve yanan gönüllerin daima dinlemek istedikleri türkülerini hatırlatır. İşte bundan dolayıdır ki buraya, çoğu zaman akşamları gün batarken ufkun kızılığıyla sarımtrak ve yeşilimtrak bir manzarayı suların aynasında cisimleştirerek, köy içinden çok farklı bir alem gösteren dereyi seyredip, hayallere dalmak üzere sevişen köy delikanlıları gelir. Kışın derenin üstü kalın bir buz tabakasıyla kaplıdır. Kuşlakta bir tek kararan nokta görünmez. Çocuklar okuldan çıkınca, derede kızak kaymağa gider ve ta karanlık basıncaya kadar üşüdüklerini hissetmeden eğlenir dururlar. Fakat buranın güzelliğine güzellik katan asıl mevsim ilkbahardır. Derviş Ahmedin bahçesi, derenin kıyısında, ancak bayırın görünmeyen yamacındadır.

²³² Yenge = avioliiton kautta sukulaiseksi tullut naişhenkilö. Turkissa nimen perään liitetään yleensä tällainen luonnehtiva attribuutti.

²³³ Hodža = islamilainen uskonoppinut.

sässä harhailevaan tyttöläpseen ja ottavat hänet kyytiin. Kotona tyttö, nimeltään Fevziye, kertoo vaiheistaan. Eräänä aamuna hänen äitinsä ei ollut enää herännyt. Fevziyen eno ja hänen vaimonsa olivat lapsettomia ja muuttivat heille asumaan. Fevziyestä pidettiin hyvää huolta. Hänen isänsä Koca Rüstem suunnitteli jatkuvasti mielessään muuttoa Turkkiin. Eräänä iltana eno toi kotiin pistoolin, jonka santarmia pakeneva vankikarkuri oli pudottanut. Kun sitten miehet tutkiskelivat pistoolia, Fevziyekin koski siihen, jolloin ase laukesi. Savun hälvettyä aluksi paikoilleen jähmettynyt isä syöksyi ovesta ulos, koska hän tiesi, millainen rangaistus häntä olisi kohdannut asean luvattomasta hallussapidosta. Kotvan päästä tulikin santarmi ja vei enon mennessään. Fevziye jäi asumaan taloon kahdestaan Safiye-tädin kanssa. Tällä oli keuhkotauti, ja hän kuoli pian tämän jälkeen. Näin Fevziye jäi kokonaan yksin. Naapurikylän metsänvartija kertoi Fevziyelle hänen isänsä paenneen Turkkiin. Koska isällä oli ollut paljon velkaa, tulisi niiden vastineeksi taloon asettumaan nelilapsinen perhe, joka samalla pitäisi huolta Fevziyestä. Tulokasperheen äiti kohteli Fevziyettä hyvin huonosti. Eräänä päivänä naapuri oli lähtenyt vierailulle kotikyläänsä ja ottanut Fevziyen mukaansa. Kun olisi ollut aika palata kotiin, Fevziye päätti olla palaamatta ja lähti päämäärättömästi vaeltamaan. Alkaessaan jo olla väsyksissä hän kohtasi Dervişi Ahmetin seurueen. Fevziye otetaan mukaan, ja hänet otetaan kasvattilapseksi Dervişi Ahmetin perheeseen.

Feritin muistelemisen jatkuu. Feritin äidin sairastaessa pitkään sairaalassa Dervişi Ahmet joutuu myymään tämän kustantamiseksi peltonsa, jolloin toimeentulolähteeksi jää vain puutarha. Feritin muistojen joukossa on vielä yksi erityisen ikävä tapaus. Sovinistinen opettaja Asparuh Mitef yritti tekaistulla syyllä jättää Feritin vaille koulun päästötodistusta. Cingof ehätti apuun. Hän sanoi tarkastajan olevan kylässä vierailemassa ja pelästytti näin Mitefin ja häntä tukevan rehtorin luopumaan kiusanteosta. Mitef ja rehtori kostivat myöhemmin järjestämällä Cingofille siirron toiseen kylään. Hän ei kuitenkaan halunnut jättää kylää, ja Dervişi Ahmetin avulla hän sai kylän kunnansihteerin viran.

Ferit herää mietteistään takaisin nykyhetkeen. Hän menee Cingofin kehotuksesta kyläkahvilaan kuulostelemaan mahdollisia kuolemantapaukseen liittyviä huhuja. Onko paikalla ketään Vaalean İbrahimin apuria? Ferit huomaa, että kahvilan nurkassa on koolla Vaalean İbrahimin joukkoa. Ferit istuu yhdessä Muratin ja parin muun toverinsa kanssa. Heidän seuraansa liittyy naapurikylästä tullut Nasif, joka pahoittelee, ettei ollut päässyt hautajaisiin. Kaikki viisi menevät puistoon, jossa istuskelee iäkäs naapuri, Milan-ukko. Dervişi Ahmet ja viime aikojen tapahtumat ovat puheenaiheena. Ferit kertoo haluttomasti, miten hän oli ollut viemässä evästä isälleen puutarhaan ja löytänyt tämän hengettömänä. Hän oli palannut kotiin hakemaan hevosen ja rattaat ja tuonut ruumiin kotiin, minkä jälkeen isä

haudattiin. Nasif toteaa, että asiasta olisi pitänyt ilmoittaa lääkärille ja kuolinsyy tutkituttaa.

Ferit menee kotiin mietteissään. Onko Süleymanilla osuutta asiaan? Osaamatta ratkaista, mitä ajattelisi tästä, Ferit päättää kertoa Süleymanille kaiken, minkä tietää tämän vanhemmista ja taustasta.

Ferit käy tätinsä kylässä hakemassa vierailulla olevan Fevziyen kotiin. Paluumatkalla hän katselee Fevziyetä ja miettii, ettei hänen kaltaistaan tyttöä ole lähimailla. He pysähtyvät juottamaan hevosta. Heidän silmänsä kohtaavat, ja katseissa on ensi kerran muutakin kuin sisaruutta.

Pian tämän jälkeen Cingof ja kylän nuoret ovat koolla Feritin perheen vierasmassassa. Cingof kertoo pettymyksestään siitä, että Feritin isän tapausta ei tutkitakaan murhana, mutta hän kertoo, että hänellä on suunnitelma asian selvittämiseksi. Näin sanoessaan hän kohtaa vasta toista kertaa joukossa mukana olevan Svetoslavin katseen ja hätkähtää. Keinottelijan poikahan tuo on, hän miettii. Feritkin huomaa katseiden vaihdon ja panee nyt merkille, että juuri Svetoslav oli ehdottomasti halunnut kokoontumista täksi illaksi. Cingof ei jatka suunnitelmansa selostamista. Joukon ollessa lähdössä santarmit tulevat ja pidättävät koko joukon. Kolmen päivän kuluttua muut paitsi Cingof on vapautettu. Cingofin olinpaikka ei ole tiedossa.

Jonkin aikaa tämän jälkeen kylän väki herää yöllä avunhuutoihin. Vaalean Ibrahimin talo on tulella. Koirat makaavat talon edessä kuolleina, mistä päätellään, että kyseessä on tuhopoltto. Ferit, Murat ja heidän toverinsa pidätetään. Aamun koitteessa putkaan heitetään vielä joku sotilaspukuinen, joka osoittautuu Süleymaniksi. Hämmästyksensä on molemminpuolista. Süleyman kertoo tullessaan kotikyläänsä lomalle ja nähneensä puiden varjossa istuvan miesjoukon, jota oli mennyt tervehtimään. Muut olivat nyökänneet hänelle tervehdykseksi, mutta Vaalea Ibrahim oli tuijottanut häntä tervehtimättä ja nimittänyt häntä kaikkien kuullen äpäräksi. Süleyman oli vannonut itsekseen kostavansa. Yöllä hän oli hiipinyt Ibrahimin talolle, tappanut koirat ja Ibrahimin itsensä ja lopulta sytyttänyt talon palamaan, mutta hän oli joutunut kiinni, kun muu talonväki oli herännyt. Viikon sisällä tämän jälkeen muut kuin Süleyman ovat päässeet vapauteen.

Eräänä syyskuun päivänä venäläisten sotajoukko tulee kylään. Tätä ennen romaanissa on ollut tuskin mitään mainintaa käynnissä olevasta sodasta. Kylän väki tulee tielle sotilaita vastaan toivottamaan nämä tervetulleiksi. Samanaikaisesti alkaa kuulua puhujan ääni. Cingof on vapautettu, ja hän pitää kylän väelle pitkän puheen, mutta ei kerrota mitään siitä, mitä hän puhuu. Lukijan oletus on ilman muuta, että Cingof, joka tiedetään kommunistiksi, puhuu innostuneesti käänteese-

tä, uuden ajan koittamisesta. Kunnanjohtajan kerrotaan empivän, pitäisikö hänen kuunnella julistusta, ja kylän mafiosojen sanotaan olevan huolestuneen näköisiä.

Romaanissa ei kuitenkaan nosteta tämän jälkeen fokukseen yhteiskunnan muutoksia ja ideologioita, vaan näkökulma säilyy nuorten elämässä. Poliittiset ratkaisut sivuavat kuitenkin heidänkin elämäänsä. Syyskuun yhdeksännen jälkeen kaikki muut vangit paitsi Süleyman ja Hüsnü on vapautettu. Ferit miettii usein Süleimanin kohtaloa, ja häntä askarruttaa myös epäily, mahtaako Fevziye tuntea jotakin Süleymania kohtaan.

Eletään jo vuotta 1946, kun Ferit ystävineen vierailee Nikola Cingofin luona, ja nuoret saavat kuulla häneltä, että on mahdollista että Süleymanin vapautetaan. Häntä voidaan nimittäin kenties pitää poliittisena vankina, koska hänen surmaamansa Vaalea Ibrahim oli ”suurmaanomistaja”-riistäjä. Käykin näin, ja eräänä päivänä Süleyman palaa kylään. Viikon kuluttua hänen tulostaan kolme kylän ”mafian” jäsentä vangitaan. Ajatellaan, että Pyöveli Hüsnün vapautusta ei lähivuosina kannata odottaa.

Eräänä päivänä – aikaa on kulunut jälleen pari vuotta – kylässä kuuluu huutoa ja sadatusta. Huutaja on Aziz hodža. Miliisin ehtiessä paikalle Ferit ja Süleyman ovat jo poistuneet paikalta. He olivat sahanneet näkyville Aziz hodžan nukketeatteria muistuttavan rakennelman, jolla hän on huijannut yksinkertaisia uskovaisia. Rakennelma oli romahtanut Aziz hodžan niskaan, ja hän oli loukkaantunut.

Muutaman päivän kuluttua kyläneuvosto kokoontuu käsittelemään tapausta. Paikallisen islam-seurakunnan puheenjohtaja Hatip Bekir oli tehnyt Aziz hodžan puolesta valituksen nuorista kyläneuvostolle. Aziz hodža ja Cingof kiistelevät asiasta. Cingof, josta tällä välillä on tullut bulgaarikoulun rehtori, ottaa perustuslain esille. Aziz hodža huomaa, että häntä voidaan kenties syyttää perustuslakiin nojaten uskonnon avulla tapahtuvasta huijauksesta, ja hän vetää pois syytöksensä, jolloin juttu raukeaa.

Neuvoston hajaantuessa Ferit ihmettelee, mihin Süleyman ehti kadota. Hän huomaa Fevziyen ja Süleymanin, jotka ovat pysähtyneet katsomaan toisiaan. Palatessaan kotiin Ferit pohtii, miten hänen nyt palattuaan sotaväestä äidin asenne Fevziyetä kohtaan on jollain lailla muuttunut. Ferit tiedostaa jo selvästi tunteensa Fevziyetä kohtaan. Kun Ferit vihjailee Fevziyelle tämän toisesta ihailijasta, tyttö järkyttyy. Äiti, joka on kohtauksen todistaja, tiuskaisee myös tytölle. Ferit ei tämän jälkeen puhu kummankaan kanssa moneen päivään ja tulee iltaisin myöhään kotiin.

Eräänä päivänä Feritin tullessa kotiin Fevziye ei ole paikalla. Kylän nuoret tytöt on kutsuttu kokoukseen. Ferit kehottaa äitiään kohtelemaan Fevziyetä perheen-

jäsenenä kuten aikaisemminkin. Fevziye tulee myöhään, mutta ei saa unta, sillä kokouksessa on asiaankuulumattomasti vihjailtu hänen kahdesta ihailijastaan.

Myöhemmin Fevziye puhuttelee Feritiä tiukasti ja muistuttaa, ettei ole orpo, hänellä on eno kaupungissa. Hän sanoo myös ymmärtäneensä Feritin suunnitelleen jotain. Ferit tuntee olonsa vaikeaksi, koska Fevziyen aavistukset pitävät paikkansa: hän oli miettinyt, miten Süleyman voitaisiin saada kiinnostumaan jostakusta toisesta työstä.

Eräänä päivänä Ferit ilmoittaa lähtevänsä kylästä opiskelemaan. Murat ja Süleyman tulevat käymään. Opiskelusta keskusteltaessa näkemykset törmäävät pahasti, ja Murat ja Süleyman poistuvat loukkaantuneina.

Feritin *rabfak* [ammattikurssi]-kouluun lähdöstä on kulunut kaksi kuukautta, ja hän kirjoittaa säännöllisesti Fevziyelle, joka valmistautuu keskikoulun päätöskokeeseen, kun eräänä päivänä saapuu yllättäen kutsu Süleymanin häihin. Jo juorujenkin välttämiseksi Fevziyen on mentävä, hän miettii ja muistaa samalla, ettei ole vastannut mitään Feritin heti ensimmäisessä kirjeessä tekemään rakkaudentunnustukseen.

Fevziye ja hänen kasvatusäitinsä Selime menevät häihin. Murat on juovuksissa ja pyytää pilkallisesti "koulutyttöä" tanssiin, mutta saa kiukkuisen vastauksen. Fevziye ja Selime poistuvat häistä. Fevziye on huonovointinen jo kotimatalla, ja kotona hän pyörtyy. Yöllä hän alkaa hourailla ja nähdä outoja unia. Herätessään hän tunnistaa lääkärin ja tuolilla istuvan itkuisen Feritin. Fevziye on nukkunut ja hourailnut neljä päivää.

Epilogissa Fevziyen isä Koca Rüstem, joka on palannut Turkista etsimään perhettään, saapuu kylään ja tiedustelee Dervişi Ahmetin taloa. Kyläläinen, joka opastaa häntä, kertoo Dervişi Ahmetin kuolleen jo ajat sitten ja Koca Rüstemin tyttären avioituneen Dervişi Ahmetin pojan Feritin kanssa. Hän kertoo myös tytön käyneen sairaanhoitajaopiston ja olevan töissä kylässä. Feritin hän kertoi jatkavan opiskelua, hänestä pitäisi pian valmistua lääkäri tai agronomi. Kyläläinen kehottaa Koca Rüstemiä menemään pihaan, josta kuuluu iloisia ääniä. Tämä avaa portin ja astuu sisään, ja äänet vaimenevat. Romaanin loppua voidaan pitää teennäisen harmonisena ainakin siinä suhteessa, että isän paluu Turkista ei ole uskottava.

Ayrılırken – Çağdaşların öyküsü: Erotessa – aikalaistarina

Erotessa ilmestyi niin ikään Narodna prosveta – Kansankasvatus kustantamossa Sofiassa 1968. Romaanin alaotsikkona on "*Aikalaistarina*". Kirjan laajuus on 176 tiheään ladottua sivua. Julkaisuvahvistuksen päivämäärä on 26.7.1968 ja painos 2000 + 92 kappaletta.

Romaanin nimi on arvoituksellinen sikäli, että kerrotussa tarinassa ei ole kysymys mistään eroamisesta. Bulgariaksi teoksen otsikko onkin käännetty ”Todelliseksi veljeksi”. Alaotsikko osoittaa, että kirjailija haluaa romaaniaan luettavan kuvauksena omasta ajastaan, 1960-luvusta.

Romaani on kertomus kolmesta nuoresta sisaruksesta, joiden elämäntie romaaniin aikana saa suunnan. Teoksessa on kolme lukua, ja näissä on alalukua, jotka muodostuvat pääosin pitkistä vuoro- ja yksinpuheluista. Ensimmäisessä ja toisessa luvussa ollaan pikkukaupungissa Bulgariassa, kolmannessa Deliormanin turkkilaiskylässä. Eletään 1960-luvun alkua, vaikkakin teoksesta puuttuvat kaikki täsmälliset ajan määritykset. Kaupunkia ei myöskään mainita nimeltä. Vuodenaika on loppukevät ja alkukesä, tarina kokonaisuudessaan kattaa parin kuukauden ajanjakson.

Henkilöitä on paljon. Päähenkilöitä ovat kolme toisistaan erillään varttunutta sisarusta: Nazmiye, 21-vuotias nuori nainen, joka työskentelee tekstiilitehtaassa, sekä hänen kaksi vanhempaa veljeään, Osman, joka niin ikään työskentelee tehtaassa, ja Selim, joka on koulutettu agronomiksi. Muita tärkeitä henkilöitä ovat Ömer, Nazmiyen poikaystävä, joka työskentelee samassa tehtaassa, sekä Nazmiyen huonetoverit, tehtaantytöt, joiden kanssa hän jakaa alivuokralaishuoneen. Viidenneksi huoneeseen tulee asumaan vielä Sevdiye, Selimin tyttöystävä. Tärkeitä sivuhenkilöitä ovat nimeltä mainitsemattomat lehtimies ja runoilija sekä romaanin ”antisankari”, näennäinen karikatyyri ”Nimetön Ali”, joka on yhteydessä kaikkiin romaanin henkilöihin.

Vähemmän tärkeitä sivuhenkilöitä on tehdaskaupungissa esimerkiksi nuorten vuokraemäntä, kylässä esille tulee suuri joukko kylän väkeä. Mukana on runsaasti nimeltä mainittuja henkilöitä, joista ei kerrota sen enempää. Työ tehtaassa ei tule esille päähenkilöiden kautta lainkaan, vaan siihen kajotaan ainoastaan kahden sivuhenkilön keskustelussa. Selimin häiden vieton yhteydessä mainitaan lisäksi työpartiolaiset, joita edustavat sivuhenkilöt.

Romaanin päähenkilö on Nazmiye, tehtaantytöläinen. Mitä hän ja muut tytöt tai hänen veljensä ja poikaystävänsä tekevät tehtaassa, siitä ei puhuta, vaan kaikki tapahtuu tehtaasta poistuttaessa, portilla, tauoilla ja vapaa-aikana. Nazmiyen vanhempi veli Osman vierailee usein nuorten naisten huoneessa sisarensa tapaamisen tekosyillä. Hän on seurustellut Nazmiyen huonetoverin Şerifen kanssa, mutta muille tuntemattomasta syystä heidän välinsä ovat katkenneet.

Osman pelaa uhkapeliä ja joutuu sen vuoksi hankaluuksiin. Osman on lainannut Şerifeltäkin rahaa. Tytöt auttavat Osmania selviytymään velkojista. Nazmiyen ollessa poissa muut tytöt kutsuvat Osmanin töitten jälkeen iltaa istumaan. Osman ostaa kaupasta konjakkia itselleen ja tytöille likööriä sekä pientä purtavaa. Osman kumoo konjakkia ja pitää tytöille esitelmää. Hän ei lainkaan pidä Ömeristä eikä

siitä, että tämä seurustelee Nazmiyen kanssa. Ömeristä on kaiken lisäksi tehty hänen esimiehensä tehtaassa:

On kuulemma käynyt koulun, enemmän ymmärtää töistä. Olenhan minäkin kurssin käynyt, härät härkäreisat! Miksi sitten teknikon todistuksen minulle annoitte? Vai onko tämä valtio yksilökohtaisesti muuttuvainen?²³⁴ (*Erotessa* 24)

Hän sanoo myös, että mitä Nazmiye onkaan Selimistä kertonut, hän ei syvimältään tätä tunne. Osman sanoo olleensa yhdentoista ja Selimin olleen kuusivuotias, kun Nazmiye syntyi. Heidän äitinsä kuoli synnytykseen. Eräänä päivänä saapui etäisestä pikkukaupungista Kısır Şerif –niminen rikas, mutta lapseton mies heidän kyläänsä. Kahvilassa istuessaan hän oli tutustunut isään, maatyömies Veliin, ja jutellut hänen kanssaan. Kun hän oli kuullut, että tällä oli nyt kahden poikalapsen lisäksi nelikuukautinen tyttövauva, hän oli pyytänyt Nazmiyeta kasvatikseen, mihin isä olikin suostunut. Jonkin ajan kuluttua kaukainen äidinpuoleinen sukulainen oli tullut naapurikylästä käymään ja soimasi isää: ”Jos kerran aioit antaa lapsesi pois, mikset ilmoittanut minulle?” Isä oli sanonut, että hänellä oli kaksi muuta lasta, joista toisen tämä voisi ottaa, ettei lapsen tarvitse olla kotona nälkäisenä. Sukulaismies olisi jostain syystä halunnut ottaa pojista nuoremman, mutta Selim ei suostunut päättämään irti isästä. Lopulta Osman oli ollut se, joka lähti.

Osmanin mielestä entisen hallinnon aikana asiat olivat hyvin.

Mutta tuo uusi hallinto tuli ja saattoi kaiken ylösalaisin. Tällä hetkellä olisin kahdensadan dekaarin maapalan omistaja ja minua kutsuttaisiin Osmanağaksi²³⁵... Kasvatusisäni Bekirağa raukka kuoli tuskasta... No, jäihän häneltä minullekin... Jäi, mutta, mikä palaa ja kuluu se ei kestä, niinhän sanotaan... Omaisuus, joka ei tuottanut mitään, hupeni muutamassa vuodessa... Minä olen sitäpaitsi peräti antelias...²³⁶

(*Erotessa* 25)

Osman on ilmeisesti tuhlannut pieneksi jääneen perintönsäkin. Edelleen Osman kuvailee nuoruuttaan:

Kasvatti-isäni [...] ei paljoa kouluttanut, mutta sentään entisajan keskikoulun sai minut päättämään silloin. Sieltä hankkimaani tietoa en tuolle teh-

²³⁴ O mektep bitirmişmiş, daha çok anlarmış işinden. Ben de kurs bitirdim be öküzöğlü öküzler! Ne deye teknik şahadetnamesi verdiniz bana? Yoosa bu devlet, her insanı göre değışen bir şey mi?

²³⁵ Aga: lähin vastine: herra, etenkin maaseudulla (maanomistaja); voidaan sitoa yhteen nimen kanssa, esim. Bekirağa.

²³⁶ Ama şu idare geldi altüst etti işlerimizi. Şimdi iki yüz dekar toprak sayibi olacaktım ben ve de bana Osmanağa deyeceklerdi... Üvey babam Bekirağa kahrından öldü zavallı... Gene kaldı bana birşeyler, kaldı ama yanarla yinene bir şey dayanmaz derler hani... Kar getirmeyen mal mülk birkaç senede bitip yetti... Çok cömerttim ben heeeyyy...

taamme johtajallekaan luovuta. Höh! Mitä nämä tietävät?... Meidän Selim opiskeli monta vuotta Sofiassa. Mitä hän oppi? Ei yhtään mitään!... Olinhan minäkin siitä iloinen että olin kurssilla, ammatin hankin. Mukamas... Eipä ollut Nazmiyenkaan kohtalo toisenlainen kuin minun. Kısır Şerifin [kasvattisän] elinaikana hänellä kaikki meni hyvin. Mutta sillä tyypillä oli pirullinen eukko, jota sanotaan noita Ümmüşiksi ja joka jostain syystä ei pitänyt Nazmiyesta lainkaan. Onhan Nazmiyessakin syytä, itsepäinen kun on kuin mikä. Muutaman kerran aikanaan vierailin siellä heidän luonaan. Kısır Şerif-reppana kykeni elämään uuden hallinnon kautena vain muutaman vuoden. Hänen ahne eukkonsa, noita Ümmüş, oli siirräntänyt suuren osan miehensä kiinteistöistä omalle nimelleen, aivan kuin olisi alusta alkaen tiennyt, millaiseksi tilanne muuttuu. Kun valtio oli vienyt pellot, lampaat ja öljypuristamon, ei Kısır Şerifin kuoltua meidän Nazmiyelle jäänyt mitään... Iltakoulua kävi, mutta ei saanut kymnaasia päätökseen... Nazmiye oli heikko matematiikassa... No niinhän hän on kyllä vieläkin. Ei hän tosiaankaan hallitse laskuhommia... Ja kymnaasin lopulla on laskutehtäviä, jotka ovat Nazmiyen kaltaisten vihollisia... Ystävyyttä siihen tarvitaan, ystävyyttä! Tämän seudun yhden kymnaasin matematiikanopettaja on ystävänä... Mistäkö? Ei mikään isäni poika varmaan, mutta ystävänä. Minun rahapussistani on rakia juonut se pirulainen. Ikää sillä on, mutta melkoinen naistenmetsästäjä silti... Olisin pystynyt auttamaan Nazmiyeta, mutten halunnut, koska...²³⁷ (*Erotessa* 27)

Nazmiye tulee kotiin, ja Osmanin kerronta keskeytyy. Tytöt pakottavat yhteisvoimin Osmanin maksamaan velkansa Şerifelle.

Nazmiye ja Ömer ovat käyneet kaupungin kulttuurikeskuksessa lainaamassa kirjoja. Ovella he törmäävät Aliin, jolle Nazmiye antaa liikanimen "Nimetön".

Mıstık ja hänen vaimonsa Şaziye ovat työssä tehtaassa, joka sijaitsee aivan tekstiilitehtaan vieressä. Heillä on kolme lasta. Kaupungissa on vähän turkki-

²³⁷ Çok okutmadı, ama rüştiye üçü bari bitirttiydi o vakit bana. Ben, ordan aldığım bilgiyi, şu bizim fabrikanın müdürüne bile vermem hey! Nebilir bunlar?... Bizim Selim buncasene Sofyada okudu. Ne öğrendi? Hiçbir şey!... Eh, biz de kursa gittikti bir gün, sevindikti zenaat sayibi olduk deye. Nerdeee... — Nazmiyenin işi de benimkinden farksızdı. Kısır Şerifin sağlığında çok rahat etti o. Ama o herifin bir ifrit karısı vardı ki, Cadı Ümmüş derler adına, Nazmiyeyi nedense hiç sevmemişti. Bizim Nazmiyede de kabahat çoktur ama. İnadi inattır onun da. Benim gitmişliğim vardır onlara birkaç kere. Kısır Şerif te yeni idarede anca birkaç sene yaşayabildi zavalıcık. Dışli karısı Cadı Ümmüş, sanki işlerin nasıl olacağını baştan bilirmiş gibi, kocasının gayrimenkulünden büyük bir kısmını kendi üstüne geçirtmişti. Tarlaları, koyunları ve koskocaman yağ fabrikaları devlet tarafından alınmış olduğu için Kısır Şerif öldükten sonra bizim Nazmiyeye bir şey kalmayıverdi... Akşam mektebine devam etti durdu, ama tamamlamadı şu gimnazıyı... Nazmiye bizim hesaptan zayıftı... Gene de öyledir ya, kafası hesap gibi şeyleri almaz pek... Hele gimnazıya mektebinin sonunda öyle hesaplar vardır ki, Nazmiye gibilerinin düşmanındırlar. Bunun için dostluk lazım, dostluuk! Burdaki gimnazıya mekteplerinden birinin hesap muallimi benim dostumdur... Nerden diyeceksiniz? Babamın oğlu değil elbet, ama dostumdur işte. Benim kesemden rakı içtiği vardır o deyyusun. Yaşlıcadır ama çok zamparadır... İstesem yardım edebilirdim Nazmiyeye, ama istemedim, çünkü...

laisia, minkä vuoksi Şaziye on ikävystynyt ja hakeutuu neljän huonetoveruksen seuraan. Nämä puolestaan vierailevat myös tiuhaan nuorenparin luona. Şaziye ja Nazmiye ovat keskustelemassa Osmanin rahankäyttöongelmista. Mıstık tulee kotiin ja sanoo Osmanin joutuneen sairaalaan. Nazmiye lähtee sairaalaan. Matkalla hän törmää Nimettömään, joka tuppautuu mukaan. Osmanin tila ei ole vakava. Kun Ömer ja Nimetön myöhemmin tapaavat, Nimetön kertoo sairaalavierailusta Nazmiyeta oudosti panetellen. Nimettömän tapoihin kuuluu yleensäkin panetella niitä, jotka eivät ole paikalla, mutta Nazmiyen tapauksessa hänen kaunaansa kiihdyttää tytön torjuva asenne hänen lähentymisyrityksiinsä. Nimettömän panettelu johtaa myöhemmin siihen, että Nazmiye erotetaan tehtaasta ”porvaristaustastaan” ja ”syntyperänsä väärentämisyrytyksistä” syytettynä.

Tehtaan portilla tytöt näkevät Nimettömän heitä odottamassa. Nimetön yrittää järjestää naisseuraa kaupungissa vieraileville toimittajille, mutta menestys on huono, tyttöjä eivät sofialaiset vieraat kiinnosta. Nimetön on kuitenkin koko ajan vierailijoiden kimpussa. Hän panettelee näille Ömeriä ja Nazmiyeta, itsestään hän sanoo sitä kysyttäessä vähän kierrellen ”harrastavansa liiketoimintaa”.

Eräänä päivänä tekstiilitehtaassa kiertää sensaatiomainen huhu: Nazmiye on saanut perinnön, jolla hän voi hankkia huoneiston ja Volgan. Illalla ystävättäret saattavat Nazmiyen asemalle: hänen on lähdettävä yöjunalla kasvinkaupunkiinsa selvittämään perintöasiaa. Kotiin tullessaan ystävättäret tapaavat Osmanin odottamassa sisartaan. Kun Osman saa kuulla Nazmiyen lähteneen, hänkin lähtee, mutta huomauttaa samalla, että sisällä on joku. Huoneen ovi on lukossa, ja kun se saadaan lopulta auki, käy ilmi, että Nimetön oli ollut siellä yhden työstä, Hamdiyen, kanssa.

Saapuessaan aamulla kasvinkaupunkinsa asemalle Nazmiye ei nouse tarjolla olevaan vossikkaan vaan lähtee kävelemään keskustan suuntaan. Lehtikojun kohdalla hän pysähtyy. Kojun tutulta myyjättäreltä Mannik-tädiltä hän saa kuulla kaupungin uutisia. Nazmiye lupaa käydä myöhemmin hänen luonaan. Hän myös pyytää häntä kertomaan kaikille, jotka eivät sitä tiedä, ettei hän ole Şerifağan tytär.

Matkaa on melkoisesti, Nazmiye kävelee ja muistelee kasvattilapsiaikojaan. Kısır Şerifin kuoltua Nazmiyelle oli koittanut ankeat ajat. Uuden hallinnon tultua Ümmüş, joka oli kaksikymmentäviisi vuotta miestänsä nuorempi, vetosi sekä vastuullaan olevaan kasvattityttäreen että yksinäisyyteensä ja välitti sisarensa Elmasin perheineen vuokralaisiksi suureen taloon, joka muussa tapauksessa olisi ollut jaettava vieraiden kanssa. Nazmiyesta tuli tällöin palvelustyttö, joka hoiti koko taloutta ja Elmasin kolmea lasta ja yritti samalla käydä koulua.

Nazmiye oli ollut hyvä oppilas, jolla kuitenkin oli vaikeuksia matematiikassa. Osman tuli avuksi ja yritti neuvotella sekä matematiikanopettajan että koulutusosaston johtajan kanssa, mutta tästä oli seurauksena vain iso riita. Nazmiye olisi tyytynyt

kohtaloonsa muuten, mutta hän ei ollut pystynyt sulattamaan koulutusosaston johtajan Osmanin välityksellä lähettämiä terveisiä: ”Eivät ainoastaan agojen, pašşojen, beitten²³⁸ pojat ja tyttäret vaan yhdeksänteen polveen saakka heidän jälkeläisensäkin tulevat jäämään vaille kunnioitustamme... Olkoon Şerifağan tytär kiitollinen, että olemme antaneet hänelle mahdollisuuden opiskella tähänkin saakka. Jos hän haluaa enemmän, menköön beitten ja pašşojen maahan!...”²³⁹ Osman väitti olevansa tätä maata, isänmaata ja valtiota palveleva työläinen, mutta koulutusosaston johtaja oli parilla sanalla sulkenut Osmanin viinalta haiskahtavan suun.

Jonkin ajan kuluttua Selimkin oli tullut tarjoamaan apuaan. Hän oli opiskellut valtion stipendillä, saanut juuri opintonsa päätökseen ja valmistunut agronomiksi. Mutta koska laki ei tunnustanut maatyömies Veliä Nazmiyen isäksi vaan vain ja ainoastaan Şerifağan, jonka kiinteistöistä suurimman osan proletaarivaltio oli lunastanut, piti Selim hyödyttömänä tavata sen enempää matematiikanopettajaa kuin koulutusosaston johtajaakaan. Lain mukaan kolmella sisaruksella, Osmanilla, Selimillä ja Nazmiyella, ei nimittäin ollut minkäänlaista sukulaisuussuhdetta. Osman ei hyväksynyt veljensä puuttumattomuutta asiaan vaan solvasi sekä lakia, joka ei tunnusta ihmisten sukulaisuutta, että ylettömän lainkuuliaisiksi tullutta veljeään. Lopulta Osman ja Selim lähtivät pois ja jättivät Nazmieyn vaikeaan tilanteeseen. Eräänä päivänä hän sitten lähtikin kasvinkodistaan kertomatta aikeistaan kenellekään muulle kuin läheiselle ystävälleen Aynurille, jonka kanssa hän sittemmin kävi kirjeenvaihtoa. Juuri Aynurilta hän oli nyt saanut tiedon Ümmüşin kuolemasta.

Nazmiyen on vaikea päättää, vierailloko ensin Aynurin luona vai Ümmüşin kodissa. Hän päätyy Aynurin luo, missä saa kuulla lisää tapahtuneesta. Ümmüş on testamentannut perintönsä Elmasille. Aynur ja Nazmiye käyvät pitkän keskustelun. Nazmiyeta ei kiinnostaa perinnöstä taisteleva. Hän muistuttaa taas, etteivät Şerifağa ja Ümmüş ole hänen vanhempansa. Aynur sanoo lain väittävän toista, mihin Nazmiye vastaa:

[O]nhan minullakin jonkin verran laintuntemusta, lakeja on kunnioitettava. Mutta omaatuntoani, kunniaani loukkaava laki ei ole minulle laki... Kaksi vuotta sitten julistin, etten ole Şerifağan ja Ümmüşin tytär. Kaikki tuttavani kaupungissa tietävät tämän. Passissani lukee isän nimen kohdalla vieläkin Şerif, mutta sydämässäni se ei ole niin. Jokainen ymmärtäköön tämän, miten haluaa.²⁴⁰

²³⁸ Bei: lähin vastine: herra (kaupungissa).

²³⁹ ”Ağaların, paşaların, beylerin oğullarına ve kızlarına değil, torunlarına, torunlarının torunlarına bile saygımız olmayacak... Şerifağanın kızı, kendisine buraya kadar okuma imkanını verdiğimizize şükretsin! Daha çok isterse beylerin, paşaların memleketine gitsin!...”

²⁴⁰ Kanunları az çok bilirim. Onlara riayet etmek lazım. Ama benim vicdanıma, onuruma dokunan bir kanun, benim için kanun değildir... Şerifağa ile Ummüşün kızı olmadığımı ilan ettim iki yıl önce. Bunu, kasabadaki bütün tanıdıklarım bilirler. Pasaportumda baba adım hala Şeriftir, ama yüreğimde öyle değil. Bunu herkes istediği gibi anlamakta serbesttir.

Aynur sanoo, ettei kaikki ole niin yksinkertaista:

Eikö löydy sellaisia, jotka sanoisivat esimerkiksi, ”Ellei syyskuun yhdeksättä olisi tullut, olisiko Nazmiye sanonut olevansa Velin, maatyömiehen, tytär? Olisi ollut ylpeä vain siitä, että on Şerifağan tytär ja niin edelleen.” Ei mitään muuta, sen verran kun vain sanoisivat, se riittäisi, eikö? Sellaista voivat sanoa nekin, joilta sitä vähiten odottaisit.

— Sanoivatkin ja valehtelijaksikin yrittivät leimata minut. Mutta...

— Niinpä sanovat, niinpä leimaavat! Missä se tapahtui?

— Tehtaassa, kun olin liittymässä nuorisojärjestöön, minulta pyydettiin selostus elämästäni. Kirjoitin ja luovutin sen. Kirjoittaessani halusin ilmoittaa olevani tietystä kylästä Velin, maatyöläisen tytär... Sitten nuorisoliiton sihteeri pyysi minua käymään luonaan. Menin. Hän halusi, vaikkakin kohteliaalla tavalla, iskeä valheeni vasten kasvojani. Tiedätkö mikä valheeni muka oli?

— No?

— Ilmoittamalla olevani maatyömies Velin tytär olin muka ennen muuta valmistellut tietä elämässä eteenpäin pääsemiselle... Sihteeri mainitsi minulle monenlaisia esimerkkejä, mutta yksikään niistä ei muistuttanut minun tapaustani...²⁴¹ (*Erotessa* 86)

Kun Nazmiye sanoo luvanneensa käydä myös lehtikojun myyjättären Mannik-tädin luona, tulee vielä odottamaton isku: hän saa kuulla Mannik-tädin levittäneen hänestä likaista juorua. Aynur sanoo, ettei ollut iljennyt kirjoittaa tästä. Mannik-täti oli väittänyt, että Nazmiye ”on alkanut Varnassa myydä itseään sukkaparista ulkomaalaisille!” Nazmiyen on tällaista kuullessaan vaikea hillitä itsensä. Tytöt lähtevät ulos, ja heidän tiensä kulkee rinteellä Ümmüşin talon vierestä. Mennäkö katsomaan vai ei? Ääniä kantautuu heidän korviinsa. He jäävät kuuntelemaan. Ulos asti kuuluu Elmasin sisarusten kiista, jossa vanhempi huutaa: ”Mene sitten sinäkin, ole sellainen lumppu kuin Nazmiye! Mene ja myy sinäkin Varnassa itseäsi!” Tytöt lähtevät. Aynurin luona Nazmiye pyytää laudanpalaa. Kertomatta

²⁴¹ Deyivermezler mi bazıları mesela, ”Dokuz Eylül gelmeseydi, Nazmiye: ben Irgat Velinin kızımı diyebilecek miydi? Şerifağanın kızı olmaktan gurur duyacaktı” v.s. Yalnız bu kadarıcı, yalnız bunu desinler yetmez mi? En ummadığın kimseler de diyebilirler bunu...

— Dediler de, yalancı da çıkarmak istediler beni. Ama...

— Derler ya, çıkarırlar ya! Nerde oldu bu?

— Fabrikada gençlik teşkilatına gireceğim vakit, bir otobiyografi istedilerdi benden. Yazıp verdim. Yazarken, filan köyden Irgat Velinin kızı olduğumu belirtmek istedim... Sonra gençlik birliği sekreteri çağırıp beni yanına. Gittim. Öyle nezaketli bir tarzda da olsa, yalanımı yüzüme vurmam istedi. Yalanım neden ibaretmiş biliyor musun?

— Neden?

— Her şeyden önce Irgat Velinin kızı olduğumu belirtmek istemekle hayatta yükselmek için kendime yol açıyormuşum meğer... Sekreter bana türlü misaller söyledi, ama bunların hiçbirisi benimkine benzemiyordu.

aikomuksestaan hän lähtee hautausmaalle, missä hän toteuttaa kostonsa. Hän kirjoittaa lyijykynällä runon laudanpalalle ja pystyttää sen haudalle.

Oi kulkija,

tässä lepää muuan noita.

Älä häneltä sylkipisaraasi säästä.

Usko niiden pahuuteen, jotka pitävät Ademintytär Ümmüşüä ihmisenä, älä usko heidän ihmisyyteensä!

Äläkä sitten sinäkään joudu kärsimään, kuten jotkut orvot!²⁴² (*Erotessa* 90)

Jos yksikin ihminen tuon lukee, se riittää kostoksi, Nazmiye miettii. Hautausmaalta hän menee suoraan asemalle ja palaa yöjunalla kaupunkiin ja menee suoraan töihin.

Toisessa luvussa Sevdiye, Ömerin serkkutyttö, on tullut viidenneksi vuokrahuoneeseen. Osman häiriköi tehtaassa, mutta hänellä on omia etujaan ajattelevia puolustajia, jotka havittelevat pääsyä Ömerin tilalle.

Tytöt pitävät syntymäpäiväkemuja. Nazmiye ja Sevdiye puhuvat Selimistä, joka on tulossa kaupunkiin. Sevdiye ja Selim ovat tutustuneet toisiinsa aikaisemmin, mutta heidän kirjeenvaihtonsa on katkennut. Nazmiyen ja Ömerin ystävyys kehitty vähitellen.

Nimetön Ali juopottelee nuorten miesten seurassa terassiravintolassa. Nimetön vakuuttaa yhdelle tovereista, ettei hän tietenkään tule kirjoittamaan tästä häväistysjuttua. Kun kaksi muuta lähtee aikaisemmin, Nimetön sanoo kirjoittavansa noista kahdesta tai piirtävänsä heistä karikatyyrin.

Mistikin perhe, joka on hakeutunut Nazmieyn ja hänen ystävättäriensä seuraan, viettää nuorimman lapsen syntymäpäiväjuhlaa. Muutaman vuoden ajan tässä perheessä on vietetty jokaisen syntymäpäivää, nyt ensi kertaa pidetään oikein kutsut, joille nuoret tuovat levysoittimen ja turkinkielisiä laululevyjä. Selim on saapunut kaupunkiin. Selim ja Sevdiye toteavat kirjeenvaihdon keskeytyneen heistä riippumattomista syistä.

Kun Nazmiye ja Ömer sekä Selim ja Sevdiye ovat sunnuntaipiknikillä, Nimetön tuppautuu taas heidän seuraansa. Nimetön kiusoittelee Sevdiyettä, jolloin Nazmiye käskee tätä lähtemään.

²⁴² Ey yolcu,
burda bir cadı yatar.
Ondan bir damla tükü-
rügünü kiskanma!
Adem kızı Ümmüşü
insan sayanların
her kötülüğüne inan da
insanlığına kanma!
Sonra sen de bazı
öksüzler gibi yanma!

Nimetön joutuu tukalaan tilanteeseen kaupungissa vierailevien toimittajien kanssa, hän kun oli etukäteen ehdottanut näille ”ohjelmaa”, jota ei saakaan aikaan. Nimetön on hädissään, koska hän ei löydä toimittajia mistään, vaikka koluaa kaikki mahdolliset paikat.

Toimittajat, ”lehtimies” ja ”runoilija”, ovat klubilla ja keskustelevat ristiriitaisista vaikutelmistaan pikkukaupungista. Nimettömästä he toteavat, että olipa hyvä, että he eilen lopulta pääsivät tuosta mauttomasta eroon! ”Odotan mielenkiinnolla lehtijuttuasi vaikutelmistasi”, sanoo runoilija. ”Runoilija” on kuullut Nazmiyeta uhkaavasta tehtaasta erottamisesta, ja se vaivaa hänen mieltään. Lehtimies on sitä mieltä, etteivät tällaiset asiat ole heidän ratkaistavissaan. Runoilija muistuttaa Nazmiyen olevan heidän monivuotisen yhteisen tuttavansa Selimin sisar. Lehtimies toteaa tähän, että Selim on kasvanut köyhässä ympäristössä, kun taas Nazmiye on ”porvariperheessä kasvanut, tyyppilinen porvaristyttö”, mihin runoilija tokaisee:

- Mitä se ”porvaristyttö” on tehnyt ja kenelle? Kerropa se minulle!
- Kuulehan nyt kamuseni, nämä eivät ole ongelmia, joita meidän pitäisi ratkaista. Toverit ovat toimineet sen mukaan kuin ovat sopivaksi nähneet.
- Tämä tyttö voisi kehittyä ja edetä elämässä, jos häntä vain autettaisiin. Mitä eilinen kaupunginkirjastossa käynti osoitti? Nazmiye on tähän mennessä lukenut enemmän kirjoja kuin sinä ja minä. Kuinka monen turkkilaisen nimen siellä ylipäänsä näimme?
- Niinpä, veliseni, mutta hänen lukemansa kirjat eivät kyllä ideologiselta kannalta ole mitään.
- Mitä tarkoittaa ”eivät mitään”?
- No, tarkoitin romaaneja, novelleja ja sen sellaista toisarvoista...
- Voi herra jumala, tiedätkö sinä, mitä kirjallisuudella tarkoitetaan?
- Tiedän. Ei minun sitä sinulta tarvitse oppia.
- Hyvä on, ystäväiseni, mutta eihän tämä tyttö nyt menisi kirjastoon lainaamaan ja lukemaan Karl Marxin Pääomaa tai Friedrich Engelsin Anti-Düringiä.
- Miksei menisi ja lukisi?
- Sellaiset teokset luetaan joko kouluissa tai yhdistyksissä...
- Yhdistyksissäkään hän ei ole ollut ollenkaan aktiivinen, BKP:n [Bulgarian kommunistisen puolueen] historia- yhdistyksen useisiin kokouksiin hän on jättänyt osallistumatta sairauden vuoksi.
- Voi olla, inhimillistähän se on.
- Tässä tapauksessa se ei ollut aivan niinkään. On käynyt ilmi, että hänen sairastamisensa on ollut tekaistua. Lisäksi tehtaan lääkäri oli yksi niitä vanhoja. Hänet on erotettu kaksi kuukautta sitten.

– Minä en niinkään kiinnittänyt asiaan huomiota, mutta sinä taisit merkitä kaikki muistiin; keiden kirjailijoitten teoksia tämä tyttö on lukenut?

Lehtimies otti muistikirjan taskustaan ja selailtuaan muutaman sivun alkoi lukea:

– Mayne Reed, Mark Twain, Victor Hugo, Emile Zola, Balzac, Dostojevski, Tšehov, Nikolai Ostrovski, Nazım Hikmet, Aleko Konstantinov, Anton Strašimirov jne. Kas noin tuo lista jatkuu. Huomaatko tästä mitään?

– No mitä sitten?

– Keiden kirjailijoiden teoksia hän on jättänyt lukematta?

– Ethän kaikkia luetellutkaan.

– Suurin piirtein ymmärsit keitä hän on lukenut.

– Ymmärsinhän minä...

– Ennen kaikkea sosialistinen bulgarialainen kirjallisuus puuttuu!

– Ystävä hyvä, ehkäpä hän on hankkinut ja lukenut joitain sellaisia kirjoja muista paikoista.

Ehei... Ainoa kirjasto, mistä hän on lainannut kirjoja, on juuri tämä.²⁴³ (*Erotessa* 134)

²⁴³ – Kime ne yapmış o “burjuva kızı”? Onu söylesen e sen bana!

– Bak beri yoldaşım, bunlar bizim halledeceğimiz meseleler değil. Arkadaşlar öyle münasip görmüşler, öyle yapmışlar.

– Yardım eden olsa bu kız gelişebilir, yükselebilir. Dün şehir kütüphanesi ne gösterdi? Nazmiye, senden ve benden daha çok kitap okumuş şimdiye kadar. Hem orda, ondan başka kaç türkün adına rastlayabildik?

– Öyle ama be kardeşim, onun okuduğu kitaplar da ideolojik bakımdan bir şey değil.

– Ne demek o „bir şey değil”?

– Yani demek istediğim romandır, hikayedir, hep öyle şeyler. Abur cubur yani...

– Be allahın kulu, sen edebiyatın ne demek olduğunu biliyor musun?

– Biliyorum. Senden öğrenecek değilim bunu.

– Pekala canım, ama bu kız gidip de kütüphaneden Karl Marksın „Kapital”ini, ya da Fridrih Engelsin „Anti Düring”ini alıp okuyacak değil ya!

– Niçin alıp okumasın?

– Böyle eserler ya okullarda, ya da derneklere okunur.

– Dernekte de kim bilir ne faaliyet göstermemiş BKP tarihi derneğin birkaç toplantısına hastalık yüzünden katılmamış.

– Olur ya, insanlık hali.

Bu pek öyle olmamış. Hastalığının yapmaktan olduğunu anlamışlar. Zaten fabrikanın doktoru da eskilerden biriymiş. İki ay önce onu da işten çıkarmışlar.

– Ben pek fazla ilgilenmedim, sen hepsini kaydettin galiba, hangi yazarların eserlerini okuyormuş bu kız?

Gazeteci cebinden not defterini çıkardı ve birkaç sayfa aktardıktan sonra okumağa başladı:

– Mayn Rid, Mark Tven, Viktor Hügo, Emil Zola, Balzac, Dostoevski, Çehof, Nikolay Ostrovski, Nazım Hikmet, Aleko Konstantinov, Anton Strašimirof v. s. İşte böyle devam ediyor cetvel.

Burda bir şey dikkatini çekti mi hiç?

– Neymiş o?

– Hangi yazarların kitaplarını okumadığı...

– Sen hepsini söylemedin ki.

– Hangilerini okuduğunu aşağı yukarı anladın sen.

– Anladık...

– Her şeyden önce sosyalist bulgar edebiyatı yok burda!

– Canım, öyle birtakım kitapları da başka yerlerden alıp okumuştur belki.

– Yooo. Onun okumak için kitap aldığı biricik kütüphane burası.

Kiistely jatkuu, ja runoilija sanoo lehtimiehelle lopulta, ettei hänellä ole mitään henkilökohtaista Nazmiyeta vastaan, ja huomauttaa lehtimiehelle melko suoraan tämän olevan lapsellinen, kun hän tuijottaa edelleen porvari-proletaari-jaotteluun. Juuri kun hän on sanomassa, että olisi parempi, että lehtimies kirjoittaisi tuosta joka paikkaan nokkansa työntävästä Nimettömästä, tämä ilmestyy paikalle. Lyhyen keskustelun jälkeen Nimettömälle sanotaan, että hänen seurastaan on jo todellakin saatu tarpeeksi.

Toisen luvun kaksi viimeistä alalukua ovat monologeja. Nazmiye on erotettu tehtaasta, koska hänen seuransa katsotaan vahingolliseksi aidoille proletaarityölläisille. Hän viettää viimeisen yönsä kaupungissa hotellissa, missä hän kirjoittaa Aynurille kirjeen. Tässä kirjeessä hän myös analysoi Nimettömän nimeä. Toisessa alaluvussa Nimetön lukee puoliääneen turkinkielistä sanomalehteä ja käy sisäistä monologia aiheenaan kielipolitiikka. Samalla hän pohtii omaa nimeään.

Kolmannessa luvussa ollaan sisarusten synnyinkylässä, jonne tehtaasta lähtemään joutuneet Nazmiye ja Osman kumpikin, toisistaan riippumatta, ovat päätyneet. Selim avustaa kumpaakin työhön asettumisessa. Selimin ja Sevdiyen seurustelu on edennyt avioliittopäätökseen, ja häitä aletaan valmistella.

Nazmiyen kannalta epämiellyttävä on episodi, jossa Refika, hänen kunnan koulussa opettajana oleva serkkunsa, yrittää saattaa koulun rehtoria ja Nazmiyeta yhteen. Myös Refikan mies on opettajana samassa koulussa. Sekä heidän lapsensa että Osmanin ja Nazmieyn sisarpuolet ja näiden äiti, jotka asustavat samassa talossa Selimin kanssa, osallistuvat kukin tavallaan ihmisten välisten suhteiden setvimiseen. Osman ehtii vielä kerran hankkiutua hankaluuksiin. Koska Selim on avioitumassa ja talo muutenkin väkeä täynnä, on Osmanille löytynyt asuinpaikka hodžan talosta. Juorut kertovat, että hodžan tytärpuoli odottaa jo lasta Osmanille.

Kolmannen alaluvun sisältämä Selimin ja Osmanin pitkä keskustelu on ensimmäinen veljesten välinen keskustelu teoksessa. Selim pyytää Osmania käyttäytymään tulevissa häissä ystävällisemmin Ömeriä kohtaan. Hän sanoo myös Kadriyen, hodžan tytärpuolen, olevan hyvä tyttö. Osman tunnustaa, että hänellä on ollut jonkinlaisia kielteisiä tunteita veljeään kohtaan, jotakin mitä hänen on vaikea tarkkaan määritellä: hänenhän olisi pitänyt olla iloinen siitä, että Selimin asiat ovat hyvin. Tämän hän kertoo ymmärtäneensä vasta myöhään. Seuraa pitkä keskustelu menneistä vuosista. Selimin puheessa päästään, tulkitsemalla veljeyskysymystä laajemmin, käsittelemään paljon henkilökohtaisten ihmissuhteiden ongelmia laajempia, eri etnisten ryhmien välisiä suhteita koskevia kysymyksiä:

Isoveli, muulloinkin olen sen sinulle sanonut; sanon sen taas. Anteeksi vain, jos keskeytin, älä unohda mihin jäit, jatkat sitten... Minä ymmärrän

tuon veriveljeysasian hieman toisin. Niin kuin tiedät, kolme neljännestä kylästämmä on turkkilaisia... Minä olen hengittänyt tämän kylän ilmaa suhteellisesti enemmän kuin sinä, tunsin paremmin jokaisen kiven, maan, viini-tarhan, puutarhan ja pidin niistä. Olin yhtä hyvin turkkilaisten kuin bulgaa-rienkin kanssa naapurina, toverina ja ystävänä. Oli aikoja, jolloin koin yhtä lailla turkkilaisten kuin bulgarienkin taholta sekä hyvyyttä että pahuutta. En halua ymmärtää ja selittää tuota ystävyysasiaa niin kuin jotkut nousukas-hulltut ovat sen ymmärtäneet. Jos toden sanon, oli bulgaareja, jotka joillain inhottavilla adjektiiveilla loukkasivat minun sekä kansallista että inhimil-listä kunniaani ja suoranaisesti solvasivat minua. Kaiken lisäksi se tapahtui syyskuun yhdeksännen jälkeen. Ja näitä solvauksia latelevat olivat kommu-nistia esittäviä, vastuullisessa asemassa olevia henkilöitä. Mutta he menet-tivät asemansa, no eivät tietenkään sen takia, että olivat solvanneet minua tai kaltaisiani. Enkä minä ole tähän mennessä mennyt sanomaan mihinkään enkä kellekään tuon ja tuon solvanneen minua niin ja näin, en ole tehnyt valituksia.²⁴⁴ (*Erotessa* 160-161)

Sosialismin lupaama ihmisten välinen yleinen veljeys ei ole ongelmitta toteutu-nut, vaan etniset erot ovat Selimin kokemuksen mukaan olleet mitä merkitsevim-piä.

Linja-autollinen häävieraita saapuu kylään. Viimeinen autosta astuva on kut-sumaton vieras, Nimetön. Häät ovat perinteiset maalaishäät, joissa väkeä on pal-jon. Kylän kunnanjohtaja, maatalousosuuskunnan puheenjohtaja ja puoluesihteri eli kaikki silmää tekevät ovat paikalla. Häitten aikana Osman ilmoittaa ottavansa Kadriyen vaimokseen. Kun humalainen Nimetön alkaa pitää puhetta, Şükrü-eno kirjaimellisesti heittää hänet ulos.

Tarinan lopussa, häitten jälkeen, Ömer tulee autolla kylään hakemaan Nazmiy-eta. Heidän yhteinen elämänsä tulee jatkumaan muualla. Kertomuksen loppu ei ole selvästi ristiriidassa vaaditun romaanin lopetuksen kanssa: lopun oli oltava myönteinen, mutta realistinen. Kertomus päättyy traditionaalisesti avioliiton lu-paukseen, toisaalta Nazmiye, joka on kuvattu lahjakkaaksi nuoreksi, on menet-

²⁴⁴ Ağabey, sana başka defalar da söylediğim var, gene söyleyeyim. Affedersin, sözünü kesmiş olurum belki, ama sen neredede kaldığını unutma da sonra devam edersin... Şu kan kardeşliği meselesini ben biraz başka türlü anlıyorum. Biliyorsun, köyümüzün üç çeyreği türk... Ben bu köyün havasını sana nispetle daha çok soludum, taşını, toprağını, bağını bahçesini daha çok tanıdım ve sevdim. Türklerle de, bulgarlarla da komşuluk, arkadaşlık ve dostluk ettim. Zaman geldi, türkünden de, bulgarından da iyilik gördüm, kemlik gördüm. Bizim yeni sivrilen bazı serserilerin anladıkları gibi anlamak ve anlatmak istemiyorum şu dostluk meselesini. Doğrusunu söyleyeyim ki, bulgarlardan bazı tiksindirici sıfatlarla benim gerek milli, gerekse insanlık onuru-ma dokunanlar, sebepli sebepsiz bana doğrudan doğruya hakaret edenler oldu. Hem Dokuz Eylül'den sonraydı bu. Hem bu hakaretleri savuranlar öyle basbayağı komunist geçi-nen, basbayağı sorumlu kişilerdi... Ama devrildi onlar, bana veya benim gibi başka birtakımlarına hakaret ettikleri için değil tabii. Zaten ben şimdiye kadar hiçbir yere, hiçbir kimseye gidip te filanca bana şu veya bu şekilde hakaret etti, diye şikayette bulunmuş değilim.

tänyt yhteiskunnallisen etenemisen mahdollisuutensa ja tulee työskentelemään kaupan kassana.

Kummassakin romaanissa on kaikentietävä kertoja, joka hallitsee kerrontaa. Kummassakin teoksessa keskeisiä henkilöitä on enemmän kuin yksi: *Vihreässä vyössä* seurataan Feritin tai Fevziyen elämistä ja ajatuksia, ja kerronta tapahtuu välillä heidän näkökulmastaan. Sivuhenkilöistä äpärä Süleyman tulee esille myös näkökulmahenkilönä: kerrotaan tajunnanvirtana, miten hän toteutti turmatyönsä, Vaalean Ibrahimin tapon. *Erotessa*-romaanissa näkökulma on kertojan lisäksi välillä Nazmiyen ja Nimettömän Alin.

Kummankin teoksen päähenkilöiksi nousevat naiset ovat voimakkaita henkilöitä. Heitä yhdistää heidän ongelmallinen kasvattilapsen taustansa. Fevziye saa elämänsä järjestyään onnellisesti, kun taas Nazmiye joutuu kärsimään ”porvarillisesta” taustastaan. Cingof ja Nimetön ovat varsin erilaisia henkilöitä, mutta heillä on samantapainen asema romaaneissa sikäli, että he konkreettisesti yhdistävät romaanin muut henkilöt toisiinsa. Cingof on agitaattori ja asiaansa rehellisesti uskova sosialisti. Nimetöntä Alia, taustaltaan epämääräistä muukalaista, ei kukaan ota vakavasti, mutta hän saa silti aikaan paljon eripuraa. Hän vaikuttaa myös oleellisesti siihen, että Nazmiye joutuu lähtemään tehtaasta. Kumpikin henkilö, mutta erityisesti Nimetön Ali, on erittäin todentuntuinen ja uskottava. Nimetön on näennäisesti karikatyyri, mutta todellisuudessa hänen hahmossaan tuodaan esille, kuten tulemme näkemään, sitä, mitä slaavilaistamispolitiikka sai aikaan turkkilaisväestössä. Lyhyesti voidaan sanoa, että hänen hahmossaan henkilöityy ihmistyyppi, jollaiseen valtion slaavilaistamispolitiikka tosiasiallisesti pyrki, vaikka tällaista tavoitetta ei tietenkään voinut lausua julki.

9. ”Pakolliset elementit”

Turkin sosialistiset realistit uskoivat asiaansa: he olivat vakaumuksellisia vasemistolaisia, jotka pitivät yhteiskuntajärjestyksen muuttamista tarpeellisena. Balkanin vähemmistökirjailijoiden asema oli sosialismin tultua vallitsevaksi järjestelmäksi varsin erilainen. Heidän oli pidettävä silmällä sitä, mitä oli luvallista sanoa siitä todellisuudesta, jossa he elivät ja josta he kirjoittivat. Yhteiskuntakritiikkiä sallittiin hyvin rajallisesti. Toisaalta erityisesti sosialismin alkuaikoina oli aiheita, joista kirjoittaminen oli suorastaan pakollista. Bulgariassa tilanne oli tällainen vielä 1950- ja 1960-luvulla.

H.S. Yenisoy sanoo, että bulgarialaiset tutkijat ovat vuoden 1989 jälkeen kylläkin olleet kiinnostuneita turkkilaisesta folkloresta, mutta turkinkielisen vähemmistön kirjallisuutta ei ole tutkittu. Tämä johtuu siitä, että toisen maailmansodan jälkeistä kirjallisuutta on pidetty kommunismijohdon tilaustyönä, mikä hänen mukaansa osittain pitääkin paikkansa. Hän toteaa saman pätevän joitakin poikkeuksia lukuun ottamatta myös tuon ajan bulgariankieliseen kirjallisuuteen.²⁴⁵

Mehmet Türker toteaa bulgarianturkkilaisesta novellikirjallisuudesta, että koska kaikki painotoiminta oli Bulgarian kommunistipuolueen valvonnassa, joka lauseesta etsittiin puoluekantaisuutta. Novellien oli noudatettava stereotyyppioita. Niiden tuli sisältää kommunismin ylistystä, ja niiden tuli kuvata turkkilaisten ja bulgariaalaisten veljeyttä, partisaanien sankaruutta ja ateismia. Niiden tuli sisältää maatalouden ja teollisuuden edistysaskelten ylistystä ja niiden tuli kuvata sosialistisen työn sankareita. Türker lisää, että myös totalitarismin kaudella ilmestyneet romaanit olivat tilaustöitä.²⁴⁶

Türkerin sangen yksiviivainen arvio on kenties katkeruuden sanelema, mutta pitää paikkansa, että varsinkin varhaisempina vuosina jotkin elementit olivat suorastaan pakollisia. Totalitarismin kaudella suurin osa kotimaisten turkinkielisten kirjoittajien kaunokirjallisista töistä julkaistiin sanomalehdissä. Kertomusten sisällön kontrollointi oli tiukkaa. Turkinkielisten lehtien päätoimittajiksi nimitettyjen henkilöitten tärkeimpiä tehtäviä oli valvoa, ettei mitään sopimatonta julkaistu. Kirjakustantamojen turkinkielisten julkaisuosastojen ja turkinkielisen lehtien toimituksissa työskenteli paljon turkintaitoisia slaaveja.²⁴⁷

A. Şerif Şerefli kertoo muistelmissaan episodista, joka liittyy hänen *Şirin*-nimiseen pitkään novelliinsa. Hän oli lehtimiehenä vierailemassa työpalveluso-

²⁴⁵ Yenisoy 1997, 35-38.

²⁴⁶ Türker 2004, 81.

²⁴⁷ Şerefli 2002a, 64-66.

tilaiden luona, kun hänelle sanottiin: ”Meillä olisi pyyntö. Sotilaat ovat lukeneet kirjasi. He halusivat keskustella kanssanne pitempään. Heillä olisi kirjaanne liittyviä ehdotuksia ja kommentteja. ’Olemme lukeneet *Şirinin*. Meidän ei ehkä kuuluisi kommentoida sitä tai puhua siitä, mutta tutustutaan nyt toisiimme ja keskustellaan ainakin. Monet ovat kiinnostuneita.’ Sen sijaan että olisin ilahtunut, tunsin pienoista häpeää. *Şirin* on epäonnistunein työni. Vahingoitin sillä itse itseäni. Minua oli pyydetty kirjoittamaan kustantamon suunnitelman mukaisesti. Olin nuori, aloittelija, intoa täynnä. Kirjoitin, mutta kirjoitukseni jätti haavan sisälleni.” Häneltä olikin mainitussa tilaisuudessa kysytty suoraan: ”Myönnätkö, että *Şiriniä* kirjoittaessasi tulit vähän politikoineeksi?”²⁴⁸

Tärkein ero Raşidofin kahden romaanin välillä on siinä, että *Vihreässä vyössä* esiintyvät jossakin muodossa kaikki vaaditut ”pakolliset elementit”. Teos kokonaisuudessaan soveltaa stereotyyppistä kyläromaanin kaavaa. Raşidof on epäilemättä nähnyt paljon vaivaa pakollisten elementtien sijoittelussa ja ponnistellut voidakseen niistä huolimatta kuvata tuntemaansa turkkilaisväestön todellista elämää. Silti voidaan teoksen heikkouksien, erityisesti eräiden henkilöiden uskottavuuden puutteen, sanoa johtuvan juuri pakollisten elementtien sisällyttämisestä teokseen. *Erotessa*-romaanissa ei tällaisia väkinäisyyksiä ole, koska teoksessa ei oteta huomioon pakollisia elementtejä. Kuitenkin siinäkin kirjailijan kritiikki olemassaolevia oloja ja turkkilaisväestön asemaa heikentäviä muutoksia kohtaan on luettava rivien välistä.

Vihreästä vyöstä löytyvät Turkin kyläromaanien stereotyyppiset henkilöt: köyhät maalaiset, näitä riistävä paha ağa (maanomistaja), hänen kanssaan yhteistyössä oleva hodža ja valistunut kylän opettaja tai edistyksellinen hallintovirkamies. Tätä kaavaa on ollut helppo soveltaa ennen syyskuun yhdeksättä olevaan aikaan. Paha ağa eli rikas maanomistaja on *Vihreässä vyössä* Vaalea İbrahim, jonka katkeruudelle Ahmetia kohtaan esitetään erityisiä syitä. Aziz hodža on läpeensä paha ja sitä paitsi muualta tullut, ja hänen menneisyytensäkin on hämärä. Myönteisiä henkilöitä ovat Dervişi Ahmet ja Cingof, molemmat valistuneita opettajia; näistä Cingof on lisäksi vakaumuksellinen sosialisti. Huolimatta siitä, että Cingof on slaavibulgaari ja Ahmet turkkilainen, he ovat ystäviä keskenään. Näistä ennalta määrätystä asetelmista johtuen *Vihreässä vyössä* on uskottavuuden puutteita: esimerkiksi teoksen henkirikoksilta puuttuvat riittävät motiivit. Erityisesti Dervişi Ahmetin surmannut ”Pyöveli Hüsnu” sekä myös Aziz hodža ovat kovin keinotekoisia henkilöitä.

Erotessa – aikaistarinassa ei ole tällaisia keinotekoisuuksia. Huolimatta siitä, että *Erotessa*-romaanin kahdessa ensimmäisessä luvussa ollaan tehdaskaupungissa, jossa paikallisia turkkilaisia ei juuri ole, kaikki tärkeät henkilöt ovat kylistä

²⁴⁸ Şerefli 2002a, 16-18.

tulleita turkkilaisia. Slaavibulgaareja on vain kaksi sivuhenkilöä, joista kumpikin on kuvattu melko kielteisellä tavalla. Turkkilaisyhteisö on kuvattu melkoisen suljettuna ja sisäänpäin lämpiävänä; esimerkiksi *Erotessa*-romaanissa todetaan, miten kaupungissa asuva turkkilainen nuoripari hakeutuu neljän turkkilaisen huoneto-verin seuraan.

9.1. Näkemyksiä uskonnosta

Uskontoa puidaan *Vihreässä vyössä* monipuolisesti. Romaanissa on toisaalta esillä ”pakollisena elementtinä” vaadittu uskonnon kritiikki. Se tapahtuu erityisesti Aziz hodžan hahmon kautta. Romaania voidaan tässä suhteessa verrata Reşat Nurin *Vihreä yö*-romaanin, josta ilmestyi Bulgariassa uusi painos samana vuonna ja johon Raşidof epäilemättä oli tutustunut. Edellisenä vuonna Bulgariassa oli ilmestynyt myös Nadiye Ahmedovan *Güldali* -niminen, aikuistuville nuorille tarkoitettu pitkä novelli. Näiden teosten tarkoituksena on arvostella niitä, jotka tavoittelevat uskonnon varjolla valtaa ja aineellista etua. Uskontokysymyksen käsittely ei kuitenkaan rajoitu tähän pakolliseen kritiikkiin, vaan huomaamattomampana, mutta silti tärkeänä tulee – rivien välistä - esille myös toisenlaista uskonnon ja sen aseman pohdintaa.

Kysymys uskonnosta sekä instituutiona että identiteetin osana oli romaanien pakollisista elementeistä vaikeimpia käsitellä. Tämä johtui siitä erityisestä kansallisuuksien, uskontojen ja poliittisten näkemysten vastakkaisuuksien yhteenkietoutumisesta ja liittoutumisesta, joka vallitsi totalitarismin kauden Bulgariassa. Sosialismi ateismin vaatimuksineen ja ortodoksinen slaavinationalismi olivat käytännön politiikassa liitossa keskenään, mikä tuotti sinänsä hyvin ristiriitaisen tilanteen.

Bulgarian kansakunnan syntymyytissä 1800-luvun lopulla bulgarialaisten sanottiin olleen ikaikaisesti slaaveja ja ortodokseja. Kansakunnan slaavilaisen identiteetin rakentaminen tapahtui konstruoimalla – nyt historiallisesti ensimmäisen kerran – turkkilaisista uskonnollisesti ja etnisesti ”toinen”. Syyskuun yhdeksäs merkitsi uskonnon pois kitkemisen asettamista poliittiseksi tavoitteeksi. Vuoden 1947 perustuslaki sisälsi kuitenkin uskonnonvapauden, jolloin myös tärkein vähemmistö, joka oli etnisesti turkkilainen, sai pitää oman uskontonsa. Uskonnon harjoittamista ei kuitenkaan suosittu, ja papistoa syytettiin sangen yleisesti väärinkäytöksistä: propagandassa esitettiin, että uskontomiehet ylipäänsä olivat huijareita ja omaneduntavoittelijoita. Virallisesti valtio kannusti ateismiin, ja erityisesti 1950-luvulla julkaistiin runsaasti ateistista propagandakirjallisuutta.²⁴⁹

²⁴⁹ Dayioğlu 2005, 349-357.

Uskonnon varjolla tapahtuva ihmisten huijaaminen ja hyväksikäyttö tulee *Vihreässä vyössä* esille henkilönä kaikin tavoin luotaantyöntäväksi ja epämiellyttäväksi kuvatun Aziz hodžan kautta. Ferit pohtii Aziz hodžan taustaa ja toimintaa kylässä, hänen ihmeparannuksiaan ja sitä, miten hän oli toiminut Feritin isää vastaan:

Kun Aziz hodža tuli Feritin mieleen, hän naurahti katkerasti. ”Kuinka paljon kansa nieleekään!” hän kummasteli itsekseen. Aziz hodžan syytökset hänen isänsä epäuskonnollisuudesta olivat vanhaa perua. Jonkin aikaa sen jälkeen, kun Bulgariasta syntyisin oleva Ahmet Fuad oli palannut kotiin, olivat monet suhtautuneet varauksella Anatoliasta tuntemattomasta syystä lähteneeseen ja kylään asettuneeseen Aziz hodžaan. Häntä oli luultu armenialaiseksi. Kuitenkin melko pian hän oli onnistunut osoittamaan ihmeparannustaitonsa ja hankkinut useimpien arvostuksen, joka ilmeni ”syvällinen hodža” -nimityksessä. Aluksi [ennen syyskuun yhdeksättä] hän oli nimitelty Dervişi Ahmetia kommunistiksi, sitten bulgarofiiliksi ja lopuksi [turkkilais]sovinistiksi. Mutta koska nämä kolme käsitettä olivat kovin erilaiset ja toisiinsa nähden vastakkaiset, eivät edes kaikki Aziz hodžan ihailijat olleet ottaneet käyttöön yhtään niistä vaan olivat pitäneet Dervişi Ahmetia hänen elämänsä loppuun saakka vain ihmisenä ja ennen kaikkea kunniallisena ihmisenä.

Ferit päätti, maksoi mitä maksoi, paljastaa enimmäkseen mielenvikaisten henkiparannuksista nimeä saaneen eikä suinkaan minkään syvällisen tietäjän Aziz hodžan todelliset kasvot.²⁵⁰ (*Vihreä vyö* 47)

Pakollinen elementti muuttuu juonen elementiksi, kun Ferit toteuttaa halunsa paljastaa Aziz hodžan petkutus. Hän sahaa yhdessä Süleymanin kanssa Aziz hodžan taloonsa rakentaman, ihmeparannuksissa käytetyn teatterimekanismin ulakolla olevat langat poikki, jolloin koko viritelmä romahtaa rymisten alas. Epäonneksi Aziz hodža loukkaantuu tapauksen yhteydessä. (*Vihreä vyö* 72). Tämä sattuu syyskuun yhdeksännen jälkeen, jolloin kaikki kylän riitakysymykset tulee ratkaista kyläneuvostossa. Romaanissa kerrotaan, että islam-seurakunnan puheenjohtaja Hatip Bekir tekee asiasta valituksen kyläneuvostolle.

²⁵⁰ Aziz hoca aklına gelince, Ferit acı acı güldü. ”Ne kadar da yutuyor bu millet!” dedi, taaccüp etti kendi kendine. Feridin babasına karşı Aziz hocanın dinsizlik ithamının çok eski bir kökü vardı. Aslen Bulgaristanlı olan Ahmet Fuatın gelişinden kısa bir süre sonra meçhul bir sebeple Anadoludan buraya gelip yerleşen bu adama önceleri ermeni gözüyle bakarak, itimatsızlık gösterenler olmuş, fakat buna mukabil o, kısa bir zamanda ”keramet”ini göstermeye muvaffak olmuş ve çoğunluğun ”derin hoca” takdirini kazanmıştı.

Böyle olunca da uzaktan uzağa kendine aleyhtar hissettiği kimselere karşı uluorta yağıp esmekten geri durmamıştı. Nitekim Derviş Ahmede önce komünist, sonra bulgarofil, en sonunda da şovenist lakabını uydurup takmıştı. Lakin bu üç kavramın üçü de birbirinden çok ayrı ve tezatlı olduğu için onun hayranlarından bile bazıları bunların hiç birini tutmamış, Derviş Ahmedi hayatının sonuna kadar sadece bir insan, her şeyden önce namuslu bir insan bilmişlerdi. Ferit, ekseriya delilere okuyup üfürmekle nam kazanmış olan ve sanıldığı kadar derin bilgisi olmayan Aziz Hocanın içyüzünü her ne pahasına olursa olsun açığa vurmaya karar verdi.

Hänen [Hatip Bekirin] mielestään tämän maan perustuslaissa tunnustetaan uskonnonvapaus. Kukaan ei voi kajota uskontomiehiin, ja kylän harvoihin kommunisteihin lukeutuva lankomieskin, olivat hänen omat uskomuksensa mitä tahansa, saattoi sen vuoksi ...ja sukulaisuussuhteen velvoittamana... puolustaa [hänen näkemystään].²⁵¹ (*Vihreä vyö* 73. 72)

Kohta on kuitenkin aivan epäuskottava: kukaan ei olisi sosialistisena aikana rohjennut mennä kyläneuvostoon valittamaan uskuntoon liittyvistä asioista.

Şerefli kertoo muistelmissaan vastaavanlaisesta tapauksesta Bulgarian kuningaskunnan ajalta. Armeijaa vastaan oli nostettu oikeusjuttu siitä, että turkkilaiset sotilaat pakotettiin siellä syömään sianlihaa, mikä on heidän uskonnessaan kiellettyä. Oikeus totesi valituksen aiheelliseksi, ja käytäntöä muutettiin. Şerefli toteaa, että se, mikä oli mahdollista kuningaskunnan ajalla, ei olisi mahdollista enää nykyisenä sosialismin aikana.²⁵² Kaikki tiesivät, että oli kirjoitettuja lakeja ja oikeuksia, joihin ei voinut vedota, ja että uskonnonvapauden harjoittaminen oli tällainen perustuslaillinen oikeus. Kun Raşidof kuitenkin sisällyttää romaaniinsa tämän epäuskottavan kohdan, hän toimii tavalla, jota sensorit eivät voi moittia. Juuri kohdan epäuskottavuus tuo kuitenkin esille ristiriidan tosiasiallisen todellisuuden ja sen välillä, millainen tuon todellisuuden väitetään olevan.

Kyläneuvosto kokoontuu. Aziz hodža ja Hatip Bekir sekä Ferit ja Süleyman kutsutaan kyläneuvostoon. Puheenjohtajan ja puoluesihteerin lisäksi koulun rehtori Recep ja Cingof ovat läsnä. Aziz hodža ja Cingof kiistelevät asiasta.

Cingof otti esille pienen kirjasen. Se oli Bulgarian kansantasavallan perustuslaki [vuodelta 1947]. Seinänvierustan hyllyköstä hän otti sanomalehdestä peräisin olevan, laskostetun toisen brosyyrin ja laittoi sen pöydälle. Se oli perustuslaki turkiksi. Hän luki siitä pykälän kotimaamme uskonnonvapaudesta, mutta lisäsi vielä seuraavat sanat:

—Kyllä vain, perustuslaissamme on kohta uskonnonvapaudesta, mutta kansan uskonnollisia uskomuksia väärin, niitä hyväkseen käyttäjien kohtaan ei ole tyhjää. Mitä sinä siihen sanot, Aziz hodža?...

Hodža nielaisi pari kertaa, muljautti silmiään, sukaisi oikean käden peukalolla ja etusormella viiksiään, raaputti toisella kädellään niskaansa ja lausui:

— Jaa, siis kommunistien mukaan jokin asia voi sekä olla olemassa että olla olematta. Mikä ihmeen homma tämä tämmöinen on? Sanottaisiinko, että se joka sen ymmärtää, syököön retiisiä?

²⁵¹ Ona [Hatip Bekir'e] göre, bu memleketin Anayasasında din hürriyeti tanınmaktadır, din adamlarına kimse dokunamaz ve köyün sayılı komünistlerinden biri olan kayın birader de, kendi inancı ne olursa olsun, akrabalık hatırı için bu tezi, göğsünü gere gere savunabilirdi.

²⁵² Şerefli 2002a, 14-15.

Näin sanoessaan Aziz hodža katsoi sivusilmin Hatip Bekiriin, varmaankin hänen tämänhetkisestä vaikenemisestaan raivoissaan ja kiukuissaan ja itseksseen sadatellen. Mutta Hatip pysyi vaiti.

— Kysyn teiltä, sanoi Aziz hodža, kysyn vielä kerran, ja ellette pysty siihen suoraan vastaamaan, on synti siitä teidän niskoillanne. Onko Jumalaa palvelevasta, säännölliset rukousharjoitukset suorittavasta, paastoavasta henkiöstä vahinkoa jollekulle?

Nikola Cingof toi oikean kätensä peukalon ja etusormen yhteen ja napautti pöytään.

— Ha, siinäpä se, sanoi hän. Perustuslakimme mukaan tällaista tekevän ihmisen ei voida katsoa tekevän kenellekään pahaa. Kunhan hän vain ei silmänsäntötempuin tee siitä ansiomahdollisuutta itselleen... Ja jos hän yrittää vielä kiistää näin tehneensä, on se vieläkin raskauttavampaa.

Aziz hodža alkoi mulkoilla kuin sonni, muttei jostain syystä löytänyt sanoja, ähkyi ja puhkui ainoastaan.²⁵³ (*Vihreä vyö* 73-74)

On ajateltava, että Raşidof haluaa nostaa esille perustuslaillisen oikeuden uskonnonharjoittamiseen. Tämä voidaan ottaa esille, kun samalla on esillä "pakollinen elementti" eli uskonnonharjoituksen nimissä tapahtuva huijaus. On perustuslain mukaista tehdä erottelu laillisen uskonnonharjoitukseen ja laittoman uskonnolla huijaamiseen välillä, vaikka tosiasiallisesti myös uskonnonharjoitusta katsottiin karsaasti. Asia saa erityistä painokkuutta siitä, että viisi vuotta romaanin ilmestymisen jälkeen astui voimaan uusi perustuslaki, joka tähtäsi kansakunnan homogenisoimiseen.

Aziz hodžan pelästys kuvataan epäuskottavasti, ikään kuin hän nyt yhtäkkiä oivaltaisi tehneensä jotakin tuomittavaa. Hän miettii, miltä näyttäisi, jos aletaan

²⁵³ Cingof, küçük bir broşür çıkardı. Bulgaristan Halk Cumhuriyetinin Anayasasıydı bu. Duvar boyundaki etajerden, gazeteden alınıp katlanmış bir başka broşür alıp, masanın üstüne koydu. Bu da anayasanın türkçesiydi. Yurdumuzdaki din serbestliğine ait maddeyi okudu, fakat arkasından da şu sözleri ekledi:

— Evet, Anayasamızda din serbestliğinin yeri var, ama halkın dini inançlarını istismar edenlerin, kötüye kullananların yeri de boş değil. Buna ne dersin sen, Aziz hoca?...

Hoca bir iki yutkundü, gözlerini faltaşı gibi açtı, sağ elinin baş ve işaret parmaklarıyla bıyıklarını sıvazladı ve öteki eliyle de ensesini kaşıyarak şöyle dedi: — Yaa, demek komünistlere göre bir şey hem var, hem yok olabilir. Ne biçim iştir bu böyle? Anlayan turp mu yisin deyelim?

Aziz Hoca bu sözleri söylerken Hatip Bekire de yan gözle bakıyor, muhakkak ki onun bu esnadaki tınmazlığına kızıyor, öfkeleniyor, içinden yağıp esiyordu. Lakin Hatip yine de tınmıyordu.

— Sorarım size, dedi Aziz Hoca, bir kere daha sorarım ki, cevabını dosdoğru vermezseniz günahı boynunuza olsun. Haktealaya kulluk eden, beş vakit namazını kılan, oruç tutan kimse insanoğluna kötülük mü etmiş olurmuş?

Nikola Cingof, sağ elinin başparmağıyla işaret parmağını uç qa getirerek, masaya bir fiske vurdu.

— Ha, işte budur bu, dedi. Anayasamıza göre, bunları yapan insan, kimseye kötülük etmiş sayılmaz. Yeter ki, öylesi üfürükle, göz boyamakla kazanç yağmanın yolunu tutmasın... İş, red ve inkara bindiği zaman daha da kötü oluyor.

Aziz Hoca bu defa tıpkı bir boğa gibi bakınmağa başladı, ama söyleyecek söz bulamıyordu nedense. İkinip sıkınıyordu sadece.

kaivella hänen menneisyyttään ja sitä, miten hän oli alun perin silmänkääntötempuilla huijaamallaan rahoilla ostanut ennen vuotta 1939 Turkkiin muuttaneiden kolmen naapurinsa talot ja pellot, vuokrannut ne kalliilla hinnalla ja laittanut väen raatamaan nälkäpalkalla (*Vihreä vyö* 73), ja on hiljaa. Kyläneuvoston kokouksen lopputuloksena katsotaan, ettei asiaa tästä viedä eteenpäin käräjille.

Aziz hodža ei ollut suostunut toimittamaan Dervişi Ahmetin hautaamista ve-toamalla siihen, että tämä oli ollut epäuskoinen ihminen. Se, että hänen ruumiinsa oli muuttunut sinipunaiseksi, on hänen mukaansa osoitus tästä.

”Sinun isäsi on epäuskoinen. Uskonnollisen väen toimittama ruumiinpesu ja hautaus ei ole soveliasta.”²⁵⁴

(*Vihreä vyö* 39)

Kohdasta ei voi varmasti päätellä, onko Aziz hožda taikauskoinen vai ainoastaan pahantahtoinen, kun hän ei täytä velvoitteitaan pappina seurakuntalaisiaan kohtaan. ”Pakollista elementtiä” tässä on papin kuvaaminen huonoksi. Uskonnollinen ruumiin siunaaminen kuvataan tässä kuitenkin vielä perustuslailliseksi oikeudeksi. Vain muutama vuosi kirjan ilmestymisen jälkeen – 1970-luvun alussa – tämä kiellettiin, ja ainoastaan ”sosialistinen hautaus” oli sallittu.²⁵⁵

Aziz hodžan tapauksen neuvostossa selvittelyä odotellessaan Nikola Cingof miettii:

Tämän kylän nuorison pelastamiseksi vanhentuneiden uskomusten orjuudesta on tehokkaita keinoja, jotka on vain löydettävä. Se on uuden järjestyksen, uuden elämän perussääntöjä; taisteleminen tämän vihreän sukupolven kypsyttämiseksi on velvoite...²⁵⁶ (*Vihreä vyö* 73)

Kohta on tyypillistä sosialismin alkukauden retoriikkaa.

Aziz hodžan tapauksen lisäksi Vihreässä esiintyy useita pieniä yksityiskohtia, jotka osoittavat uskonnon olevan luonnollinen osa ihmisten arkipäiväistä ajattelua. Tällaisia yksityiskohtia ovat huomautukset ihmisistä, heidän tekemisistään ja heidän käyttämistään ilmaisuista, kuten esimerkiksi seuraavissa kohdissa:

Safiye yenge oli hafız [= osasi lausua Koraanin ulkoa]. Fevziyelle hän oli opettanut Koraanin Fatiha-suuran. Aina torstai-iltapäivisin hän muistutteli: ”Huomenna on perjantai, Fevziye. Lausu äitisi sielulle Fatiha!”²⁵⁷ (*Vihreä vyö* 22)

²⁵⁴ ”Senin baban kafirdir. İman ehli tarafından yıkanması, defnedilmesi caiz değildir”

²⁵⁵ Türker 2004, 93.

²⁵⁶ ...bu köyün gençliğini böylesine bir kokar yangından uzak tutmanın ve köhne inanç köleliğinden kurtarmanın çok müessir yolları vardır. Bu yolları bulmak gerek. Bu gereklik, yeni düzenin, yeni yaşamın temel kurallarından biridir: Bu yeşil kuşağı olgunlaştırma amacıyla direnmek de bir borç.

²⁵⁷ Safiye yenge hafızdı. Fevziyeye kuranın Fatiha suresini ezberletmişti. Sonra her perşembe gün batiya devrilirken onu uyarırdı: ”Yarın cumadır, Fevziye. Ananın ruhuna bir fatiha oku!”

Naapurin Zehra-mummo valvoi koko yön pyhä kirja kädessään sairaan vuo-
teen äärellä.²⁵⁸ (*Vihreä vyö* 24)

Varsinaista moskeijoissa tai hautausmailla tapahtuvaa uskonnonharjoitusta ro-
maanissa ei kuvata; yksikään romaanin kohtauksista ei sijoitu moskeijaan tai hau-
tausmaalle, eikä tekstissä oli ylipäänsä lainkaan mainintaa moskeijasta. Uskonnol-
lisiin menoihin viittaa ainoastaan Dervišši Ahmetin hautaamista koskeva kohta.

Uskonnon varjolla tapahtuvan huijaamisen teeman ja arkipäivän itsestään sel-
vän uskonnollisuuden lisäksi *Vihreässä vyössä* tulevat – jälleen rivien välistä luettui-
na - Ahmet Fuatin hahmon kautta esille uskon kysymykset pohdiskelevammassa
mielessä. Ahmet Fuatin kyläläisiltä saama liikanimi Dervišši Ahmet osoittaa ns.
heterodoksisen islamilaisen perinteen, derviššilaitoksen, elämisen edelleen ihmis-
ten ajattelussa. Kirjailijan puolelta nimitys voidaan käsittää sen asian huomaamat-
tomaksi alleviivaamiseksi (paradoksi, jollaisia rivien väliin kirjoittaminen on täyn-
nä), että uskontokysymys ei ollut sama kuin kysymys hodžista, saati hodžan ase-
man väärin käyttäjistä. Romaanissa ei ole suoria viittauksia derviššiveljeskuntaan,
mutta Ahmetin liikanimi osoittaa tämän perinteen elävyyden turkkilaisessa kult-
tuurissa ja turkkilaisen identiteetin osana.

Dervišši Ahmetin henkilöstä keskusteltaessa puheeksi tulevat hänen uskonnol-
liset näkemyksensä. Ferit arvelee isänsä olleen jollakin tapaa uskonnollinen, vaik-
ka hän ei ollut oikeaoppinen:

Mutta en usko isäni menneen manan majoille uskoa vailla. Hänellä oli var-
maan tuossa meidän kylässämme harvoilla oleva usko. Ehkäpä tuo usko ei
ollut uskoa Jumalaan, mutta uskoa se oli.

Tässä kohdin Parturi-Nasif kurtisti kulmiaan.

– Älähän syntiä tee, poika. Voiko muka olla uskoa ilman Jumalaa? Eihän
isäsi tosiaankaan rukoillut tai paastonnut, muttei hän milloinkaan sanonut,
ettei Jumalaa ole.²⁵⁹ (*Vihreä vyö* 39)

Feritin isä ei ollut aktiivinen uskonnonharjoittaja, mutta Ferit ei ajattele tämän
tarkoittavan sitä, että hän olisi ollut ateisti. Hän etsii mielessään vaihtoehtoa, joka
olisi uskonnon ja sille käänteisen, sosialismissa valtionuskonnan aseman saaneen
ateismin ulkopuolella. Uskonto ja ateismihan ovat sisäisesti sukua toisilleen: ateis-
mi voidaan ymmärtää eräänlaiseksi juutalais-kristillis-islamilaiseen maailmanku-
vaan kiinni jääväksi uskonnon negaatioksi, koska sen materialismi voidaan käsit-

²⁵⁸ Komşu Zehra nine, musaf elinde бүтүн gece hasta bekleli.

²⁵⁹ Babamı imansız gitmiş sanmam fakat. Onda, şu bizim köyde belkide çok az kimsede olan bir
iman vardı. Belki de allaha değildi bu iman ama imandı işte.

Burada Berber Nasif kaşlarını çatı.

— Günaha girme, çocuk, dedi. Allahsız iman olur mu hiç?

Baban hakikaten de namaz kılmaz, oruç tutmazdı ama allah yoktur dememiştir bir kere bile.

tää pelkistykseksi mainittujen uskontojen tämän- ja tuonpuoleisen, materiaalisen ja spirituaalisen, erottamisesta. Ateismiin pakottaminen oli totalitarismin kaudella yhtä uskonkiihkoista kuin uskontoon käännyttäminen. Ferit etsii todellista uskonnin vapautta tällaisten asetelmien tuolta puolen. Se että tällaisen uskonnollisen aseman etsiminen kiinnitetään Dervişi Ahmetiksi kutsuttuun hahmoon, voidaan käsittää jälleen sen (huomaamattomaksi) alleviivaamiseksi, että alkuperäinen dervişi -islamilaisuus oli opillisesti väljä. Parturi Nasifin repliikki osoittaa, ettei ortodoksinen uskonto tunne tällaista vaihtoehtoa. Hän kokee tärkeäksi Feritin isän kuulumisen uskovaisiin traditionaalisessa mielessä.

Erotessa-romaanissa kysymystä uskonnosta ei nosteta temaattisesti esille; se tulee esille kaiken kaikkiaan ainoastaan muutamissa maininnoissa ja yksityiskohdissa, jotka kuitenkin ovat jälleen merkitseviä.

Jotkin yksityiskohdat osoittavat jälleen uskonnon itsestään selvän kuulumisen arkipäiväiseen elämään. Osmanin puheessa näkyy uskonnollinen asioiden hahmotustapa. Omaa elämää voidaan jäsentää uskonnon avulla:

Suuren Jumalamme sanotaan rankaisevan rakkaita palvelijoitaan maanpäällisessä elämässä... Minusta mekin kuulumme heihin.²⁶⁰ (*Erotessa* 24)

Sanonnoissa uskonnollinen sisältö voi olla melko mekaanisesti, reflektoimattomasti, läsnä. Esimerkki on edelleen Osmanin puheesta:

Siitä jonkin ajan kuluttua naapurikylästä Bekirağa tuli luoksemme. Äidin puolelta hän oli jotain sukuakin. Jumala oli hänetkin jättänyt vaille lasta.²⁶¹ (*Erotessa* 24)

Uskonto nousee kysymyksenä esille oikeastaan ainostaan Selimin pitkässä puheessa. Siinä hän tuo esille ajatuksen, ettei olisi enää tarpeen julistaa uskonnon taantumuksellisuutta sosialistisen yhteiskunnan kannalta katsottuna. Uskonnosta ei välttämättä ole vahinkoa:

Tuo Şakir hodžan asia murehdutti minua. Ei minulla ollut mitään pahoja aikomuksia hänen suhteensa. Oikeastaan minua on toisinaan ärsyttänyt se, että meidän turkinkieliset sanomalehtemme riepotelevat hodžia niin paljon, koska on hodžia, joista ei ole kenellekään vahinkoa.²⁶² (*Erotessa* 162)

²⁶⁰ Ulu tanrımız sevdiği kullarını dünyadayken cezalarımız...
Bence biz de onlardan.

²⁶¹ Ondan birkaç vakit sonra komşu köyden Bekirağa geldi kapımıza. Anamız tarafından akrabamız sayılırdı biraz. Tanrı onu da çoluk çocuktan mahrum etmişti.

²⁶² Şu Şakir hoca meselesi çok müteessir etti beni. Bu adama karşı umumiyetle bir kötü niyetim yoktu. Hatta bazan şu bizim türkçe gazetelere kızdığım olurdu hocaların üstüne fazlaca varıyorlar diye. Çünkü başkasına zararı dokunmayan hocalar var.

Käsitys, että uskonnonharjoitus on pahasta ja siitä luopuminen hyvä asia, tulee esille ainoastaan Nimettömän puheessa, johon lukija on jo omaksunut ironisen etäisyyden. Nimetön on tässä samaistunut propagandan ajamaan näkemykseen, jonka mukaan ympärileikkauksesta luopuminen on progressiivista. Häihin kutsu-
matta saapunut humalainen Nimetön pitää puheen:

Enpä tiennyt että Selim on näin progressiivinen. Luulin, että täälläkin on ympärileikkauksjuhla. Mutta eipä ollut. Kun Selim on kovasti progressiivinen kavერი... Viereisestä huoneesta kuului kärsimätön tokaisu:

— Senkin tammipölkky, tarvelet ilonpidon!...

Naurunhohotus valtasi koko talon. Kılıç Şükrükin [sisarusten eno] oli näköjään odottanut tällaista tilaisuutta.

— Ottakaa tuo paskapää kiinni! sanoi hän. Eilisestä saakka on tynnäpäässyt höpötyksillään ympärileikkauksesta... Pitäkääpä siitä kiinni niin leikkaan sen kunnolla ympäri saman tien... Onhan nimenikin Kılıç [=miekkä]. Veitsikään ei ole tarpeen. Kahdella sormella kun otan!... Hohotus olisi jatkunut, mutta Kılıç Şükrü ei pilailnut, vaan ennen kuin kukaan ehti sanoa mitään, hän tempaisi Nimettömän otteeseensa ja työnsi hänet alas kahden metrin korkuisia portaita. Nimetön ei edes sadatellut vaan häipyi puhisten paikalta...²⁶³ (*Vihreä vyö* 171-172)

Uskonnollisia paikkoja ja uskonnonharjoitusta ei kuvata *Erotessa* –romaanissaan. Romaani sisältää kuitenkin kohtauksen, jossa Nazmiye suorittaa kostonsa ottoäitipuolelleen kirjoittamalla häväistysrunon laudanpätkälle ja asettamalla sen hänen haudalleen. Nazmiye haluaa mustata äitipuolensa maineen yhteisön silmissä, eikä teolla ei ole varsinaista uskonnollista merkitystä, mutta haudan käyttäminen häväistyskirjoituksen "julkistamiseen" on tehokas väline.

9.2. Syyskuun yhdeksäs

Vihreän vyön tapahtumat alkavat alkukeväästä 1944, jolloin Bulgaria oli liitossa Saksan kanssa, ja syyskuun yhdeksäs sijoittuu kirjan puoliväliin. Syyskuun yhdeksäs oli esitettävä kirjallisuudessa uuden maailman alkupisteeksi. *Vihreässä vyössä*,

²⁶³ Bilmezdim ki Selim bunca kadar prugresif. Sanmıştım ki, burda da sünet düğünü de olacak. Ama olmadı. Çünküm prugresifir çok arkadaş Selim...

Bitişikteki odadan sabırsızın biri seslendi:

— Hadi be, meşe odunu, s..tın üstüne muhabbetin!...

Sonra, bütün evde bir kahkaha tufanı koptu. Kılıç Şükrü de böyle bir fırsat kollamış meğer.

— Tutun şu deyyusu! dedi. Sünnet sünnet deye deye bizim kafamızı yidi dünden beri... Tutun şunu iyice bir sünnet edeyim şurda... Benim adım Kılıçtır zati. Bıçak mıçak ilazım diil. Şu iki parmağa tutuverdim mi şöüle!...

Kahkaha devam edecekti, lakin Kılıç Şükrü şaka etmiyordu, yürüyüverdi Adsızın üstüne. Ötekiler dur filan deyinceye kadar, onu kucakladı ve... iki metre yükseklikteki merdivenden aşağı salıverdi. Bu defa yağınmaya da eli varmayan Adsız, ufuldanarak savuldu ordan...

jossa näkökulma on kyläläisten ja etenkin kylän nuorten kokemuksessa, kuitenkin vasta kirjan puolivälissä muistutetaan sodan ylipäänsä olevan käynnissä. Sota vaikuttaa olevan jossakin kaukana.

Sota tulee romaanin puolivälissä näkyviin yksittäisissä keskusteluissa. Sotajan olosuhteiden todetaan heijastuvan pukeutumisessa. Cingofin tulkinta siitä, että saksalaisten ansiosta rikkaat kulkevat hyvissä vaatteissa, kun taas köyhät näkevät nälkää, on vaadittavan propagandistisen käsityksen mukainen; pitävätkö lukijat tätä sellaisena vai näkivätkö väitteen tosiasiassa, on tässä tapauksessa vaikea sanoa.

— Katsopa, sanoin Panosille, sota jatkuu monettako vuotta, mutta oletko koskaan nähnyt Kurnazofin tai Vaalean İbrahimin ja heidän kaltaistensa pitävän hamppupaitaa tai nähneen nälkää? Mutta teidän kaltaisenne pitävät hamppupaitaa koko perhe. Esimerkiksi tämä minun ylläni oleva paita ei ole hamppua, mutta olen pitänyt sitä jo neljä vuotta. Katso kuinka monta paikkaa siinä on. Siitä lähtien, kun olemme olleet liitossa noiden saksalaisten kanssa, muiden kuin rikkaitten vatsat eivät ole täyttyneet. Mutta Vaalean İbrahimin, Kurnazofin ja Selimağan kaltaiset [so. rikkaat riistäjät] ruokkivat koiriaan leivällä ja lihalla. Silloin kun kaikki kylän hyvät hevoset ja rattaat koottiin ja vietiin armeijalle, heidän omistamiinsa ei koskettu...²⁶⁴ (*Vihreä vyö* 57)

Venäläisten tulo syyskuussa 1944 on kuvattava myönteisenä: he tulivat ”va-paattamaan” maan fasismista ja olivat tuomassa sosialismin. Venäläisten tuloa ennakoidaan *Vihreässä vyössä* kahdessa kohdin, jotka eivät kuitenkaan ole yksiselitteisiä.

Cingof kertoo kuulemastaan Kurnazofin ja Vaalean İbrahimin keskustelusta, jossa puheena olivat huhut Neuvostoliiton tuonaikaisesta perheinstituution lakautuskokeilusta.

Kurnazof sanoi: ”Jos saksalaiset voittavat sodan, kaikki nuo pellot täyttyvät pörräävistä traktoreista. Mutta jos ryssät voittavat, värjäävät ne meidät kaikki punaisiksi.” Vaalea İbrahim nauroi tähän: ”Mutta ryssillä kuuluu olevan hyviäkin puolia. Ne eivät kuulemma tunne perhettä. Kuulin jo ennen sotaa, että Leningradissa ja Moskovassa käsitys perheestä on kokonaan kadonnut, riista on vapaata. Kuka vain kenen vain vaimon tai tyttären saa pyydystet-

²⁶⁴ Bak, dedim Panosa, muharebe kaç seneden beri devam ediyor, ama Kurnazof ve Sarı İbrahim gibilerin kenevir gömlek giydiklerini, aç kaldıklarını gördün mü hiç? Ama sizin gibileri ailece kenevir gömlek giyiyorlar. Mesela benim sırtımdaki şu gömlek kenevir değil ama artık dört seneden beri hep bunu giyiyorum. Bak, kaç tane yaması var... Şu almanlarla birlik olduk olalı zenginlerden başka kimsenin karnı doymuyor. Ama Sarı İbrahim, Kurnazof ve Selimağa gibileri köpeklerini hep ekmele, etle besliyorlar Sonra köydeki iyi atların, arabaların hepsi toplanıp orduya alındı da, onlarınkilere dokunulmadı...

tyä..." Kurnazof nauroi siihen ja sanoi: "Onpa hyvä, ettei meillä kummallakaan ei ole muita ihmisiä kiehtovaa kaunista vaimoa tai tytärtä.. Mutta kamuseni, on meillä jo ikääkin..."²⁶⁵ (*Vihreä vyö* 56)

Kohdassa viitataan Stalinin perheen lakkauttamiskokeiluun, josta sittemmin luovuttiin. Kokeiluun viitataan humoristisessa mielessä. Puhe traktoreista on ideologisesti tärkeä: tässä "pahat" maanomistajat arvelevat, että traktoreita tulee, jos saksalaiset voittavat. Traktoreita saatiin kuitenkin, maan siirryttyä sosialismiin vuonna 1944, ja traktori oli tärkeä edistyksen symboli. Tässä Raşidof on siis "oikeaoppinen" eli korostaa sosialismin saavutusta – maatyön koneellistamista – epäsuorasti antamalla "pahojen" julistaa toista kuin minkä lukijat tietävät todeksi.

Toisessa kohdin romaanissa viitataan sotaan, jota parhaillaan käydään Venäjän kaupungeissa ja jonka ratkaisu ei ole vielä näkyvissä.

Kaukaisen sodan kaiut alkoivat voimistua. Kahvilan ja kapakan seinille liimattujen "papagallien" määrä kasvoi kasvamistaan. Eniten niissä kiinnosti aihe, jossa karhua, jolla oli otsallaan iso punainen tähti, ei millään saatu ulos säkistä. Saksalaisten konekiväärin tulen sanottiin Venäjän suurissa kaupungeissa käydyissä katutaisteluissa yltävän jopa viidensiiin ja kuudensiiin kerroksiin, mutta vielä ei pystytty sanomaan, kuka voittaisi sodan.²⁶⁶ (*Vihreä vyö* 60)

Syyskuun yhdeksäntenä vuonna 1944 puna-armeija miehitti Bulgarian. Sen marssi maahan kuvataan *Vihreässä vyössä* hyvin lyhyesti:

Ei kestänyt kauan, kun eräänä päivänä illansuussa sana levisi:

– Venäläiset tulevat!

Koko kylän väki, nuoret ja vanhat, naiset, miehet ja lapset vaelsivat Lintulan tielle.²⁶⁷

²⁶⁵ Kurnazof: – "Eğer muharebeyi almanlar kazanırsa, şu tarlaların hepsi gügül gügül traktörle dolacak. Ama eğer ruslar kazanırsa hepimizi kızıla boyayacaklar" diyormuş. Sarı İbrahimse bir kahkaha atıyor ve: "Öyle, ama rusların da iyi tarafları varmış galiba. Onlar aile falan tanımazlarmış. Mesela daha muharebeden önce de işittiğim vardı, şu Leningrat ve Moskof (Moskova) kasabalarında ocak büsbütün karışıkmiş, tutan tutanaymış. Kim kimin karısını, kızını eline geçirebilir, bastırabilirse..." Bunun üstüne Kurnazof da bir kahkaha atıyor ve şöyle diyormuş: "İyi ki bizde, başkalarını özendircek güzel karı kız yok. Ama yaşlar da ilerledi be ahbab..."

²⁶⁶ Uzaklarda yapılan harbin yankısı gittikçe kuvvetleniyordu. Kahve ve meyhane duvarlarındaki "Papagal"ların sayısı arttıkça artıyordu. Bunlarda en çok dikkati çeken bir cihet vardı: Alnında kocaman bir kızıl yıldız bulunan bir ayı, bulunduğu çuvalın içinden bir türlü çıkarılamıyordu. Rusyanın büyük şehirlerindeki sokak muharebelerinde almanların makinalı tüfek ateşinin beşinci, altıncı katlara kadar erdiği sık sık konuşuluyor, fakat muharebeyi kimin kazanacağı henüz kesinlikle söylenemiyordu.

²⁶⁷ Çok geçmedi, bir gün akşamüstü:

– Ruslar geliyor!

Dediler. Bütün köyün genci ihtiyarı, kadını erkeği, çoluğu çocuğu kafiler halinde Kuşlak yoluna döküldüler.

Vangittuna ollut Cingof astuu näyttämölle:

Ääni kohosi: "Ystävät!" Ääni oli Nikola Cingofin. Kaikkien katseet kääntyivät äänen suuntaan. Oli selvää, että tämä hyvin pidetty kommunisti oli juuri vapautunut vankilasta. [...] Hän puhui taukoamatta, kovalla äänellä. Välillä hänen äänensä oli tukahtua kiihtymyksestä, mutta hän jatkoi puhettaan.²⁶⁸ (*Vihreä vyö* 66)

Mitä Cingof palopuheessaan sanoo, sitä ei kerrota. Väkijoukosta roistoihin kuuluvien Ankka-Salimin ja kunnanjohtaja Mihal Kurnazofin huomataan olevan hyvin huolestuneita, siinä kaikki.

Syyskuun yhdeksännessä tuli myöhemmin käsite. Kommunistipuolueen retoriikassa se merkitsi uuden ajanlaskun alkua. Ennen tuota päivämäärää kaikki oli pimeää ja mustaa, sen jälkeen valoisaa ja onnentäyteistä.

Bulgariasta ei tullut Venäjän osaa, mikä alkuaan oli ollut panslavistien tarkoitus. Venäläisyyttä ihannoitiin kuitenkin. Makedonialaisen poliittisen vangin Ilja Vakarelskin sanoin: "Kirjoissa, lehdissä, puheissa toistetaan, miten venäläiset pelastivat bulgaarit kaksi kertaa: osmaneilta ja fasisteilta. Todellisuudessa ne laittoivat meidät kaksi kertaa ikeen alle. Turkin-Venäjän sodassa 1878 venäläisten tavoitteena oli saada haltuunsa [Bosporin ja Dardanellien] salmet. He halusivat saada maailman meriherruuden avaimen käsiinsä. Päämääränä oli Venäjän imperiumin maailmanvalta. Vuonna 1917 lokakuun vallankumous romahdutti tsaarivallan, sen sijalle tuli Neuvostoimperiumi. Kumpaan yhdistivät venäläisten maailmanvaltahaaveet ja salmien valloitushalu."²⁶⁹ Bulgarian ihailua Venäjää/Neuvostoliittoa kohtaan osoittaa, että totaalitaarisella kaudella kommunistidiktattori Živkov anoi kaksi kertaa (Hruštševin ja Brežnevin kaudella) pääsyä neuvostotasavallaksi.²⁷⁰

Raşidofin kuvaus sisältää pakollisena elementtinä ajatuksen, että venäläisten tuleminen on käännekohta. Muuta venäläisten ihailua siinä ei esiinny.²⁷¹

"Pakollisista elementeistä" yksi oli syyskuun yhdeksättä edeltäneen ajan "fasistisen" kauden kauheuksien kuvailu. Tämä kausi olikin kaikkien kansalaisten, mutta erityisesti turkkilaisvähemmistön kannalta pahin koko Bulgarian olemassaolon

²⁶⁸ "Arkadaşlar!" diye güre bir ses yükseldi. Nikola Cingofun sesiydi bu. Bütün gözler, sesin geldiği yana çevrildi. Çok sevilen bu komünistin hapisten henüz çıkıp geldiği belliydi. [...] Yüksek sesle hiç aralıksız konuşuyordu. Sesi ara sıra heyecandan boğulur gibi olsa da konuşmasına devam ediyordu.

²⁶⁹ Şerefli 2002a, 448-452. Vakarelski ja Şerefli olivat molemmat poliittisia vankeja ja vankilatovereita.

²⁷⁰ Crampton 2007, 167-170.

²⁷¹ Kysyessäni Sabri Tatalta, onko eroa venäläisten tulon kuvaamisessa hänen romaaninsa varhaisen ja myöhäisen version välillä, hän kertoi muokanneensa juuri tätä kohtaa uuteen versioon: alkuperäinen oli ollut lyhyempi. Tatan kuvauksessa neuvostosotilaitten joukossa on venäjänturkkilaisia, jotka kylän fasistibulgaarien suureksi harmiksi kommunikoivat kylän turkkilaisten kanssa.

aikana. Syyskuun yhdeksännen jälkeen turkkilaiset olivatkin aluksi toiveikkaita ja toivoivat uuden hallinnon tuovan hyviä aikoja.

Seuraava sattuu *Vihreässä vyössä* nuorisokerhon, entisen kahvilan, edustalla syyskuun yhdeksännen jälkeen:

– Eläköön Kemal Paşa! huusivat he niin paljon kuin ääntä lähti.

Joku kysyi:

Höh, mitä tekemistä Kemal Pašalla on nyt meidän kanssamme?

He vastasivat:

Meillä on nyt vapaus!

Tämän jälkeen äänet taas kohosivat:

– Eläköön pelastajamme Georgi Dimitrof! Eläköön Lenin!

– Höh, Lenin on kuollut, eläköön Stalin nyt.

– Eläköön Stalin!...

Ei näillä nuorilla ollut tietoa siitä, kuka Kemal Paşa oli tai mitä hän oli tehnyt, mutta Vaalean İbrahimin kaltaisten pienen vähemmistön [ts. fasistien seuraavankaltaiset] solvaukset he muistivat varsin hyvin:

”Häipykää täältä mustalaiset! Menkää Turkkiin! Kemal Paşa antaa teille kaiken!”

Nämä nuoret halusivat ehkäpä häivyttää näiden karkeuksien karvauuden ja vapautua näin ikävistä muistoista.²⁷²

(*Vihreä vyö* 67-68)

Raşidofin väite, etteivät nuoret tienneet, mitä nimet tarkoittivat, peittelee kohtauksen kärkeyyden. Tosiasiallisesti nimien huutamisessa on selvä logiikkansa. ”Vapaus” mielletään oikeudeksi huutaa Kemal Paşan (Kemal Atatürkin) nimeä. Ennen syyskuun yhdeksättä Bulgarian fasistihallinto oli pitänyt Turkin reformeja uhkana, peläten turkkilaisvähemmistön vaatimusten kasvavan. Atatürkin reformeja koskevaa tietoa sensuroitiin, eikä turkkilaisvähemmistön haluttu samaistuvan

²⁷² – Yaşasın Kemal Paşa!

Diye seslerinin çıktığı kadar bağıryorlardı.

– Yahu, Kemal Paşanın bizimle ne ilgisi var şimdi?

Diyen olursa:

– Bizde şimdi serbestlik var!

Cevabını veriyorlardı. Sonra arkasından:

– Yaşasın kurtarıcımız Georgi Dimitrof! Yaşasın Lenin!

Sadaları yükseliyordu.

– Yahu, Lenin ölmüştür, şimdi Stalin yaşasın.

– Yaşasın Stalin!...

Daha yumruk kadarcıkken gözlerine cehalet perdesi gerildiği bir sırada, Kemal Paşanın kim olduğundan ve ne iş yaptığından habersizdi bu gençler, fakat Sarı İbrahim gibilerinin bir başka şıkkı olan küçük bir azınlığın hakaretini pekala biliyorlardı:

”Defolun buradan, çingeneler! Türkiyeye gidin! Kemal Paşa her şeyi verecek size!”

Şimdi bu gençler, baştan belki de bu kabalığın acısını çıkarmak, böylece eskilerden arınmak istiyorlardı.

häneen, vaikka toisaalta kehoitettiin vähemmistöä lähtemään Turkkiin. ”Vapauden” nyt koittaessa Bulgarialle, myös Bulgarian turkkilaisille, ”vapaus” liitetään aluksi oikeuteen sanoa kannattavansa Atatürkiä. Kun näin ei ole, jää epäselväksi, mitä uusi vapaus oikeastaan tarkoittaa.

Syyskuun yhdeksännen tuomia muutoksia oli kuvattava myönteisesti. Raşidofin romaanit eivät kuvaa sitä äkillistä ”kanavarkaiden muuttumista kommunisteiksi”, josta Sabri Tata puhuu Bulgariassa julkaisematta jääneessä teoksessaan. *Vihreässä vyössä* kylän väki näkee aluksi uuden järjestyksen merkitsevän lain ja järjestyksen palautumista ja todellisten rikollisten rankaisemista. Kaksi vuotta vapautumisen jälkeen joudutaan kuitenkin miettimään uudestaan kysymystä laillisuudesta.

Päivät kuluivat. Sekä kylän muut nuoret että Ferit miettivät, että yhdeksäntenä syyskuuta oli kaikki muut vangit paitsi Juonittelija-Hüsnü vapautettu ja he olivat palanneet, mutta Süleyman oli jäänyt tulematta.²⁷³ (*Vihreä vyö* 69)

Süleyman vapautetaan kuitenkin pian tämän jälkeen. Tämä vapautuminen osoittaa vavahduttavasti, millainen on uuden järjestyksen käsitys moraalista ja oikeudenmukaisuudesta. Süleyman, joka on syyllistynyt tappoon ja tuhopolttoon, nähdään nyt ”luokkakantaisesti” proletaarisena taistelijana, joka oli noussut riisittäjiä vastaan:

Cingof kertoi heille, että vaikkei suorastaan, niin välillisesti Süleyman oli eräänlainen poliittinen vanki, koska hän oli kostanut köyhiä pettäväälle ja riistäväälle rikkaalle. Huolimatta rikoksen raskaudesta on toivoa, ettei kulu kauan, ennen kuin hänet vapautetaan. Tähän hän heti lisäsi: ”Süleyman on tietysti kaikkien rötöstensä rangaistuksen päivälleen kärsinyt nuori, hän tulee tottumaan nopeasti uuteen järjestykseen ja hänestä tulee hyödyllinen mies.²⁷⁴ (*Vihreä vyö* 70)

Laki ja järjestys pätevät kuitenkin muutoin, koska pian tämän jälkeen aiemman korruptiohallinnon toimijat, rötöstelevä kunnanjohtaja Mihal Kurnazof sekä hänen mafiosoapurinsa Anka-Salim ja Hullu Marin viedään vankilaan.

Yhteenvetona voidaan todeta, että pakolliset elementit tuovat *Vihreään vyöhön* tiettyä epäuskottavuutta: erityisesti ”pahojen” kuten Aziz hodžan kuvaus on epäuskottavaa ja henkirikosten motivointi puutteellista. Toisaalta Raşidof saa pakolli-

²⁷³ Günler geçiyor ve her şeye rağmen, Dokuz Eylülde Fitneci Hüsnüden başka bütün mahpuslar çıkıp geldiği halde Süleymanın gelmeyişi, köydeki diğer gençlerle birlikte Feridi de sık sık düşündürüyordu.

²⁷⁴ Cingof onlara, Süleymanın doğrudan doğruya olmasa da dolayısıyla bir çeşit siyasi mahpus olduğunu, zira fakir fukarayı aldatan, sömüren bir zenginden intikam aldığı, işlediği cinayetin ağır olmasına rağmen, çok gitmeden serbest bırakılacağı ümidinin var olduğunu söyledi. Bunun üstüne: ”Pek tabii ki, Süleyman, bütün yolsuzluklarının cezasını günü gününe çekmiş bir gençtir, yeni düzene çabuk alışır, yararlı bir adam olabilir” sözlerini de ekledi.

sista elementeistä huolimatta ja osittain juuri niiden kautta sanotuksi tärkeitä asioita, jotka eivät olleet vallitsevan ideologian mukaisia, kuten viitatuksi perustuslailiseen uskonnonvapauteen Aziz hodžan tapauksen yhteydessä sekä turkkilaisväestön hämmennykseen syyskuun yhdeksännen tuoman "vapautuksen" johdosta.

10. Vallitsevan järjestelmän arvostelua

Raşidofin romaaneissa halutaan kuvata turkkilaisyyhteisön elämää ja sitä rajoittavia tekijöitä sellaisina kuin kirjoittaja ne itse tuntee. Vallitseva sosialistinen järjestelmä merkitsi paineita, rajoituksia ja repressiota turkkilaisyyhteisölle. Raşidofin kritiikin kohteena ei ole niinkään sosialismi sinänsä kuin se ”reaalisosialismi”, jossa elettiin ja jossa luokkaideologiaan oli kytketty tietynlainen kansallisuusideologia.

10.1. Luokka-asetelman keinotekoinen konstruointi

1800-luvulla Tonavan ja Edirnen läänit olivat taloudellisesti Turkin edistyneimpiä alueita. Seitsemänkymmentä prosenttia viljelymaista oli muslimiturkkilaisten omistuksessa. Vuoden 1878 sota muutti tilanteen. Kun panslavistit eivät sitkeistä yrityksistään huolimatta onnistuneet saamaan aikaan kansallista kapinaa, oli viimeisenä keinona ryöstöön kiihotus. Turkkkilaisten pelot, viinitarhat ja puutarhat, jopa asunnot ja kotieläimet annettiin kasakkajoukkojen suojeluksessa slaavien ryöstettäväksi. Paitsi että kotisijoilleen jääneet turkkilaiset jäivät väestöllisesti vähemmistöksi, he joutuivat myös taloudellisesti vaikeaan asemaan. Vuosien 1879-1944 välisenä aikana bulgarianturkkilaisista kahdeksänkymmentä prosenttia oli pienviljelijöitä. Kaupunkien turkkilaiset olivat käsityöläisiä. Pienviljelijät olivat omavaraisia; turkkilaisyyhteisön keskuudessa vallitsi eräänlainen suljettu perhetalous. Edelleen esimerkiksi turkkilaisten koululaitos rahoitettiin lähes vailla valtion tukea.²⁷⁵

Syyskuun yhdeksännen jälkeen, vuosien 1949-1956 välillä, Bulgarian kaikki viljelymaat valtiollistettiin ja yhdistettiin maatalousosuuskuntakollektiiveiksi (”TKZS”). Valtiollistaminen kosketti eniten turkkilaisia pienviljelijöitä. Tämä olikin yksi tärkeimmistä syistä 1950-luvun alun suurmuuttoon.

Bulgaria oli sosialistisen vallankumouksen tullessa ja vielä 1960-luvulla maatalousvaltainen maa. Sosialistisen ideologian edellyttämää proletariaattia ei ollut olemassa. Ei myöskään ollut olemassa suurmaanomistajia, etenkin turkkilaisia. Jako (maa)työläisiin ja heitä riistäviin kapitalisteihin tai suurmaanomistajiin oli siten täysin keinotekoinen.

Vihreässä vyössä ”tavallisen” kansalaisen kuuluminen työväenluokkaan tulee kyseenalaistetuksi Feritin koulukiistan yhteydessä. Murat kysyy Feritiltä:

— Mutta mikä koulu? kerro se minulle!
Ferit vastasi

²⁷⁵ Şimşir 1986, 22-25.

- Työläisten koulu.
- Ai, oletko sinä työläinen?
- Työläinen varmaan.
- Annahan kun katson käsiäsi.

Ferit näytti kätensä kämmen- ja selkäpuolelta. Murat otti häntä vasemmasta kädestä ja katsoi kämmentä:

- Kuulehan nyt, kaveri. Niillä miehillä, joita sanotaan työläisiksi, nuo käsi- en viivat ovat mustat konerasvasta, vaikka miten pesisi saippualla, ei lähde pois. Meidän kämmenemme taas ovat punaistakin punaisemmat, niin kuin näet. Me olemme maamiehiä, siinä kaikki.²⁷⁶ (*Vihreä vyö* 94)

Maaseudun väki on yksinkertaisesti maalaisia, jotka työskentelevät itsellisesti.

Syyskuun yhdeksännen ideologian mukaisesti vallankumous oli tehtävä, jotta työläiset vapautettiin kapitalistien ja suurmaanomistajien ikeestä. Kapitalisteja tai suurmaanomistajia ei kuitenkaan tosiasiallisesti ollut. Tätä yksinkertaista tosiasiaa ei *Vihreässä vyössä* kuitenkaan voida suoraan esittää, vaan sen saattoi sanoa vain monimutkaisella peittomanöoverillä. Niinpä Ahmetin ja kommunisti Cingofin asiaa koskeva keskustelu, joka käydään ennen vallankumousta, koskee näköjään rajantakaista Romaniaa, mutta tämän olojen todetaan lopulta olevan samanlaiset kuin Bulgariassa. Cingof spekuloi, että jos Romaniassa ennen vallankumousta

turkkilainen olisi ollut vaikkapa kaksisataa hehtaaria peltomaata omistava suuri herra, miten Romanian kuninkaallinen tuomioistuin olisi voinut syyttää häntä?²⁷⁷ (*Vihreä vyö* 15)

Kritiikki kohdistuu näköjään oikeuslaitoksen toimintaan Romaniassa ennen vallankumousta: sanotaan, että suurmaanomistajien määräysvallan alaisessa tuomioistuimessa ei olisi voitu asettaa rikoksista syytteeseen turkkilaista, joka olisi ollut kahdensadan hehtaarin omistaja. Sen enempää Romaniassa kuin Bulgariasakaan ei kuitenkaan ollut suurmaanomistajia, kaksisataa hehtaaria on täysin epärealistinen luku. Tarkkaavainen lukija voi huomata, että kirjoittaja haluaa lopulta ilmaista oikeastaan vain tämän yksinkertaisen tosiasian, vaikka hän sen ilmaisemiseen käyttää monimutkaista kiertotietä.

²⁷⁶ – Ama ne mektebi onu söylesenize bana! Ferit cevap verdi

– İşçi mektebi

– E, sen işçi misin?

– İşçiyim elbet

– Hani bakayım ellerine

Ferit, ellerinin altını üstünü gösterdi. Murat onun sol elini tuttu, avucunun içini açtı:

– Bak buraya arkadaş, dedi. İşçi dediğin insanların ellerinde şu çizgiler kara kara olur, makinelerden yağ bağlamıştırlar çünkü, sabunla yıkasan yıkasan çıkmaz. Bizimkiler gene kıpkırmızı baksana. Biz çiftçiyiz sözün kısası.

²⁷⁷ [O] türk söz mesela iki yüz hektar toprak sahibi bir kodamansa, Rumanya kırallık mahkemesi kimi suçlayabilirdi?

Erotessa-romaanissa Osmanin ja Selimin pitkässä vuoropuhelussa sama asia, suurmaanomistajien puuttuminen, tulee huomattavasti selvemmin sanotuksi. Selim aloittaa:

Sinä ehkä paremminkin tiedät, ettei meidän kylässämme ollut ennen [ennen syyskuun yhdeksättä] nimettävissä ketään turkkilaista, jolla olisi ollut kummemmin omaisuutta. Kaikki rikkaus oli kourallisen bulgarialaisia käsissä. Varsinkin täällä, tuossa meidän suuressa, laajassa kylässämme, me turkkilaiset olimme, koko sekalainen seurakunta, köyhääkin köyhempää. Kuka oli rikkain?

– Nazifağa.

– Paljonko hänellä oli maata, muistatko?

– Muistan varsin hyvin, hänellä oli seitsemässä vai kenties kahdeksassa paikassa kaiken kaikkiaan viisikymmentäseitsemän deka-aria peltoa. Vieläpä minun kasvatusisävainaanani toisinaan ivaili häntä: ”Siinäpä teidän kylänne suurin turkkilainen rikas!” hän sanoi, ”kynityksi” nimitti, ”siellä käydessäsi jos satut näkemään, sano sille ettei pääse ainakaan rikkaudellaan pöyhistelemään”, hän sanoi; joskus oli nimittäin ollut jotain venkoilua, jossa Nazifağa oli asettunut poikkiteloin häntä vastaan.

– Oli miten oli... Nuo ovat yksityiskohtia... Halusin sanoa, että alkuaikoina häntäkin, koska hän oli vieroksunut osuuskuntaa, oltiin hirttämässä. Hänet pantiin muutamaksi vuodeksi virumaan vankilaan. Hänen perheensä jätettiin nälkiintymään. Tämän sai aikaan se tyhjätasku Çakmak Recep. Hän oli meidän kylämme turkkilaisista kovin propagandisti niihin aikoihin...²⁷⁸ (*Erotessa* 161-162)

Varsinaisia rikkaita ei ollut, jolloin kylän varakkaimmasta miehestä, jonka omaisuus oli kumminkin sangen vähäinen, piti väen väkisin tehdä sellainen, jotta hänestä voitiin tehdä syntipukki. Çakmak Receptin tapauksen kaltaisia saattoi moni lukija tunnistaa omasta kokemuksestaan.

Sosialistisessa Bulgariassa maatalous- ja ammattiosuuskuntien ulkopuolelle jääneet turkkilaiset, erityisesti nuoret, pyrittiin siirtämään teollisuuden palveluk-

²⁷⁸ Sen belki daha iyi bilirsin ki, eskiden bizim köyde parmakla gösterilebilecek fazla mal mülk sahibi türk yoktu. Bütün zenginlik yine bir avuç bulgarın elindeydi. Hele şurada, şu bizim kocaman ve toprakları geniş köyde biz türkler combur comaat fakir fukaraydık. En zengin kimdi?

– Nazifağa.

– Ne kadar toprağı vardı onun, hatırlıyor musun?

– Çok iyi hatırlarım, yedi yerde mi, sekiz yerde mi topu topuna elli yedi dekar tarlası vardı. Hatta benim rahmetli ikinci babam alay ediyordu onunla bazan: ”İşte sizin köyün en kocaman türk zengini!” diyordu, „Yoluğun biri” diyordu „oralara vardıktan sonra bir görmen olursa söyle şuna da hiç böbürlenmesin bari zenginim deye...” diyordu.

Çünkü bir dalavere varmış bir kere, Nazifağa önünden aykırı geçmiş onun...

– Neyse... Bu bir tafsilat... Demek istediğim şu ki, ilk zamanda kooperatifi yadırgamış diye bu adamı bile asıp keseyazdık. Birkaç yıl hapiste süründürdük. Çoluğunu çocuğunu aç bıraktık. Bunu da o züğürdün züğürdü Çakmak Recep yapmıştı. Bizim köy türklerinin en ateşli propagandisti oydu ya o sıralarda...

seen ja sirottelemaan slaavienemmistön joukkoon. Näin syntyi uusi turkkilainen työväestö.²⁷⁹ Totalitarismin kaudella Bulgariassa julkaistuista turkinkielisistä romaaneista *Erotessa* on ainoa tätä prosessia kuvaava teos. Siinä kuvatut nuoret ovat kaikki tehtaantyyllisiä.

Syyskuun yhdeksännen ideologia loi työläinen–kapitalisti- ja maatyöläinen–suurmaanomistaja -asetelman lisäksi muitakin luokka-asetelmia, jotka vastasivat heikosti bulgarialaisia realiteetteja. ”Porvarillisuus” ja porvarillinen tausta olivat tekijöitä, joista henkilöitä voitiin arvostella ja joiden perusteella heitä voitiin syrjiä. *Erotessa*-romaanissa tätäkin ilmiötä kuvataan. Nazmiyen ongelmana on hänen ”porvaristaustansa”.

Nazmiyen kasvatti-isän sanotaan olleen ”köyhien riistäjä”. Hän omisti öljynpuristamon, jolla perusteella hänet haluttiin nähdä rikkaana riistäjänä:

Koska hänen peltonsa, lampaansa ja iso öljytehtaansa [fabrika = ”tehdas”] menivät valtion pakkolunastukseen. Kısır Şerifin kuoltua ei meidän Nazmiyelle jäänyt mitään...²⁸⁰
(*Erotessa* 26)

Kasvatti-isän öljynpuristamo – huolimatta nimitykseen sisältyvästä ”tehdas”-sanasta – ei ole mitään sellaista, minkä perusteella häntä voidaan pitää työläisiä riistäjänä tehtailijana. Ei mainita, että hänellä olisi ollut yhtään työläistä apunaan öljynpuristamossa. Öljynpuristamo toimii lisäksi vain lyhyen aikaa sadon valmistuttua.

Lehtimiehen ja runoilijan vuoropuhelussa, joka koskee Nazmiyen väitettyä porvaristaustaa, todetaan suoraan, miten keinotekoinen ja absurdi porvari–proletaari-jaottelu oli Bulgarian olosuhteissa.

10.2. Luokkaideologia ja kansallisuusideologia

Sosialistinen ajattelutapa tuomitsee eksplisiittisesti nationalismin. Käytännössä bulgarialaisessa todellisuudessa luokkaideologia oli kuitenkin monin tavoin kietoutunut yhteen kansallisuusideologian kanssa. Tätä yhteenkietoutumista, samoin kuin sosialismin opin ja sen toteutumisen välistä ristiriitaa muutoinkin, arvostellaan *Erotessa*-romaanissa.

Erotessa-romaanissa Selim haluaa sanoa, ettei hänen elämänsä kokemuksensa olisi ristiriidassa sosialismin kanssa, mikäli sitä sovellettaisiin sen periaatteiden mukaan. Useat kommunisteina itseään pitävät bulgarialaiset ovat kuitenkin loukanneet Selimiä sekä turkkilaisena että ihmisenä. Selim esittää omana näkemyk-

²⁷⁹ Şimşir 1986, 22.

²⁸⁰ Tarlaları, koyunları ve koskocaman yağ fabrikaları devlet tarafından alınmış olduğu için Kısır Şerif öldükten sonra bizim Nazmiyeye bir şey kalmayıverdi...

senään, että kansallisuuteen ja sukulaisuussuhteisiin katsomatta kanssaihmisten auttaminen on inhimillinen velvollisuus:

Ei ainoastaan meidän kylässämme, vaan naapurikylissäkin yritin auttaa monia niin kuin vain pystyin. En erotellut turkkilaista ja bulgarialaista, enkä sukulaisuuttakaan pitänyt silmällä...²⁸¹ (*Erotessa* 162)

Selim luettelee esimerkkejä vääryyksiä harjoittavista bulgarialaisista, jotka ajattelivat ja toimivat nationalistisesti ja jotka syyskuun yhdeksännen jälkeen julistautuivat kommunisteiksi. Kommunismi on heissä opportunistista pintasilausta: kommunisteina he saattoivat säilyttää entisen asemansa tai jopa parantaa sitä.

No, vaikkapa tuo meidän entinen kunnanjohtajamme Peyçef. Entinen koulun johtaja Radef, neljä vuotta sitten parikymmenvuotisen veronkantajan uran jälkeen työnsä menettänyt Kirof... Jonkun rikan olisin minäkin voinut löytää heidän päänsä menoksi. Ennen syyskuun yhdeksättä veronkantaja Kirof tyrannisoi tylästi kaikkia kylämme köyhiä turkkilaisia.

— Ah, sen koiranpenikan minä tunnen hyvin.

— Hänen nationalismisuonensa oli kyllä vahva. Ennen hänestä oli ollut jonkin verran iloa monille köyhänpuoleisille bulgarialaisille. Ehkäpä juuri sen vuoksi [ts. peittääkseen nationalistisen korruptoituneisuutensa] hän takertui syyskuun yhdeksännen jälkeen kommunisti-nimitykseen... Peyçefissä ja Radefissäkin tuonkaltaisia puolia on varsin paljon. Radef sai pysyä kauan entisessä virassaan, koska kylässä ei ollut häntä taitavampaa. Kuitenkin hän oli vain pintaväriiltään kommunisti. Peyçef oli ennen keskituloinen maanviljelijä. Hän oli auratessaan peltoa Kocakayan luona antanut yhdelle nykyään jokseenkin tuntemattomalle partisaanille muutaman leipäpalan.²⁸² (*Erotessa* 161)

Leipäpalan antaminen partisaanille katsottiin myöhemmin ansioksi ja kunnan kommunistisen vakaumuksen osoitukseksi. Muutoin kohta ei kaippaa rivien välistä lukemista, kohta on sen verran avoimesti kirjoitettu.

²⁸¹ Yalnız bizim köyde değil, komşu köylerde de çok kişiye elimden gelen yardımı yapmağa çalıştım. Türk, bulgar seçmedim, pek o kadar hısim akraba da gözetmedim...

²⁸² İşte, şu bizim eski belediye başkanı Peyçefi al. Eski okul müdür Radefi al, dört yıl önce yirmi yıllık tahsildarlık stajıyla işten atılan Kirofu al...

Bir pundunu bulup bu adamlara ben de bir kötülük yapabildim. Tahsildar Kirof, Dokuz Eylül'den önce köyümüzdeki bütün fakir türklerin anasını ağlatmıştı.

— Ah, o itoğlu iti çok iyi tanırım ben.

— Bunun hesabına milliyetçilik damarı kuvvetliydi onun.

Eskiden bulgarlardan birçok kimselere, yani oldukça fakir olanlara biraz yardımı dokunmuştu. Belki de daha ziyade bundan olacak, Dokuz Eylül'den sonra birdenbire komunist sıfatına bürünüvermişti... Peyçefle Radefin de ona benzer yerleri pek çok. Radef, uzun zaman eski görevinde kalabildi, çünkü ondan daha beceriklisi yoktu bu köyde. Oysaki sadece boyası komunistti. Peyçef orta halli bir çiftçiydi eskiden. Koca Kaya başında tarla sürerken, bugün pek te meşhur olmayan partizanın birine birkaç lokma ekmek vermiş.

Pieni ironinen kommentti *Erotessa*-romaanissa osoittaa, miten kommunistiksi julistautuminen ei suinkaan poistanut ihmisten välisiä luokka- tai arvoeroja vaan pikemmin vahvisti niitä. Fitnat ja Ayşe –nimiset työpartionjohtajat tulevat häitten lähestyessä Selimin ovelle ja ilmoittavat, että heidän on tarkastettava talo. Selim ymmärtää, että kyse on siitä, että he suunnittelevat häälahjaksi jotakin kotitarvekalua.

– Toveri Velief, me...

Selim keskeytti hymyillen:

– Olenhan teille molemmille siitä monestikin sanonut! Älkää yrittäkö kutsua minua ”toveri Veliefiksi”, sanokaa suoraan ”Selim-veli”. En ole niin tärkeä henkilö.

– Hyvä on, Selim-veli, me...

– Niin juuri! Jatka vain.²⁸³

(*Erotessa* 153)

Nimitys ”toveri” on siis varattu ainoastaan tärkeille henkilöille. Se ei siis suinkaan toimi luokka- tai arvoerojen tasaajana, kuten oli tarkoitus.

Sosialistisessa ideologiassa nationalismi oli kielteinen asia. Niinpä paljon käytetty vastustajan solvaamisen keino oli kutsua häntä nationalistiksi. Tämän rinnalla käytettiin sängen vapaasti ”fasistia” haukkumanimenä. Näiden rinnalle sopivat vielä ”taantumuksellinen” ja ”porvari”. Katetta näiden käsitteiden käytölle ei yleensä juuri perätty. Tehokkainta oli luonnollisesti julkinen nimittely. Pelkkä uhkailu, että kirjoittaa jostakusta lehteen tällaisia solvauksia, riitti pelotteluksi. *Erotessa*-romaanissa Nimetön käyttää lehdissä kirjoittamisen uhkailua niitä kohtaan, jotka olivat suuttaneet häntä. Fasistiksi ja nationalistiksi nimittely ovat erityisen tehokkaita:

Kun joskus suuttuttaa, kerrassaan ärsyttää... Pahinta on että joku on nationalisti, harrastaa fasismia, erottelee ihmisiä turkkilaisiksi ja bulgarialaisiksi, ymmärsitkö nyt, neitonen? Tämä on tärkeintä!²⁸⁴ (*Erotessa* 73)

Nimettömän uhoilemisesta näkyy, että lehdistöä käytettiin hyökkäyksiin yksittäisiä kansalaisia vastaan ja että julkinen mustamaalaus oli pelätty mielivallan kohteeksi joutumisen muoto, joka käyttäjälleen soi vallan täyteyden tunteen: ketä tahansa voitiin solvata. Näin Nimetön pohdiskelee mustamaalaamisen mahdollisuuksiin:

²⁸³ – Velief yoldaş, biz...

Selim gülümseyerek onun sözünü kesti:

– İkinize de söyledigim var, hem kaç kere! ”Velief yoldaş” demeğe çalışmayın bana, doğrudan doğruya ”Selim ağabey” deyin. Ben o kadar kocaman olmadım henüz.

– Peki öyleyse, Selim ağabey, biz...

– Hah şöyle! Devam et şimdi.

²⁸⁴ Çünkü üüle yapar bazı vakıtlar ki, adamın öfkesini çıkarır, durup dururken canına çatar insanın... Meselenin en büyüğü de milliyetçilik çıkarır, faşizlik yapar, insannarı türkmüş bulgarmuş deye ayırır, annadın mı şimdi hanım kız? En mühüm bu!

Sano sinä nyt, onko vai eikö minulla ole oikeutta kirjoittaa juttua siitä Ömerin tehtaassa olevasta pitkästä, juntista, nationalistisesta, fasistisesta Hasanista? Varmasti sanot, että on, koska ymmärrät näitä juttuja...

— Häivy nyt jo siitä!

— Menenhän minä... Hop, johan nousin. Mutta yhtä asiaa kysyn. Lisäisinkö tuon porvarikakaran Nazmiyenkin juttuun?²⁸⁵ (*Erotessa* 181)

Kahden tehtaantöyläisen vuorokeskustelussa kosketellaan tehtaan henkilöstöongelmia. Näistä on lupa puhua julkisesti, ”jokainen voi arvostella jokaista”. Kuitenkin työläisillä on jo kokemusta siitä, miten helposti asiallinen keskustelu korvautuu solvaavalla nimittelyllä. Kun tuntee reaaliset henkilöt nationalisti- ja fasisti-leimojen takaa, ei tällaiseen leimaavaan nimittelyyn voi yhtyä:

Jatka vaan. Jokainen voi arvostella jokaista. Tämä oikeus on annettu kaikille kansalaisille.

— Sitä olen sanomassa, että kunhan pulmaa ei pyyhkäistäisi pois sanomalla, koska Hasanilla on jotain Vasilia vastaan, että ”Hasan on nationalisti” tai ”taantumuksellinen, tietämätön”! Jokin aika sittenhän täällä oli riitaa Hasanin ja Vasilin välillä, ja se asia levisi pikaisesti kaikkien tietoon... Kuulin eilen illalla, että joku lurjus aikoo ilmoittaa sanomalehteen Hasanista, että hän on fasisti, nationalisti... Mistä mihin, ystäväiseini? [ts. aivan suhteetonta] Monestiko Hasan julistettiin työn sankariksi tähän tehtaaseen tultuaan... Hän oli minun kylästäni. Varsin hyvin tiedän vanhat ja uudet ajat. Hänellä oli silloin kahdeksan lasta. Montako kertaa olen nähnyt lapset keskitalvella värisemässä vailla jalkineita ja vaatteita... Sydäntä särkevää. Minun asiani olivat paremmin mutten silti pystynyt auttamaan... Mutta mitä minä näitä sinulle kerron. Kylästähän sinäkin olet, tuollaisia asioita olet itsekin nähnyt.²⁸⁶

(*Erotessa* 95)

²⁸⁵ Şindi sen süüle, Ömerin fabrikasındaki o uzun, o dangalak, milliyetçi, o faşiz Hasan için feyleton yazmağa benim hakkım var mı, yok mu? Elbet sen deycen ki var. Çünkü sen bu meseleleri annarsın...

— Haydi, git işine bak artık!

— Ben şindicik gidecem... Hop, kalktım işte. Yannız bir şey sorayım. Şu burcuva yavrısı Nazmiye de katsam mı feyletona?

²⁸⁶ Devam et. Herkes herkesi tenkit edebilir. Bu hak, bütün vatandaşlara verilmiştir.

— Ta deycem şu ki, Vasile karşı iyi duygusu olmadığı için „Hasan milliyetçidir”, yahut „geri kafalıdır, cahildir” deyerek örtbas edilivermesin mesele! Geçenlerde bir tartışma olduydu hani burda. Hasanna Vasil arasında, etrafa da yayılmış bu çabıcak... Dün avşam işittim, serserinin biri gazataya bildirecek olurmuş. Hasanı, faşiz deye, milliyetçi deye... Nerden nereye arkadaş? Kaç kere hamleci ilan edildi Hasan bu fabrikaya geleli beri... Benim küydeşimdi o. Çok iyi bilirim eskisini de, yenisini de. O vakit taa sekiz çocuğu vardı. Hasanın. Tırım trımdılar kış ortalarında. Karda kışta kaç kere yannayak, başkabak gördüğüm var onarı... Yüreem paralanırdı billahi. Ben taa iyiceydim, ama yardım edecek gibi diildim ki... Ama ne annatayım bunnarı sana? Sen de bir küylüsün aslında. Senin de görmüşlüğün vardır büüle şeyleri.

Kohta on epärealistinen sikäli, että jotakuta, joka oli julistettu työn sankariksi, ei helposti voinut ruveta nimittelemään nationalistiksi. Oleellista kohdassa on kuitenkin, että panettelu todetaan perättömäksi ja mielivaltaiseksi. Panettelijalla tarkoitetaan Nimetöntä, mutta jouduttuaan moitteen kohteeksi hän saattaa kevyesti vaihtaa uhkailun kohdetta:

Minä olisin muka tekemässä ilkeyksiä työläis-Hasan raukalle, olen muka sanonut häntä fasistiksi, nationalistiksi... Ja muka kirjoittaisin sanomalehteen, ties mitä muka olen sanonut... Vihollisenihan minä ilmoitan sanomalehden toimitukselle, höh!²⁸⁷ (*Erotessa* 215)

Nimettömän lausahdus osoittaa, että panetteleminen ei ollut satunnaista, vaan sitä käytettiin nimenomaan keinona henkilökohtaisia vihollisia vastaan.

Vaikka arvostelemisen vapaus siis oli periaatteessa olemassa, se käytännössä toimi leimaamisena eikä asioihin paneutumisena siten, että osapuolille olisi yritetty tehdä oikeutta.

10.3. Kansalainen ja valtio

Valtio on sosialistisessa järjestelmässä kansalaisten yläpuolella. Kansalaisten tulee palvella valtiota, ja valtio itsessään on kaiken arvostelun yläpuolella. Kuilu valtion ja sitä palvelevan kansalaisen välillä on niin suuri, että jo sitä voidaan pitää röyhkeänä käytöksenä, jos tavallinen kansalainen muistuttaa olevansa valtion palvelija. Tästä on esimerkki *Erotessa*-romaanissa:

Osman väitti olevansa tätä maata, isänmaata ja valtiota palveleva työläinen, mutta koulutusosaston johtaja oli parilla sanalla sulkenut Osmanin viinalta haiskahtavan suun...²⁸⁸ (*Erotessa* 79)

Osman pohtii, mitä valtio siis oikeastaan on kansalaisille: onko kaikilla oikeus vedota toiminnassaan suhteeseensa valtioon, vai onko se vain joidenkuiden valittujen etuoikeus:

Vai onko tämä valtio jokaisen kohdalla erilainen, muuttuvainen juttu?...²⁸⁹ (*Erotessa* 24)

²⁸⁷ Ben zavallı bir işçi Hasana kötülük yapıcaamışım, onunçin faşiz demişim, milliyetçi demişim, taa bilmem neler demişim... Bir de onu gazataya vericeemişim... Ben gazataya duşmannarımı vericem yahu!

²⁸⁸ Osman da işçi olduğunu, bu memlekete, bu vatana, bu devlete hizmet ettiğini iddia ediyor, lakin onun her soluyuşunda rakı ve şarap kokan ağzını Maarif Şube Şefi iki sözle kapamasını biliyordu...

²⁸⁹ Yoosa bu devlet, her insana göre değışen bir şey mi?

Katkelma kahden tehtaantyyöläisen dialogista osoittaa, että valtion arvostelu oli kaiken mahdolliseksi kuvitellun ulkopuolella. Yksittäisiä valtion virkamiehiä saatettiin arvostella, mutta ei valtiota sinänsä:

— Tämä valtio on oikeusvaltio, hei, eivätkä asiat jatku vain niin ja näin, kaikkeen löytyy hyvä ratkaisu.

— Ei kukaan valtiosta ole mitään puhunut, ystäväiseni. Valtiomme kaltaista ei ole toista, kiitos siitä Jumalalle, mutta nuo meidän paikalliset hallintovirkailijamme ovat toisinaan vähän veteliä...²⁹⁰ (*Erotessa* 94)

Jos väärinkäytöksiä ja epäoikeudenmukaisuuksia löytyi, siitä ei voitu ajateltavan syyttää valtiota vaan ainoastaan sitä, mikä on välittömästi näkösällä ja vastaan sanomatonta: paikallisten virkamiesten kehnous. Ei ajatella, että valtiota voitaisiin syyttää epäkelvoista virkamiehistä.

10.4. Prostituutio, mustanpörssinkauppa ja tarpeettomat työntekijät

Ei ainoastaan Bulgariassa, vaan koko sosialistisessa maailmassa mustanpörssinkauppa ja prostituutio olivat laajalle levinneitä. Virallisesti prostituution ja mustanpörssinkaupan olemassaolo kiistettiin, mutta ne olivat olemassa ja kaikkien tietoisuudessa, osa arkipäiväistä elämää. *Erotessa*-romaanissa nämä kumpikin tulevat esille. Prostituutio vilahtaa esille lyhyesti Mannik-tädin Nazmiyesta liikkeelle paneman ilkeän juorun muodossa: ”Hän on ruvennut Varnassa myymään itseään sukkaparista ulkomaalaisille!”²⁹¹ (*Erotessa* 88). Lukijalle yksi lause riittää kertomaan kaiken. Varna oli turistikohde ja prostituution keskuksia, ja nailonsukat olivat haluttua länsitavaraa. Varnan ja sukkaparin mainitseminen on erinomainen esimerkki Raşidofin tavasta saada pienten ”reaalisuuspartikkelien” avulla sanotuksi merkittäviä totuuksia yhteiskunnallisesta todellisuudesta.

Nimetön on harjoittanut mustanpörssinkauppaa. Kun häneltä hänen keskustellessaan lehtimiehen ja runoilijan kanssa kysytään asiasta suoraan, hän kakistelee:

— Niin, niin. Niinpä, ystävä. Kerron, tämänkin kerron... Minä tosiaan ostin ja myin vähän tavaraa... Mutta syyllinen en ollut minä vaan muut. Nekin saivat rangaistuksensa lopulta. Sitäpaitsi minä ne rangaistukset sain toteutumaan. Minä menin ja sanoin sinne kuin kuuluu. Nehän ne minut olivat saaneet siihen... Mutta en minäkään liiketoimia harrastaessani odottanut, että joutuisin kiinni. Sitäpaitsi mitä minä olin tehnyt? Niiltä varsinaisilta liikemiehiltä

²⁹⁰ — Bu devlet, adaletli bir devlettir, hey Öyle sür-gitmez nasıl olursa işler. Her şeyin kolayı bulunur.

— Devlet için kimsenin bir şey dediği yok, canım. Devletimiz gibi yoktur hamdolsun, ama şu bizim yerli idareciler gevşek tutuyorlar bazı...

²⁹¹ ”Varnadaki yabancılara bir çift çoraba satmağa başlamış kendini!...”

saamistani tavaroista lahjoitin suurimman osan teidän kaltaisillenne läheisille ystäville. Eh, jonkun verran olin saanut rahaakin, mutta maksoin siitä vastineen. Koska kerroin kaiken oikein, sain hyvän maineen. Hyvä on, ne sanoivat. Kun menin ja kerroin itse ilman kenenkään pyyntöä, mistä ja keiltä olin saanut niitä Länsi-Euroopasta tulleita tavaroita, niin ne käsittivät minun olevan kunniallinen.²⁹² (*Erotessa* 122)

Nimetön oli alun perin tullut kylästä kaupunkiin onneaan etsimään. Hän harjoitti aluksi mustan pörssin kauppaa, mutta selvisi rangaistuksesta, koska hän ilmiantoita muita ollessaan jäämässä itse kiinni. Ilmianto oli aina palkittava teko, jolla voi saada anteeksi omat rötöksensä. Raşidofin lukija lukee kohdan paitsi epämiellyttävän ”antisankarin” kuvauksena myös järjestelmän kritiikkinä.

Kun Nimetön esitti edelleen viranomaisille olevansa proletaarista syntyperää, hänelle järjestyi melko nopeasti työpaikka: hänestä tuli ”hallinnollinen työläinen”. Sosialistisessa yhteiskunnassa työttömyyttä ei suvaittu, ja niille, jotka eivät päässeet normaaleihin työpaikkoihin, keksittiin työpaikat. ”Hallinnolliset työläiset” olivat tällaisia tekaistujen, tarpeettomien tai olemattomien töitten tekijöitä, joita kommunistisessa Bulgariassakin oli jatkuvasti kasvava määrä. Kun nimikkeenä on ”hallinnollinen työläinen”, tämä on helppo vääntää muita hallitsevaksi työntekijäksi, johtajaksi:

Jotkut pomomiehet näkivät minut soveliaaksi ja tekivät minusta säilyketehtäseen hallinnollisen työläisen, eli siis johtajan...²⁹³ (*Erotessa* 122-123)

Nimikkeiden vaihdolla Nimetön tietysti nostaa omaa statustaan. Asian yleisempi aspekti on se, että hämäret, monimutkaiset, kielenkäyttäjän kielellisten intuitioiden vastaiset nimitykset olivat osa sosialistista kielenkäyttöä. Näillä asioiden todellinen sisältö usein pikemmin peitettiin kuin sanottiin julki. Erinomainen kirjoitus tästä aiheesta on Rein Raudin Viroa koskeva artikkeli²⁹⁴

10.5. Nuorten vapaa-ajan vieton sääntely

Sosialistisessa yhteiskunnassa vapaa-ajan viettokin oli ohjailtua. Erityisesti nuorille järjestetään valistus- ja muuta yhteistä harrastustoimintaa. Olennaista oli, että täl-

²⁹² — Ya, ya. Ööle arkadaş. Annadayım, bunu da annadayım... Ben accık mal alıp sattım hakka-ten... Ama kabaatlı ben diildim başkalarıydı. Onnar da cezalarını buldular encamında. Hem ben verdirdim cezalarını. Ben gittim süüledim ilazım gelen yere. Nasılsa kandırdıydılar beni... Ama ben de beklemedim tüncarlık yaparkan yakalasınnar beni. Zati naptım ben? O asıl tüncar olanardan aldıklarımın çokunu tebööle sizin gibi sıkı arkadaşlara baaşış verdiydım. Eh, accık para da aldydım, ama onun cezasını ödedim. Her şeyi duđru süülediđimçin hep bravo kazandım. Aşkolsun dediler bana hep. Batı Evropadan gelen o malları nerden ve kimnerden aldıđımı, kimse istemedem kendim gidip süülediđimçin namıslı olduđumu annayverdiler.

²⁹³ Bazı naçalnikler minasıp gördüler, konserva fabrikasında administratıf işçi, demek ki yönetmen yaptılar beni...

²⁹⁴ Raud, 1992.

laiseen toimintaan osallistuminen oli vapaaehtoista. Ei ollut sallittua epäillä, ettei toiminta olisi ollut täysin vapaaehtoista. Oli kuitenkin olemassa hyvin tarkka kirjainpito siitä, ketkä osallistuivat tähän muka vapaaehtoiseen toimintaan. ”Vapaaehtoisuus” merkitsi näin ollen, että ihmisillä oli vapaus osoittaa ”itse” valitsevansa oikein ja siis olevansa juuri sitä, mitä heidän pitikin olla. Järjestötoiminnasta tuli siten paitsi tärkeä ideologinen väline myös tärkeä yksittäisten ihmisten kontrollin väline. Aktiivinen osallistuminen järjestötoimintaan osoitti sitoutuneisuuden sosialistiseen järjestelmään ja kommunistiseen ideologiaan. Näin se avasi tien eteenpäin pääsulle elämässä.

Vihreässä vyössä Ferit kuulee, että Fevziye on mennyt kokoukseen, johon kaikki nuoret naiset on kutsuttu. Kutsu on ensimmäinen laatuaan: kyseessä on ensimmäinen vierailijan ympärille rakennettu nuorison kasvatustilaisuus kylässä. Kokouksessa puhutaan elämän uudistumisesta, uuden yhteiskuntajärjestyksen mukanaan tuomista elämänmuutoksista. Heti aluksi syntyy kuitenkin sanaharkkaa koskien pukeutumista ja siihen liittyviä moraalikäsitteitä sekä sukupuolten välisiä suhteita. ”Valistajat” arvostelevat islaminuskoisten asua:

Suojeletko moraaliasi, kunniaasi tuolla pussilakanalla, jota et kokoukseen tullessasikaan jätä yltäsi, ystävä hyvä? Ovatko burkattomat mielestäsi kunniaattomia?²⁹⁵

(*Vihreä vyö* 84)

Sosialistinen hallinto puuttui edistyksellisyyden nimissä kansalaisten pukeutumiseenkin. Maaseudun turkkilaisnaisten käyttämät perinteiset asut katsottiin sopimattomiksi sosialistiseen yhteisöön. Pukeutumistavat olivat kuitenkin muuttumassa muutenkin. Kyläläisten keskuudessa merkittävin pukeutumisen vastakohta oli kyläläisen ja kaupunkilaisen vastakkaisuus.

Fevziyen kasvot vaikuttivat silmiinpistävän kauniilta, koska toisin kuin useimmat hänen ikäisensä kylässä, hän pukeutui aivan kaupunkilaisittain. Joidenkuiden kylän naisten huomautuksista vaivautunut Selime yenge yritti toisinaan sanoa Fevziyelle, että hänen pitäisi pukeutua burkaan ulos mennessään, mutta Dervişi Ahmetin kanta oli, että aikojen muuttuessa sellainen ei käy päinsä, eikä Selime yengekään sen enempää vastustellut.²⁹⁶ (*Vihreä vyö* 51)

²⁹⁵ Sen, ahlakını, namusunu toplantiya gelirken bile başından bırakmadığın o yorgan çarşafıyla mı koruyorsun, arkadaş? Sence çarşafsızlar namussuz mudurlar?

²⁹⁶ Fevziyenin yüz güzelliğinin en çok göze çarpmasında sebep de, köydeki hemen bütün türk kız boydaşlarından farklı olarak tam bir kasabalı gibi kıyafetiyle gezmesiydi. Bazı köy kadınlarının serzenişlerine kapılan Selime yenge, arada sırada Fevziyenin artık sokağa çıkarken başına bir çarşaf koyması gerekliliğini duyurmaya çabıyor, lakin Derviş Ahmet zamanın gelişimine göre bunun imkansız olduğuna işaret ediyor, Selime yengenin direnişi de iki laha sürmüyordu.

”Vanhoillisten” pukeutuminen ja siihen liittyvät moraalikäsitteet joutuvat näin uudistajien kritiikin kohteeksi. Uudistusten toteutumisvauhti ei tyydytä kokouksen koolle kutsuja:

— Mitä tämä oikein tarkoittaa? hän [kokouksen koolle kutsuja] sanoi. Sen sijaan, että etsisivät moraalista, kunniaa ja rehellisyyttä uudessa elämäntavassa, joukossamme on niitä, jotka haluavat viedä kehitystä taaksepäin ja palata vanhaan. Huolimatta siitä, että jo kolme neljä vuotta olemme olleet rakentamassa uutta elämää, kaikkein vähäisimmistä asioista näkyy, kuinka vanhalla kannalla me vielä olemme. Esimerkiksi tänä iltana noita nuorukaisia ei olisi tarvinnut jättää kurkkimaan ikkunoista, vaan olisimme voineet järjestää tämän kokouksen yhdessä heidän kanssaan. Mutta silloin eivät varmasti lakanalliset ystävämme olisi tulleet kokoukseen.²⁹⁷ (*Vihreä vyö* 84)

Päällimmäisinä kokouksessa nousevat kuitenkin esille henkilökohtaisuudet. Kaksi naista, juuri mainitut lakanalliset, haluaa nolata Fevziyen vihjailemalla hänen kahdesta ihailijastaan. Fevziye kertoo jälkeen päin kokouksessa syntyneen konfliktin syistä:

Sen illan kokouksessa Remziye ja Salime, jotka vilkuilivat minua ja porisivat kuin papupata, ovat jo pitkään väijyneet minua. Mikäkö oli heidän aikomuksensa? Perin iljettävää, mutta tämä on totuus, minun on tämäkin sanottava. Heidän tarkoituksenaan on ollut alun alkaen erottaa minut kummastakin nuoresta miehestä ja sitten, koskei minulla täällä ole sukuakaan ja olen juureton tässä kylässä, saada minut häädetyksi kylästä, niin että päätyisin kaupunkilaislumpuksi. Kuinka surkeita, kuinka naurettavia otuksia!... Tämän verran pystyvät linnunaivoiset ajattelemaan. Mutta niin kauan kuin tämä köyhät ja orvotkin onnellisiksi tekevä järjestelmä on olemassa, ja se tulee ikuisesti olemaan olemassa, eivät he pysty minulle mitään.²⁹⁸ (*Vihreä vyö* 87)

Fevziyen nolaamaan pyrkiviä naisia johti ilmeisesti hänen kahden ihailijansa ja ilmeisen viehätysvoimansa synnyttämä kateus. Fevziyen järjestelmää koskeva

²⁹⁷ — Ne oluyor bu? dedi. Ahlakı, namusu, dürüstlüğü yenilikte arayacakları yerde, hep eskiye dönmek için geri geri çekenlerimiz var. Artik üç dört seneden beri yeni hayatı kurmakta olduğumuz ağmen, daha ne kadar eski olduğumuz en küçük şeylerden de belli. Bu akşam mesela, şu delikanlıları pencerelerden baktırmaz da, onlarla beraber yapabildik bu toplantıyı. Ama o zaman çarşafli arkadaşlarımız toplantıya gelmeyeceklerdi elbet.

Sana çarşaf tarkoittaa sekä lakanaa että lakanaa muistuttavaa naisten traditionaalista pukua, burkaa.
²⁹⁸ O akşamki toplantıda bana bakıp bakıp fasulya tenceresi gibi fokurdayan Remziyeye Salime, çoktan beri bana pusu kurmağa yeltenirlermiş meğer. Maksatları da neymiş? Çok iğrenç, ama bu da bir hakikat. Bunu da söylemem gerek Baştan beni iki delikanlının her ikisinden de mahrum etmek, sonra da, zaten burada benim soyum solum yokmuş, köksüzmüşüm ben bu köyde, kapıdışı ettirip, bir kasaba şıfıntısı bedbahtlığına düşürmekmiş niyetleri!... Ne zavallı, ne gülünç yaratıklar! kuş beyinli kimseler hep gene bu kadar düşünebilirler. Ama yoksulların, öksüzlerin, yetimlerin de yüzünü güldüren bir düzen oldukça ki ebediyen var olacak, beni hiç bir zaman gafil avlayamazlar.

kommentti on kuitenkin kärjistetyn naiivi. Tällä sosialismin ylistyksen pakollisella elementillä kirjailija saa sensorit suopeiksi sankarittarelleen, johon hän saattaa tällaisten kohtien varjolla laittaa muitakin kuin stereotyyppisiä sankarittaren ominaisuuksia.

Sosialistinen järjestelmä merkitsi isonveljen valvovan silmän kaiken aikaista läsnäoloa, niin työssä kuin vapaa-aikana. *Erotessa*-romaanissa kaupungissa vierailevien lehtimiehen ja runoilijan vuorokeskustelussa osoitetaan, miten pitkälle vietyä valvonta oli ja miten suuret valtuudet valvojille oli annettu. Nazmiye on joutunut erityisen tarkkailun kohteeksi alkuaan henkilökohtaisista syistä johtuen: hän on joutunut Nimettömän panettelujen kohteeksi. Nazmiyen epäillään nyt pakoilleen järjestötoimintaa perättömiä lääkärintlausuntoja hankkimalla:

- Seurassakaan hän ei näytä olleen aktiivinen; useissa Bulgarian kommunistipuolueen historiaseuran kokouksissa hän ei sairauden takia ole ollut läsnä.
- Voi olla, ihmisiä hän ollaan.
- Tästä ei niinkään ole kysymys. Ovat ymmärtäneet hänen tekeytyneen sairaaksi. Sitäpaitsi tehtaan lääkärikin oli ollut niitä entisiä. Kaksi kuukautta sitten hänet on erotettu virastaan.²⁹⁹ (*Erotessa* 134)

Toisaalta Nazmiyen “porvaristausta” nähdään esteenä mainitun Bulgarian kommunistipuolueen historiaseuran toimintaan osallistumiselle. Samalla häntä syytettiin myös siitä, että hän peitteli porvaristaustaansa väittämällä oikean isänsä olevan maatyömies, päästäkseen tämän valheen avulla elämässä eteenpäin.

Nuorisotyöhön aktiivisesti osallistuva ja siinä johtotehtäviin pääsevä saattoi nimittäin luottaa siihen, että myöhemminkin elämässä pääsisi johtotehtäviin. Nimen mielisteleä Sadifea:

Sinä, Sadife neitiseni, olet ovelin näistä tytöistä, sinä ymmärrät parhaiten näitä hommia, sen vuoksi ovat valinneet sinut tehtaassa ja kotonakin [=asuntonlassa huonekunnan] johtajaksi. Sinä olet näiden muiden tyttöjen yläpuolella. Sinun kaltaistasi ei täällä ole toista. Kuulin, että myöhemmin laittavat sinut kaupungissakin suurimpien joukkoon... Totta se on... Koska nuorisajohtaja on yhtä kuin kommunistin sisar.³⁰⁰ (*Erotessa* 73)

²⁹⁹ – Dernekte de kim bilir ne faaliyet göstermemiş BKP tarihi derneğinin birkaç toplantısında hastalık yüzünden katılmamış.

– Olur ya, insanlık hali.

Bu pek öyle olmamış. Hastalığının yapmaktan olduğunu anlamışlar. Zaten fabrikanın doktoru da eskilerden biriymiş. İki ay önce onu da işten çıkarmışlar.

³⁰⁰ Sen, hanım kız Sadifeciğim, şu kızların içinde en açık gözsün, bu işlerden en çok çakarsın, onunçin seni fabrikada da, evde de önder seçmişlerdir. Sensin bu kızların üstüne. Senin gibisi burda hiç yok. İştimm ki, taa soora seni şehirde de en büyüklerin arasına koyacaklarmış... Duğrudur bu... Çünkü gençlik önderi demek, kumanisin kardaşı demektir.

Vastenmieliseksi henkilöksi kuvattu Nimetön voi laukoa sellaisia totuuksia, joita ei muutoin olisi romaanissa mahdollista sanoa.

10.6. Armeijakysymys

Vuoden 1919 Neuillyn rauhassa Bulgarian armeijan maksimivahvuudeksi määrättiin 20 000 miestä. Miesten oli lisäksi oltava vapaaehtoisia. Rajoituksen kiertämiseksi vuonna 1923 Stamboliyskin hallituksen aikana luotiin työpalveluarmeija, johon määrättiin kaikki, jotka eivät osallistuneet sotapalvelukseen. Työpalveluarmeijassa tehtiin pakkotyötä kasarminomaisissa olosuhteissa. Työpalveluarmeijasta tuli käytännössä vähemmistökansallisuuksien sijoituspaikka. Laitos jatkoi olemassaoloaan edelleen kommunistisella kaudella. Rinnakkaisjärjestelmän ylläpitämisen perimmäinen syy oli slaavinationalistinen: vähemmistöihin ei sittenkään saattanut luottaa, vain slaavit kelpasivat kansalliseen armeijaan. Työpalveluarmeija ei siis liittynyt sosialismiin, eikä vastaavanlaista ollut muissa sosialistissa maissa, mutta sen olemassaoloon oli totuttu kuin itsestäänselvytenä.³⁰¹

Vihreässä vyössä työpalveluarmeijan mainitseminen on sen arvostelemista sinänsä, koska se osoittaa kansallisuuksien erilaisen kohtelun. Cingof, itse slaavi, kommentoi palvelustaan työpalveluarmeijassa:

Olin varmaankin koetellut melkoisesti suurten herrojen hermoja, koska aikanaan eivät ottaneet minua rivisotilaaksi, vaan lähettivät kahdeksaksitoista kuukaudeksi kivilouhokselle. Koko siinä rykmentissä meitä oli vain kahdeksan bulgaaria, muut olivat turkkilaisia, armenialaisia, mustalaisia ja niin edelleen.³⁰² (*Vihreä vyö* 15).

Vaikka sota on käynnissä, työpalvelulaitos jatkuu muuttumattomana. Süleymanin armeija-ajasta sanotaan:

Süleyman lähti kaksi viikkoa sitten kasarmille. Hän kaataa tukkipuita Longozin balkanilla (= Longoz-vuorilla).³⁰³ (*Vihreä vyö* 11)

Maa olisi tarvinnut sotilaita, mutta kansalliseen erotteluun pitäytyvä kahden rinnakkaisjärjestelmän ylläpitäminen estää miesten lähettämisen rintamalle.

Kun Süleyman tuhopolttoyrietyksen yhteydessä tuodaan tyrmään ja häneltä kysytään, onko hän karannut sotaväestä (= työpalveluarmeijasta) vai onko hänet päästetty lomalle, hän vastaa:

³⁰¹ Şerefli 2002a, 13-21, 196.

³⁰² Kodamanların sinirine epey dokunur olmalıyım ki, vaktinde beni sıra askeri almadılar da on sekiz ay taş kırmağa yolladılardı. Bütün bu alayda ancak sekiz bulgardık, kalanı türk, ermeni, çingene v.s.

³⁰³ Süleyman da iki hafta önce kışlaya gitti. Longoz balkanında tomruk kesiyor.

—Ymmärtäkää nyt, etten ole tullut niin hulluksi, että karkaisin sotaväestä. En karannut, vaan pääsin sunnuntaiksi kotiin.³⁰⁴ (*Vihreä vyö* 62)

Süleymanin vastauksesta lukija voi päätellä työpalveluarmeijasta karkaamisesta seuraavan ankaran rangaistuksen. *Vihreässä vyössä* Feritkin suorittaa asevelvollisuutensa (työpalveluarmeijassa), mutta hänen armeija-ajoistaan ei kerrota mitään.

Työpalveluun laitoksena oli siinä määrin totuttu, että työpalvelusotilaita varten oli olemassa oma sanomalehti, josta oli myös turkinkielinen versio. Şerefli kertoo lehtimiehenä tekemästään vierailusta työpalvelu-sotilasleirillä. Olosuhteiltaan työpalvelu muistutti raskasta pakkotyötä.³⁰⁵ Kirjallisuudentutkija ja novellisti Rıza Mollov on julkaissut työpalveluaiheisen novellin.³⁰⁶

³⁰⁴ —Her şeyden evvel anlayın ki, ben askerden kaçacak kadar delirmedim. Kaçmadım, pazar günü eve saldılar beni...

³⁰⁵ Şerefli 2002a, 14, 21, 36, 196.

³⁰⁶ N. Hafızın koosteessa (Hafız 1999). Mollov itse menehtyi nimenmuutosoperaation yhteydessä.

11. Turkkilaisuus: identiteetti ja sosiaalinen todellisuus

11.1. Turkkilaisuus Bulgariassa

Sitä turkkilaista identiteettiä, jota Raşidofin teoksissa tarkastellaan, ei voi määrittellä yksinkertaisesti ”bulgarianturkkilaiseksi”, jos tämä tarkoittaa sitä, että ensisijaisen rajauksen muodostavat Bulgarian valtion rajat, jonka sisällä olevalla etnisellä vähemmistöllä on oma omituinen identiteettinsä. ”Bulgarianturkkilaisuus” on osa turkkilaisuutta ylipäänsä, joka ei rajoitu minkään valtiomuodostelman sisälle. Turkkilaisyhteisö, jota Raşidof kuvaa ja johon hän kuuluu, on tietoinen valtiorajoin määritellyn identiteetin keinotekoisuudesta. Tämä keinotekoisuus koskee myös Turkkiä, sikäli kuin se on julistautunut turkkilaisuuden kantajaksi ylipäänsä ja rajoittanut turkkilaisuuden Anatoliaan.

Bulgarian turkkilaisyhteisön identiteetti on turkkilainen (ylipäänsä) eikä (nimenomaan) bulgarianturkkilainen. Turkkilaisuutta määrittävät etnisuus ja kieli sekä kielen mukanaan tuomat kulttuuriset näkemis- ja toimintatavat sekä toissijaisesti islamin usko. Islaminuskon sisäiset lahkot eivät ole erottava tekijä. Erikoisen rajatapauksen turkkilaisuuden sisällä muodostavat kristityt gagauzit. Balkanin mustalaisissa on lisäksi paljon turkintaitoisia, jotka haluavat olla identiteetiltään turkkilaisia mutta joita turkkilaisyhteisö ei hyväksy turkkilaisiksi.

Kuten edellä todettiin, yksi Bulgarian valtion perustamiseen liittyvistä paradokseista on, että Berliinin sopimuksella Venäjän haltuun jätetyn Turkin Tonavan läänin väestörakenne oli slaavivaltion luomisen kannalta kaikkein epäedullisin koko Balkanilla: slaavilaisia oli suhteessa turkkilaisiin vähemmän kuin missään muualla. Etnisesti turkkilaiset gagauzit ovat Bulgarian alueen vanhinta perua oleva väestöryhmä. Mikäli ”bulgarialaisuutta” etsittäisiin alueen vanhimmasta kansanryhmästä, se löytyisi siis gagauzeista. Samaa Mustanmeren pohjoispuolista vaelusreittiä, jota pitkin ensimmäiset bulgaarit (jotka olivat siis etnisesti turkkilaisia) olivat saapuneet, oli seurannut useita turkkilaisheimoja: petšenekkejä, oguuseja ja kumaaneja. Eteläistä reittiä Vähän-Aasian kautta tulijoista ensimmäiset olivat Itä-Rooman keisarin luvalla 1200-luvulla seldžukkien hallitsijan johdolla tulleet oguusit. Seldžukkien dynastia oli omaksunut islamilaisuuden, mutta saavuttuaan uuteen kotimaahansa oguusit kääntyivät kristinuskoon. Pysyvästi islaminusko tuli alueelle 1300-luvulla osmanien mukana.

Bulgaarit olivat asettuneet Dobrudžaan ja osaan Misiä, joissa ei ennen 1800-lukua ollut slaavilaista väestöä. Väestö oli etnisesti turkkilaisia kristittyjä ja turkkilais-

ta muslimiväestöä. Kuten Stojkov toteaa hieman provokatiivisesti, ei ole oikeampaa tapaa nähdä alueen turkkilaisväestön alkuperä kuin nähdä siinä kuningas Asparuhin 800-luvulla maahan johdattamien turkkilaisten jälkeläisiä. Suuri osa näistä oli Stojkovin mukaan vielä 1800-luvulla³⁰⁷ säilyttänyt etnisen itsetajunnan.

Osmanien väestönlaskenta ei tapahtunut etnisiin vaan uskonnollisiin perusteisiin. Vielä 1800-luvulla jako kristittyihin ja musliminuskoiisiin määräsi keskeisesti ihmisten tapaa käsittää oma identiteettinsä: slaavien lisäksi oli olemassa sekä musliminuskoisia että kristittyjä turkkilaisia. Bulgarialaista identiteettiä ei vielä tällöin ollut olemassa, vaan se synnyttiin, kuten edellä on kuvattu, keinotekoisesti venäläisten johdolla panslavistien toimesta 1800-luvun kuluessa. Vielä vuonna 1960 oli mahdollista virallisissakin yhteyksissä tuoda esille historiallinen totuus, joka oli ristiriidassa uuden bulgarialaisidentiteetin kanssa. Esimerkiksi bulgarianturkkilaisen kirjallisuuden antologian johdannossa vuodelta 1960 kokoelman toimittaja, bulgarianturkkilainen kirjallisuuden professori İbrahim Tatarlı toteaa:

Osa bulgarianturkkilaisista, erityisesti suuri osa Koillis-Bulgariassa elävistä turkkilaisista on vuosisatoja ennen osmaniturkkilaisten tuloa Balkanille tullut tänne Mustanmeren pohjoisrannikkoa pitkin useissa eri vaiheissa. Suuri osa näistä turkkilaisista on slaavilaistunut, osa taas on säilynyt vähemmistöryhminä. Tämän osoittavat eräät pohjoisten turkkilaiskansojen kielelliset erityispiirteet ja sellaisten turkkilaisten maantieteellisten nimien kuin *Deliorman* olemassaolo ennen osmaniturkkilaisten tuloa. Myöhemmin, osmaniturkkilaisten tultua Balkanille, on tänne tullut Anatoliasta väestöä, joka on sekoittunut aiempaan väestöön. Myöhemmin tähän yhdistelmään on vielä liittynyt turkkilaistuneita slaaviheimoja.³⁰⁸

Vuosien 1765 – 1812 välisenä aikana Balkanin kristittyjä turkkilaisia – gagauzeja – muutti paljon Bucakiin (nyk. autonominen alue Moldovassa).³⁰⁹ Tämän muuton jälkeenkin Deliormanin väestörakenne oli turkkilaisemmistöinen. Bulgarianslaavilainen kirjailija Anton Straşimirov (1872-1937) kertoo lapsuudestaan Bulgarian turkkilaisalueella 1800-luvun lopulla:

Lapsuudessamme Varnassa, jonka 20 000 asukkaaseen kuului vain seitsemän bulgarialaista perhettä, puhuttiin turkkia. Razgradilaiselta isoäidiltäni opin slaavinkielisen otşen naş-nimisen rukouksen. Mutta isoäitini tyttäret, näiden

³⁰⁷ Stojkov 2003, alaviite 17: K. Shkorpil: *The Origin of the Contemporary Bulgarians*, BS book 5, Prague, 1933-1934; 177, 178: "They called themselves Bulgarians and were considered as ancestors of the Turkish Bulgarian from the Middle Ages, also recorded are their historical legends, such as the one for the existence of two Bulgarian capitals, something which the historical science at the end of the 19th century was not able to foresee." (Toinen näistä keskuksista sijaitsi Deliormanissa, toinen Volgan mutkassa).

³⁰⁸ Tatarliyef 1960, 9.

³⁰⁹ Radova 1998.

joukossa äitinikin, olivat gagauzistuneet. He olivat syntyneet ja kasvaneet Varnassa. Razgradilaisen isäni kuollessa minä olin vasta viisivuotias. Minkä yhteensattuman kautta se tapahtuikin, sitä en tiedä, meillä kotona olleesta Milyadinov veljesten kansanlaulukokoelmasta aloin oppia hyvää bulgariaa. Mikä vahinko, että sen jälkeenkin kun Bulgariasta oli tullut riippumaton, Varnassa jopa koulua käyneet lapsetkin puhuivat edelleen turkkia...³¹⁰

Gagauzien tänäkin päivänä slaavibulgaareista, ”myöhempien aikojen bulgaareista”, käyttämä nimitys on *tukan*.³¹¹ Slaavibulgaarien kieltä on nimitetty ja nimitetään yksinkertaisesti ”slaaviksi”. Gagauzien oman ”gagauzi”-nimityksen alkuperä ja etymologia on selvittämätön. Se on melko uusi nimitys, vasta 1800-luvulla yleistynyt, siis samaan aikaan kuin slaavit omaksuivat bulgaari-nimityksen. Bulgarian ultranationalistisella koulukasvatuksella luotua identiteettiä, jossa bulgarialaisuus samaistetaan Bulgarian slaavilaisiin, ei luonnollisesti tavata myöskään Bulgarian ulkopuolisten eteläslaavien keskuudessa.

Erytisesti koulutetut turkkilaiset, joihin myös Raşidof kuului, tunsivat hyvin muunkinlaisen kuin Bulgarian ultranationalistisen virallisen historian. Romaanihenkilöiden puheesta näkyy, että tieto historiallisesta menneisyydestä eli itsestään selvänä heidän tietoisuudessaan, vaikkei sitä aseteta näkyvästi jyrkkään ristiriitaan ”virallisen” totuuden kanssa. Raşidof antaa tuntemansa totuuden historiasta tulla varovasti esiin teoksissaan siten, että päällimmäisenä näyttäytyi virallinen tulkinta historiasta. Ferit pohtii Cingofin henkilöä:

Vaikka Cingof oli bulgarialainen, hän puhui hyvin turkkia. Jotkut sanoivatkin toisesta kylästä tulleen Cingofin olevan gagauzi. Mutta Ferit tunsii gagauzita. He eivät puhuneet turkkia sekoittamatta siihen bulgariaa, mutteivät osanneet kunnolla bulgariaakaan. Kun taas tässä kylässä kukaan ei puhunut niin hyvin bulgariaa kuin Nikola Cingof. [...] Feritistä Cingofin ranskantaitokin oli erinomainen. Sekatavarakauppias Kirkoryanin kanssa hän puhui aina armeniaa ja mustalaiskieltäkin hän osasi sen verran, että pystyi mustalaisten kanssa sananvaihtoon.³¹² (*Vihreä vyö* 13).

Gagauzien äidinkieli oli turkki, mutta koska he olivat ortodoksikristittyjä, heillä ei juurikaan ole ollut mahdollisuutta omakieliseen kouluopetukseen. Tämän vuoksi heidän puheeseensa oli sekoittunut bulgariankielisiä sanoja. Cingofin erin-

³¹⁰ A. Straşimirov: Biblioteka za učenika. Sofia 1985, 264.

³¹¹ Güngör 2002, 45-78.

³¹² Cingof, bir bulgar olduđu halde, türkçeyi iyi konuşuyordu. Bazı kimseler buraya başka bir köyden gelme olan Cingofun gagauz olduđunu söylüyorlardı. Lakin Ferit, gagauzları tanıyordu. Onlar, türkçeyi bulgarcayla karıştırmadan konuşamaz, bulgarcayı da doğru dürüst bilmezlerdi. Halbuki bu köyde bulgarcayı da Nikola Cingofun mükemmel konuşacak yoktu. [...] Feride göre, Cingofun fransızcası da mükemmel. Bakkal Kirkoryanla daima ermenice anlaşıyordu, çingenelele birkaç söz teati edecek çingenece de biliyordu bu adam.

omainen turkintaito selittynee siitä, että hän oli muutenkin hyvä oppimaan kieliä. Kohdasta käy ilmi myös muiden vähemmistökansallisuuksien, armenialaisten ja mustalaisten, läsnäolo.

Ennen syyskuun yhdeksättä turkkilaiset eivät pitäneet itseään yksiselitteisesti vähemmistönä. Ennen vuotta 1923 ei myöskään ollut olemassa turkkilaista kansallisvaltiota, johon olisi voinut tai johon olisi pitänyt samaistua. Syyskuun yhdeksänten 1944 saakka turkkilaiset olivat eläneet omaa erillistä elämäänsä eri alueilla, eri kylissä, suuremmissa keskuksissa eri kortteleissa kuin slaavit. Työ-, huvittelu- ja lepopaikat, koulut, pyhäköt jne. olivat olemassa erikseen turkkilaisille ja slaaveille siellä, missä oli seka-asutusta. Kaupungeissa oli jossain määrin vuorovaikutusta, mutta sielläkään ei esimerkiksi solmittu seka-avioliittoja.³¹³

Vihreässä vyössä Dervišsi Ahmet ja Cingof panevat kohdatessaan Fevziyen heti merkille hänen etnisen alkuperänsä, tyttö kun ei osannut vastata bulgariankieliseen kysymykseen, vaan vastasi vasta, kun kysymys esitettiin turkiksi:

He ymmärsivät hänen olevan turkkilainen ja tulleen yhdestä niistä naapurikylistä, joissa muutamaa valtion virkamiestä lukuun ottamatta ei ollut bulgaareja.³¹⁴ (*Vihreä vyö* 16)

Erotessa-romaanissa Selimkin sen enempää kommentoimatta toteaa: "Niin kuin tiedät, kylästämme kolme neljänestä on turkkilaisia..."³¹⁵ (*Erotessa* 160)

Turkkilaiset eivät myöskään mieltäneet itseään Bulgarian valtioon kuuluvaksi vähemmistöksi. *Vihreässä vyössä* slaavibulgaareihin kuuluva Milan-ukko arvostelee Vaaleaa Ibrahimia, joka hänestä näyttää unohtaneen, että ollaan Bulgariassa eikä enää kuuluta Turkkiin:

Se jätkä on unohtanut että tämä on Bulgariaa, poika. Älköön luulko, että Osmanivalta. Älköön luulko, että kukaan häntä pelkäisi. Tässä kylässä on paljon turkkilaisia, mutta tämäkin on Bulgariaa.³¹⁶ (*Vihreä vyö* 37)

Turkkilaisuuden ja bulgarialaisuuden suhteesta tulee esille asioita huomaamattomassa kohtauksessa ("realisuuspartikkelissa"), jossa Nimetön kysyy vanhalta mieheltä tietä teatteriin, jonne arvelee runoilijan ja lehtimiehen menneen:

Ohittaessaan myyntiparakkia Nimetön jäi odottamaan miestä, joka oli ostamassa jotakin pientä, ja kysyi sitten tältä surkealla bulgarialla:

³¹³ Şimşir 1986, 22.

³¹⁴ Onun türk olduĝunu ve birkaç devlet memurundan başka bulgarı olmayan komşu köylerin birinden geldiğini anladılar.

³¹⁵ Biliyorsun, köyümüzün üç çeyreği türk...

³¹⁶ O herif unutmuştur ki, burası Bulgaryadır be çocuk. Sanmasın ki Osmanlıdır. Sanmasın ki korkacaktırlar ondan. Bu köyde türk çok, fakat Bulgaryadır burası da...

– Missä teatteri on nykyään? (bulgariaksi)

Mies silmäisi Nimetöntä kiireestä kantapäähän ja tokaisi:

– Siinä missä ennenkin! (turkiksi) ³¹⁷ (*Erotessa* 126)

Vanha mies osoittaa vastauksellaan ensinnäkin, että hän pitää Nimetöntä turkkilaisena ja että turkkilaiset voivat ja heidän tulisi käyttää omaa kieltään. Toiseksi hänen eleensä ja tokaisunsa osoittavat, että hän ajattelee Nimettömän esittävän slaavibulgaaria nostaakseen itsensä todellista asemaansa korkeammalle. Näin ollen on ilmeistä, että slaavibulgarialaisuus rankataan turkkilaisuutta korkeammalle.

Tätä voidaan verrata kohtaukseen klubilla, jonne Nimetön poikkeaa niin ikään etsiessään runoilijaa ja lehtimiestä. Hän näkee maalaismiehen, jota arvelee turkkilaiseksi. Hänen mielestään klubi on eliitin paikka, ja hän ihmettelee, mitä kyläjäntti täällä tekee. Hän meneekin välittömästi tokaisemaan mielipiteensä.

Nimettömän ei ollut vaikea nähdä tässä miehessä turkkilainen kyläläinen Gerlovasta. ”Mitä tuo tuollainen hakee runoilijoitten klubilta?” hän ajatteli. Hän marssi suoraan maalaisen eteen ja sanoi ”Ohoh! gakçı!...” Kyläläinen kääntyi ja katsoi ällistyneenä vastapäätä seisovaa. Tässä katseessa ei ollut mitään, mikä olisi muistuttanut Gerlovan, Deliormanin tai Dobrucan turkkilaiskylän maalaisesta. Mies ei hiukkaakaan muuttanut väriään eikä ilmettään, mutta hänen katseessaan oli perinpohjin ällistynyt kysymys: ”Kuka sinä olet? Et puhu bulgariaa, mitä haluat minulta?” Nimetön tajusi tämän ja yritti hätäisesti korjata esiintymistään: ”Ti si balgari ıznaçı (Olet siis bulgaari)”.³¹⁸ (*Erotessa* 127)

[*yksi nimityksistä, joita käytetään seudun turkkilaisista maalaisista.]

Ennen kuin Nimetön ehtii jatkaa, maalaismiehen poika saapuu hakemaan isäänsä. He ovat heti lähdössä pois, mutta kyläläinen on edelleen hämmästyksissään. Nimetön yrittää vielä bulgariaksi korjailla tilannetta:

”Anteeksi” hän sanoi, ”luulin teitä erääksi kotipuolesta olevaksi. Jos olisin tiennyt teidän olevan yhden runoilijaystävämme isä, en olisi tehnyt näin...”

³¹⁷ Bir barakan önünden geçerken, ufak tefek şatın almakta olan bir ak saçlı adamın barakadan ayrılmasını bekledi. Sonra, bulgarcanın zıddı olan bir ağızla
– Tiatrutu kade sega? (Tiyatro nerde bulunuyor şimdi?)
Diye sordu. Adam, karşısındakini tepeden turnağa süzdükten sonra:

– Eskiden olduğu yerde!

³¹⁸ Bu adamı Gerlovadan bir türk köylüsüne benzetmede güçlük çekmedi Adsız. „Şair arkadaşların kulubunda ne arar bunun böölesi?” diye düşündü. Hemen köylünün başına gidip dikildi. „Ohooo... gakçı!...” dedi. Köylü, yüzünün bütün saflığıyla başını kaldırdı ve karşısındakine bir tuhaf baktı. Bu tuhaflıkta ne Gerlova, ne Deliorman, ne de Dobruca türk köylüsüne bir benzerlik vardı. Adam rengini asla değiştirmemiş, istifini bozmamış, fakat adamakıllı bir سوال sorarcasına tavır takınmıştı. „Sen kimsin? Bulgarca konuşmuyorsun madem ne diye gelip benim başıma dikilirsin?...” Adsız bunu fark etti ve çabucak edasını değiştirmeye yeltendi: „Ti si balgari ıznaçı (Sen bulgarsın demek)” dedi.

Ehkäpä hän olisi samassa lukenut pitkän kirjoittamattoman raportin, mutta kyläläinen vaiensi hänet sanomalla vain: ”Ei se mitään, ei se mitään...” Nuori mies, jota Nimetön ei ollut aikaisemmin nähnyt mutta jota hän silti kutsui ”runoilijaystäväksi”, vei nauraen isänsä ulos.³¹⁹ (*Erotessa* 127-128)

Väärin tunnistaminen tapahtuu nyt päin vastoin kuin edellisessä kohtauksessa. Koska mies vaikuttaa maalaiselta ja alueen maalaiset ovat pääasiassa turkkilaisia, Nimetön olettaa hänen olevan turkkilainen. Virhearvio on nyt pahempi kuin edellinen, koska bulgarialainen voi tuntea tulleensa loukatuksi tultuaan pidetyksi turkkilaisena. Tämä näkyy Nimettömän tarpeesta jatkaa selittelyä ja anteeksi pyytelyä ja mielistellä miehen poikaa nimittämällä tätä ”runoilijaystäväksi”.

Kansandemokratian alkukautena etniset vähemmistöt tunnustettiin ja niitä kuvattiin kaunokirjallisuudessa ja tieteellisissä teksteissä. Ainoastaan makedonialaiset olivat vähemmistö, jonka olemassaolostakin puhuminen oli kansandemokratian kautena tiukasti kielletty (makedonialaisten nähtiin olevan bulgarialaisia). Sekä *Vihreässä vyössä* että *Erotessa*-romaanissa kansallisuuksista tai etnisistä ryhmistä turkkilaiset, slaavibulgaarit, armenialaiset ja mustalaiset ovat läsnä. Juutalaisten olemassaolo vain mainitaan kerran, lisäksi kerran juutalaisuutta käytetään haukkumanimityksenä (*çift* = ”jutku”).

Vihreässä vyössä esiintyy lisäksi ”Tšerkessi-Haydariksi” kutsuttu henkilö. Berliinin sopimus ei sallinut tšerkessien jäädä Balkanille, jonne heitä oli paennut Venäjän vallan alaisuudesta puolisen miljoonaa.³²⁰ Tšerkessejä oli Bulgariassa vain vähän, mutta tällä henkilöahmolla Raşidof haluaa ilmeisesti muistuttaa tästä historiallisesta seikasta.

Raşidof kuvaa yhteisöä, jonka jäsenet ovat tottuneet sujuvasti valitsemaan oikean kielen monikielisessä ympäristössään. Alueen valtakieli on kuitenkin turkki. Esimerkki on sairaalan portilta:

Vartija oli iäkäs armenialainen. Jostakin hän huomasi Nimettömän olevan turkkilainen ja kysyi häneltä turkiksi:

— Mikä on?³²¹ (*Erotessa* 44)

Sen sijaan että olisi puhutellut tulijaa bulgariaksi, vartija kysyy suoraan turkiksi, alueen yleiskielellä.

³¹⁹ ”Affedersiniz” dedi. ”ben sizi bizim taraftan birine benzettim. Eđer bizim şair arkadaşlardan birinin babası olduğunuzu bilseydim, öyle yapmazdım...” Belki de yazılmamış uzun bir rapor okuyacaktı burada, ama köylü sadece „Yok bir şey, yok bir şey...” diyerek onun sözünü kesti. Ve Adsızın şimdiye kadar hiç görmediği, fakat buna rağmen „şair arkadaşı” sıfatını verdiği genç, gülererek babasını alıp götürdü.

³²⁰ Jokinen & Kullberg 2006, 114-118, 143-152.

³²¹ Bekçi ihtiyar bir ermeniydi. Adsızın türk olduğunu nerden de biliverdi. Türkçe sordu ona: — Ne var?

Aynur kysyy Nazmiyelta:

– Etkö edes tiennyt Mannik-tädin olleen Noita Ümmüşin hengenheimolainen? Kumpikin jäi leskeksi neljäkymmentä-neljäkymmentäviisivuotiaana. He ymmärsivät toisiaan varsin hyvin kaikissa asioissa. Kummallakin oli paljon rahaa... Hän tiesi ja tunsu koko kaupungin väen: bulgarialaiset, turkkilaiset, juutalaiset, armenialaiset, mustalaiset. Ei myöskään kestänyt kauaa, kun hän tutustui jokaiseen uuteen tulijaan.

– Kyllähän minä nuo tiedän suurin piirtein.³²² (*Erotessa* 87)

Luettelo on muistutus erilaisten etnisten ryhmien olemassaolosta.

Tehdaskaupungissa turkkilaiset ovat vähemmistönä ja heidät on jossakin mielessä irroitettu maalaisilta juuriltaan, jolloin he hakeutuvat toistensa seuraan. Omiensa joukko on itsestään selvä viiteryhmä, jonka mielipide on tärkein – myös Nimettömälle, joka on uusi tulokas. Hän sanoo:

– Eihän nyt, ystäväiseni. Sanoimpa vain. Ohi mennessäni näin sinut, mietin, että enpä mene ohi tervehtimättä. Sitä paitsi montako turkkilaista meitä täällä on. Häpeä, ellemme tuntisi toisiamme. Mistä sinä tähän aikaan...³²³ (*Erotessa* 42)

Juuri turkkilaisille Nimettömästä Alista on tullut Nimetön ja siten oman viiteryhmän kannalta kummajainen. Nimetön-nimitys on yksi keskeinen Nimettömän Nazmiyeta kohtaan tuntemaan kaunan syy.

– Joo, niinpä juuri. Toisille tytöillekin, kaikille turkkilaisillekin hän on täällä sillä lailla opettanut, sehän on selvä!³²⁴ (*Erotessa* 61)

Vihreässä vyössä Ferit pohtii Cingofin henkilöä.

Tuolla hetkellä Feritiä mietitytti eniten Cingofin olemus. Ensinnä ei mitenkään olisi voinut sanoa, että tämän miehen suonissa virtaa turkkilainen veri. Onko sitten mahdollista, että yhden ihmisen suonissa virtaa sekä bulgarialainen, turkkilainen että armenialainen veri? Mutta onko kansallisuuksien välillä ylipäättänsä veren eroa, ken tietää... Vaikka olisikin, eikö tunne ihmi-

³²² – Mannik tiyzenin, Cadı Ümmüşün kafa dengi olduğunu bari bilmez miydin sen? İkişi de kırk-kırk beş yaşlarında dul kalmış, evlenmemişti. Her hususta çok iyi anlaşıyorlardı. İkişinin de parası çoktu... Bütün kasaba halkının bulgarını, türkünü, yahudisini, ermenisini, çingenesini biliyor, tanıyordu onlar. Buraya her yeni geleni de tanımakta gecikmiyorlardı. – Bunları biliyorum az çok.

³²³ – Yok, canım, dedi. Hemen süüledim. Geçerken gördüm seni, dedim selamnaşmadan geçmeylim. Kaç türküz burda zatı. Birbirimizi tanımassak ayıp olur. Sen bu vakit nerden...

³²⁴ – Ye, işte onnari. Öbürkü kızlara da, burdaki bütün türklere de ööle belletmiş annaşlan!...

syydestä ole tätä eroa paljon, paljon ylevämpi yhteisinhimillinen henkinen olemus...³²⁵ (*Vihreä vyö* 13)

Nämä ovat nuorukaisen mietteitä, mutta Raşidofin sanoma on selvä: kansallisuus ei ole fyysistä, ei mitään, mikä ihmisillä olisi verissä. Tärkeämpää kuin kansalliset erot on ihmisten yhteinen yleisinhimillinen olemus. Ajatus on yhdenmukainen sosialistisen internationalismin julistuksen kanssa - ja se voitaisiin siten nähdä yhtenä pakollisista elementeistä. Raşidof esittää pohdinnan kuitenkin monikielisen ja –kansallisen tilanteen kuvauksen yhteydessä, joka sisältää myös jännitteitä. Kysymys ei siten ole hänelle pelkästä abstraktista uskontunnuksesta vaan vakaumuksesta, jolla siinä maailmassa, jota hän kuvaa, voisi olla suuri käytännöllinen merkitys.

11.2. Turkin kieli: puhuttu turkki

Turkkilaisuus kulttuurisena entiteettinä määrittäyty ennen kaikkea turkin kielen kautta. Turkkilaisuudessa keskeistä on siksi puhuttu turkin kieli, turkinkielinen koululaitos sekä kielen kirjallinen käyttö ja käyttö kulttuuri-instituutioissa. Turkki ei Bulgarian perustamisen jälkeen enää ollut alueella hallinnon kielenä.

Deliormanissa puhutaan turkkia. Väestön enemmistö on etnisiä turkkilaisia, jotka pitkään olivat yksikielisiä. Raşidof muistuttaa monessa kohtaa, miten turkki edelleenkin on Deliormanin alueella kaikkialla käytössä oleva lingua franca. Etnisten armenialaisten, mustalaisten tai slaavibulgaarien, kuten Cingofin ja Milan-ukon, repliikit ovat turkin kansankieltä. Kuvatut keskustelut ovat yleensä jokapäiväistä arkikieltä, mutta yleiskieltä. Paikallismurretta on käytetty erityisesti Cingofin ja Milan-ukon repliikeissä, jotka slaavibulgaareina ovat käyneet bulgariankielisen koulun. Koska he eivät ole saaneet turkinkielistä kouluopetusta vaan oppineet turkin puhumalla, he puhuvat paikallismurretta.

Ero paikallismurteen ja yleiskielen välillä ei kuitenkaan ole suuri. Tärkeä seikka, jota romaaneissa ei erikseen mainita, on, että koska uusi Bulgarian valtio sijoitui suureksi osaksi Osmani-imperiumin sydänalueelle, Bulgariassa puhuttu turkki kuuluu siihen murreryhmään, joka on turkin yleis- ja kirjakielen perusta.

Vihreässä vyössä on huomaamattomassa maininnassa pieni muistutus myös siitä, että rajan toisella puolella Romaniassakin turkki on käypä kieli (sivu 15). Bul-

³²⁵ Bu anda Feridi, Cingofun tutumu her şeyden çok düşündürüyordu. Bir defa bu adamın damarlarında türk kanı kaynadığı söylenemezdi asla. Öyle ya, bir insanın damarlarında hem bulgar, hem türk, hem ermeni kanı bulunması mümkün müdür? Ama milliyetler arasında kan farkı da olur mu, kim bilir... Olsa bile, insanlık duygusu bu farktan çok, çok üstün ortak bir manevi varlık değil midir sanki...

garian ja Romanian raja, joka vielä 1940-luvulla muutti paikkaansa, kulkee turkkilaisalueen halki.

Kun Berliinin sopimuksella oli luotu Bulgarian ruhtinaskunta, jonka viralliseksi kieleksi otettiin slaavi, tuli slaavin (bulgarian) kielen opiskelu pakolliseksi kaikissa kouluissa. Vielä sosialistiselle kaudelle tultaessa ei bulgarian taitaminen turkkilaisten keskuudessa kuitenkaan ollut yleistä. *Vihreän vyön* vuodelta 1938 kerro- tussa kohtauksessa noin kymmenvuotias Fevziye ei ymmärrä bulgariaa, mikä oli tuolloin luonnollinen tilanne; hänellä kerrotaan myöhemminkin olleen koulussa vaikeuksia bulgarian kielessä.

Selimin ja Sevdiyen häissä puuseppä Salimin sanotaan puhuvan turkin lisäksi huonoa bulgariaa:

Pihan sementoidun osan ja puutarhan välissä oli kolme huolella puusta teh- tyä ja vihreäksi maalattua penkkiä. Puuseppä Salim istui jalat ristissä yhdel- lä penkeistä. Hän oli täyttänyt suuren viinilasin rakilla, hörppäili lasista ja kääntyi vuorotellen joko turkkilaisten tai bulgarialaisten juomatovereitten suuntaan ja piti turkiksi tai kehnolla bulgarialla pitkiä maljapuheita.³²⁶ (*Ero- tessa* 169)

Puuseppä Salim on yksi niistä lukuisista henkilöistä, jotka ovat romaaneissa mukana tällaisten kulttuurista ja sosiaalista todellisuutta ilmentävien huomaamat- tomien, mutta tärkeiden yksityiskohtien vuoksi. Tällainen henkilö on myös *Vihreän vyön* iäkäs Milan-ukko, slaavibulgaari, joka turkkilaisalueella pitkään asuttuaan oli oppinut puhumaan hyvin turkkia. Hänen kielitaitoaan kommentoidaan:

No Milan-ukko... Hän on aikanaan oppinut turkkia erinomaisesti. Milan-uk- ko nyökkäsi myöntämisen merkiksi ja kuunteli edelleen tarkkaavaisesti.³²⁷ (*Vihreä vyö* 35)

Turkin yleiskieltä puhuvat romaaneissa siis turkinkielistä koulua käyneet etni- set turkkilaiset, kun taas turkkia oppineet slaavibulgaarit puhuvat paikallismur- retta. Kolmantena, erityisenä tapauksena tulee esille puolikielinen Nimetön, joka on äidinkieleltään turkkilainen mutta käynyt bulgariankielistä koulua, ja tätäkin vain lyhyen aikaa. Kun muut ihmettelevät hänen puhettaan, hän sanoo puheen- sa omituisuuksien johtuvan siitä, että hän on käynyt koulua bulgariaksi. Häntä ei kuitenkaan uskota, koska hän vaikuttaa kaikista lipeväkieliseltä huijarilta, jon-

³²⁶ Avlununun çimento kısmıyla bahçe arasında, tahtadan özenle yapılmış ve yeşile boyanmış üç peyke vardı. Doğramacı Salim, peykelerden birinde bağdaş kurmuş, kocaman bir şarap bardağını rakıyla doldurmuş, arada sırada demleniyor ve etrafındaki türk ve bulgar kadeh dostlarına dönüp türkçe, dönüp bozuk bir bulgarca ile habire nutuk çekiyordu.

³²⁷ İşte Milan dede... Türkçenin de alasını öğrenmiştir vaktiyle. Milan dede "evet" manasına başını salladı ve dikkatle dinlemeğe devam etti.

ka sanoihin ei ole luottamista. Se, että häntä ei ole kuvattu sympaattiseksi vaan karikatyyrinomaiseksi pikkukonnaksi, voi tehdä vaikeaksi huomata, että hän on tosiasiallisesti kirjan turkkilaisteeman kannalta keskeisin henkilö – ja että hän on oikeassa siinä, mitä tulee hänen puhumaansa kieleen: hän ei bulgarialaista koulua vain vähän aikaa käytyään hallitse enää kunnolla turkkia, muttei osaa bulgariaakaan.

Romaanissa ivaillaan Nimettömän puolikielisyttä. Häävieraat ovat saapuneet tilausbussilla kylään, ja Nimetön on tuppautunut mukaan, vaikka häntä ei ole kutsuttu. Perille päästyä ja häävieraiden lähdettyä bussista hän keskustelee kuljettajan ja rahastajan kanssa, jotka kävelevät kohti paikallista hotelli-ravintolaa:

Kuljettaja ja rahastaja olivat sulkeneet ja lukinneet bussin ovet ja kävelivät kylälle päin. Rahastaja, joka oli turkkilainen, sanoi Nimettömän ohi mennessään:

- Hei kaveri, tuolla on horemag [hotelli-ravintola-kauppa t. majatalo]. Siellä on syömistä ja juomista.
- Menettekö te sinne?
- Sinne mennään.
- Onko teidät kutsuttu häihin?
- Ehkä kutsuvatkin. Meitä ilman tämä hääväki ei olisi päässyt tulemaan... Huomenillallakin olemme täällä. Joka ilta täällä... Eivätkö ole kutsuneet sinua?
- Minä, kirjeenvaihtajan, lehtimiehen ominaisuudessa...
- Eh, no jos olet sellainen, voit mennä minne vain kutsumattakin.
- Yövyen opuštunassa. Missä on tämän paikan opuštuna?
- Kas tuossa vastapäätä, näethän tuon kaksikerroksisen uuden rakennuksen. Siinä on sekä terveyskeskus että synnytyslaitos. Sen takana on toinen rakennus, jonka piippu näkyy. Siinä on obština, eli turkiksi kunnantalo.
- He, he, tietty, kunnantalo. Sain opuštuna kun luulin ettette tiedä mitä se on turkiksi. Haa, minä menenkin aluksi sinne.³²⁸ (*Erotessa* 168-169)

³²⁸ Öteden, şoförle konduktör, otobüsün kapılarını kapayıp kilitlemiş olarak, köy içine doğru yürüdüler. Türk olan konduktör, Adsızın yanından geçerken:

- Hadi arkadaş, dedi, şurda bir horemag var Orda yimek te var, içmek te.
- Siz oraya mı gideyosunuz?
- Oraya gidiyoruz.
- Dügüne çağırdılar mı sizi?
- Belki çağırırlar. Biz olmasaydık bu dügüncüler gelemeyeceklerdi... Yarın akşam gene burdayız. Her akşam burda... Seni çağırmadılar mı?
- Ben maabir, gazatacı sıfatıyan...
- Eh, mademki öylesin, çağırılmasın da her yere girebilirsın
- Yatıp kalkmaca opuştunada olurum. Nerde bu diyarın opuştunası?
- İşte şu karşıda, görüyorsun a, iki katlı bir yeni yapı var. Orası hem sağlık, hem doğumevi Onun arkasında bacası görünen başka bir yapı var, görüyorsun a, işte orası obština, yani türkçesi belediye.
- Hı, hı, belediye elbet. Siz türkçesini bilmeyeceeniz deye ben opuştuna dedim. Ha ben baştan oraya gideyim.

Nimetön käyttää kunnantalosta bulgariankielistä sanaa 'obština' turkinkielen ääntämykseen soveltuvana väännöksenä 'opuštuna'. Kun häntä oikaistaan, hän on ikään kuin hänen virheensä olisi tahallinen – ikään kuin hän hallitsisi sanan sekä bulgariaksi että turkiksi, kun tosiasiallisesti sana on hänelle hämärä. On ilmeistä, että tämä on yleisemminkin Nimettömän strategia selviytyä puolikielisyytensä tuomista vaikeuksista: hän esittää sopeutuneensa kulloiseenkin kielenkäyttötilanteeseen, vaikka näin ei ole asian laita. Tyypillistä puolikielisyydelle ovat selittelyt, joissa omat puutteet pyritään peittelemään tai selittämään pois sopeutumisenä keskustelukumppanin ajateltuun puutteelliseen kielenhallintaan.

Kohtaus, jossa Nimetön kysyy tietä teatterille vanhalta mieheltä, on yksi niistä, joista käy ilmi, että hänen bulgarian taitonsa on heikko. Sairaalavierailun yhteydessä porttivahti, iäkäs turkkia puhuva armenialainen, ivaa hänen virheellistä turkin ääntämystään:

Vartija oli iäkäs armenialainen. Jostakin hän huomasi Nimettömän olevan turkkilainen ja kysyi häneltä turkiksi:

– Mikä on?

[...]

– Meidän [etsimämme potilas] on raskas (avur) [ts. pahasti loukkaantunut]

– Mitä, raskasko (ağır)?

– Niin niin, raskas.

– Montako kiloa?

– Jätä nyt vitsailut, avaa ovi!³²⁹ (*Erotessa* 44)

Selimin häitten edellä Nimetön käy keskustelun mustalaispoikien kanssa:

Muutama bussia seuranneista mustalaispojista kierteli vielä sen ympärillä. Yksi heistä lähestyi Nimetöntä.

– Aga, taidat olla klarinetisti?

Nimetön katsoi häntä hölmistyneenä.

– Mitä haluat, häh?

– Kun näen ettei sinulla ole rumpua...

– Rumpaliako etsit?

– Aga, me luultiin, että olet soittoniekka.

³²⁹ Bekçi ihtiyar bir ermeniydi. Adsızın türk olduğunu nerden de biliverdi. Türkçe sordu ona:
– Ne var?

[...]

– Bizimki avur.

– Ne, ağır mı?

– Ya ya, ağır.

– Kaç kilo?

– Şakayı bırak şimdi, aç kapıyı!

- Ehei!... Minä olen mukana lehtimiehen ominaisuudessa, paikalliskirjeen-vaihtaja... Sitä paitsi johtohenkilö...
- Mikä?
- Administratiivinen virkailija!
- Ohoo, suuri herra!...³³⁰ (*Erotessa* 168)

Mustalaispojatkin puhuvat turkkia, vaikkakin omalla tavallaan.³³¹ Nimetön tekee eron itsensä ja näiden välillä: hän ei ole musikanntti vaan ”administratiivinen virkailija” – turhien töiden tekijänäkin hän asettuu sosiaalisesti kyselijöiden yläpuolelle. Kohtaus osoittaa, miten Nimetön ymmärtää kielenkäyttötilanteen olevan sosiaalisen vallankäytön ja valtaposition määrittämisen tilanne. Puolikielisyydestään huolimatta hän pystyy nyt hienon nimikkeensä avulla nousemaan kuulijoidensa yläpuolelle.

Nimettömästä on kuitenkin kerrottu hänen osaavan soittaa kitaraa. Kouluajoistaan hänellä on yksi ainoa myönteinen muistikuva: hän on saanut erikoismaininnan piirtämästään pitkäkorvaisesta aasista. Ainoat alueet, joilla Nimetön on osoittautunut eteväksi, ovat siis sellaisia, jotka eivät edellytä kielen hallintaa. Nämä pienet yksityiskohdat osoittavat jälleen, että Nimettömän ongelmat ovat ensisijaisesti kielen hallintaan liittyviä.

11.3. Turkinkielinen koululaitos

Berliinin sopimuksen jälkeen turkkilaisista oli tullut vähemmistö. Tämä vähemmistö säilytti kuitenkin kulttuurisen autonomiansa Bulgarian ruhtinas- ja kunin-gaskunnassa. Turkinkielinen koululaitos oli statukseltaan yksityinen, paikallisyhteisöjen ylläpitämä. Totalitarismin kauden alussa vuosina 1946-48 kaikki koulut valtiollistettiin.³³²

Kuten yllä todettiin, 1960-luvulla kotimaisten turkkilaisten kirjailijoiden teosten aiempaa laajamittaisemman julkaisemisen sallimisen perimmäisenä syynä oli koululaitoksen lakkauttamisesta aiheutuvan kohun torjuminen. Koululaitoksesta

³³⁰ Otobüsü izleyen çingene çocuklarından birkaçı, daha oralarda geziniyorlardı. Onlardan biri, Adsıza yaklaştı.

– Aga, sen olmayasın gırnatacı?

Adsız ona bön bön baktı.

– Ne isteyorsun be?

– Davulun yok bakeyrum...

– Sen davılcı mı arayorsun?

– Aga, biz sanmıştık ki çalgıcılar.

– Yok ööle şey!... Ben gazatacı sıfatıynan, yerli maabir... Em de idareci...

– Nici?

– Administratif memur!

– Abooo, böyük adam!...

³³¹ Kyuchukov, 1997, 285-290.

³³² Memişoğlu, 2002,

puhuminen olikin 1960-luvulla teoksiaan julkaisseille kirjoittajille kaikkein kiperin aihe. Identiteetin tärkein osa on kieli, ja omakielisen koululaitoksen olemassaolo on tärkein edellytys kielen säilyttämiselle. Kirjallisuus kytkeytyi koululaitokseen myös siten, että suuri osa kirjailijoista oli taustaltaan opettajia. Kun jokainen muuttoaalto Turkkiin vei aina ensimmäisenä sivistyneistön, opettajia oli poikkeuksetta mukana.³³³

11.3.1. Turkinkielinen koululaitos ennen syyskuun yhdeksättä

Turkinkielisen koululaitoksen (1878-1960) vaiheista muistutetaan Raşidofin kummassakin teoksessa monissa kohdin, vaikkakaan ei silmiinpistävästi.

Vihreässä vyössä käsitellään syyskuun yhdeksättä edeltäviä aikoja. Dervişi Ahmet ja Cingof ovat kumpikin toimineet opettajina. Kumpikin on myös omalla päätöksellään luopunut virastaan poliittisista syistä 1930-luvulla. Syyt päätökseen voi lukea Raşidofin tekstistä, jos osaa oikein sijoittaa tapahtumat aikaansa, 1930-luvun fasismin aikaan.

Vihreässä vyössä Ahmet Fuat, joka on syntynyt 1880-luvun alkupuolella, on opiskellut Istanbulissa - mikä tuolloin oli varsin luonteva ratkaisu – ja oleskellut siellä pitkään. Palatessaan kotikyläänsä vuonna 1925 hän oli jo yli neljäkymmenen. Hän toimi tääällä jonkin aikaa opettajana. Ahmet Fuat edustaa aikakauden bulgarianturkkilaista intellektuellia. Feritin koulunkäyntiä koskeneen kiistan yhteydessä tähän viitataan:

Näistä sanoista Süleyman närkästyi melkoisesti. Hetken hiljaisuuden jälkeen Murat tönäisi häntä. Hei kaveri, nouse, niin lähdetään. Meidän paikkamme ei ole täällä. Minä olen paimen ja sinä puuseppä. Dervişi Ahmetit ovat ammoisista ajoista lähtien olleet kouluväkeä, etkö muka tiedä?³³⁴ (*Vihreä vyö* 96)

Dervişi Ahmet lasketaan siis intellektuellien joukkoon, mutta missä määrin tämä vaikuttaa esimerkiksi hänen poikansa kasvatukseen, jätetään avoimeksi. Ahmet Fuat oli luopunut opettajan virasta 1930-luvun puolivälissä. Hänen eroamisensa syistä sanotaan lyhyesti:

Lopulta sitten hän ei enää kestänyt muutamien Aziz hodžan kaltaisten pirulaisten panetteluja, jätti opettajan viran ja ryhtyi vain hoitamaan puutarhaa.

³³³ Şerefli 2002a, 37-43.

³³⁴ Bu sözler üstüne Süleyman epeyce bozuldu. Az sonra Murat onu dürttü. Haydi, kalk gidelim arkadaş, dedi. Bizim yerimiz değil burası. Ben çoban, sen doğramacı. Derviş Ahmetler eskiden beri mekteplidirler, sen bilmez misin?

Opettajanviran ansiot olivat sitä paitsi epäsäännölliset. Puutarhanhoidosta hän ansaitsi ainakin kaksin verroin.³³⁵ (*Vihreä vyö* 35)

Ansiot olivat epäsäännöllisiä, koska koulujen ylläpidon ja opettajien palkat kustansi turkkilaisyhteisö lähes kokonaan itse. Vuonna 1935 tapahtuneen puolisoitlaallisen, bulgarialaissovunistisen, fasistiseksi kutsutun vallankaappauksen jälkeen turkinkieliset koulut ajettiin ahtaalle mm. syyttämällä opettajia panturkismista, ja kouluja lakkautettiin.³³⁶

Ferit oli aloittanut koulunkäyntinsä juuri niihin aikoihin, kun hänen isänsä oli luopunut opettajanvirasta. Seuraava tapahtui vuonna 1938:

Ferit oli päättänyt neljännen luokan kylän yksityisessä turkkilaisessa kansakoulussa. Hän paloi innosta jatkaa opintoja. Hän oli käynyt läpi kaikki käsillään olevat vanhat oppikirjat. Neuvottomana hän etsi uusia kirjoja. [...] Poikansa sammumattoman, päinvastoin päivästä päivään kasvavan lukuhulun aavistava isä puheli itsekseen: "Minä kyllä ehdottomasti koulutan Feritin", mutta miten, missä ja milloin hän hänet kouluttaisi, sitä hän ei mitenkään osannut ratkaista.³³⁷

(*Vihreä vyö* 13)

1930-luvun lopun "mustina vuosina" turkkilaiskouluja suljettiin tekaistuilla verukkeilla. Memişoğlun mukaan lukuvuosien 1936-37 ja 1943-44 välisenä aikana sekä turkkilaisten koulujen että näissä toimivien opettajien lukumäärä oli vähentynyt nelisenkymmentä prosenttia ja tuhansittain lapsia oli jäänyt kokonaan vailla kouluopetusta.³³⁸

Feritin koulunkäynnin jatkaminen oli ajankohtaan nähden epätavallinen ratkaisu: hän siirtyi bulgariankieliseen keskikouluun. Cingof, joka vielä tuolloin toimi koulun opettajana, järjesti asian:

Cingof oli vuoden verran opettanut turkkilaiskoulussakin ja tiesi sangen hyvin Feritin olevan älykäs lapsi.

— Tule tänä vuonna meidän kouluun, Ferit! hän sanoi.

Poika nielaisi ensin ja oli aikeissa sanoa jotain sen suuntaista kuin "Sovinkohan minä teidän kouluunne?" mutta kysyikin:

³³⁵ Nihayet şu bizim Aziz Hoca gibi bazı zebanilerin diline dayanamayıp, muallimliği biraktı ve yalnızca bahçivanlıkla uğraşmağa başladı. Muallimlikten aldığı da çok devamsızdı zaten. Bahçivanlıktan bunun en az iki mislini çıkariyordu.

³³⁶ Memişoğlu, H. 2002, 202-220.

³³⁷ Ferit köyün hususi türk ilkokulunda dördüncü sınıfı bitirmişti. Tahsiline devam etmek hevesiyle yanıp tutuşuyordu. Eli altındaki eski ders kitaplarının hepsini aktarmıştı. Çaresiz yeni kitaplar arıyordu. [...] Oğlunun bu sönmeyen, bilakis günden güne alevlenen okuma hevesini sezen baba: "Ben Feridimi mutlaka okutacağım" diye söylenip duruyor, fakat nasıl, nerede ve ne zaman okutacağını bir türlü kararlaştramıyordu.

³³⁸ Memişoğlu 2002, 217-218

- Ottavatkohan minut teidän kouluunne, gospodin Cingof?
- Ottavat, kun minä olen täällä, Ferit. Suostutko käymään bulgarialaista koulua, sano se minulle.
- Suostun, gospodin Cingof.
- Siinä tapauksessa puhun myös isäsi kanssa, varmaan hänkin suostuu.³³⁹ (*Vihreä vyö* 14)

Kielten ja maantiedon opettaja Cingofin sanotaan kylläkin tietäneen koulun opettajien joukossa olevan İvan Kolefin ja Asparuh Mitefin kaltaisia kiihkosovennistija. Viikon kuluttua keskustelusta Ferit alkoi kuitenkin käydä bulgaarikoulua.

11.3.2. Turkinkielinen korkeakoulu ennen syyskuun yhdeksättä

Deliormanissa toimi vuosina 1922-1947 turkinkielinen korkeakoulu Nüv vap. Seurakuntien ylläpitämän korkeakoulun nimi viittaa siihen, että korkeakoulussa painopiste olisi pappien ja saarnaajien koulutuksessa, mutta käytännössä korkeakoulu ei sitä kuitenkaan ollut.³⁴⁰ Şimşir toteaa, ettei Nüv vap-koulusta suinkaan tullut taantumuksellisten hodžien toivomaa tai kaipaamaa laitosta, vaan suurin osa koulun opettajistosta oli valistuneita henkilöitä.³⁴¹ Koulusta valmistui lähinnä opettajia. Kommunisteille koulu oli silti erityinen silmätikku, koska sitä uskonnollispainotteisena laitoksena pidettiin taantumuksen tyysijana. Se lakkautettiin 1947.

Virallinen eli puolueen näkemys koulusta oli, että koulu oli taantumuksellinen ja panturkistinen. Tatarliyef kirjoittaa virallista kantaa mukailleen:

Ennen kaikkea on nähtävä, että bulgarianturkkilaisen kulttuurin ja tämän kulttuurin osasen, paikallisen turkkilaisen kirjallisuuden kehityksen problematiikka ei lähimenneisyyteen saakka ole eräille valistuneistamme ollut selvää. Muutamat henkilöt, joiden marxistis-leninistinen pohja on heikko ja jotka eivät ole kokonaan kyenneet välttymään taantumuksellisten panturkististen teorioitten vaikutukselta, ovat nähneet bulgarianturkkilaisen kult-

³³⁹ Cingof, bir sene türk okulunda da ders vermişti ve Feridin zeki bir çocuk olduğunu çok iyi biliyordu.

[...]

– Sen bu sene bizim mektebe gelsene, Ferit!

Dedi. Çocuk önce yutkundu ve “Ben sizin mektebe yakışır mıyım acaba?” gibilerden laf yapacaktı, sonra:

– Beni sizin mektebe alırlar mı acaba, gospodin Cingof?

Diye sordu.

– Ben buradayken alırlar, Ferit. Sen bulgar mektebinde okumağa razı mısın, onu söyle bana.

– Razıyım, gospodin Cingof!

– Şu halde babanla da konuşacağım. O, mutlaka razı olur.

Tässä Ferit puhuttelee Cingofia virallisesti; hän on slaavilaisittain gospodin “herra”.

³⁴⁰ Medresetün-nüv vap eli teologispainotteinen vanhan metodin koulu.

³⁴¹ Şimşir 1986, 66, Keskiöglü 1985, 83-97, Memişoğlu 2002, 150-159

tuurin, erityisesti kirjallisuuden, Turkin kulttuurin, erityisesti Turkin kirjallisuuden jatkona ja osana, sekä nähneet Turkin kulttuurin ja kirjallisuuden yhteiseksi kulttuuriksi ja kirjallisuudeksi.

Tällaisten taantumuksellisten käsitysten ideologistoreettiset perustelut liittyvät tiiviisti yhteen kapitalistisen Turkin porvarillis-ideologisten historioitsijoiden taantumuksellisten teorioitten kanssa. Näitä taantumuksellisia teorioita on levitetty bulgarianturkkilaisille ennen yhdeksättä syyskuuta 1944 kapitalistisessa Turkissa ilmestyvän kirjallisuuden ja lehdistön välityksellä sekä Mecidiyen medresen ja teologisen Nüv vap-koulun historian ja kirjallisuuden oppituoista.³⁴²

Tässä mainittu Mecidiyen medrese on rajan toisella puolella, Romaniassa. Sana 'medrese' merkitsee vanhanaikaista teologispainotteista koulua. Turkinkielisessä kirjallisuudessa, turkkilaisnationalistisissa järjestöissä ja Nüv vap-korkeakoulussa nähtiin taantumuksellisen nationalismin uhka. Edelleen Tatarliyefiä lainatakseni:

Tämä vaikutus on tullut ensisijaisesti seuraavien kanavien kautta: Bulgariaan vuosikausia vapaasti tuotettu ja levitetty Turkin lehdistö, sellaiset nationalistiset järjestöt kuin Turan ja ja kirjastot, joissa on Turkista tuotua kirjallisuutta, Turkista paenneet ja tänne tulleet taantumukselliset nationalistit, Mecidiyen medrese ja vuonna 1922 Kolarovgradissa perustetun Nüv vap-medresen oppituoista järjestelmällisesti pidetyt turkkilaisen kirjallisuuden luennot. Turkin kirjallisuuden laajamittaiseen leviämiseen valistuneitten bulgarianturkkilaisten keskuudessa ovat eniten vaikuttaneet teologisessa Nüv vap-koulussa pidetyt Turkin kirjallisuuden luennot.³⁴³

Vihreässä vyössä Nüv vap-koulun olemassaolosta muistutetaan. Kun Aziz hodžan nukketeatteriviritelmä on paljastunut ja hän on itse samassa yhteydessä loukkaantunut, hän valittaa häneen kohdistettua väkivaltaa. Yhdessä islam-seurakunnan puheenjohtajan Hatip Bekirin kanssa hän valittaa asiasta kyläneuvostolle. Hatip Bekir luottaa saavansa tukea koulun johtajalta Recepiltä, joka on kommunisti. Nüv vap-koulua käyneenä Recep tuntee hyvin myös lain:

Tämä mies oli valmistunut Şumnun Nüv vap-koulusta, mutta fetsinkäyttöön, rukoustenharjoittamiseen ja paastoamiseen liittyvien ongelmien vuoksi hänen välinsä hänen isäänsä olivat melko huonot, minkä vuoksi hän ei ollut jäänyt kotikyläänsä, vaan vasta toimittuaan muutaman vuoden opettajana eräessä etäisessä kylässä hän oli palannut omaan kyläänsä. Hänen paluunsa sattui yhdeksännen syyskuuta alkupäiviin. Itse asiassa turkkilaiskoulun johtajantuoli odotti juuri Receptin kaltaista miestä. Kun hänet jonkin ajan kulut-

³⁴² Tatarliyef 1960, 7-8.

³⁴³ Tatarliyef 1960, 12.

tua valittiin kunnan puoluetoimistoonkin, osoittautui selvästi Recepin olevan tämän kylän edistyksellisimpiä turkkilaisia valistuneita. Sitä, miten pitkälle hän tuollaisina kriittisinä hetkinä tukisi Aziz hodžan ja Hatip Bekirin kaltaisia uskontokiikkoilijoita, ei voinut tietää, mutta oli selvää, että hän tunsikin hyvin. Hatip Bekir piti sukulaisuuden jälkeen toiseksi tärkeimpänä asiana laintuntemusta. Hänen mielestään tämän maan perustuslaissa tunnustetaan uskonnonvapaus, kukaan ei voi kajota uskontomiehiin, ja kylän harvoihin kommunisteihin lukeutuva lankomieskin, olivat hänen omat uskomuksensa mitä tahansa, saattoi sen vuoksi sukulaisuussuhteen velvoittamana [...] puolustaa tätä.³⁴⁴ (*Vihreä vyö* 73, 72)

Recep ei esiinny muualla teoksessa, ja näyttääkin siltä, että hänen mukana olonsa motivoituu nimenomaan Nüvwap-koulun saamisella mukaan romaaniin. Tekstistä ei käy suoraan ilmi, mille puolelle hän asettuu uskonnollisessa kiistassa isänsä kanssa, mutta ilmeisesti isä edustaa tiukempaa linjaa uskonnollisissa kysymyksissä. Näin voi olettaa sen perusteella, että Recepin sanotaan osoittautuvan valistuneeksi, edistykselliseksi turkkilaiseksi. Recep on kommunisti, mutta Hatip Bekir olettaa hänen uskonnonvapauden nimissä suhtautuvan suvaitsevasti myös uskontomiehiin. Nüvwap-koulun toiminnasta – joka oli siis jo lakkautettu romaanin ilmestymistajankohtana – annetaan näin huomattavasti vähemmän yksilöllinen kuva kuin kommunistisessa propagandassa.

11.3.3. Turkinkielinen koululaitos totalitarismin kaudella

Puna-armeijan marssittua Bulgariaan vuonna 1944 alkoi suora Moskovan sane-lupolitiikka. Yksi liittoutuneitten valvontakomission neuvostoliittolaisista jäsenistä oli Leningradin yliopiston Turkin historian professori A. D. Novitšev, jonka pääasiallinen tehtävä oli hoitaa Bulgarian turkkilaisvähemmistön asiat neuvostomallin mukaisesti. Vuoden 1947 Bulgarian perustuslaki takasi vähemmistöille äidinkielen käytön ja kulttuurisia oikeuksia. Perustuslain 79. pykälän mukaan kansallisilla vähemmistöillä oli oikeus äidinkieliseen koulutukseen ja kulttuuriensa kehittämiseen, bulgarian kielen opiskelu taas oli pakollista.³⁴⁵

³⁴⁴ Bu adam Şumnuda Nüvwap okulunu bitirmiş, lakin fes, namaz ve oruç meseleleri yüzünden babasıyla arası hayli açık olduğu için doğduğu köyde tutunamamış, uzak köylerden birinde birkaç sene öğretmenlik yaptıktan sonra kendi köyüne dönmüştü. Onun bu dönüşi, Dokuz Eylülün ilk günlerine isabet ediyordu. Zaten türk okulunda müdür koltuğu, Recep gibi bir adamı bekliyordu. Belli bir zaman sonra belediye parti bürosuna üye seçilince de, Recebin bu köydeki en ileri türk münevverlerinden biri olduğu anlaşıldı. Böyle kritik anlarda Aziz Hoca ve Hatip Bekir gibi koyu dincileri ne dereceye kadar destekleyeceği bilinmezdi ama kanunları iyi bildiği belliydi.

Zaten Hatip Bekir, akrabalık hususundan sonra ikinci yerde kanun bilgisine önem veriyordu. Ona göre, bu memleketin Anayasasında din hürriyeti tanınmaktadır, din adamlarına kimse dokunamaz ve köyün sayılı komünistlerinden biri olan kayın birader de, kendi inancı ne olursa olsun, akrabalık hatırı için [...] savunabilirdi.

³⁴⁵ Yenisoy 1997, 22-23.

Ensi alkuun yksityisistä turkkilaisista ala- ja keskikouluista tuli virallisia. Bulgarian eduskunta hyväksyi 27.09.1946 lain yksityisten turkkilaiskoulujen valtiollistamisesta. Kaikki koulut valtiollistettiin, ja niistä tuli Bulgarian opetusministeriön alaisia. Oppivelvollisuutta oli noudatettava. Aiempina vuosina suljetut koulut oli avattava uudelleen. Opettajakunnan luomiseksi Eski Zağrassa avattiin lukuvuonna 1947-48 nelivuotinen turkinkielinen opettajaopisto, ja uusia oppikirjoja alettiin laatia turkiksi. Koulukirjojen laadinta ja painatus tapahtui opetusministeriön valvonnassa.

Bulgarian kommunistihallinto jatkoi aikaisempaa turkkilaisväestöön kohdistuvaa maastamuuttopolitiikkaansa: turkkilaisväestöä kannustettiin muuttamaan Turkkiin. Jäljelle jääneitä turkkilaisia tarvittiin maatalouden työvoimana, mutta turkkilaisten suhteellista osuutta oli tarkoitus vähentää maastamuuttoa suosimalla. Koulujen valtiollistamisesta ja uusista opetuslinjoista sekä ylipäänsä tulevaisuudennäkymistä huolestuneitten turkkilaisten halu muuttaa maasta kasvoikin. Vuosina 1950-51 Turkkiin muutti 154 000 bulgarianturkkilaista, ja muuttolupaa odottivat edelleen kymmenentuhannet. Joitakuita turkkilaisia intellektuelleja suoranaisesti karkoitettiin, heille annettiin kahden viikon määräaika poistua Bulgariasta. Tärkeä maastamuuton syy oli viljelymaitten valtiollistaminen, joka koski ensisijaisesti turkkilaisia: näistä yli kahdeksankymmentä prosenttia oli maanviljelijöitä.³⁴⁶

Maastamuuttopolitiikkaan tuli käänne Stalinin puututtua asioihin. Saatuaan kuulla bulgarianturkkilaisten maastamuutosta Stalin käski Bulgarian valtion päämiehen Vulko Červenkovin pysäyttää muuton välittömästi: turkkilaiset olivat tarpeen, heidät oli nimittäin koulutettava hallintoeliitiksi Turkin tulevaa vallankumousta varten. Ihmisten joukkopako ei myöskään toisi hyvää mainetta sosialistiselle maalle. Vuonna 1951 muuttoliike pysäytettiin Moskovan käskystä. Virallisesti ilmoitettiin uuden kauden alkavan vähemmistön elämässä.³⁴⁷

Neuvostoliitossa oli tuolloin vielä kaksi yhteisöä, jotka puhuivat samaa turkin kieltä kuin bulgarianturkkilaiset, nimittäin azerbaidžanilaiset ja Krimin rannikon turkkilaiset. Stalin oli pakkosiirittänyt jo 1944 Krimin koko turkkilais-tataarilaisen väestön.³⁴⁸ Azerbaidžan oli itsenäistynyt vuonna 1918, mutta puna-armeija valtasi sen 1920, ja siitä tuli neuvostotasavalta. Väestö oli 90-prosenttisesti turkkilaisia, ja vuoteen 1937 saakka Neuvostoliiton sisäpasseissa kansallisuudeksi oli kirjattu turkkilainen; kielen nimi oli myös ollut turkki. Stalinin käskystä vuonna 1937 tilal-

³⁴⁶ Yenisoy 1997, 21-23, Şimşir 1986, 20-21.

³⁴⁷ Yenisoy 1997, 22.

³⁴⁸ Jokinen & Kullberg 2006, 114-123.

le tuotiin nimitykset “azerbaidžanilainen” ja “azerbaidžanin kieli”, ja “turkkilainen” ja “turkin kieli” -nimitykset kiellettiin.³⁴⁹

Azerbaidžanista löytyi eri alojen korkean tason asiantuntijoita. Stalinin käskystä Bulgarian ja Azerbaidžanin välille syntyi tiivis yhteistyö. Vuonna 1951 Azerbaidžanin kommunistipuolueen ensimmäisen sihteerin, akatemian jäsenen İ. Mustafayevin johtama lähetystö saapui Moskovasta Sofiaan. Bulgarian turkkilaisten koulutuksellisia ja kulttuurillisia ongelmia käsiteltiin korkeimmalla tasolla. Tämän jälkeenkin Azerbaidžanista saapui tiuhaan lähetystöjä ja komissioita Bulgariaan, myös suoraan turkkilaisalueille.³⁵⁰

Opettajien puute oli ensimmäisiä ongelmia, joihin puututtiin. Vuosien 1950-1951 muuttoaalto oli vienyt monet opettajat ja Eski Zağran turkkilaisen opettajaopiston ensimmäiset valmistuneet Turkkiin. Ministerineuvoston 10.8.1951 tekemän päätöksen mukaan Kircaalissa ja Razgradissa avattiin 1.9.1951 kolmivuotinen turkkilainen, sisäoppilaitoksena toimiva opettajaopisto. Seuraavana vuonna, 1952, Sofiaan avattiin turkkilainen opettajaopisto, Şumnun puolikorkeaan opettajainstituuttiin avattiin turkkilaisluokat ja Sofian yliopistoon avattiin turkologian ja turkkilaisten historian sekä turkinkielinen fysiikan ja matematiikan osasto.

Azerbaidžanin valtion pedagogiikkainstituutin rehtori, myöhemmin Azerbaidžanin opetusministeri, akateemikko A. Aleskerov tuli Sofiaan täysivaltaisena opetusneuvoksena järjestämään turkkilaisen koulutuksen asioita. Vuonna 1953 azerbaidžanilainen tiedemiesryhmä saapui Bulgariaan. Sofian yliopiston uudet turkkilaisosastot saivat opettajansa Azerbaidžanista. Vasta avatussa turkologian osastossa professori M. Şiraliyev ja dosentti M. Mirzazade luennoivat ja aloittivat myös assistenttien kouluttamisen. Turkkilaisten historian osastolla luennoi dosentti Gafarlı ja fysiikan-matematiikan osastolla fyysikko, dosentti Y. Mamedov ja matemaatikko, dosentti H. Agayev. Kaikki luennot olivat turkinkielisiä. Vuosina 1951-1956 kolmisenkymmentä bulgarianturkkilaista lähetettiin stipendiaatteina Bakuun.

³⁴⁹ Elçibäy 1992, 180-181. 1900-luvun alussa turkin kirjoitettua yleiskieltä käytettiin laajalti Turkissa ja muuallakin Balkanilla, Venäjällä ja Kaukasuksella. Tatarstanissa (entisessä Volgan Bulgariassa) turkin kieli eriytettiin kieli- ja kansallisuuspoliittisin päätöksin 1800-luvulla alkavassa prosessissa erilliseksi kieleksi. 1920- ja 1930-luvulla turkin yleiskieli oli Azerbaidžanissa koulujen opetuskielenä. Osmani-imperiumin romahdettua ja Neuvostoliiton synnyttyä tilanne muuttui. Antiturkistiset toimenpiteet alkoivat Krimillä aikaisemmin kuin muualla Neuvostoliitossa. Vuoden 1929 elokuussa turkin yleiskielen normiston tilalle otettiin täällä paikallinen tataarimurre. Azerbaidžanissa turkkia kirjoitettiin 1930-luvulle saakka latinalaisin aakkosin. Kielen nimi oli turkki ja normisto yleisturkin mukainen. Stalinin käskystä siirryttiin vuonna 1938 kyrillisiin aakkosiin. Azerbaidžan itsenäistyi uudelleen 1991. Azerbaidžanin journalistiyhdistyksen puheenjohtajan Ramiz Askerin mukaan “me, 70-luvun nuori polvi, olimme venäläisten hallitsemia azereita. Virallisesti emme voineet kutsua itseämme turkkilaisiksi. Onneksi naapurimme armenialaiset kutsuivat meitä jatkuvasti turkkilaisiksi. 20- ja 30-luvuilta periytyvissä teksteissä sen kaltaisissa nimityksissä kuin “turkkilainen työläisteatteri, turkinkielinen sanomalehti” sanat ‘turkki’ ja ‘turkkilainen’ oli merkitty asteriskilla ja sivun alla selityksinä oli Azerbaidžan, azerbaidžani, azerbaidžanilainen. Turkki oli unelmiemme maa, mutta me asuimme rautaesiripun takana. Kesälomilla matkustimme Nahçıvaniin, jossa rajan lähellä saatoimme seurata Turkin televisiota.” <http://www.izedebiyat.com/yazi.asp?id=15105>

³⁵⁰ Yenisoj 1997, 28.

Nämä Azerbaidžanin valtion yliopistossa ja Azerbaidžanin valtion pedagogisessa instituutissa opiskelleet nuoret koulutettiin Bulgarian turkkilaisia opettajaopistoja ja instituutteja varten. Azerbaidžanin opetusministeriö lähetti pedagogeja turkkilaisiin opettajaopistoihin ja lyseoihin. Opetussuunnitelmat laadittiin Bulgarian opetusministeriön turkkilaisessa osastossa professori A. Aleskerovin johdolla.³⁵¹

Turkin kielellä ja kirjallisuudella oli opetuksessa erityisen tärkeä osa. Opetusohjelmaan kuuluivat turkkilainen kansankirjallisuus ja uudemman turkkilaisen kirjallisuuden historia reformikauden kirjailijoista İbrahim Şinasista, Ziya Paşşasta ja Namık Kemalista nykyturkkilaiseen kirjallisuuteen; lisäksi tutustuttiin sellaisiin nimiin kuin Nizami Gencevi, Fuzuli, Vakıf, M. F. Ahundzade, Sabir, Samet Vurgun ja Mirza İbrahim. Historia, maantieto, fysiikka, matematiikka, kemia, astronomia, biologia, darwinismin perusteet, logiikka jne. opetettiin turkiksi.³⁵²

Kuten Yenisoj toteaa, azerbaidžanilaiset asiantuntijat oli lähetetty Moskovan käskystä Bulgariaan tarkoituksena levittää sosialistisia aatteita turkkilaisten keskuuteen. Turkkilaisista nuorista oli määrä luoda Turkin tulevan vallankumouksen johtajat. Kautena, jolloin Turkin ja Bulgarian suhteet olivat kokonaan katkenneet, azerbaidžanilaiset täyttivät syntyneen tyhjiön. Azerbaidžanista tulevat asiantuntijat olivat turkkilaisia, ja heillä onkin ollut bulgarianturkkilaisten identiteetin muodostumisessa tärkeä osuus.

Stalinin kuolema vuonna 1953 merkitsi poliittista käännettä Bulgarian valtion turkkilaispolitiikassa. Bulgarian kommunistijohto alkoi levittää turkkilaisvastaista propagandaa. Väitettiin, että bulgarialaiset ovat turkkilaisia kouluttamalla kasvataneet käärmeen povelleen, kemalistisen, panturkistisen sukupolven. Turkkilaisien väitettiin pääsevän rajattomilla etuoikeuksilla instituutteihin ja yliopistoihin ja vievän bulgaarinuorten paikat. Vaadittiin, että turkkilaisten saamat virat ja työpaiikat on annettava bulgarialaisille.³⁵³

Vuonna 1956 ensimmäiset Sofian yliopiston kolmesta turkkilaisesta osastosta ja Bakun yliopistosta valmistuneet olivat vasta aloittaneet viroissaan. Lukuvuodesta 1957-1958 alkaen turkkilaisissa opettajaopistoissa kaikki oppiaineet turkin kieltä ja turkkilaista kirjallisuutta lukuun ottamatta oli opetettava bulgariaksi. Tämä tarkoitti, että suuri osa turkkilaisista opettajista jäi vaille työtä ja että monet vasta opettajiksi valmistuneet eivät saaneet lainkaan koulutustaan vastaavaa työtä. Sofian yliopiston turkkilaiset osastot suljettiin. Lukuvuonna 1958-1959 turkkilaiset lyseot lakkautettiin. Lukuvuonna 1959-1960 lakkautettiin turkkilaiset lastentarhat sekä ala- ja keskiasteen koulut. Ulkopuolisille näytettäviksi tarkoitettuja mallikapaleita lukuun ottamatta turkinkielisten oppikirjojen levitys lopetettiin.³⁵⁴

³⁵¹ M.t., 29.

³⁵² M.t., 30.

³⁵³ M.t., 30-31.

³⁵⁴ Yenisoj 1997, 31, Şimşir 1986, 23-25.

Vihreä vyö julkaistiin vuonna 1966 ja *Erotessa* vuonna 1968, jolloin turkkilaiskoulujen lakkauttamisesta oli kulunut jo vuosia. Lukijan voi odottaa asettavan tässä kohdin itselleen kysymyksen, mikä on turkkilaisten tila koulujen lakkauttamisen jälkeen. Pitääkö paikkansa, että turkinkielisen koulutuksen vieminen heikentää turkkilaisten kykyä käsitellä asioita omalla äidinkielellään? Joka tapauksessa on selvää, että diktatuurin kätkeytyneenä tavoitteena oli nuoremman turkinkielisen lukijakunnan hidas hupeneminen koulutuksen loputtua, missä osittain onnistuttiinkin.³⁵⁵

Turkkilaiskoulujen lakkauttaminen ja sen merkitys ei *Vihreässä vyössä* tule esille, koska romaani sijoittuu ajankohtaan ennen turkkilaiskoulujen alasajoa. Sen sijaan *Erotessa*-romaanissa kysymys, jota ei ole mahdollista käsitellä suoraan, on keskeinen, mutta jälleen rivien väleihin kirjoittamaan pakotetulle kirjailijalle mahdollisella epäsuoralla tavalla. Tärkein hahmo kysymyksen käsittelyn kannalta on Nimetön, joka ei ole romaanin päähenkilö mutta joka toiminnan tasolla yhdistää romaanin henkilöitä toisiinsa ja siten on kaikkialla ”läsnä” pitäen näin punaisena lankana tai johtomotiivinomaisesti kaikkialla esillä sitä tematiikkaa, jota hän henkilöahmona edustaa. Nimetön on saanut nimensä siitä epämääräisyydestä, joka hänen identiteettinsä liittyy ja joka nyt – rivien välistä luettuna – näyttäytyy juuri omakielisen koululaitoksen alasajon seuraukseksi.

Nimetön selittää *Erotessa*-romaanissa useissa eri kohdissa sivistymättömän puhe-
tapansa johtuvan siitä, että hän ei ole käynyt turkkilaista koulua vaan bulgaarikou-
lua, sitäkin tosin vain kaksi vuotta, ja että hänen bulgariantaitonsa on parempi. Seli-
tys ei pidä paikkaansa. Yksinkertaista puhetta ei koulussa opita. Lisäksi Nimettömän
bulgariantaito ei ole sen parempi kuin hänen turkintaitonsakaan, päin vastoin hän
puhuu huonosti bulgariaa. Tosiasiallisesti Nimettömän puhe on sivistymättömän,
kouluja käymättömän turkkilaisen puhetta, johon sekoittuu bulgarialaisuuksia.
Kahden kielen sekoituksen tuloksena Nimettömästä on tullut puolikielinen. Hän
osaa häidin tuskin lukea mitään kieltä. Puheessaan hän sekoittaa äidinkieleensä kou-
lukielen sanoja, ja äidinkielen monet sanat ovat hänelle hämärtyneet. Hän tiedostaa
jossain määrin heikkoutensa ja keksii sille edellä mainitun selityksen.

Nimettömän puolustelu kielensä puutteellisuudesta tulee esille kaikkiaan vii-
dessä tekstin kohdassa. Ensimmäisessä näistä hän keskustelelee Nazmiyen kanssa:

— Ei suinkaan... Kohta...

— Sitäpaitsi sinun on sanottava şair, eikä şair!

— Samahan se... mutta tosiaanakin minun turkkini on vähän heikkoa. Kävin
nimittäin kaksi vuotta bulgaarikoulua. Turkkiä puhuessani älä siitä huoli.
Bulgariaa taidan paremmin...

Nazmiye sanoi vielä kerran:

³⁵⁵ Şimşir 1986, 285-295.

- Hyvästi! ja jatkoi matkaansa, mutta parin kolmen askeleen päästä hänen oli taas pysähdyttävä, koska Nimetön jatkoi vieläkin:
- Katsotaanpa, ehkäpä kirjoitan jutun bulgariaksi.
- Johan sovimme, että et toistaiseksi kirjoita sitä.
- Niin niin. Sovittiin tietty. Niin kuin toistaiseksi... Tarkoitin vaan, että joskus sitten kirjoitan bulgariaksi ja ne kääntävät siellä...³⁵⁶ (*Erotessa* 47)

Toisessa kohdassa Nimetön takertuu Ömeriin:

- Kun minun turkkini on heikkoa, jos kirjottaisinkin tuon jutun bulgariaksi?...
- Minusta käy...
- Niin mustakin... ne kääntää sen siellä...
- Haluat siis sanoa, että kääntävät, niinkö?
- Niin niin.
- No hyvä sitten.
- Ei tullut tuota turkkia opituksi, veliseni!
- Älä huoli, opitaan vielä.
- Sinun asiasi ovat hyvin minuun verrattuna... Voimme avustaa toinen toistamme, jos sinäkin ryhdyt runoilijaksi, tietty... Vaikket ryhtyisikään, puhuessani huomauttele minulle tuolla tavoin. Minä puolestani avustan sinun bulgari-aasi vastavuoroisesti... Se pienenä kuunneltu satu sokeasta ja rammasta...
- Mitä oikein yrität sanoa? Kumpi meistä on sokea ja kumpi rampa?
- Ei ei, ystäväiseni. En halunnut sitä sanoa. Halusin sanoa, että avustaisimme toisiamme...
- Avustamme, niin... Minä lähden nyt tästä menemään... No, hyvästi nyt! Ömer tihensi askeleitaan, mutta joutui hetken päästä taas pysähtymään, koska toinen riippui hänessä kuin olisi hänessä riimuilla kiinni.
- Mieleeni tuli jotain, hyvin tärkeää...
- Mitä sitten?
- Runoilijakavereilla näin yhden leimasimen (mihir).
- Yritätkö sanoa leimasin (mühür)?

³⁵⁶ — Yok, canım... Hemen...

— Hem şair değil, şair demelisin!

— Hep bir... Ama sayiden de benim türkçem biraz zayıf. Bulgar mektebinde okudum çünkü iki sene. Türkçe konuşurken kusura bakmayver sen. Bulgarcayi iyi becerrim...

Nazmiye bir kere daha:

— Hoşça kal!

Diyerek yürüdü, fakat iki üç adımdan sonra yine durmak zorunda kaldı. Adsız devam ediyordu çünkü:

— Bakalım, feyletonu belkim de bulgarca yazarım.

— Anlaştık a, yazmayacaksın şimdi!

— Ya, ya Annaştık elbet. Şindilik üüle... Ama soora demek istedim ben, bulgarca yazarım da tercuman etsinner orda...

– Niin, niin. Noin just, huomauta, kamu... No niin, sen leiman kun vielä saisin jutun alle, jopa olisi jotain.³⁵⁷ (*Erotessa* 53-54)

Takertuessaan lehtimieheen ja runoilijaan Nimetön sanoo:

– Minun turkkini on heikkoa, bulgariani hyvää, selitti Nimetön. Jos kirjoitan jutun bulgariaksi, kääntävätkö ne sen lehden toimituksessa?

– Jos pystyt kirjoittamaan jotain hyvää, niin kääntävät kyllä.³⁵⁸ (*Erotessa* 64)

Häissä kutsumattomana vieraana Nimetön pitää puheen ja puolustelee huonoa kieltään:

Sisällä ja pihalla hauskanpito oli ylimmillään. Mutta silloin oven lähellä istuva ja melkoisesti humaltunut Nimetön nousi ja alkoi saman tien pitää puhetta.

– Minä, Ali Karacimusolief, paikallisen ja vapaaehtoisen kirjeenvaihtajan ominaisuudessa... Koska turkkini on heikkoa mutta bulgariani hyvää... Mutta koska nämä ovat turkkilaiset häät... Mutta koska joukossamme on bulgaariystäviä...

³⁵⁷ – Benim türkçem zayıf olduğundan keret, bulgarca yassam şu feyletonu?...

– Bence olur...

– Bence de ööle... Orda tercuman ederler onu.

– Yani tercüme ederler demek istiyorsun, öyle mi?

– Ya, ya

– İyi işte.

– Şu türkçeyi üürenemedik gitti, kardaşım!

– Sağlık olsun, öğreniriz.

– Bana bakarak sen iyisin... Yardımnaşabiliriz biz seninne, ama sen de şair olursan elbet...

Olmasan da konuşurkan, beni dürtüver böle. Ben de senin bulgarcana yardım ederim sırasında... Hani bir körle kötürüm masalı dinnemişimdir küçükken...

– Ne demek istiyorsun bununla? Hangimiz kör, hangimiz kötürüm?

– Yok, canım. Ööle demek istemedimdi. Yardımnaşırız demek istedimdi...

– Yardımlaşırız... Ben burdan öte biraz daha hızlıca gideyim. Haydi, hoşça kal!

Ömer hızla yürüdü ama, az sonra durmak zorunda kaldı. Çünkü beriki sanki ona bir yular takmış da asılıyordu.

– Aklıma bir şey geldi, çok önemni...

– Neymiş o?

– Şair arkadaşların yanında bir mihir gördüm...

– Mühür mü demek istiyorsun?

– Ya, ya. Aştöole, dürtüver kardeşim... Ha, işte onu da koyabilirsem feyletonun altına, hepten kıyak olacak.

³⁵⁸ – Benim türkçem zayıf, bulgarcam kuvvetli, diyordu Adsız.

– Feyletonu bulgarca yassam, tercuman ederler mi gazatada?

– İyi bir şey yazabilirsen, tercüme ederler.

Kılıç Şükrü tuli sisälle, antoi tupakat Osmanille ja jäi seisomaan oven taakse. Nimetön jatkoi puhettaan ja julisti suureen ääneen: ...sitten puhun bulgariaksi. Ensin puhun heikosti turkiksi...³⁵⁹ (*Erotessa* 171)

Edelleen lehtimiehen ja runoilijan kanssa keskustellessaan hän sanoo:

Minun turkkini on heikkoa, mutta bulgariani hyvää. Eivät meidän turkkilaiset siellä ollenkaan taida tuota bulgariaa, höö!

— Jos osaisivat, olisi kaikista kenties tullut johtajia, niin kuin sinusta...

— Ääh, ei nyt ihan niinkään! Ihmisen menneisyyskin on tärkeää, hä!

— Hyvä on sitten, kirjoita runosi bulgariaksi! Oletko koskaan yrittänyt?

— Yritin... Kumminkin, olen turkkilainen... turkiksi kirjoittaminen on parempaa. Bulgariankielisiä runoja on paljon.³⁶⁰ (*Erotessa* 123)

Nimetön ei edes huomaa, miten häntä ivailaan. - Nimettömän vaikeuksissa kirjoittaa ja ilmaista itseään turkiksi voidaan lukea kirjailijan aavistus siitä, mitä seuraavaksi tulee tapahtumaan: romaanin ilmestymisen jälkeisenä vuonna 1969 kaikki turkinkielinen julkaisutoiminta kielletään ja bulgariasta tulee ainoa kirjallisuuden ja lehdistön kieli, kahta aluksi (vuoteen 1985 asti) kaksikielisinä julkaistua lehteä lukuunottamatta.

Erotessa-romaanissa sisarusten kotikylän koulussa sekä opettajat että oppilaat ovat kaikki turkkilaisia. Opettajat ovat valmistuneet lakkautetuista turkkilaisista opistoista ja osastoista. Kaikissa kouluissa opetuskieleksi oli määrätty bulgaria. Näitä seikkoja ei suoraan mainita, mutta Raşidofin lukija tietää ne varsin hyvin. Tekstissä puhutaan opettajien välisestä henkilösuhteista ja heidän suhteistaan kyläläisiin, mutta kysymys heidän turkinkielisestä yliopistokoulutuksestaan ja heidän toimimisestaan nyt bulgariankielisessä koulussa, jonka oppilaat ovat pääosaltaan turkinkielisiä, on taustalla. Kansallisuus- ja kielikysymys ei tule suoraan esille puhuttaessa näköjään vain henkilöhistorioista ja henkilöiden välisistä suhteista.

³⁵⁹ İçerde ve avluda şenliğin tadına varılmıştı artık. Fakat tam bu esnada, kapının arkasına doğru bir yerde oturmakta ve kafayı epeyce tütsülemiş olan Adsız kalktı ve ansızın nutuk çekmeğe başladı. — Ben, Ali Karacimusolief, yerli ve de gönüllü maabir sıfatıyanan... Benim türkçem zayıf bulgarcam kuvvetli olduğuçin... Ama burası, türk düğünü olduğuçin... Fekat aramızda bulgar arkadaşlar bulunduğuçin...

Kılıç Şükrü girdi, Osmana cıgaraları verdi ve kapının arkasında dikilip kaldı. Adsız habire konuşuyor, hem de sesi çıktığı kadar bağırıyordu:

— Soora bulgarca konuşucam. Baştan zayıf mayıf türkçe konuşucam...

³⁶⁰ Benim türkçem zayıf, ama bulgarcam kuvvetli... Orda bizim türkler beceremeyorular şu bulgarcaı, hey!

— Becerebilselerdi, hepsi de senin gibi yönetmen olurdu belki...

— Aa, hepten ööle diil! Adamın geçmişi çok mühüm hey!

— Pekala şu halde sen bulgarca yazsan a şiirlerini! Denediğin var mı hiç?

— Denedim... Hep gene türküm, canım... Türkçe yazmak taa iyi. Bulgarca şırlar çok.

Nazmiyen serkku Refika oli opiskellut erään instituutin kieli-historia-maantiedeosastossa ja oli nyt kylän kahdeksanluokkaisen koulun apulaisjohtaja. Toisena opiskeluvuonna hän oli mennyt naimisiin saman instituutin luonnontieteenosastossa opiskelevan Fikretin kanssa. Valmistuttuaan instituutista nuoripari oli lähetetty opettajiksi erään toisen kylän seitsenluokkaiseen kouluun, missä he olivat olleet kaksi vuotta, ja kaksi vuotta sitten pariskunta oli siirtynyt tänne. Refikasta oli välittömästi tullut apulaisjohtaja. Fikret oli tavallinen riviopettaja, muttei antanut aavistaa näkevänsä tässä asiassa olevan mitään epänormaalia. Tätä kaksilapsista nuorta perhettä nakersi kuitenkin, vaikkei se ulospäin paljon näkynytkään, jokin kuin puussa oleva mato ja vei sitä vähitellen epäsopuun. Mikä tähän oli syynä, sen olivat tähän mennessä ymmärtäneet muutamat koulun kahdestakymmenestä kahdeksasta opettajasta, mutta he varoivat tekemästä mitään, mikä olisi saanut aikaan juoruja johtajan ja apulaisjohtajan haitaksi. [...]

Sofiassa korkeakoulutuksen saanut koulun johtaja Izzet oli ollut tässä kylässä kuusi vuotta, vaikka hän olikin kotoisin muualta ja varttunut kaukana tältä seudulta.³⁶¹ (*Erotessa* 141-142)

Se, että ”erään instituutin kieli-historia-maantiede-osasto” oli turkinkielinen ja sittemmin lakkautettu, on lukijoiden tiedossa, vaikkei sitä sanota tekstissä. Samoin Sofiassa korkeakoulutuksensa saanut johtaja oli saanut turkinkielisen koulutuksen. Kuvaus, joka keskittyy henkilöhistorioihin ja henkilöiden välisiin suhteisiin, muistuttaa, mistä nykyiseen koulutukselliseen tilanteeseen oli tultu.

11.3.5. Sosialistisen ajan ammattikoulutus

Sosialistisessa valtiossa luotiin toimiva ammattikoulutusjärjestelmä. Koulutuksesta pääsi osalliseksi myös turkkilaisväestö. Turkkilaisvähemmistöstä sai ennen syyskuun yhdeksättä peräti 85% elantonsa maataloudesta. Enemmistö jatkoi maatalouden parissa työskentelyä, mutta nyt osuuskuntien työntekijöinä. Muita uusia, tyypillisiä ammatteja olivat sairaanhoitajan ja lääkintämiehen ammatit. Useimpien

³⁶¹ Refika, bir enstitünün dil-tarih-coğrafya kolunda öğrenim yapmıştı ve şimdi köydeki sekiz sınıflı okulun müdür muavinidi. Öğreniminin ikinci yılında, aynı enstitünün tabiat dersleri koluna devam eden Fikretle evlenmişti. Genç karıkoca, enstitüyü bitirdikten sonra, taksimat cetveli gereğince, başka bir köyün yedi sınıflı okulunda iki yıl öğretmenlik yapmış ve iki yıl önce de buraya geçmişti. Refika, doğrudan doğruya müdür muavini tayin edilmişti. Fikret, alelade bir sıra öğretmeni sıfatıyla ders veriyor, lakin bu işte bir anormallik unsuru gördüğünü sezdiriyordu. Yine de artık iki çocuk sahibi olmuş bu genç aileyi, dışarıya pek pek uç vermeyen, fakat içerden tıpkı bir ağaç kurdu gibi çıtır çıtır kemiren ve gittikçe geçimsizliğe doğru götüren bir şey vardı. Bunun neden ileri geldiğini, okuldaki yirmi sekiz öğretmenden birkaçı bari anlamıştı şimdiye kadar, ama onlar, müdür ve muavini aleyhinde dedikoduya yol açabilecek şeyleri açığa vurmaktan sakınıyorlardı.

[...] Sofyada yüksek öğrenim yapmış olan okul müdürü İzzet, doğup kopması uzak bir yerden olmasına rağmen, altı yıldan beri bu köyde bulunuyordu.

humanistisia aineita opiskelleiden kävi kaltoin: korkeakouluista valmistuneille ei löytynyt koulutusta vastaavaa työtä.³⁶²

Yhdeksäntenä syyskuuta Vihreän vyön nuoret olivat vielä kouluikäisiä. *Vihreässä vyössä* puhutaan uudesta ammattikoulutuksesta hyvin luottavaiseen sävyyn:

– Niin, minne oletkaan menossa?

– Opiskelemaan.

– Opiskelemaanko?

– Niinpä juuri.

Fevziyen ilme muuttui.

– Menetkö tosiaan opiskelemaan?

– Tosiaan.

– Missä se opiskelu tapahtuu?

– Kaupungissa. Siellä on koulu, jota sanotaan rabfakiksi. Kahdessa vuodessa saan sen koulun päätökseen. Sen jälkeen voin jatkaa opintojani Sofiassa. Sofiassa voin lukea miksi vain: asianajajaksi, insinööriksi, lääkäriksi...³⁶³ (*Vihreä vyö* 92)

Kohta osoittaa ne suuret toiveet, jotka uuteen koulutusjärjestelmään asetettiin. Koulutus näytti avaavan kenelle tahansa hyväpäiselle maaseudun nuorelle väylän hyvään ammattiin ja sosiaaliseen nousuun. Aivan näin myönteisellä tavalla toiveet eivät toteutuneet.

Mainintoja henkilöiden saamasta ammattikoulutuksesta esiintyy *Vihreässä vyössä* useammassakin kohdassa. Kylän nuoret toteavat kylläkin, etteivät he halua koulutusta kuin sen verran kuin on elämässä välttämätöntä:

– Noh, sellaiset eivät käy koulua, jotta heistä tulisi jotain suurta, vaan jotteivät jäisi tietämättömiksi elämän taipaleella.³⁶⁴

(*Vihreä vyö* 92)

Koulutuksessa saavutettua valmiutta lukea ja hankkia lisää tietoa tulee silti käyttää:

³⁶² Şimşir 1986, 89-96, Yenisoy 1997, 32-34.

³⁶³ – Nereye gidecekmışsin sen?

– Okumağa.

– Okumağa mı?

– Öyle ya.

Fevziyenin yüzü başkalaştı.

– Sahiden de okumağa mı gidiyorsun?

– Sahiden.

– Nerede olacak o okumak?

– Kasabada. Rabfak denen bir mektep varmış, orada. İki senede bitirecekmışim o mektebi. Ondan sonra Sofyada da okuyabilirmişim. Sofyada okudum mu her şey olabilirim: avukat, mühendis, doktor...

³⁶⁴ – Eh, öyleleri büyük adam olmak için değil de, hayatta cahil kalmamak için okurlar.

Hänen mielestään koulujen ja kirjojen kaltaiset asiat kuuluvat ainoastaan ihmisen lapsuuskauteen. [...] Mutta sanomalehtiä, kirjoja tms. on toki luetava.³⁶⁵ (*Vihreä vyö* 107)

Koulutuksen saaminen on tärkeä tekijä ihmisten elämisen muotoutumisessa:

Dervişi Ahmet on kuollut aikoja sitten. Sinun tyttäresi meni naimisiin hänen poikansa Feritin kanssa. Fevziye valmistui sairaanhoitajaopistosta ja aloitti työn kylässä tänä kesänä. Vävyisi Ferit opiskelee vielä.³⁶⁶ (*Vihreä vyö* 109)

Fevziye oli koulussa menestyvä oppilas, ainoastaan bulgarian kielessä hänellä oli hankaluuksia. Turkinkielisen keskikoulun hän päätti tenttimällä. Sosialistisella kaudella hän kävi sairaanhoitajaopiston. Feritin kerrotaan opiskelevan agronomiksi.

Erotessa-romaanissa Osman on ehtinyt käydä kommunistista aikaa edeltävän yksityisen turkkilaisen keskikoulun. Sosialistisella kaudella hän on käynyt teknikokurssin. Hän on sitä mieltä, että aikaisempi koulutus oli vankempaa kuin tämä nykyinen:

Kasvatti-isäni [...] ei kouluttanut minua pitkälle, mutta sentään kolmiluokkaisen keskikoulun sai minut käymään silloin. Sieltä hankkimaani tietoa en edes tuolle meidän tehtaan johtajallekaan antaisi, hei! Mitä nämä tietävät?... Meidän Selim opiskeli näin monta vuotta Sofiassa. Mitä hän oppi? Ei yhtikäs mitään!... Eh, kyllähän minäkin kurssin sitten kävin, iloinenkin olin, että olin saanut ammatin. Mukamas!³⁶⁷ (*Erotessa* 26)

Nuorin sisaruksista, Selim, on opiskellut valtion stipendillä, ja hänestä on tullut agronomi, mutta hän työskentelee hallinnollisissa tehtävissä. Nazmiyella on huonoimmat lähtöasetelmat. Hänen kasvatti-isänsä oli ollut kommunistisessa valtiossa pahimmaksi julistettu "porvari", mikä merkitsee hänelle jatkuvaa taakkaa ja estettä pääsyyllä koulutukseen ja etenemiseen elämässä. Tämän lisäksi ilkeä kasvattiäiti on vaikeuttanut hänen koulunkäyntiään. Hän on lahjakas, mutta hänellä on vaikeuksia matematiikassa. Koska hän on kaunis tyttö, matematiikanopettaja ilmeisesti haluaisi häneltä muuta kuin vain tenttimistä. Hän ei lopulta saa lyseota päätökseen.

³⁶⁵ Ona göre mektep, kitap gibi şeyler, bir insanın ancak küçüklük çağına mahsustur. ...ama gazete, kitap gibi şeyler okumalı...

³⁶⁶ Derviş Ahmet çoktan öldü. Senin kızın, onun oğlu Feritle evlendi. Fevziye hemşire mektebini bitirdi, bu yazın köyde işe başladı. Damadın Ferit okumağa devam ediyor.

³⁶⁷ Bekirağa [...] Çok okutmadı, ama rüştüye üçü bari bitirttiydi o vakit bana. Ben, ordan aldığım bilgiyi, şu bizim fabrikanın müdürüne bile vermem hey! Ne bilir bunlar?... Bizim Selim bunca sene Sofyada okudu. Ne öğrendi? Hiçbir şey!... Eh, biz de kursa gittikti bir gün, sevindikti zenaat sayibi olduk deye. Nerdeee...

11.4. Julkiset tilat

Sosiaalisen kanssakäymisen kannalta keskeisiä ovat tilat, joihin kyläläiset ja heidän vieraansa saattoivat kokoontua. Tiettyihin tiloihin liittyi tietynlaisia toimintoja. Tällaisia keskeisiä tiloja ovat vierasmaja, kahvila, kirjasto ja lukutupa. Kuten edellä jo todettiin, pyhätöt eivät romaaneissa tule esille kokoontumispaikkoina.

11.4.1. Vierasmaja ja kahvila

Deliormanilainen vierasmaja on pihapiirin talleista, aitoista ja isäntäväen asunnosta erillinen rakennus. Sillä on turkkilaisyhteisössä ensisijaisen tärkeä sosiaalinen merkitys: vierasmaja on aina kylässä vierailevien käytettävissä. Vierasmajaan majoittuja saa osakseen kaikin puolin vieraanvaraisen kohtelun: vieraat ja heidän hevosensa ruokitaan, ja hevoset majoitetaan talliin. Vierasmajat jäivät käyttöön senkin jälkeen, kun kommunistisena aikana ei suosittu julkisia kokoontumispaikkoja.

Vihreässä vyössä vieras naapurikylän mies kertoo Feritille yöpyneensä heillä monesti.

Vieras mies [...] kertoi yöpyneensä useita kertoja Feritin perheen luona heidän vierasmajassaan. Mutta eihän Dervişi Ahmetin elässä pidetty lukua vierailijoista. Oli jopa sattunut, että vieraan takia oma perhe oli viettänyt yönsä nälkäisenä, mutta tasapainon ja mielenrauhan säilyttämiseen periaate "olkoot sydämet laveat" oli riittänyt.³⁶⁸ (*Vihreä vyö* 35)

Kun Ferit kerran harmistuu äidilleen tämän toruttua Fevziyetä, hän vertaa sattunutta isänsä asennoitumiseen vieraisiinsa:

Isäni elässä vierasmajamme ei milloinkaan ollut tyhjä. Mutta isävainaa ei kertaakaan pienimmälläkään eleellä muistuttanut heille heidän olevan vain vieraita.³⁶⁹

(*Vihreä vyö* 81)

Vierasmaja toimi myös kokoontumispaikkana. *Vihreässä vyössä* nuoret olivat kokoontuneet vierasmajaan, kun santarmi tuli pidättämään heidät ilmiannon perusteella.

³⁶⁸ Yabancı adam [...] Feritlerin misafir odasında şimdiki kadar bir kaç kere konuk kaldığını söyledi. Lakin Derviş Ahmedin sağlığında bu odaya girip çıkan konukların sayısı belli değildi ki. Konuk yüzünden ailenin aç yattığı geceler de oluyor, fakat "Yürekler geniş olsun" düşüncesi, aile içinde denge ve huzurun muhafazasına yetiyordu.

³⁶⁹ Babamın sağlığında şu bizim misafir odasının boş kaldığı yoktu. Ama bir defacık olsun rahmetli onlardan herhangi birine, misafirliğini hatırlatacak harekette bulunmadı...

Varsinaisia julkisia tiloja Dervişi Ahmetin perheen kylässä on ennen syyskuun yhdeksättä kaksi kahvilaa ja kapakka.

Ferit meni iltapäivällä kolmen maissa Hacıođlun kahvilaan. Kapea ja pitkänomainen, käytävää muistuttava kahvila oli tupaten täynnä. Feritin ei lainkaan tehnyt mieli istua tässä ikävyyttävässä paikassa, jossa väki oli iäkäästä. Mutta muuta paikkaakaan ei ollut. Haşimođlu Zekerian kahvilassa kokoontuivat vain vanhukset. Kylässä oli myös nokinen kapakka. Se taas oli viinamäen miesten paikka.³⁷⁰ (*Vihreä vyö* 31)

Kyläkahviloitten pitäjät ja asiakkaat ovat kummatkin turkkilaisia. Syyskuun yhdeksännen jälkeen aikaisemmin yksityinen kahvila otetaan valtion omistukseen, ja siitä tehdään kommunistien johtama turkkilaisten nuorten kerho. Tämä merkitsee vapaan kokoontumistilan muuttumista poliittisen johdon käyttämäksi propagandakoneiston osaksi: kansalaisten vapaa-ajan toimintaa oli ohjattava ja valvottava.

Hacıođlun kahvila oli suljettu ja muutamassa päivässä muutettu turkkilaisten nuorten kerhoksi. Nikola Cingofkin poikkesi sinne välistä. Hän otti osaa nuorten huvituksiin ja antoi heille hyödyllisiä neuvoja.

[...]

Süleyman oli saapunut kylään illansuussa ja suunnistanut suoraan Hacıođlun kahvilaan, mutta kuultuaan, ettei se enää ollutkaan kahvila vaan turkkilaisten nuorten kerho, hän oli aluksi kummastellut. Kun yksi nuorista sitten oli kertonut hänelle, mikä tämä kerho oli, Süleyman oli hudahtanut:

— Eläköön vapaus!

Hän oli tämän jälkeen alkanut päivittäin käydä kerhossa ja suunnitella myös aloittavansa uudelleen koulunkäynnin, joka oli aikoinaan jäänyt toiseen luokkaan.

Kerhoon oli koottu kaikki vanhat koulukirjat aapisesta keskikoulun maantietokirjoihin. Näistä suuri osa oli painettu uusin, osa vanhoin aakkosin. Mutta Süleymanin kaltaiset nuoret suosivat *Ystävyys-* ja *Valo-*lehtiä. Pitkän

³⁷⁰ Ferit, öğleden sonra saat üç raddelerinde Hacıođlunun kahvesine gitti. Daracık, uzun bir koridoru andıran kahvenin içi tıklım tıklımdı. Çođunluk yaşlı kimselerin toplandıđı bu cansıkıcı yerde oturmayla Feridin gönlü bir türlü yatmıyordu. Lakin başka gidecek yer de yoktu. Haşimođlu Zekerianın kahvesi de vardı, ama orada ancak ihtiyarlar toplanıyordu. Bir de isli bir meyhane vardı köyde. Orası ayyaş takımının yeriydi.

kerhopöydän ääressä istui iltaisin ei aivan vähäinen joukko kiinnostuneina lehtikirjoitusten tavailijoita.³⁷¹ (*Vihreä vyö* 67, 70)

Kerhokohtaus on 1940-luvun lopulta. Hyvin pian tämän jälkeen kaikki ennen syyskuun yhdeksättä ilmestyneet kirjat koottiin pois yleisön ulottuvilta. Vihreän vyön kohta, jossa vanhemmatkin kirjat ovat vielä luettavissa, on näin jälleen lähes huomaamaton muistutus historiallisesta muutoksesta: Raşidofin kuvaus on turkkilaiskylien arjen historiaa.

11.4.2. Kirjastot ja lukutuvat

Kun Berliinin sopimuksen seurauksena Venäjän valvontaan jätetystä Tonavan läänistä muodostettiin Bulgarian ruhtinaskunta, pääkaupungiksi tuli Sofia. Vuonna 1878 avattiin pääkaupungissa väliaikaisen venäläisen hallinnon toimesta kansalliskirjasto. Tähän uuteen kirjastoon avattiin myös turkinkielinen osasto, ja kaikki Bulgarian alueella olevat turkkilaisten kirjastot ja arkistot määrättiin luovuttamaan kokoelmansa sinne. Esimerkiksi yhdestä ensimmäisinä siirretyistä kirjastoista, Samokovin Hüsrev Paşşan kirjastosta, tiedetään luovutetun 2485 nidettä. Suuri osa tuoduista kirjoista vietiin kuitenkin suoraan Venäjälle; jäljelle jääneet sijoitettiin Sofian kirjastoon. Venäläishallinnon toimenpide on tulkittava lähinnä aineiston ryöstämiseksi ilman tiettyä poliittista tarkoituspäätä.³⁷²

Kirjastoja koottiin kuitenkin jatkuvasti uudestaan mm. koulujen ja lukutupien yhteyteen. Tunnettuja kirjastoja olivat 1900-luvun alkupuolella Şumnun Nüvvpokoulun kirjasto ja saman koulun opiskelijayhdistyksen kirjasto sekä nuorisojärjestö Turanin kirjastot. 1930-luvulla näiden kirjat siirrettiin vähitellen Sofiaan. Kirjojen keräämisen tarkoituspäätä oli tässä vaiheessa poliittis-nationalistinen. Medreseiden ja lukutupien yhteydessä sekä dervişşimajojen kirjastoista osa siirrettiin jo ennen syyskuun yhdeksättä Sofian kansalliskirjastoon. Turan, 1920-luvulla perustettu se-

³⁷¹ Hacıođlunun kahvesi kapanmış ve birkaç gün içinde türk gençlerinin kulübü haline çevrilmişti. Arada sırada Nikola Cingof da uğruyordu buraya. Gençlerin türlü eğlencelerine katılıyor, onlara faydalı öğütler veriyordu.

[...]

Süleyman köye akşamüstü yetişmiş ve doğrudan doğruya Hacıođlunun kahvesine uğramış, fakat burasının artık kahvehane olmayıp, türk gençlerinin kulübü olduğunu işitince biraz şaşalamıştı. Bu esnada gençlerden biri ona kulübün ne olduğunu anlatmış ve bunun üstüne Süleyman: — Yaşasın serbestlik!

Diye haykırmişti. Bundan sonra kulübü her gün ziyaret etmeđe başlamış ve bir vakitler ikinci sınıfta bıraktığı mektep hayatına yenibaştan girme kaygısına düşmüştü. Kulüpte, alfabeden al da, rüştüye üçüncü sınıf coğrafya kitaplarına varıncaya kadar bütün eski okul kitapları toplanmıştı. Bunların çođu yeni, küçük bir kısmı da eski harflerle yazılıydı. Lakin Süleyman gibileri en ziyade "Dostluk" ve "Işık" gazetelerine sarılıyorlardı. Akşam oldu kulüpteki uzun masanın etrafına dizilerek sönmez bir merakla gazete yazılarını heceleyenlerin sayısı da az deđildi.

³⁷² Yenisoy 1997, 29-30, Şimşir 1986, 78, Şerefli 2002a, 43-50, Keskiöđlu 1985, 127-129.

kulaarinen turkkilaisjärjestö – samoin kuin muutkin Bulgarian järjestöt ja puolueet – lakkautettiin vuoden 1934 kaappauksen jälkeen.³⁷³

Konkreettisenä esimerkkinä kirjojen kokoamisesta pois poliittisin perustein Keskiöglü mainitsee, että turkkilaisnationalismin lietsomisesta syytettyyn Şumnun Nüvvpap-kouluun tuli vuonna 1938 Sofiasta tarkastajaryhmä, joka käyntinsä yhteydessä tuhosi paljon kirjoja, ja että saman koulun opiskelijahdistyksen kirjastosta oli viety kaikki tunnetun lehtimies-kirjailijan Hüseyin Cahit Yalçının teokset. Syyinä oli ilmeisesti se, että hän oli kirjoittanut turkkilaisten hautausmaiden tarvelemisestä tiukan kriittisessä sävyssä.³⁷⁴

Ennen syyskuun yhdeksättä kaikkialla Bulgariassa oli sekä turkkilaisten että slaavibulgaarien lukutupia. Turkkilaisten lukutupia pidettiin yllä turkkilaisyhteisön yksityisrahoituksella. Lukutuvat paitsi ylläpitivät kirjastoja ja lukusaleja myös myönsivät nuorille stipendejä.³⁷⁵

Syyskuun yhdeksännen jälkeen kaikki julkiset kirjastot – myös koulujen ja lukutupien yhteydessä toimivat – tyhjennettiin. Motiivi tähän oli poliittinen: kaikkea vanhempaa kirjallisuutta pidettiin ideologisesti arveluttavana. Tilalle tuotiin uutta, kommunistisen järjestelmän hyväksymää materiaalia. Koulukirjat, joita oli aiemmin laadittu mukailten Turkissa tuotettua oppimateriaalia, muutettiin nyt sosialistisen kasvatuksen tarkoitusperiä vastaaviksi.³⁷⁶

Vuoden 1947 perustuslaki takasi vähemmistöille kulttuurisia ym. oikeuksia. 1950-luku merkitsi turkinkielisen kulttuurin renessanssia Bulgariassa – edellä mainitulla tavalla Stalinin tuella. Kirjastoja koottiin jälleen, vaikka materiaali nyt oli suureksi osaksi sosialistista. Puhtaan propagandakirjallisuuden lisäksi saatavilla oli myös hyvää uutta kaunokirjallisuutta ja tietokirjallisuutta sekä käänöskirjallisuuden klassikkoja. Kirjallisuutta käännettiin, painettiin ja levitettiin tehokkaasti toimittamalla kirjoja koulujen kirjastoihin. 1960-luvulla ajettiin aluksi alas turkinkielinen koululaitos. Samalla vuosikymmenellä jatkettiin käänöskirjallisuuden julkaisemista ja jopa kannustettiin uuden turkinkielisen kirjallisuuden julkaisemiseen, kunnes 1960-luvun lopulla kiellettiin turkin kielellä julkaiseminen. Kirjastot takavarikoitiin tai poltettiin 1970-luvulla. 1980-luvulla oli jo rikos pitää hallussaan kirjaa, joka oli julkaistu samassa kansandemokratiassa 1960-luvulla.³⁷⁷

Vihreässä vyössä Derviši Ahmetilla on 1930-1940-luvulla oma kirjastonsa, jonka hän oli koonnut vuosikymmenien aikana, osaksi Turkista siellä 1920-luvulla opiskellessaan, osaksi Bulgariasta. Mitä kirjasto sisälsi, sitä ei kerrota, ei myöskään,

³⁷³ Şimşir 1986, 88-91, Yenisoy 1997, 30-31.

³⁷⁴ Keskiöglü 1985, 90-91.

³⁷⁵ Keskiöglü 1985, 130-131.

³⁷⁶ Şerefli 2002a, 54-58, 69-73.

³⁷⁷ Şerefli 2002a, 269-272.

paljonko Ferit isänsä kirjoista hyötyi. Suuri osa kirjoista oli todennäköisesti arabialaisin aakkosin.

Vihreässä vyössä kerrotaan vuodelta 1938, Feritin ollessa 11-vuotias, pieni yksityiskohta, jossa mainitaan nimeltä edellä mainitun, sensuurin hampaisiin joutuneen Hüseyin Cahitin pieni teksti:

Ferit [...] oli käynyt läpi kaikki vanhat oppikirjat, mitkä hänellä oli. Avuttomana hän etsi uusia. Eräänä päivänä hänen kadulla kulkiessaan hänen silmiinsä osui turkinkielinen paperinpalanen. Sen alussa luki "Murskaantunut tammenterho". Se oli jostakin lukukirjasta irronnut sivu. Ferit luki sen uudelleen ja uudelleen.³⁷⁸ (*Vihreä vyö* 13)

Murskaantunut tammenterho on Hüseyin Cahit Yalçının lyhyt novelli, joka oli saanut sijansa lukukirjoissa. Kohtaus sijoittuu ajanjaksoon, jolloin uutta kirjallisuutta ei juurikaan painettu eikä levitetty.³⁷⁹ On ilmeistä, että Ferit ei ainakaan tässä vaiheessa ollut ryhtynyt tutustumaan isänsä kirjastoon, vaikka hänellä lukuhaluja olikin. (On ajateltava, että olisi ollut liian provokatiivista, jos Feritin kerrottaisiin lukeneen kaikkea sitä kirjallisuutta, mikä sittemmin oli kielletty.)

Erotessa-romaanissa kaupungin lukutupa 1960-luvulta, tai paremminkin jo kulttuurikeskus kaikkine toimintoineen, on kuvattu tarkkaan.

Telineet ympäröivät kaupungin lukutupaa. Oltiin korjaamassa kolmikerroksisen rakennuksen seiniä ja kattoa. Pohjakerroksessa oli suuri kokoushuone, nuorisokerho, amatööritaiteilijaryhmien harjoitushuoneet, toisessa kerroksessa kirjasto ja lukusali, kolmannessa kerroksessa sijaitsivat Isänmaanrintaman ja ammattiliittojen kaltaisten joukkojärjestöjen kaupunkikomiteat. Erityisesti paikalliset taiteista innostuneet nuoret kokoontuivat kerhossa tiuhaan. Sisätilat pidettiin aina puhtaina, ja toiminnassa annettiin runsaasti tilaa sellaiselle, mikä kehitti nuorten taiteellisia taipumuksia. Esimerkiksi kirjallisuuden harrastajia varten tuotettiin toisinaan Sofiasta saakka henkilöitä luennoimaan, ja jonkin kirjan sisällöstä, henkilöistä ja kielestä oli mahdollista esittää ajatuksia ja kiistellä.

Sellaisille maalaustaiteesta kiinnostuneille nuorille, joissa havaittiin luovuutta, järjestettiin taidemaalarien ohjaamia seminaareja ja kursseja; virallisten juhlien lähestyessä laadittiin kollektiivisesti seinälehtiä ja julisteita. Näin jotkut heistä tulivat käyneeksi eräänlaisen valmistavan kurssin Kautotaiteiden akatemian pääsytutkintoa varten. Kerhon johtokunta valittiin vuosittain täällä jatkuvasti käyvien nuorten joukosta. Palkattuja työntekijöi-

³⁷⁸ Ferit... Eli altındaki eski ders kitaplarının hepsini aktarmıştı. Çaresiz yeni kitaplar arıyordu. Bir gün sokakta yürürken, yerde türkçe yazılı bir kağıt parçası gözüne ilişti. Başında "Ezik palamut" yazıyordu. Bu her hangi bir okuma kitabından kopmuş bir parçaydı. Ferit onu tekrar tekrar okudu.

³⁷⁹ Keskiöglü 1985, 140.

tä olivat ainostaan bufetinpitäjä ja siivoojat. Vierailijoille tarjottiin enimmäkseen kahvia; myytävänä oli myös kiistoja kiihdyttäviä ja taiteen harrastajille inspiraation antavia juomia kuten konjakkia, olutta, minttulikööriä ja muita liköörin kaltaisia juomia. Rakennustelineet oli pystytetty niin, etteivät ne estäneet pääovesta kulkua. Ensin käytiin sisään kapeaan pitkään käytävään, käytävän päässä oli klubin lasiovi. Vähän sivummalta, käytävän oikealta puolelta käytiin kokoussaliin, vasemmalta puolelta taidekollektiivien harjoitushuoneisiin. Käytävän toisessa päässä olevia kiviportaita päästiin ylempiin kerroksiin. Oikealla puolella portaitten alla olivat toiletit. Nuorisokerho oli vilkkaimmillaan iltaisin kello kuuden jälkeen. Taidekollektiivit aloittivat toimintansa vasta seitsemän jälkeen. Suuressa salissa pidettiin hyvin harvoin päivisin kokouksia. Kello oli kolmen paikkeilla. Kerhossa oli kymmenkunta nuorta jutustelemassa. Käytävällä oli joitain satunnaisia kulkijoita.

Portaita laskeutui kaksi koulutyttöä koululaukku kädessä. Ulkoa tuli kaksi miestä, toinen nahkatakissa ja salkkua kantaen ja toinen sinisissä haalareissa, jotka alkoivat hitaasti nousta portaita. Hetken kuluttua Nazmiye tuli portaita alas vierellään nuori mies. Kummallakin oli kädessään kirjoja.³⁸⁰ (*Erotessa* 31-32)

Pitkä kuvaus osoittaa, miten myönteisenä asiana kirjoittaja, samoin kuin kaupunkilaiset, kokivat tämän laitoksen. Puolueen organisoima toiminta nähdään

³⁸⁰ Şehir okumaevi iskeleyle sarılmıştı. Üç katlı binanın duvarları ve çatısı onarılıyordu. Zemin katında büyük bir toplantı salonu, gençlik kulübü, amatör sanat kolektiflerinin prova odaları; ikinci katta kütüphane ve okuma salonu, üçüncü katta ise Vatan Cephesi ve Meslek Birlikleri gibi yığinsal örgütlerin Şehir Komiteleri yerleşmiş bulunuyordu. Kulüp, bilhassa yerli sanat heveslisi gençlerin sık sık toplandıkları bir yerd. İçersi daima temiz tutuluyor ve gençlerin güzel sanat eğilimlerini besleyici araçlara burda bol bol yer veriliyordu. Örneğin, edebiyatçılar için zaman zaman ta Sofyadan bile özel lektörler getiriliyor, şu veya bu kitabın muhtevası, kahramanları ve dili üzerinde geniş geniş fikir yürütme ve tartışma olanakları sağlanıyordu. Yaratma yetisi sezilen, resim meraklılarına bazı ressamların yönetmenliğinde seminer ve kurslar tertipleniyor; resmi bayramlar yaklaştığı vakit kolektif olarak duvar gazeteleri ve lozunglar yazdırılıyordu. Böylece onlardan bazıları, Güzel Sanatlar Akademisi sınavları için bir çeşit hazırlık kursu görmüş oluyorlardı. Kulübün idare heyeti, buraya sistemli surette devam eden gençler arasından her yıl yeni seçiliyordu. Burda maaşlı olarak sadece büfeci ve temizleyiciler çalışıyordu. Ziyaretçilere çoğunlukla kahve yapılıyor; aynı zamanda tartışmaları kızıştıracak, sanat heveslilerine ilham verecek kadar konyak, bira, menta ve likör gibi içkiler de satılıyordu. İskele, cümle kapısından giriş çıkışa engel olmayacak bir tarzda kurulmuştu. Baştan dar, uzun bir koridora giriliyor, koridorun başında camlı kulüp kapısı bulunuyordu. Biraz ötede koridorun sağ tarafından toplantı salonuna, sol tarafından da sanat kolektiflerinin prova odalarına giriliyordu. Koridorun öbür ucundaki taş merdivenlerden yukarkı katlara çıkılıyordu. Sağ tarafta, merdivenlerin altında helalar vardı. Gençlik kulübü, akşamları saat altıdan sonra en kalabalık, en canlı oluyordu. Sanat kolektifleri de ancak saat yediden sonra faaliyete geçiyorlardı. Büyük salonda gündüzleri toplantı yapıldığı pek seyrekti.

Saat üç sularıydı. Kulüpte sekiz on genç oturmuş yarenlik ediyorlardı. Koridordan tek tük gelip geçenler oluyordu.

Merdivenlerden, ellerinde okul çantalarıyla iki öğrenci kız indi. Sonra dışardan gelen biri meşin ceketli ve çantalı, diğeri mavi iş elbiseli olan iki adam merdivenleri ağır ağır çıkmağa başladılar. Az sonra yukardan, yanında bir gençle birlikte Nazmiye belirdi.

İkisinin de ellerinde kitaplar vardı.

tässä myönteisenä, koska sen sisältö oli laaja-alaisesti kulttuurinen. Millä kielellä tässä kuvatut toiminnat tapahtuivat, sitä ei ole erikseen kerrottu. Asian ydin on kuitenkin siinä, että toiminta oli 1950- ja 1960-luvulla sekä bulgarian- että turkinkielistä. Kielikysymystä ei nosteta kohdassa erikseen esille, mutta on ajateltava turkkilaisten toiminnan tapahtuneen turkiksi. Tiedetään, että Nazmiye ja Ömer olivat lainanneet kulttuurikeskuksen kirjastosta turkinkielisiä kirjoja.

1970-luvulla, kohta *Erotessa*-romaanin ilmestymisen jälkeen, kulttuurikeskusten toiminnan ainoaksi kieleksi tuli bulgaria. Tällöin aloitettiin myös turkinkielisten kirjojen tuhoaminen. Koulujen kirjastot tuhottiin siten, että oppilaat joutuivat kantamaan pihalle kaikki turkinkieliset kirjat, jotka sitten poltettiin roviolla.³⁸¹ Raşidof tuntuu aavistaneen jo teostensa julkaisuaikaan, että pahempaa oli tulossa.

11.5. Turkinkielinen lehdistö ja kirjallisuusinstituutio Bulgariassa

11.5.1. Turkinkielinen lehdistö ennen syyskuun yhdeksättä

Bulgarian ruhtinas- ja kuningaskunnan aikana samoin kuin totalitarismin kaudella bulgarianturkkilaista kirjallisuutta julkaistiin ensisijaisesti sanomalehdissä.

Bulgarian autonomisen ruhtinaskunnan kautena, vuosien 1878 – 1909 välisenä aikana, Bulgariassa ilmestyi viitisenkymmentä turkinkielistä kausijulkaisua. Paikallisen bulgarianturkkilaisen lehdistön lisäksi tähän määrään sisältyivät vuosien 1878-1909 välillä Bulgariassa toimineen Turkin nuorturkkilaisen opposition julkaisut, joita oli 25 nimikettä, lukumääräisesti siis puolet kaikista. Ne menivät paljolti jakeluun Bulgarian ulkopuolelle. Myös paikallisen lehdistön jakelu ulottui ruhtinaskunnan ulkopuolelle.³⁸²

Eric Hobsbawmin mukaan Saksa oli 1700-luvulla pelkästään kulttuurinen käsite: Saksa koostui saksaa puhuvan väestön kielellä kirjoitettujen teosten lukijakunnasta.³⁸³ Vastaavanlaiseksi entiteetiksi on ajateltava 1800-luvun uuden turkkilaisen lehdistön ja kirjallisuuden lukijakunta Osmanivallassa, Bulgarian ruhtinaskunnassa, Venäjällä jne. Şerif Mardinin mukaan esimerkiksi nuorturkkilaisten Folkstonessa Isossa-Britanniassa julkaiseman *Osmanlm* (1897-1902) lukijakunta koostui enimmäkseen balkaninturkkilaisista. "*Osmanlm* lukijoiden pääosa oli Rumeliassa muodostunut, koulua käynyt ja suhteellisen korkean elintason saavuttanut osmanikeskiluokka. Erityisesti Bulgarian ja Makedonian senaikaista taloudellista tilannetta valaisevat lähteet puhuvat, toisin kuin muualla valtakunnassa,

³⁸¹ Şerefli 2002a, 168-169.

³⁸² Yenisoy 1997, 30.

³⁸³ Hobsbawm 1995, 81.

kulttuurisesti turkkilaisesta ja taloudellisen kehityksen tuloksena vaurastuneesta keskiluokasta.”³⁸⁴

Kun Turkin toinen perustuslaillinen kausi alkoi vuoden 1908 vallankumouksen jälkeen, Bulgaria julistautui riippumattomaksi kuningaskunnaksi. Kuningaskunnan (1908-1944) aikana ilmestyi satakunta turkinkielistä sanoma- ja aikakauslehteä.³⁸⁵

Vuoden 1929 alusta Turkissa ei enää saanut julkaista turkinkielistä tekstiä arabialaisin aakkosin. Sama määräys otettiin käyttöön Bulgariassa julkaistavan turkinkielisen materiaalin suhteen. Vuoden 1934 fasistinen vallankaappaus käytti aakkosuudistusta hyväkseen siten, että turkinkielinen sanomalehdistö kiellettiin lukuunottamatta kahta – lopuksi vain yhtä - valtion tukemaa, arabialaisin aakkosin julkaistua, sisällöltään uskonnollisesti painottuvaa ja aatepohjaltaan taantumuksellista lehteä: ajateltiin, että arabialainen aakkosto eristää turkinkielisen kulttuurin ahtaasti uskonnolliseen kielenkäyttöön.³⁸⁶

Vuonna 1934 vallan kaapannut sotilasjunta lakkautti välittömästi kymmenen turkkilaista lehteä, jotka julistettiin panturkistisia ja kemalistisia aatteita levittäviksi. Nämä olivat *Halk Sesi*, *Deliorman*, *Özdilek*, *İstikbal*, *Rehber*, *Karadeniz*, *Turan*, *Çiftçi Kurtuluşu*, *Yarın* ja *Yenigün*. Seuraavana vuonna 1935 lakkautettiin *Balkan Postası*, *Dostluk* ja *Yıldırım* -lehdet. Viisi taantumuksellisina tunnettua lehteä ilmestyi vielä pari vuotta. Vuosien 1937-39 välisenä aikana kolme näistä lakkautettiin, jolloin ainoastaan *Havadis* ja *Medeniyet* jäivät jäljelle. Kun Bulgaria sai vuonna 1940 takaisin osan Dobrudžaa, myös tällä alueella ilmestyneet kolme turkinkielistä lehteä lakkautettiin välittömästi.³⁸⁷

Havadis ilmestyi Şumenissa arabialaisin kirjaimin kahdesti viikossa, mutta sekin lakkautettiin helmikuussa 1941. *Medeniyet*-niminen sanomalehti oli alkanut ilmestyä vuonna 1933, vuonna 1934 siitä tuli päämuftinviraston julkaisu, ja se ilmestyi vuoden 1944 elokuulle asti. Näitä lehtiä julkaistiin arabialaisin kirjaimin ja ne olivat Turkin uudistusten vastaisia, minkä vuoksi hallitus antoi niiden ilmestyä ja jopa tuki niitä.³⁸⁸

Sekä *Vihreässä vyössä* että *Erotessa*-romaanissa luetaan lehtiä ja lehdistön merkitys nähdään suurena. *Vihreässä vyössä* on vuodelta 1938 maininta lehdenluvusta:

Sitten Terzi istuutui nurkkaan ja alkoi lukea sinä päivänä tullutta vanhaturkkilaista sanomalehteä.³⁸⁹

(*Vihreä vyö* 22)

³⁸⁴ Mardin 2000, 145.

³⁸⁵ Yenisoy 1997, 30.

³⁸⁶ Şimşir 1992, 306-320.

³⁸⁷ M.t., 320-321, Kerim 1999. Lakkautusvuodet vaihtelevat eri lähteissä.

³⁸⁸ Şimşir 1986, 166, 312.

³⁸⁹ Sonra Terzi bir köşeye geçip oturdu, o gün gelen eski türkçe gazeteği okumağa başladı.

Mainittu lehti on joko *Havadis* tai *Medeniyet*. Kansan suussa ”vanha turkki” tarkoittaa arabialaisin aakkosin julkaistua tekstiä. Lehteä luettiin sen vuoksi, että se oli ainoa ylipäättänsä saatavissa oleva, ei sen edustamien poliittisten näkemysten vuoksi. *Medeniyet* levisi 1940-luvulla myös Jugoslaviaan, jossa se niin ikään oli tuona ajankohtana ainoa saatavilla oleva turkinkielinen lehti.

11.5.2. Lehdistö totalitarismin kaudella

Vuonna 1944 puna-armeija valtasi Bulgarian. Uusi hallinto halusi turkkilaisvähemmistön puolelleen, ja vähemmistö olikin ”mustien vuosien” jälkeen toiveikas. Väestölle luvattiin turkinkielistä koulutusta, ja myös lehdistön toivottiin voivan toimia vapaammin. Ensimmäinen uusi turkinkielinen lehti oli puna-armeijan *Družba*-lehden turkinkielinen versio *Dostluk* [*Ystävyys*], josta ilmestyi neuvostomiehityksen aikana 31 numeroa. Sen painos oli huomattava ja sitä jaeltiin ilmaiseksi. Çavuşevin mukaan lehti oli erittäin hyvin toimitettu ja sisälsi paljon tietoa Neuvostoliitosta.³⁹⁰ Turkinkielinen päivälehti *Işık* [*Valo*] alkoi ilmestyä vuonna 1945 ja jatkoi vuoden 1985 tammikuulle saakka. Lehti tuotettiin paikallisin voimin, ja lehden toimittajat olivat valtion palkkaamia. Kumpaakin lehteä luetaan *Vihreässä vyössä*.

Süleymanin kaltaiset nuoret suosivat *Ystävyys*- ja *Valo*-lehtiä. Pitkän kerhopöydän ääressä istui iltaisin ei aivan vähäinen joukko kiinnostuneina lehtikirjoitusten tavailijoita.³⁹¹ (*Vihreä vyö* 70)

Nuorille osoitettu oli *Halk Gençliği* [*Kansan nuoris*] (1947-1970), koululaisia varten *Eylülcü Çocuk* [*Lokakuulaiset*] (1946-1960) ja *Piyoner* [*Pioneeri*] sekä pienemmille *Filiz* [*Verso*]. Kirjallisuus- ja taidelehti *Yeni Hayat* [*Uusi Elämä*] ilmestyi 1954-1985. *Işık* (myöhemmin *Yeni Işık*) ja *Yeni Hayat* -lehdet julkaisivat erillisiä kirjallisuus- ja taideliitteitä. Turkkilaisalueitten maaseutukaupungeissa ilmestyi turkinkielisiä paikallislehtiä. Työpalveluarmeijalaisia varten oli oma lehti. *Yeni Işık*-lehden levikki oli yli 80,000, *Eylülcü Çocuk* ja *Halk Gençliği* -sanomalehtien sekä *Yeni Hayat* ja *Piyoner* -kausijulkaisujen 30 000 - 40 000.

Sofiassa ilmestyneessä *Halk Gençliği* -sanomalehdessä ja *Yeni Hayat* -aikakauslehdessä sekä paikallislehdistön turkinkielisillä sivuilla julkaistujen kotimaisten kirjoittajien kertomuksia alettiin 1950-luvulla julkaista vuosikirjoina. Kuten edellä on todettu, ainoastaan 1960-luvulla kotimaisten kirjailijoiden teoksia julkaistiin kirjan muodossa. Myös vuosikirjojen julkaisu jatkui tuolloin. Sen jälkeen kun turk-

³⁹⁰ Çavuşev 1999, 11-75.

³⁹¹ Süleyman gibileri en ziyade “Dostluk” ve “Işık” gazetelerine sarılıyorlardı. Akşam oldu kulüpteki uzun masanın etrafına dizilerek sönmez bir merakla gazete yazılarını heceleyenlerin sayısı da az değildi.

kilaiset kirjat kerättiin pois julkisista kirjastoista 70- ja 80-luvulla, nämä julkaisut eivät enää ole olleet yleisesti luettavissa. Voidaan väittää, että kaunokirjallisuuden julkaisutoiminta 1960-luvulla tähtäsi pohjimmiltaan sekä ulko- että kotimaisen yleisön harhauttamiseen sen suhteen, mikä oli uuden hallinnon turkkilaispolitiikka. Tässä harhautuksessa osin onnistuttiinkin.³⁹²

Kommunistipuolue antoi 1969 tiedoksi ”*priobštavane (yhteensulatus)*”-päätöksen, joka tarkoitti Bulgarian kansakunnan yhtenäistämistä yhdeksi slaavibulgarialaiseksi kansakunnaksi. Vähemmistöt ja erityisesti suurin vähemmistö, turkkilaisväestö, oli sulautettava slaavibulgarialaiseseen väestöön. Lehdistössä tapahtuneet muutokset on ymmärrettävä osaksi tämän päätöksen toimeenpanemista. Lukuunottamatta *Yeni Işık* ja *Yeni Hayat* -lehtiä kaikki lehdet lakkautettiin. *Halk Gençliği* -lehti muuttui kulttuurisivuksi *Yeni Hayatin* sisälle. Mainitun kahden lehden julkaiseminen jatkui vuoden 1985 alkuun saakka.

Vielä 1970-luvun puoliväliin saakka *Yeni Işık* ja *Yeni Hayat* toimivat kaunokirjallisuuden julkaisukanavana, mutta jo vuosikymmenen alussa lehdet alkoivat muuttaa muotoaan. Vuosikymmenen alkupuolella oli vielä mahdollista kuvata todellisuutta rehellisesti, vaikka rajoituksista oltiin tietoisia. Şaban Kalkan kertoo muistelma-artikkelissaan tapauksen vuodelta 1974, jolloin hän toimi vielä lehtimiehenä. *Yeni Işık*-lehden kulttuuritoimituksen johtaja Selim Bilal esitteli hänelle ideansa, että kahdelta Bulgarian turkkilaisalueelta, Deliormanin ja Rodopin alueelta, lähetetään vierailija vastavuoroisesti toiselle alueelle kuvaamaan sitä, mitä siellä voi nähdä. Lehden linjassa tapahtuva muutos oli jo ennakoitavissa Bilalin suullisessa ohjeessa Kalkanille. Tämän tuli kirjoittaa, mitä hän näki ja koki toisella alueella, mutta silti varovaisesti. Hänen ei tullut kirjoittaa mitään, mitä myöhemmin häpeäisi.³⁹³

Erityisesti *Yeni Işık*-lehteä käytettiin välineenä turkin kielen kirjallisen käytön tyrehdyttämiseen. Tämä tapahtui siten, että lehdistä tuli aluksi kaksikielisiä; lehteen tulleet turkinkieliset kirjoitukset käännettiin bulgariaksi ja bulgariankieliset turkiksi. Etenkin *Yeni Işık* -lehdessä turkinkielisestä tekstistä tehtiin tahallisen heikkotasoisia. Ajan kuluessa sisältö muuttui yhä slaavinationalistis- propagandistisemmaksi, ja bulgariankielisten kirjoitusten suhteellinen osuus kasvoi, kunnes 1985 nimenmuutoskampanjan (eli ”sukuunpaluuprosessin”) yhteydessä turkin käyttö lopetettiin kokonaan. Viimeisessä muodossaan lehdestä tuli lopulta lukijakunnalleen vastenmielinen ja vihattu, mutta samanaikaisesti tilaajat pakotettiin jatkamaan lehden tilaamista. Koska kyseiset lehtien vuosikerrat eivät ole saatavilla, on lehtien kehityksen prosessi hahmotettavissa ainoastaan todistajalausuntojen perusteella.

³⁹² Şimşir 1986, 121.

³⁹³ Kalkan 1996, 34-38.

Näitä on käytettävissä tuona aikana mainituissa lehdissä työskennelleiltä lehtimiehiltä.³⁹⁴

Painetun sanan, sanomalehden, tärkeydestä muistutetaan *Vihreässä vyössä*. Aziz hodžan tapausta pohdittaessa Süleyman sanoo:

— Sinähän, Ferit, osaat nuo kirjoitushommat. Kirjoita sanomalehteen tuosta äijästä.

Ferit tunsii tästä jonkinlaista ylpeyttä, mutta kuin todetakseen, missä määrin hän oli loitonnut kynäilystä, hän katsahti ensin kämmeniinsä ja sormiinsa, sitten syvästi huokaisten Fevziyetä.³⁹⁵ (*Vihreä vyö* 76)

”Tuosta äijästä” eli Aziz hodžasta sanomalehteen kirjoittaminen tulee syyskuun yhdeksännen jälkeisessä tilanteessa esille mahdollisuutena paljastaa ja nolata hänet julkisesti. Lehtimies on avainpaikalla julkiseen mielipiteeseen vaikuttamisessa, ja tämä nähtiin erityisesti mahdollisuutena vahtia ja tarvittaessa paljastaa ja parjatakakin yksittäisiä ihmisiä.

Lehdenluku samoin kuin myös mahdollisuus kirjoittaa lehteen tulee esille sekä *Vihreässä vyössä* että *Erotessa*-romaanissa, mutta jälkimmäisessä lehdistön merkitys tulee vielä paljon perusteellisemmin esille, koska romaanin tärkeistä henkilöistä kolme on lehdistön palveluksessa tai haluaisi sitä olla.

10.5.3. ”Lehtimies” ja ”runoilija” *Erotessa*-romaanissa: toimittajan ja runoilijan asema ja vaikutusvalta

Erotessa-romaanissa kuvataan kaupungissa vierailevaa ”lehtimiestä” ja ”runoilijaa”, joiden kautta valottuu hyvin se, mikä oli lehdistön ja siihen kytketyn kirjallisuusinstituution toimintatapa totalitarismin kaudella ja miten se yhdistyi vallankäyttöön. Toimittajakaksikko kiertää maata tehden etukäteen valmistellun ohjelman mukaan reportaaseja ja juttuja. Tämä oli tuona aikana tavallinen käytäntö. Vierailuohjelma kattoi tutustumista erilaisiin paikkoihin ja laitoksiin, joista sitten reportoitiin lehdesä. Vierailua koskevat runot olivat myös tervetullutta lehden aineistoa ja usein runoja suorastaan tilattiin, mihin viittaa toisen toimittajan nimeäminen runoilijaksi.

Lehtimies sanoo runoilijalle:

— Olen käynyt tässä kaupungissa monta kertaa tähän mennessä, mutta niin ristiriitaisin vaikutelmin kuin tällä kertaa en ole kertaakaan ollut täältä lähtemässä. Täällä on jotain sekasortoista...

³⁹⁴ Şerefli 2002a ja Çavuşev 1999.

³⁹⁵ — Şu yazı işleri senin bari elinden gelir be Ferit, gazete ye versene ş u herifi. Diyordu. Ferit bundan belli bir gurur duyuyor, lakin kalemden ne derece uzaklaştığını fark edebilmek için olacak ki, önce ellerinin içine ve parmaklarına, sonra da derin bir göğüs geçirerek Fevziyeye bakıyordu.

No, katsotaan sitten, missä määrin oikein pystyt punnitsemaan asioita ja kertomaan niistä.

- Niitäpä on sellaisiakin asioita, joista kerrotaan, ja toisia, joista ei kerrota...
- Sepä juuri minua kiinnostaakin, miten tulet ne erottelemaan toisistaan. Odotan kiinnostuneena pääseväni viimeistään muutaman päivän päästä lukemaan artikkelisi.
- Kunhan minäkin saan sitten lukea sinulta näitten kiertelyittemme tuloksena syntyneen herkän tunteikkaan runon...
- Sekin tulee tapahtumaan.
- Niin kuin tähänkin asti!
- ...³⁹⁶

(*Erotessa* 132)

Katkelmasta näkyy, että lehtimiehen ja runoilijan tehtävänä oli kerätä vaikutelmia paikkakunnalta ja raportoida niistä lehdessä. On selvää, että heidän on oltava poliittisesti luotettavia ja yhteiskunnallisen ajattelunsa suhteen ”oikeaoppisia”. Heidän tehtävänsä on toimia jonkinlaisina yhteiskuntamoraalin vartijoina, samalla kun he välittävät tietoa. Kuitenkin paljon vaikuttavat heidän esittämänsä raporttiin puhtaasti satunnaiset tekijät kuten se, keitä he käyttävät tietolähteinään. Lehtimiehen ja runoilijan keskusteluista näkyy, että he itsekin pohtivat sitä, miten heidän kuvansa paikkakunnasta muodostuu ja kuinka perusteltu se on.

”Runoilija” on murheissaan Nazmiyen vuoksi. Tämä on saanut lähtöpassit tehtaasta, koska hänet on todettu muka peitellystä porvaristaustastaan johtuen poliittisesti sopimattomaksi järjestötoimintaan, joka taas on lähes pakollista. ”Lehtimies” puolestaan on sitä mieltä, että asia ei kuulu heille: ”ylemmällä taholla” toimivat tietävät, mitä tekevät. Sitä paitsihan Nazmiye ”on porvarisperheessä varttunut tyyppilinen porvaristyttö...”. Runoilija taas sanoo hyvin selvästi lehtimiehelle tuollaisten puheitten olevan lapsellisia. Nazmiye ja Nimetön ovat ensi kohtaamisesta asti joutuneet vastakkain toistensa kanssa, Nazmiyen torjuttua Nimettömän lähestymisyriitykset ja annettua hänelle Nimetön-liikanimen. Nimettömän panettelut ovat nähtävästi olleet mukana vaikuttamassa lopputulokseen, Nazmiyen erottamiseen. Nimetön on puhunut Naz-

³⁹⁶ – Bu şehre çok gelip gittim şimdiye kadar, dedi. Ama bu defaki gibi tezatlı düşüncelerle ayrıldığım yoktu hiç. Bir takım düzensizlikler var burada...

– Ha, şunları ne derecede doğru düşünüp de aksettirebileceksin bakalım.

– Şimdi, meselelerin aksettirilecek olanları da var, olmayanları da.

– İşte şu olanları, olmayanlardan nasıl ayıracağın beni çok ilgilendiriyor. En geç birkaç gün sonra senin yazını okumanın merakı içindeyim.

– Ben de şu dolaşmalarımızla ilgili içli, duygulu bir şiir okuyabilsem senden...

– O da olacak.

– Şimdiye kadar olduğu gibi!

– ...

miyesta myös lehtimiehelle ja runoilijalle, jotka hän tuntee entuudestaan. Niinpä runoilija sanookin nyt lehtimiehelle:

— Kuuntele sinä minua, ystäväni. Jos haluat saada selvyyttä täällä näkemääsi sekasortoon, niin repostele kaikkein ensimmäiseksi lehdessä tuota hapan-naamaista Mautonta, välittämättä hänen asemastaan!... Mikäli tunnet itsesi patriootiksi ja vieläpä sosialistiseksi patriootiksi, sinun on nyt kirjoitettava tämänhenkinen kirjoitus. Pääsankarisi on oltava ties missä näkemäsi, ties mihin nokkansa työntävä Nimetön!

— Ehkäpä olet oikeassa... Äh, kirjoita sinä sellainen juttu! Lehdessä tulee olemaan tilaa. Minä annan asialle tukeni...

— ...³⁹⁷

(*Erotessa* 135)

Lehteen kirjoittaminen koettiin mahdollisuudeksi ottaa kantaa yksityisiä ihmisiä koskeviin vääryyksiin tai paljastaa vääryydentekijöitä. Yksittäisten ihmisten ja heidän tekemistensä repostelu lehdissä käsitettiin lehtimiehen tai ylipäänsä kirjoittamiskykyisen kansalaisen patriootiseksi velvollisuudeksi.

Nimetön tuntee miehet ennestään, hän on kirjoittanut näille ja tarjonnut palveluksiaan näiden vierailun aikana ja myös lähettänyt lehteen omia runojaan julkaitaviksi. Vierailun aikana hän yhtenä tuppautuu heidän seuraansa niin, että he lopulta tarkoituksella eksyttävät hänet.

Nimetön kysyy vierailta, ovatko lehtimiesten ansiot runoilijoihin verrattuna epäsäännölliset. Lehtimies vastaa puoliksi itsekseen puhuen (yleensäkin kaksikon vastaukset Nimettömälle ovat puolinaisia):

— Runoilijaa ja lehtimiestä ei voi verrata, kuomaseni. Tämä veijari pyöräyttää junamatkan aikana muutaman runon ja saa perillä kahmalon rahaa. Minä taasen puurran koko yön saadakseni yhden artikkelin aikaan ja lopulta saan kaiken kaikkiaan vähän bozarahaa*. Runoilija tässä elämässä on oltava, runoilija!! Johonkin aikaan minäkin kirjoittelin, mutta jätin sen sitten, se oli suuri tyhmyys...³⁹⁸

* [boza= hirssistä käyttämällä valmistettu juoma]

³⁹⁷ — Sen beni dinle dostum, eğer burda gördüğümüz bazı düzensizliklerin ortadan kalkmasını istersen, baştan şu ekşimik suratlı Tatsız, mevkiine bakmaksızın, iyice bir telleyip pullayacaksın gazetede!... Kendini vatansöver, hele de sosyalist vatansöver hissedersen, bu ruhta bir yazı yazmalısın şimdi. Başkahramanın, filan yerde gördüğün, filan işlere burnunu sokan Adsız olmalı! — Belki sen de haklısın... Ya sen yazıver şu yazıyı! Gazetede yer olacak. Ben destekleyeceğim hem...

— ...

³⁹⁸ — Şairle gazeteci mukayese edilemez, kardeşim. Bu kerata şimdi tirende giderken birkaç tane şiir dizip döker, vardıktan sonra bir avuç para alır bakarsın. Bense bir makale yazabilmek için bütün gece göz nuru dökerim, sonunda alıp alacağım birkaç boza parasıdır. Şair olmak lazım bu hayatta, şaiir! Bir vakitler ben de yazardım ama, vazgeçtim, büyük bir aptallık yaptım...

Nimetön tiedustele kaksikolta lähettämiensä runojen kohtaloa:

— Tuota noin... olisin kysynyt teiltä jotain. Kolme kuukautta sitten lähetin vihkon runoja teidän sanomalehteenne. Mitenkähän niiden lienee käynyt?

Lehtimies katsahti vieressään istuvaa runoilijaa ja vastasi hymynsä kätkien:

— Nämä asiat tuntevat kulttuuriosaston kaverit, hän vastasi. Kysyn palattuani. Vastatkoot nyt ainakin muutamalla rivillä.

— Nin niin, tehköt sen edes.

Runoilija käänsi tuhisten päänsä toisaalle ja alkoi hyräillä itseksensä jotain kansansävelmää.³⁹⁹

(*Erotessa* 121)

Kätkeyty hymy viittaa siihen, että kaksikko ei odota Nimettömän runoista suuria; todennäköisesti he ovat tottuneet tämäntapaisiin pyyntöihin ja vaikutusyrityksiin. Nimettömän suunnitelma saada lehtimiehet puolelleen kestitemällä ja huvittamalla heitä epäonnistuu surkeasti. Hän ei saa edes näille lupaamaansa naisseuraa järjestetyksi. Lehtimies muistuttaa lupauksesta:

Mutta sinä lupasit jotakin siinä kirjeessäsi, jonka lähetit minulle kolme kuukautta sitten, olet tainut unohtaa? Olemme olleet täällä kaksi päivää ja huomenna olemme jo lähdössä, jos kohtalo sallii...⁴⁰⁰ (*Erotessa* 123)

Lehtimies ja runoilija eivät kuitenkaan pane sinänsä painoa ”ohjelman” epäonnistumiselle. Pikemmin heitä hermostuttaa Nimettömän epärealistinen käsitys ”runoilijasta” todellisena ammattirunoilijana ja hänen toivonsa tulla itsekin runoilijaksi:

— Emme me milloinkaan itseämme runoilijoiksi kutsu. Sinä senkun selität... runoilija ja runoilija... Sitäpaitsi olet täällä antanut ymmärtää olevasi itsekin runoilija! Etkö häpeä?...⁴⁰¹ (*Erotessa* 60)

”Runoilija” käytettynä toisen lehtimiehen nimityksenä ei olekaan lehtimieheen rinnastettava ammattinimike. Lehtimies ei pidä itseään runoilijana, vaikka hän voi tarvittaessa kirjoittaa lehteen runonkin.

³⁹⁹ — Şey be... ben size bir şey sorucaadım. Üç ay evvelsi bir tefter şur yolladımđı sizin gazataya. Noldu acaba?

Gazeteci, yanbaşında oturan şaire baktı ve bıyık altından gülerek:

— Bu işleri kültür şubesinde çalışan arkadaşlar bilir, dedi. Gittiğimde sorarım. Hiç olmazsa birkaç satırlık bir mektupla cevap bari versinler.

— Ya ya, onu bali yapsınar.

Şair, puflayarak başını öte yana çevirdi ve bir türkü mırıldanmaya başladı.

⁴⁰⁰ Ama sen üç ay evvelsi o şiir defteriyle birlikte bana gönderdiğin mektupta bir şey vaat etmiştin, unuttun galiba? Bak, iki günden beri buradayız. Yarın yolcuyuz kismetse...

⁴⁰¹ — Bizim kendi kendimize hiçbir vakit şair dediğimiz yok. Sen almış yürümüşsün... şair de şair... Üstelik kendini de şair diye tanıtmışsın burda! Ayıp değil mi?...

Nimettömän höpötyksiin saadaan myös toisenlainen, hallituksen kielipoliittisen linjan mukainen vastaus:

- No vallan hyvä, kirjoita siinä tapauksessa bulgariaksi ne runosi! Oletko yhtään yrittänyt?
- Olen yrittänyt... mutta turkkilainen olen kuitenkin, ystäväni... Turkiksi kirjoittaminen on sittenkin parempaa. Bulgariankielisiä runoja on paljon.⁴⁰²
(*Erotessa* 123)

Jopa Nimetön, röyhkeä opportunisti, vastaa spontaanisti äidinkielellä kirjoittamisen olevan parempaa. Jo *Erotessa*-romaanin ilmestymistä seuraavana vuonna tuli määräys, että tekstejä julkaistaan ainoastaan bulgariaksi. Kuin sivumennen Nimetön sanoo, että bulgariankielellä kirjoitettua on jo muutenkin tarpeeksi.

Nazmiyen ja Nimettömän ensi kohtaaminen oli sattunut kulttuurikeskuksen ovella, jossa Nazmiye ja Ömer törmäsivät Nimettömään. Nimetön oli vain kerran aikaisemmin tavannut Ömerin, mutta hän tuppautuu nyt tämän seuraan esiintyen vanhana tuttuna. Nimetön esiintyy ”paikalliskirjeenvaihtajana”, koska hän ymmärtää nimikkeeseen liittyvän vaikutusvallan: journalismiin liittyvä valta kiehtoo häntä. Kukaan ei kuitenkaan häneen tutustuttuaan ota häntä vakavasti. Hänet koetaan varsinaiseksi maanvaivaksi, josta yritetään päästä eroon. Keskustelussa hänen kanssaan Ömer esittää kuitenkin asiallisen kysymyksen:

- Ali, hän sanoi, minä en noista asioista paljoa tiedä, mutta kuulin jokin aika sitten jotakin, joka oudoksutti minua melkoisesti. Bulgarianturkkilaisista jokainen kirjoittamisen hallitseva haluaisi olla ennen muuta runoilija... Mitä luulet, pitääkö tämä paikkansa?
- Sellaista sanovat vain viholliset, jotka ovat kateellisia runoilijoille...⁴⁰³
(*Erotessa* 32)

Vastauksesta näkyy yleinen mielipide, joka on Nimettömänkin vakaumus, että runoilijuus oli erittäin korkealle arvostettua. Turkinkieliset kirjoittajat olisivat halunneet olla runoilijoita. Realiteetti on kuitenkin se, että kirjoittajat, joka julkaisevat runoja lehdissä, eivät suoraa päätä ole runoilijoita vaan lehtimies-”yleiskirjoittajia”. Koska runoilijuudella on näitä korkeampi status, runoja lehdissä julkaiseva ymmärretään ja hän ymmärtää itsekkin itsensä mieluusti runoilijaksi.

⁴⁰² – Pekala şu halde sen bulgarca yazsan a şiiirlerini! Denediğin var mı hiç?

– Denedim... Hep gene türküm, canım... Türkçe yazmak taa iyi. Bulgarca şırlar çok.

⁴⁰³ – Ali, dedi, ben bu işlerden pek anlamam ama, geçenlerde bir şey işittim, çok tuhafıma gitti. Bulgaristan türklerinden her eli kalem tutan baştan şair olmak istemiş... Sence nasıl, doğru mu bu?
– Bunu duşmannar süüler yannız, şairları çekemeyenner...

Kun Nazmiye ja Ömer ovat päässeet eroon Nimettömästä, he kategorisoivat hänet kirjoittajana alimpaan, lehtiin satunnaisesti kirjoittavien luokkaan. Nazmiyen sanoin:

— No, toisinaanhan sellaisia viiden kuuden rivin allekirjoituksella varustettuja pikku-uutisia on turkinkielisissä lehdissä. Kai hän on yksi sellaisten kirjoittajista.⁴⁰⁴ (*Erotessa* 34)

11.5.4. Nimetön lehdenlukijana: slaavilaistamispolitiikan seuraamuksia

Nimettömän suhteessa lehdistöön tulevat näkyviin kaikki elementit siitä, mikä oli lehdistön asema ja merkitys 1960-luvulla ja myös, mikä se tuli olemaan 1970-luvulla. Näitä on toisaalta lehdistö kaunokirjallisuuden julkaisukanavana ja toisaalta lehtiin kirjoittaminen vallankäyttönä: yksityisten ihmisten kiristäminen, uhkailu ja mustamaalaus olivat mahdollisia heistä kirjoittamisen tai kirjoittamisella uhkailemisen avulla. Toisaalta Nimettömässä lehdenlukijana ja kielenkäyttäjänä tulee esille, mitä totalitaristisen hallinnon pyrkimys turkinkielisen kirjoittamisen ja ajattelun tyrehdyttämiseen tarkoitti ja miten sitä toteutettiin lehdistön avulla. Raşidof on näin oivaltanut sen, mikä oli keskeistä lehdistön toiminnassa jo 1960-luvulla, vaikka jotkut seikat tulevat määrääviksi vasta 1970-luvulla.

Nimettömän puhetta on mahdotonta kääntää. Sen voisi yleistäen sanoa olevan tuskin minkäänkielistä koulua käyneen puhetta, jota on lisäksi taidokkaasti karrikoitu. Se ei ole samanlaista kuin se kansanturkki, jota puhutaan Deliormanin alueella lingua francana ja joka on tyypillistä kyseisellä kielellä koulua käymättömien ja koskaan kirjoitettua tekstiä lukemattomien puhetta. Tästä puhetavasta on kummassakin teoksessa useita näytteitä. (On myös muistettava, että Bulgariassa puhuttu turkki on Itä-Rumelian murretta, joka on turkin kirja- ja yleiskielen perusta, joten puhe- ja kirjakieli eivät tässä tapauksessa ole kovinkaan kaukana toisistaan.) Nimetön on havainnollinen esimerkki siitä kielellisestä hämmennyksestä, johon turkinkielinen väestö on joutunut.

Uusi valo -lehteä käytettiin paradoksaalisesti turkin kielen heikentämisen ja turkiksi julkaisemisen tyrehdyttämisen tarkoitukseen. Şerefli kertoo toimitukseen 1970-luvulla tulleista ohjeista, jotka johtivat hänen erottamiseensa. Yksi näistä ohjeista koski bulgarialaisten sanojen käyttöä turkinkielisessä tekstissä. Tekstiin tuli sirotella sinne tänne bulgariankielisiä termejä, jotka houkuttelisivat turkinkielisen lukijan siirtymään sekakieliseen puhe- ja ajattelutapaan.⁴⁰⁵

⁴⁰⁴ — Ha, zaman zaman öyle beşer altışar satırlık imzalı haberler çıktıği oluyor türkçe gazetelerde. Herhalde onlar arasında olacak bu da.

⁴⁰⁵ Şerefli 2002a, 178.

Sekakielisyyys, jossa alkuperäiset ilmaisut voivat esiintyä muuntuneessa muodossa, leimaa Nimettömän puhetta. Esimerkiksi kun hän kertoo saamastaan työpaikasta, hän käyttää slaavin sanaa *načalnik*:

Jotkut načalnikit [=pomomiehet] näkivät minut soveliaaksi ja tekivät minusta säilyketehtaaseen hallinnollisen työläisen, eli siis johtajan...⁴⁰⁶ (*Erotessa* 123)

Kun hän taas kyselee turkiksi tietä kunnantalolle, hän käyttää sen bulgariankielistä nimitystä *obština*, mutta ääntää sen *opuštuna* -muodossa. Puhuteltava huomauttaakin hänelle, ”*obština eli turkiksi kunnantalo*”. (*Erotessa* 168) Samalla tavoin ilmauksessa ”*administratif işçi*” ’administratiivinen työntekijä’ alkuosa on bulgariaa.

Kummankin romaanin kieli on itsessään erittäin huoliteltua turkin kieltä, josta arkikieleen pesiytyneet bulgariankieliset sanat on poistettu ja korvattu turkinkielisillä. Esimerkiksi *Vihreässä vyössä* puhutaan *kyläneuvostosta* eikä edellä kuvatun mallin mukaisesti ”*kylän sovjetista*”.⁴⁰⁷

Erotessa-romaanin toisen luvun viimeinen, yhdestoista alaluku koostuu kahdesta jaksosta. Edellisessä jaksossa Nazmiye on kirjoittamassa kirjettä Aynurille, jälkimmäinen koostuu Nimettömän monologista hänen lukiessaan turkinkielistä sanomalehteä. Näiden kahden toisiinsa sinänsä sisällöllisesti liittymättömän kohtauksen asettaminen rinnakkain korostaa romaanin vastapoleina muutoinkin esiintyvien keskushenkilöiden Nazmiyen ja Nimettömän vastakkaisuutta turkin kielen käyttäjinä. Nazmiye kykenee ilmaisemaan itselleen tärkeät, sangen monimutkaiset asiat hallitusti kirjeen muodossa. Nimettömällä on sen sijaan ilmeisiä vaikeuksia saada selvää lukemastaan sanomalehtitekstistä. Hänen lukemisponnistelujaan kuvataan seuraavasti:

Kaksikerroksisen keltaisen rakennuksen pohjakerroksen kapeassa ja pitkässä salongissa, jonne päästään kapeita puuportaita pitkin, kaikki toimistopöydät olivat tyhjiä. Paikalle oli jäänyt ainoastaan Nimetön, joka istui sisäänkäyntiä vastapäätä olevassa huoneen nurkassa kumartuneena lukemaan pöydän päälle levittämäänsä lehteä lähes nenä kiinni siinä. Hän kuljetti oikean kätensä keltävänruskeaa etusormea lehteä pitkin, kohotti välillä vähän päätään ja pudisteli sitä, nojautui sitten puisen pinnatuolin selkänojaan, venytteli kuin vinttikoira, haukotteli ja murisi kiukkuisesti niin, että se olisi kuulunut suljetun oven taaksekin, tai paremminkin luki omaa kirjoittamatonta monologiaan.

”Pöh, pöh, pöh!... Kun näitä sanoja ei ymmärrä kansa, kuten minä, hyi teille! Ja nuo sanat! Kun minun kaltaiseni lukenut väkikään ei niitä ymmärrä... Eheey, mitä tämä on... ö... ög... ögretmen... ö... ög... örgenci... Nämä

⁴⁰⁶ Bazı načalnikler minasip gördüler, konserva fabrikasında administratif işçi, demek ki yönetmen yaptılar beni...

⁴⁰⁷ Şerefli 2002a, 176-179, Tata 1993, 56-57, 82, 93, 142. Çavuşev 1999, 15-33.

me olemme heittäneet pois aikoja sitten! Fasistisen Bulgarian turkkilaiset puhuivat näillä. Me olemme nyt sosialisteja. Meillä on kauniit sanat "mualim" ja "talebe"... Voi voi, mitäs tämäkin on? ö... öz... gür... lüktür a...a... macı... Tämä on joku runo, mutta mistä tämä "amıca" ilmestyi? Odotapas, hei, odotapas... Vi... vi... yetnamin kansan... Kun tuota "özürlüktür" sanaa ei minun kaltaiseni valistunut väkikään ymmärrä... No tuntevathan meidän kylässä "öz" sanan, lampun sydäntä vissiin siinä tarkoitetaan, mutta mikä ihme on "gürlük"? Meidän kylässä aasit kiertelevät siellä, mitä "gürlük"iksi kutsutaan. Voi äiti. Ja vielä Vietnamin kansan ovat tähän liittäneet! Vietnamin kansa on prugressiivinen. Tuolla tavalla, lampunsydämellä, tunkiolla, aasilalla... Huh, tämä on väärin ja kovin väärin onkin... Odotapa, niin minä näytän noille bordellinpitäjille!... Kirjoitan kirjeen tovereille ylhäällä... ei, kun sanon puhelimesta... vai kirjoittaisinko kirjeen? Sanon, että kun lukenut väkikään, niin kuin minä ei ymmärrä... ymmärtäkööt itse loput! Katsotaan, eivätkö ne hienostelijat, minun kaltaisten kanssa puhuttuaan ajattelisi... Ehee, ette te tunne Ali Karacimusoliefiä... Vaan tämän jälkeen tulette tuntemaan! Luulitteko minun tunnustaneen sen lutka porvari Nazmiyen, fasisti Nazmiyen "Nimetön" -sepityksen nimekseni? Jos tosiaan niin luulitte, ette minua tunne lainkaan. Niin kuin on minun isäni ja isoisäni nimi, niin on minunkin nimeni. Niin kuin isäni ja isoisäni puhuu, niin puhun minäkin nyt... Miksi turmelisin kieleni?... arabiaa persiaa kun on, ne sanat olisi heitettävä pois. Tällaista tekevät vain kansan vihulaiset."⁴⁰⁸ (*Erotessa*139-140)

⁴⁰⁸ İki katlı sarı binanın zemin katında, daracık tahta merdivene yakın bir yerden girilen dar ve uzun salonda bütün bürolar boşalmış, sadece öbür uçtaki bir köşede bürosunun üstüne yaydığı gazeteyle burnunu değdiriverecek kadar eğilmiş bir durumda Adsız kalmıştı. Sağ elinin sarımtırak ve kahverengi işaret parmağını gazetenin üstünde gezdiriyor, arada sırada başını biraz yukarı kaldırıp sallıyor, sonra da tahta sandalyenin parmaklıkları arkasına dayanıyor, tazi gibi gerinerek esniyor ve kapı kapalı olduğu takdirde bile eşikten duyulabilen hırslı bir mırıltıyla söylüyor, daha doğrusu yazmağa muvaffak olamadığı kendi monoloğunu okuyordu: „Birreh, bireh, bireh!... Bu kelemeleri benim gibi halk annamadıktan keret, tüfu size! Hele şu kelemeler! Benim gibi okumuş halk bilem annamadıktan keret... Eheeey, neymiş o ... ö... ög... öğretmen... ö... ög... örgenci... Bunarı çoktan attık biz hey! Faşiz Bulgariya türkləri konuşurlardı bunarı. Şindi biz sosyalis. Gözelim „muallim“ kelemesi, „talebe“ kelemesi var bizde... Vay vay, bu da ne?... ö... öz... gür... lüktür a...a... macı... Bu bir şır, ama bu „amıca“ nerden çıktı? Dur ye, dur bakalım... Vi... vi... yetnam aklının... Şu „özürlüktür“ kelemesini benim gibi okumuş alk bilem bilmedikten keret... Hadi bizim küüde „öz“ kelemesini bilirler, „lamba özü, lambanın fitili“ demek annaşılın, ama „gürlük“ neyin nesiz? Bizim küüde „gürlük“ dedikleri yerlerde eşekler dolaşır. Ay anassını. Bir de Viyetnam alkını katmuşlar buraya! Viyetnam alkı prugresif. Ööle lamba özüyle, gürlükle eşekle... Hı, bu bir yanış, em de çok yanış... Dur sen, şu keranecilere göstereyim ben!... Yukarkı arkadaşlara bir mektup yazayım... yok, telefonnan süüleyeyim... Ama mektup yassam? Deyecem ki benim gibi okumuş alkın bilem annamadığı... ötesini annasınlar! Bakalım o kakavanlar, benim gibisinnen konuşucak olduktan keret düşünmezler mi bittaa... Eheeey, siz Ali Karacimusoliefi tanımassınız ey... Şinden soora tanıyacaksınız ama! O şırfıntı burcuva Nazmiyenin, faşiz Nazmiyenin „Adsız“ uydurmasını ben kendime at gibi tanıdım mı sandınız? Eger enikunu ööle sandıysanız, beni heptence tanıyamışınız demek. Benim bubamın, dedemin adı nasısa ööle benim adım... Bubam, dedem nası konuşursa ben de ööle konuşurum şindi... Neçin bozucaamışım dilimi?... Harapçaymış, acemiceymiş deye atıcaamışık kelemeleri... Bunu yalnız alka karşı gidenner yapar.“

Nimettömällä, hallinnollisella työntekijällä, joka esiintyy jonkinlaisena johtajana, ei työpaikallaan näytä olevan muuta tekemistä kuin lehden luku. Kohtaus osoittaa, että hän osaa todellisuudessa juuri ja juuri lukea, mutta ei kunnolla ymmärrä vaikeita sanoja eikä saa selvää tekstistä. Hän ymmärtää kuitenkin vaikeuksien lähteen toisin kuin asia tosiasiallisesti oli. Jos Raşidofin lukija on tarkkaavainen ja pystyy lukemaan Nimettömän ajatuskulkujen ja väärin tulkintojen taakse, kohta paljastuu teräväksi kieli- ja kansallisuuspolitiikan kritiikiksi.

Nimettömälle tuottaavat erityisiä vaikeuksia sanat 'öğretmen', 'öğrenci', 'amac' ja 'özgürlük', jotka näyttävät olevan turkkia mutta joita hän ei ymmärrä tai jotka hän ymmärtää väärin. Sanat ovat uudissanaja 1930-luvun Turkista, mutta nyt niitä viljellään 1960-luvun Bulgarian ainoassa turkinkielisessä päivälehdessä – kyynisesti turkin kielen alasajon tarkoituksessa.

Kuten edellä on esitetty, 1930-luvulla perustettu Turkin kieliseura otti Atatürkin toimeksiannosta erityiseksi tehtäväkseen puhdistaa turkin kieli arabialaista ja persialaista perua olevista sanoista. Tarkoituksena oli turkin kielen ja turkkilaisen kulttuurin puhdistaminen "itämaisuuksista" ja uuden, modernin, eurooppalaisesti suuntautuneen turkkilaisuuden rakentaminen. Kielenuudistaminen jäi Kieliseurassa kuitenkin harrastelijoiden käsiin. Tästä oli tuloksena, että uudissanaja muodostettiin kielitieteellisesti epätyytyttävällä tavalla. Esimerkiksi sana "özgürlük" tuotettiin korvaamaan arabialaisperäinen sana, joka niin ikään tarkoitti 'vapautta'. Sana koostuu kolmesta osasta, joista kantasana "öz" tarkoittaa 'oma', 'itse' ja päätte '-lük' on normaali adjektiivin substantivoinnin johdin (suomen '-Us'), mutta keskimäinen "johdin" "gür" on tekaistu. Tämän vuoksi turkin puhuja ei pysty hahmottamaan sanaa tai hän hahmottaa sen väärin: sanan alkuosa "öz" tunnustetaan, mutta "-gürlük" joko ei tarkoita mitään tai se mielletään erilliseksi, homonyymiksi sanaksi 'laidun'.

Käsittämättömät tai huonosti rakennetut uudissanat osoittivat nopeasti, että kielenuudistus ei ollut yksinkertaisesti toteutettavissa. Toimintaa kuitenkin jatkettiin Kieliseuran piirissä – ilman että Kieliseuralla olisi kuitenkaan ollut kielenhuoltajan virallisen auktoriteetin asemaa. Istanbulin yliopiston kielitieteilijöissä epäonnistunut uudissanasto herätti vastustusta koko kielen uudistamista kohtaan, vaikka tähän olisi ollut tarvetta. 1960-luvulla vasemmistoradikalismi valtasi Kieliseuran ja kulttuurisen ilmapiirin muutoinkin. Kielen puhdistamista jatkettiin "progressiivisuuden" nimissä, mutta edelleen kielen uudistajat olivat harrastelijoita, eivät kielitieteilijöitä. Tyypillisiä tuotoksia olivat edelleen sanat, joiden muodostuksessa oli käytetty kylläkin olemassaolevia juuria mutta tekaistuja suffikseja. Tuloksena oli edellä esitetyn kaltaisia epäsanaja, joiden merkitystä pystyy vain arvailemaan.

Kun Bulgariassa 1960-luvulla ryhdyttiin ajamaan alas turkkilaisuutta, voitiin tähän tarkoitukseen käyttää hyväksi epäonnistunutta uudissanastoa. "Özgürlükkin" kaltaiset uudissanat olivat erittäin tervetulleita niille, jotka olivat Bulgarian kommunistipuolueen toimeksiannosta tuhoamassa turkin kieltä.⁴⁰⁹

Nimettömän kommentteista näkyy, että vaikeat sanat saavat aikaan sen, ettei luettu muodostu hänellä mielekkääksi kokonaisuudeksi. Lisävaikeus syntyy siitä, että Nimetön ei ymmärrä, mistä puhutaan, kun puhutaan Vietnamin kansan progressiivisuudesta. Kun hän yhdistää "özgürlüktürin" aasien laiduntamiseen, tekstin sisältö ei voi hänelle avautua. Hän ihmettelee, onko luettu runoa vai mitä.

Nimetön ei ymmärrä – toisin kuin Raşidofin romaanin lukija – mistä sanojen ymmärtämisen vaikeus on peräisin. Hän vetoaa siihen, että hänen olisi saatava puhua niin kuin hänen isänsä ja esi-isänsä ovat tehneet – ilman vaikeita, vieraita sanoja. "Ögretmenin" asemasta hän haluaisi puhua "muallimista" ja "talebesta", mieltäen nämä siis oikeiksi turkkilaisiksi sanoiksi. Asia on luonnollisesti juuri päin vastoin. Turkin kielessä on vanhastaan paljon vierasperäistä sanastoa, kuten arabialaisperäiset sanat *muallim* ja *talebe* sanat, joita korvaaviksi *ögretmen* ja *ögrenci* sanat oli seipitetty. Nimetön mieltää kuitenkin edelliset turkiksi ja arvelee vaikeita sanoja arabialaisiksi tai persialaisiksi, joista olisi päästävä eroon, tai fasistien kieleen tuomiksi. Näin hänen käsityksensä kielen vaikeaselkoiseksi tulemisen syistä ovat nurinkuriset, ja tarkkaavainen lukija voi tämän huomata.

Toinen tärkeä syy siihen, miksi Nimettömän on vaikea lukea sanomalehtitekstiä, on koulupoliittinen. Nimetön on "kielipuoli", koska hän on turkinkielinen mutta käynyt vain lyhyen aikaa – yhden kohdan perusteella vain kaksi vuotta (sivu 47) – bulgariankielistä koulua. Täällä hän on hädin tuskin oppinut lukemaan, millään kielellä.

11.5.5. Lukeminen

Sanomalehden lukeminen ja luetun kommentointi oli ollut tärkeä lukemisen ja kirjoittamisen oppimisen mahdollisuus turkinkieliselle väestölle. Yleisö kommentoi lukemaansa paitsi suullisesti toinen toisilleen myös kirjallisesti, ja kaikkeen lehteen lähetettyyn lukijapalautteeseen vastattiin. Tästä Şerefli puhuu muistelmissaan kertoessaan, miten hänen toimittajanuransa alkoi. Päästyään palkintosijoille *Kansan nuoriso* -lehden runonkirjoituskilpailussa hänet kutsuttiin lehden toimitukseen, jossa hän sai paikan lukijakirjeiden käsittelijänä. Kirjeet lajiteltiin osastoihin, ja kaikkiin saapuneisiin kirjeisiin vastattiin. Myös romaanien lukijoita kannustettiin antamaan

⁴⁰⁹ Tämä aihe on kokonaan tutkimatta. Kahraman 2002c sivuaa aihetta; Teodesievic 1987 tutkii Jugoslavian turkkilaisen julkaisutoiminnan kielitilannetta, muita mainittavia ovat Lewis 2007 ja Sadoglu 2003.

palautetta. Niinpä *Erotessa*-romaanissakin sanotaan viimeisellä sivulla: ”Arvon lukijat, pyydämme, että ystävällisesti lähetätte kirjaa koskevat kielteiset ja myönteiset ajatuksenne, neuvonne ja toiveenne osoitteeseen [kustantamon osoite].”

Turkkilaisten omat kirjastot lukusaleineen olivat keskeinen kirjallisuuden levitysorganisaatio. Ennen syyskuun yhdeksättä kirjastot olivat turkkilaisyhteisöjen yksityisesti ylläpitämiä, syyskuun yhdeksannen jälkeen kirjastot otettiin valtion omistukseen. Seuraavina vuosina kaikki varhempi, ennen syyskuun yhdeksättä julkaistu materiaali kerättiin vähitellen pois tai suljettiin lukkojen taakse. Kaikki julkaistava tai uudelleen julkaistava tekstimateriaali kulki puolueen tiukan suodattimen lävitse. Tiukasta kontrollista huolimatta turkin kielellä julkaistiin 1950- ja 1960-luvulla runsaasti sekä kotimaista tuotantoa että ulkomaisia käännöksiä.⁴¹⁰ Turkinkielisen kirjoitetun materiaalin suoranaisten hävittäminen alkoi 1970-luvulla ja jatkui 1980-luvulla. Päämääränä ei tuolloin ollut ainoastaan turkin kielen täydellinen eliminoiminen kirjallisesta käytöstä, vaan viime kädessä haluttiin kiistää, että turkinkielistä kulttuuria oli koskaan ollutkaan Bulgariassa.⁴¹¹

Tatarlin mukaan vuosien 1944-1964 välillä Bulgariassa oli julkaistu koulukirjoja lukuunottamatta tuhatkunta turkinkielistä kirjaa.⁴¹² 1960-luvulla kotimaisten kirjailijoiden kirjan muodossa julkaistuja teoksia on yhteensä kenties satakunta. Näiden joukossa lienee myös lapsille tai nuorille tarkoitettuja. Noin puolet näistä ovat runoutta (ks. liite 1). Lisäksi Turkista erilaisia kanavia myöten tulleita teoksia oli jonkin verran liikkeellä. Ömer Osman Erendoruk kertoi henkilökohtaisesti lukeensa paljon myös azerbaidžanilaisia runoteoksia, joita oli ollut saatavilla. Hän itse oli Bulgarian tunnetuimpia samizdat-kirjailijoita.

1970-luvulla koulujen kirjastojen turkinkieliset kirjat poltettiin roviolla. Tietoa poltetuista kirjastoista on saatu ihmisiltä, jotka ovat säilyttäneet jotakin tiettyä kirjastoa koskevaa tietoa. Bulgarianturkkilaisten maahanmuuttajien lehdessä on julkaistu artikkeli, jonka tiedot ovat peräisin Rodopin Bulgariassa Tokmaklıderen kyläkoulussa 1960- ja 1970-luvulla opettajana toimineelta Akif Atakanilta. Tokmaklıdere oli 160 turkkilaisen ruokakunnan muodostama kylä Rodopin Bulgariassa. Vuosien 1954-1968 välillä kyläkoulun kirjastoon oli hankittu 778 kirjaa, 392 bulgarian- ja 386 turkinkielistä. Atakanilla on jäljellä luettelo 174 turkinkielisestä nimikkeestä. Luettelosta löytyy propagandakirjasia, Bulgariassa julkaistuja Turkin turkkilaisten teoksia, kotimaisten turkkilaisten teoksia, käännöskirjallisuutta esimerkiksi Maksim Gorkilta jne. Listassa on yksi Jugoslaviassa painettu turkinkielinen teos, Makedonian turkkilaisen Necati Zekeriyan *Bizim*

⁴¹⁰ Acaroğlu 1999a, 129-162.

⁴¹¹ Şerefli 2002a, 491-501.

⁴¹² Yenisoy 1997, 28.

sokağın çocukları [Meidän kadun lapset].⁴¹³ Jugoslavian ja Bulgarian turkkilaisten välillä oli jonkin verran kulttuurista vaihtoa. Jugoslavian turkkilaisten ja Turkin välillä oli myös kulttuurista vaihtoa, Bulgarian ja Turkin turkkilaisten välillä sen sijaan kaikki kulttuurivaihto tapahtui tarkan seulan lävitse. Vielä sen jälkeenkin, kun turkin kielen käyttö kokonaan kiellettiin, käännettiin Turkin kirjallisuudesta bulgariaksi joitain teoksia, mikä edellytti, että oli henkilöitä, joiden tehtävänä oli seurata Turkin kirjallista elämää. Sosialistessa maailmassahan oli aina pieni eliitti, jonka tehtävänä oli seurata kapitalististen maitten kirjallisia tapahtumia. Kiintoisaa on huomata, että totalitarismin kautena Bulgariassa on bulgariaksi käännetty venäläisen kirjallisuuden jälkeen seuraavaksi eniten Turkin kirjallisuutta.⁴¹⁴ Turkki kuului kylmän sodan kautena läntiseen leiriin, mutta juuri tuona aikana vasemmistolainen kirjallisuus, sosialistinen ja ns. kylärealismi oli ehdottoman vallitseva Turkissa.

H.S. Yenisoy kertoo seuraavan julkaisupolitiikan muutosta osoittavan tapauksen: Vuoden 1981 heinäkuussa Hayriye Memova-Süleymanovan [= H.S. Yenisoy] sanakirjan edellinen osa ”Bulgaria-turkki: temaattinen sanakirja” vietiin suoraan yliopiston kirjapainosta poltettavaksi. Jälkimmäinen osa, ”Turkki-bulgaria-sanakirja”, ei ehtinyt näinkään pitkälle. Riza Mollovia, Hayriye Memova-Süleymanovaa ja İbrahim Tatarlievia varjostettiin jatkuvasti. 11. elokuuta 1983 samaan kellonaikaan turvallisuusjoukot tunkeutuivat näiden kolmen perheen asuntoihin. Heidän henkilökohtaiset kirjastonsa ja kaikki arvokkaat kokoelmansa takavarikoitiin ja ilmeisesti tuhottiin. Samanaikaisesti Salih Baklaciëv, joka oli Varnassa lomailemassa, vietiin lentokoneella Sofiaan, hänen kirjastonsa ja kokoelmansa takavarikoitiin, minkä jälkeen hänet vietiin takaisin hiekkarannalle Varnaan – ikään kuin mitään ei olisi tapahtunutkaan.⁴¹⁵

Erotessa-romaanin Nazmiye on tehtaantyöläinen, joka lukee paljon vapaa-aikanaan. Hän on malliesimerkki siitä, miten hänen sukupolvensa turkkilaisnuoret olivat sosialistisen yhteiskunnan hyviä kirjastopalveluja hyödyntäviä, lukuhaluksia kansalaisia. Hän tuntee myös slaavibulgaarikirjallisuutta, mutta sitäkin hän on lukenut turkinkielisinä käännöksinä. Nimettömän ensi kerran tavatessaan Nazmiye kysyy häneltä, keitä kirjailijoita hän on lukenut:

Nazmiyekin liittyi keskusteluun:

— Anteeksi, mutta tunnetteko ketään suurista runoilijoista, hän kysyi. Esimerkiksi keitä bulgarialaisia runoilijoita tunnette?

⁴¹³ Şerefli 1993, 30-33.

⁴¹⁴ Acaroğlu 1999a, 145.

⁴¹⁵ Yenisoy 1997, 37, Şerefli 2002a, 272-274.

– Kyllä, neiti, minä tunnen suuria runoilijoitakin. Minulla on Sofiassa runoilijaystäviä ja tunnen kaikki lehtimiehetkin.

– Kysyin, keitä bulgarialaisia runoilijoita tunnette.

– Tunnen niitäkin... Olen nähnyt Todor Pavlofin, Elin Pelinin ja vielä Mladen Isaefin...

Nazmiye alkoi nauraa pakahtuakseen ja löi käsillään polviaan. Ali oli hämmennyksissään, katsoi vain ja oli hiljaa. Ömerkin nauroi itseksensä, mutta oli kääntänyt päänsä pois ja katseli vastapäätä olevan saksanpähkinäpuun oksia. Ali taas nähtävästi uskoi edelleen olevansa oikeassa.

– Mitä nauramista tässä on neitonen? Me runoilijat emme tee eroa suuren ja pienen välillä...

– Todor Pavlof ei ole runoilija, vaan filosofi. Elin Pelinkään ei ole runoilija, sitä paitsi hän on kuollut kauan sitten...

– Katsopas nyt, neitiseni!... Tässä on jotain, mitä et ymmärrä. Runo on filosofiaa. Sen vuoksi runoilija ja filosofi ovat sama asia minusta... Mitä sanoitkaan Elin Pelinistä?

– Ettei hän ole runoilija, vaan kirjailija.

– Sama se. Esimerkiksi Ivan Vazof on sekä runoilija että kirjailija. Sen vuoksi, samaa kaikki...

Nazmiye ja Ömer ymmärsivät, ettei tämän miehen kanssa olisi helppoa päästä yhteisymmärrykseen. Itse asiassa he eivät nähneet mitään mieltäkään yrityksessä päästä yhteisymmärrykseen hänen kanssaan ja alkoivat liikehtiä lähteäkseen pois.⁴¹⁶ (*Erotessa* 32-33)

Näyttää siltä, ettei Nimetön ymmärrä oikein edes kysymystä: hän ei tiedä, mitä runoilijan tunteminen tarkoittaa, nimittäin tämän tuotantoon perehtymistä. Hänen luettelemistaan nimistä näkyy myös, että hän ei tiedä, kuka oikeastaan on runoilija, sekä edelleen, että hän kaunistaa henkilökohtaisten runoilijatuttavuuk-

⁴¹⁶ Nazmiye de söze karıştı:

– Affedersiniz, dedi, büyük şairlerden kimselerle tanışır mısınız? Mesela bulgar şairlerinden kimleri tanırırsınız?

– Evet, hanım kız Ben tanırım büyük şairleri da. Sofyada şair arkadaşlarım vardır, gazataclarım da hepsini tanırım.

– Bulgar şairlerinden kimleri tanıyorsunuz, diye sordumdu.

– Tanırım onları da... Todor Pavlofu, Elin Pelini görmüşlüğüm var, bir de Mladen Isaefi... Nazmiye katla katla gülmeğe başladı. İki eliyle de dizlerini dövüyordu hem. Ali şaşkına döndü. Bakıyor ve susuyordu. Ömer de sessizce gülüyor, fakat başını kaldırmış, karşısındaki ceviz ağacının dallarına bakıyordu. Ali yine de kendinin haklı olduğuna inanıyordu belki.

– Bunda gülecek ne var hanım kız? Dedi. Biz şairler büyük küçük ayırmayız...

– Todor Pavlof şair değil, filoftur, Elin Pelin de şair değil, hem de çoktan öldü...

– Bak beri, ama hanım kız!... Senin annayamadığın bir şey var burada. Şiir bir filosofiyadır. Bununçin şairle filosof hep birdir bencileyin... Elin Pelin için ne dedindi?

– Şair değil, yazar.

– Hep bir. Mesela Ivan Vazof hem şair, hem yazar. Bununçin hepsi bir...

Nazmiyeyle Ömer, bu adamla pek kolay anlaşamayacaklarını anlamışlardı. Zaten anlaşmağa çalışmada bir anlam da göremediklerinden, kalkıp gitmek üzere kıpırdanmağa başladılar.

siensa listaa myös jo ajat sitten kuolleiden nimillä. Kohtaus on merkitsevä, koska tässä Nimetön ilmestyy ensi kerran sekä Nazmiyen että lukijoiden näkyviin, ja kohtauksen perusteella muodostuu kuva siitä, millainen tämä lehtimieheksi ja runoilijaksi itseään väittävä henkilö on.

Lainakirjaston käytöstä pidettiin tiukasti kirjaa. Jokaisen lainaajan kohdalla pidettiin henkilökohtaista luetteloa. Lehtimiehellä ja runoilijalla on poliittisen valtakoneiston antamat valtuudet tutustua kenen tahansa henkilökohtaiseen lainausluetteloon, vaikka tätä ei romaanissa nimenomaisesti sanota. Kerrotaan, että he käyvät läpi Nazmiyen kirjastosta lainaamia kirjoja. Tekijöitä ovat Mayne Reed, Mark Twain, Victor Hugo, Emile Zola, Balzac, Dostojevski, Tšehov, Nikolai Ostrovski, Nazım Hikmet, Aleko Konstantinof, Anton Strašimirof jne. Lehtimies ja runoilija toteavat vielä, että tämän täytyy olla ainoa kirjasto, josta Nazmiye on lainannut kirjoja, koska tällaisen ajan sisällä kukaan ei ehtisi enempää lukeakaan (*Erotessa* 133-134). Kaikkien listassa mainittujen tekijöitten teokset olivat tuolloin saatavissa turkinkielisenä laitoksena.

Ömer toteaa ohimennen kotimaisia turkkilaisia runoilijoita tarkoittaen: "Minä luen kaikki runokirjatkin..." (*Erotessa* 34). *Erotessa*-romaanin ilmestymistä edeltäneeseen vuoteen mennessä niitä oli ehtinyt ilmestyä kolmekymmentä.

Rašidof itse kirjoitti runoja lapsille. *Erotessa*-romaanista käy ilmi, että turkinkielisistä lastenkirjoista on puutetta ja että julkaistujen kirjojenkin on vaikea löytää lukijaansa. Kohdasta käy ilmi, että myös bulgariankielisiä kirjoja luetaan lapsille. Nazmiye on vierailulla nuoren parin luona:

Şaziye valitteli hymyillen:

— Heidän isänsä tuo heille joka palkkapäivä kirjoja. Niitä on jo niin paljon, että rotat ovat kellarissa nakertaneet puolet niistä. Necmi lukee tosiaan paljon nykyään. Mutta itsekseen vain. Kirjoista heidän kinastelunsakin johtuvat. Tämä [nuorempi veli] on kaiken aikaa pyytämässä, että lukisin hänellekin.

[...]

Isä lukee hänelle kirjoja, no niinhän tekin luette aina käydessänne. Kunpa minäkin taitaisin tuota bulgariaa... Eikä turkinkielisiä kirjoja ole ollenkaan, voi sentään...

— Turkinkielisiä kirjoja on, mutta ne eivät ole pienten ymmärrettäviä... Kuules, minulla oli yksi. Jos löydän sen, tuon sen huomennalla ja luen sen ruusulleni. Ostin sen viime vuonna Şumnussa käydessäni. Kuinka nyt tulikin mieleeni. Taitaa olla jossakin matkalaukussani...

Zühtü näytti kovasti ilahtuneen tästä ja kysyi

— Onko kirjan nimi Şumnu?

– Ei, olen unohtanut sen nimen. Tuon jos löydän...⁴¹⁷

Kohdasta käy ilmi, että lastenkirjoja on runsaastikin, mutta niiden täytyy olla bulgariankielisiä – vaikkei tätä suoraan sanota -, koska valitetaan, että turkinkieliisiä lastenkirjoja ei ole saatavilla. Koska joku lapsista osaa itse lukea kirjoja, täytyy hänen siis kyetä lukemaan bulgariaa. Isä lukee myös lapsille, samoin vierailijat, mutta äiti itse ei pysty lukemaan bulgariaa. *Erotessa*-romaanin ilmestymisen jälkeen ei lapsia vartenkaan ilmestynyt mitään turkiksi.

Vihreässä vyössä mainitaan Dervişi Ahmetin yksityiskirjasto, jonka sisällöstä ei kuitenkaan puhuta. Feritin lukuhaluista ja vaikeuksista löytää aineistoa sen tyydyttämiseen on puhetta. Lisäksi romaanissa on kohta, joka osoittaa turkin kielen olevan kirjallisessa käytössä arkielämässä kansandemokratian alkuaikoina:

Vapauden vuosipäivä oli jo lähestymässä, juhlallisuuksia valmisteltiin; kahviloitten, kerhojen ja koulujen lisäksi pihamuuritkin koristeltiin fasismin, kapitalismin ja sodanvastaisilla julisteilla. Mutta välistä nähtiin näitten olevan repäistyjä, tuhrittuja tai niiden sanat oli vaihdettu päinvastaisiksi. Tämä harmistutti eniten nuoria, koska he olivat nähneet tuntikausia vaivaa niiden laatimisessa. Tällaisissa tapauksissa, koska kylän enemmistö oli turkkilaisia, suurin osa julisteista ja kutsukirjelmistä kirjoitettiin turkiksi.⁴¹⁸ (*Vihreä vyö* 69)

11.5.6. Teatteri

Bulgarian ruhtinas- ja kuningaskunnan aikana turkkilainen amatööriteatteri oli toiminut kokonaan yksityisesti, samaan tapaan kuin koululaitos. Kansandemo-

⁴¹⁷ Şaziye gülümseyerek yakınıyordu:

– Bubaları her ayılığında kitap getirir bunnara. O kadar çok kitap oldu ki, yarısını kilerde sıçanlar kemirdi. Necmi maşallah pek okuyor şindilik. Ama hep kendi kendine. Çekişmeleri de hep kitaptan. Bu vire yalvarır, ona da okusunmuş.

[...]

Buna hep bubası okur kitapları, işte bir de siz okursunuz bize geldikçe. Ben de becerebilsem şu Bulgarcayı... Türkçe kitap ta yok ki ayol...

– Türkçe kitaplar var ama, küçüklerin anlayacakları gibi değil... Bak, bende bir tane vardi. Bulabilirsem, yarın akşama getirip okurum ben onu gülüme. Geçen sene Şumnudan geçerken almıştım. Bak şimdi aklıma geldi. Herhalde bavulumda bir yerdedir... Zühtü buna hayli sevinir görünerek:

– Kitabın adı Şumnu mu?

Diye sordu.

– Hayır, adını unuttum. Bulursam, getiririm...

⁴¹⁸ Artık hürriyetin yıldönümü yaklaşıyor, kutlama törenlerine hazırlık yapılıyor; kahve, kulüp ve okullardan başka avlu duvarları da faşizme, kapitalizme ve harbe karşı beyanname ve çağrılarla donatılıyordu. Fakat zaman zaman bunların koparıldığı, çizildiği veya aksine sözlerle değiştirildiği görülüyordu. Bu hal, en çok gençlerin canını sıkıyordu, çünkü onlar saatlerce göz nuru döküyorlardı bunlar üzerinde. Böyle işlerde bulgar ve türk gençleri bir araya gelerek, birlikte düşünüyor, birlikte çalışıyor ve köydeki çoğunluk türklerde olduğu için beyanname ve çağrılarının çoğunu türkçe yazıyorlardı.

kratian aikana teatteritoiminnasta kuten kaikesta muustakin toiminnasta tuli valtion ohjaamaa. 1950-1960-luvulla turkkilainen teatterikin kukoisti. 1950-luvun jälkipuolella Şumnuşsa, Razgradissa ja Kırcaalisissa oli avattu teatterit. Nämä kolme teatteria kiersivät turkkilaisalueita pikkukyliä myöten. Ohjelmistot olivat laadukkaita, ja niihin kuului esimerkiksi Azerbaidžanin turkkilaisten kirjoittamia näytelmiä. Sosialistisella kaudella teatteriesityksiä vietiiin siis maalaishäilyliinkin, kun aikaisemmin teatteriharrastus oli rajoittunut kaupunkoihin.

Vihreässä vyössä on kuvaus harrastelijoiden teatteriesityksestä. Todetaan, että kylässä esitettiin bulgariasta käännettyjä yksinäytöksisiä näytelmiä. Erityisesti sosialismin alkuaikoina näytelmät olivat hyvin propagandasävyisiä.

Kylään alkoi tulla bulgariasta käännettyjä yksinäytöksisiä näytelmiäkin. Nuoret olivat kohta tehneet näyttämön yhteen vanhan koulun huoneista ja alkoivat harjoitella tällaista näytelmää.⁴¹⁹ (*Vihreä vyö* 68-69)

Kohdasta käy ilmi, että teatteriharrastus oli 1940-luvun lopulla viety pieniin kyliinkin. Teatteri oli tuolloin poliittista propagandateatteria. Nuorten esittämän näytelmän sankari on partisaani ja hänen vastustajansa fasisti. Näytelmässä partisaani ampuu fasistin. Romaanissa kuvattu teatterinäytös saa vaikeasti tulkittavan, moniselitteisen lopun: ”partisaanin” laukaiseman pyssyn piti olla tyhjä, mutta pyssy onkin ladattu, ja hauli osuu fasistia esittävää näyttelijää silmään.

Kaikki turkinkieliset teatterit suljettiin vuonna 1970 suurella juhlaesityksellä: sanottiin, että ne olivat täyttäneet ”historiallisen tehtävänsä”. Kaikki näyttelijät ikään katsomatta siirrettiin eläkkeelle.⁴²⁰

11.5.7. *Moderni media*

Turkinkielisiä radio-ohjelmia varten oli 1950- ja 1960-luvulla kaksi toisistaan riippumatonta osastoa, toinen kotimaisia lähetyksiä ja toinen Turkkiä varten. Turkkiin suunnattiin propagandalähetyksiä. Ulkomaisten lähetysten kuuntelun ehkäisemiseksi Bulgariaan oli rakennettu tehokkaita häirintäjärjestelmiä. Kotimaiset lähetykset oli aloitettu Eski Zağrassa, niitä seurasivat Sofian ja Varnan lähetykset. Turkkilaiset saivat lähettää niihin runojaan ja muita kirjoitelmiaan esitettäväiksi sekä tehdä niitä varten reportaaseja.

Eski Zağran turkinkieliset ohjelmat lopetettiin vuonna 1952 ja Varnan 1960, mutta Sofiassa lähetykset jatkuivat. Parhaimmillaan Sofian radiossa turkinkielistä ohjelmaa oli arkipäivinä 4-5 tuntia päivässä ja sunnuntaisin 5.5 tuntia, eli viikossa

⁴¹⁹ Köye bulgarçadan çevrilmiş birer perdelik piyesler de gelmeğe başladı. Gençler, eski okul odarından birine derhal küçük bir sahne yaparak, piyeslerden birini hazırlamağa koyuldular.

⁴²⁰ Şerefli 2002a, 170; Şerefli ei mainitse tarkkaa ajankohtaa.

yhteensä 32.5 tuntia. Joka toinen viikko kuulijoille esiteltiin turkkilaisia kirjoittajia ja runoilijoita. 25. tammikuuta 1985 lähetykset lopetettiin.⁴²¹

Kummassakaan Raşidofin teoksessa ei kuunnella radiota. *Erotessa*-romaanissa Ömer sanoo ainoastaan katselleensa näyteikkunassa olevia radioita. *Erotessa*-romaanissa levysoitin on olemassa, ja äänilevyjä kuunnellaan. Olennaista on, että kuunneltavat levyt ovat turkinkielisiä, niitä oli tuolloin saatavissa.⁴²² Etusija on kuitenkin elävällä musiikilla:

Jossain välissä paikalle tuli keski-ikäinen hanuristi. Tämä otti toisesta pöydästä tuolin, istui välittömästi vastapäätä Nimetöntä ja aloitti kohta istuttuaan turkkilaisen tanssikappaleen. Ali ja Tahsin nousivat saman tien ja rupe-
sivat tanssimaan.⁴²³ (*Erotessa* 108)

Kummassakin teoksessa vietetään turkkilaisia maalaishäitä. Maalaishäät olivat erittäin tärkeä, useita päiviä kestävä sosiaalinen tapahtuma. Ne olivat myös harvoja tilaisuuksia, joissa maalaisnuorilla oli mahdollisuus tavata toisiaan muutenkin kuin työn lomassa. Kun 1970-luvulla turkiksi laulaminenkin kiellettiin, häätunnelma muuttui hautajaistunnelmaksi.⁴²⁴

11.6. Nimet ja nimitykset

10.6.1. Paikannimet

Paikannimiä oli alettu slaavilaistaa jo kuningaskunnan aikana. Joidenkin nimien kohdalla hankaluutena oli se, että turkinkieliset nimitykset olivat laajalti tunnettuja. Esimerkiksi nimitykset "bulgaari" ja "Bulgaria" ovat turkkilaisperäisiä. Nimitys oli omaksuttu bulgarian kieleen, eikä sitä voitu muuttaa nationalistisimmisakaan ohjelmissa, vaikka nimityksen turkkilainen alkuperä oli pakko tunnustaa. Turkkilaisperäinen on myös Balkan-nimitys.⁴²⁵ Bulgariassa Balkan-vuorten nimitys slaavilaistettiin 1980-luvulla Stara planinaksi (Vanha vuoristo), mutta tällä ei kuitenkaan saatu Balkan-nimeä ja sen johdannaisia poistetuksi kielenkäytöstä. Myös valtion matkatoimiston nimeksi jäi ikään kuin vahingossa Balkan-turist. Balkan-nimityksen lisäksi on olemassa paljon muitakin turkinkielisiä nimiä, jotka olivat peräisin osmaneja edeltävältä kaudelta. Tällainen on myös seutu Deliorman, (deli orman = villi

⁴²¹ Yenisoy 1997, 34.

⁴²² Çetiner, 1994, 39-40: Çetiner on journalisti Turkista, joka 60-luvulla Bulgariassa käydessään havainnoi, miten musiikkikaupoissa asioivat ostivat samaa turkinkielistä levyä 2-3 kappaletta ja miten mustanpörssin levykauppa kukoisti.

⁴²³ Bir aralık orta yaşta bir akordeoncu geldi. Başka masadan bir sandalye aldı ve doğrudan doğruya Adsızın karşısına oturdu. Oturmasıyla de bir türk oyunun havası tutturdu. Aliyle Tahsin, hiç teklifsiz kalkıp oynamağa başladılar.

⁴²⁴ Şerefli 2002a, 507.

⁴²⁵ bal(V)k+an = vuori, vuorimaa

metsä) johon Raşidofin romaanit sijoittuvat. Tämäkin nimi muutettiin 1970-luvulla suoralla käännöksellä, mutta Tonavan toisella rannalla, Romanian puolella, Teleorman-nimitys jäi käyttöön.⁴²⁶

Bulgarianturkkilaisten kirjailijoiden esittelystä kävi edellä ilmi, että heidän synnyinkyliensä nimiä oli vaihdettu useitakin kertoja. Nimiä vaihdettiin niiden slaavilaistamiseksi jo ennen syyskuun yhdeksättä, mutta stalinismin kaudella nimien vaihtaminen kantamaan jotakin poliittista sanomaa oli tavallista kaikkialla sosialistisissa maissa. Katujen, koulujen, rakennusten jne. nimiä vaihdettiin kantamaan jonkun poliittisen merkkihenkilön nimeä.

Raşidofin romaaneissa kylien nimiä ei missään mainita, eikä kysymys nimien vaihdostakaan tule siis esille. Kaupunkien nimistä mainitaan ainoastaan vain Sofia ja Şumnu, joka sijaitsee Deliormanin alueella. Deliorman-nimitystä käytetään myös; 1960-luvulla tämä oli vielä alueen nimitys. Näiden lisäksi Deliormaniin kuuluvat Gerlovan ja Dobrucan alueet mainitaan nimeltä. Kylien nimettömyys lienee ymmärättävä niin, että lukija saattoi ajatella kylän kohdalla mitä tahansa tyypillistä Deliormanin alueen kylää.

10.6.2. Henkilönnimet ja nimitykset

Bulgarian kommunistidiktatuurin slaavilaistamispolitiikka huipentui ”sukuunpaluuprosessiksi” nimitettyyn nimenmuutosoperaatioon, jossa turkkilainen kansanosa pakotettiin luopumaan turkinkielisistä nimistään ja ottamaan itselleen bulgariankielinen etunimi ja bulgariankielisen ”esi-isän” sukunimi. Turkkilaisten etu- ja sukunimien käytön kieltämisellä tähdättiin tietysti turkkilaisen identiteetin kieltämiseen: kaikkien bulgarialaisten oli oltava yhtä slaavibulgarialaista alkuperää, ja tämän oli näyttävä myös nimissä. Nimenmuutosprosessi, joka toteutettiin sotilaallisesti tuettuna pakko-operaationa, oli kärjistys jo aiemmin pitkään jatkuneelle kieli- ja nimikiistalle.⁴²⁷ Raşidofin teoksissa on kaikuja tästä kiistasta, tai vielä enemmänkin: hänen yhä uudestaan esille nostamassaan kysymyksessä siitä, miten henkilöä nimitetään, voidaan nähdä nimikysymyksen kärjistymisen aavistelevaa ennakointia.

Crampton sanoo, että sukuunpaluuprosessi sai aikaan maailmanlaajuisen protestimyrskyn. Useat kansainväliset organisaatiot tuomitsivat Bulgarian toimet. Cramptonista on vaikea ymmärtää, miksi sellainen politiikka oli omaksuttu. ”It has been suggested that there was a belief that Islam was fundamentally conservative and could never coexist with the modern mentality demanded by the scientif-

⁴²⁶ Acaroğlu 1988; Acaroğlu on koonnut kaikki Bulgarian turkkilaiset paikannimet sanakirjaksi. Acaroğlu 2006:teen on koottu Bulgarian ulkopuolelle jäävän Balkanin alueen turkinkieliset nimet.

⁴²⁷ Dayioğlu 2005, 334-348.

ic-technological revolution. But if this were so, why attack the Turkish language as well as Islam?" Crampton esittää erilaisia olettamuksia ja jatkaa sitten, että "A more likely explanation is the simple one that regime believed that beating the nationalist drum would increase popular support or at least mask some of the economic difficulties which were being encountered."⁴²⁸

Henkilönnimienmuutoskampanja, jota tuettiin suurimmalla sotilasoperaatiolla Bulgariassa toisen maailmansodan jälkeen, oli kaikkiaan slaavinationalismin historian uskomattomimpia ja absurdeimpia. Nimenmuutoskampanja oli osa "lopullista" slaavilaistamiskampanjaa, johon sisältyi turkin kielen puhumisen kieltäminen ylipäänsä. Tämä kampanja, joka lopulta johti suureen maastamuuttoaaltoon, päättyi Bulgarian kansantasavallan kumoutumiseen, joka ajoittui Berliinin muurin hajottamiseen ja Romanian diktatuurin väkivaltaiseen päättymiseen.

Nimenmuutospolitiikkaa oli Bulgariassa harjoitettu jo aikaisemmin. Turkki-laisten nimet olivat itse asiassa viimeisenä muuttovuorossa, koska turkkilaisvähemmistö oli suurin. Pomakkien ja mustalaisten nimet oli pakkomuutettu jo 1970-luvulla, ja tämän muutoskampanjan johdosta ei ollut syntynyt suurempaa kansainvälistä reaktiota, mikä myötävaikutti päätökseen pakkomuutattaa myös turkkilaiden nimet.⁴²⁹

Slaavilaistamispolitiikan harjoittaminen nimenmuutospolitiikalla on sinänsä vähemmän yksinkertaista kuin voisi kuvitella, koska nimistö on tyypillisesti monikielistä ja monialkuperäistä. Etunimet eivät valtaosaltaan ole alkuperältään kansallisia tai kielisidonnaisia. Muslimiturkkilaiden käyttämät etunimet ovat tyypillisesti joko raamatullisia, kuten *Ibrahim* (~*Abrahim*), tai Koraanissa esiintyviä, kuten *Ali*. Vain pieni vähemmistö on alkuperältään turkinkielisiä nimiä, kuten Raşidofin romaaneissa esiintyvät *Yaşar*, *Birsen*, *Sevdiye*, *Binnaz*, *Aynur*, *Nurşen*. Sukunimien kohdalla käytännöksi tuli yhdistää turkkilaiseen nimeen slaavilainen päätte -of, -ova.

Raşidof epäilemättä aavisteli, mitä oli tulossa: turkkilaisuuden alasajo oli jo 60-luvulla alkanut, niin että merkit tulevasta olivat luettavissa. Raşidofin kummasakin romaanissa esiintyvien henkilönnimien ja erityisesti kaikenlaisten liikanimien runsaudessa voi ajatella tulevan näkyviin halu kirjoittaa muistiin nimistön ja nimenannon moninaisuus tulevia aikoja varten, jolloin nämä nimet eivät ole enää käytössä tai niitä ei enää muodosteta.

"Nimetön" saa nimensä Nazmiyelta. Nimitys tulee siitä, että Alin käsittämättömältä kuulostavasta, turkinkielien pohjalta muodostetusta, slaavilaisella päätteellä varustetusta nimestä ei saa selvää. Ömer sanoo:

⁴²⁸ Crampton 1997, 209.

⁴²⁹ Dayıoğlu 2005, 61-63, 335-337.

Hän sanoi isännimensäkin [= patronyyminsä], mutta sen unohdin. Enkä edes saanut selvää siitä. Ali ties mikä ef oli ... Jotenkin kummasti hän sanoi sen toisen nimensä... Jotain, mihin en ole koskaan törmännyt. Sukunimimme kamalimpia väännöksiä... Ihmettelin oikein, mikä se nimi oikeastaan on.

– Voi sinua, oletpa löytänyt ihmettelyn aiheita! Sano sitä Nimettömäksi, anna olla!

– Nimettömäksikö?...

– Nimettömäksi juuri... Koskapa se on niin hankala ettei siitä saa selvää, eikä sellaista missään tavata...

– Niin!... Hyvä sinulle Nazmiye!... Oletpa terävä tosiaan... Nimetön jää hänen nimekseen...

– Niin kauaksi kuin oikea nimensä käy selville...

– Niin!⁴³⁰ (*Erotessa* 34)

“Nimetön” tosiaan jää Alin nimeksi. Jopa runoilija ja lehtimies käyttävät sitä riimittelyyn: *Nimetön – mauton* [*Adsız–tatsız*] (*Erotessa* 135). Hieman myöhemmin Nazmiye saa kuitenkin nimestä selvän. Hän käy kirjeenvaihtoa kasvinkaupunkiin jääneen ystävänsä Aynurin kanssa, ja kirjeessään hänelle hän analysoi Nimettömän Alin sukunimen osiinsa:

Jollen kenellekään muulle, niin Nimettömäksi sanotulle hännystelijä-ääliölle, josta kerroin - jos muistat viime kirjeeni -aion vielä näyttää. Hän on jatkuvasti kiihottanut muita minua vastaan. Tuon linnunaivoisen nimestä sain hiljattain selvän. Vähän huvia sinullekin: Ali Karacimusolief! Vaikkei asia minulle mitenkään kuulu, niin mietin pitkään tuon rakin sukunimeä, yritin analysoida sen. Lopulta keksin sen juuren: Kara Hacı Musa Oğlu... ja vielä “-ef”!... Kaikki nuo sanat ovat yhteensulautuneet. Lopulta sankarimme on tosiaan jäänyt Nimettömäksi!... Enkö olekin oikeassa, Aynuriseni? Sitä, mitä hän väittää nimeksi, ei yhdenkään kansan etnografia maan päällä voi hyväksyä...⁴³¹ (*Erotessa* 138)

⁴³⁰ Babasının adını da söylediydi ama unuttum. Belleymedim zaten. Ali bilmem kim efmış. Bir acayip söyledi o ikinci adını... Hiç rasladığım bir tip değil. Baba adlarımızın korkunç bir bozulmuşu... Hatta bu adın doğrusu nasıldır acaba, diye düşünmüştüm bile.

– Aman sen de, bulmuşsun düşüncecek şeyi! Adsız de ona git işine!

– Adsız mı?...

– Adsız ya... Mademki bellenemeyecek kadar zor ve mademki bir yerde raslanmıyor...

– Eveet!... Aferin sana, Nazmiye!... Çok akıllısın vallahi... Adsız kalacak bunun adı...

– Asıl adı meydana çıkıncaya ve belleninceye kadar...

– Evet!

⁴³¹ Ah, başka kimseye değil belki ama, geçen görüşmemizde (eğer hatırlarsan) sana kendisinden uzun uzadıya bahsettiğim Adsız denilen dalkavuk cahile, ilerde çok şey göstermek niyetindeyim. Başkalarını bana karşı kıskırtan hep o. Bu kuşbeyinlinin asıl adını yakında bellegebildim. Sana da bir eğlence olsun: Ali Karacimusolief! Hiç işime girmezken bu itin baba adını uzun uzun düşündüm, tahlil etmeye çalıştım. Nihayet kökünü keşfedebildim: Kara Hacı Musa Oğlu... bir de „-ef”!... Kaynaştıkça kaynaşmış, eridikçe erimmiş bu kelimeler. Eninde sonunda bizim kahraman gerçekten de Adsız kalmış!... Ne kadar da haklıymışım değil mi, Aynurcuğum? Onun ad diye gösterdiği şeyi, yeryüzünde hiçbir milletin etnografyası kabul edemez...

Nimeä ei voi hyväksyä, koska sinänsä tutut ja tunnistettavat turkinkieliset nimet tai nimen muodostimet – Musa (‘Mooses’) on tavallinen nimi ja Kara (‘musta’) ja Hacı (‘pyhiinvaeltaja’) ovat tavallisia lisänimiä, -oğlu patronyymin päätte -poika – on tässä sulautettu yhteen ja varustettu slaavilaisella päätteellä -of siten, että kokonaisuutta ei enää pysty mieltämään. Nimi on liioiteltu – esimerkiksi kahden lisänimen käyttö ei ole tavallista – mutta oleellista tässä on, että nimi on muodostettu siten, että se ei ole edes henkilölle itselleen tunnistettavissa.

Samassa kappaleessa, jossa Nazmiye analysoi tätä mahdotonta nimeä – jonka kantaja on oikeastaan tuomittu nimeä vailla olevaksi – hän itse tekee ystävänsä nimestä äidinkielen puhujalle ominaisen, luontevan muunnoksen yhdistämällä erisnimeen diminutiivi- ja possessiivisuffiksipäätteen: *Aynurcuğum* ”Aynuriseni”. Tällainen nimien muovaaminen puheen osana on luonteva ja kaikille kielen puhujille itsestään selvästi avautuva tapa tuottaa merkityksellisiä lisänimiä. Itse asiassa Raşidofin romaanien henkilöt luonnostaan käyttävät tällaista puhetapaa, jossa erisnimeen voidaan liittää päätteeksi esimerkiksi –ğa (”herra”).

Raşidof asettaa näin vastakkain kaksi täysin erilaista, toisilleen vastakkaista tapaa muodostaa nimiä, joista toinen on kielen puhujille luonnollinen, toinen kahden kielen keinotekoisesti tapahtuvan yhdistämisen tulos. Nimetön ei tunnista, että hänen nimensä on muodostettu jälkimmäisellä tavalla, vaan hän pitää nimeään samanlaisena kuin oli hänen isänsä tai isoisänsä nimi, eli ”luonnollisena”:

Luulitteko minun tunnustaneen sen lutka porvari Nazmiyen, fasisti Nazmiyen ”Nimetön” sepityksen itselleni nimeksi? Jos tosiaan niin luulitte, ette minua tunne lainkaan. Niin kuin on minun isäni ja isoisäni nimi, niin on minunkin nimeni.⁴³² (*Erotessa* 140)

Nimetön edustaa Raşidofin romaanissa sitä, mitä turkkilaisille on Bulgariassa tapahtumassa: hän on ihminen, joka on – muun muassa bulgarialaistamiseen pyrkivän koulupolitiikan tuloksena – menettänyt luontaisen kosketuksensa omaan kieleensä ja sen myötä kyvyn selkeään ajatteluun. Siten hän ei myöskään ymmärrä sitä, mikä hänen nimessään on kummallista ja miten se eroaa isien aidosti turkkilaisista nimistä. Hänen nimensä ilmaisee symbolisella tasolla sitä, mitä hänen identiteetilleen on tapahtunut: se koostuu turkkilaisista osista bulgarialaisella ”päätteellä”, mutta kokonaisuus on hämärtynyt merkityksettömäksi. Nimettömän nimettömyys on näin hänen kielettömyytensä ja siitä johtuvan ajattelun vaikeuden symbolinen ilmaus.

⁴³² O şıfıntı burcuva Nazmiyenin, faşiz Nazmiyenin „Adsız” uydurmasını ben kendime at gibi tanıdım mı sandınız? Eger enikunu ööle sandıysanız, beni heptence tanımamışınız demek. Benim bubamın, dedemin adı nasısa ööle benim adıım...

Nimettömän kauna Nazmiyelle Nimetön-nimityksestä osoittaa, miten oleellinen asia henkilön identiteetissä on hänen nimensä. Nimi antaa myös yhteenkuuluvuuden tunteen; Nimetön-nimitys ilmaisee symbolisella tasolla sitä, miten henkilö ei enää itsestään selvästi ole turkkilaisyhteisön jäsen. Nimettömän varsinainen etunimi on Ali. Hän huutaa ”Pitkälle Alille”:

— Kaima, kaima!

Pitkä Ali ja Tahsin kääntyivät ja katsoivat taakseen. Nimetön oli heistä kahden askeleen päässä ja tarttui Pitkää Alia käsivarresta. Pitkä Ali laski toisessa kädessään olevan levysoittimen maahan ja kysyi vihaisesti:

— Mitä oikein haluat?

— Odota nyt vähän, kaimasein!

— Mikä on? Mistä lähtien olemme kaimoja kanssasi?

— Sinä olet Ali, minäkin olen...

— Sinä olet Nimetön, senkin konna!

— Jätä nyt vitsailut...⁴³³

(*Erotessa* 124)

Kaimauteen vetoaminen merkitsee yhteenkuuluvuuden korostamista, halua tulla tunnustetuksi yhdeksi Aliksi toisten joukossa. Nimetön koetaan kuitenkin oudoksi, toisenlaiseksi, eikä häneen haluta samaistua. Hän on toisenlainen, ei enää itsestään selvästi turkkilainen. Voidaan sanoa, että nimettömässä Alissa henkilöityy se, mitä kaikista turkkilaisista oltiin itse asiassa tekemässä, nimittäin hämmennyneitä, kielipuolisia, omiensakin parissa vieraita, mihinkään kuulumattomia. Romaanin henkilöt eivät kuitenkaan näe Nimettömässä Alissa omaa tulevaisuuttaan vaan kohtelevat häntä vieraana, merkillisenä ja vastenmielisenäkin.

Vihreässä vyössä esiintyy kohta, jossa puhutaan niin ikään kaimana olemisesta ja sen merkityksestä. Kylän nuorten joukossa on İbrahim -niminen henkilö:

İbrahim, eräs puusepän oppipoika... valitteli aina sitä, että hän oli kaima kenties eniten vihaamansa Vaalean İbrahimin kanssa. Yhtenä päivänä Vaalea İbrahim oli tullut liikkeeseen, nimittänyt häntä ”kaimaksi” vienyt kotiinsa, korjauttanut kaikki ovet ja ikkunat, mikä työ oli kestänyt useita päiviä,

⁴³³ — Adaş, adaş!

Diye haykırdı. Uzun Aliyle Tahsin, dönüp arkalarına baktılar. Adsız onlara iki adım kadar kalmıştı, uzandı ve Uzun Alinin koluna yapıştı. Uzun Ali, öteki elindeki gramfonu yere koyarak sertleniverdi:

— Ne istiyorsun be?

— Accık yavaş ol, adaşım!

— Ne var? Ne zaman adaş olduk biz seninle?

— Sen de Ali, ben de Ali...

— Sen Adsızsın, deyyus!

— Bırak şakayı şindi...

ja sanonut sitten vain, että "Olen sopinut mestarin kanssa, sinun maksusi kanssa minulla ei ole tekemistä".⁴³⁴ (*Vihreä vyö* 55)

Kohtausta on teennäinen, koska se rakentuu niin voimakkaasti stereotyyppien varaan: Vaalea Ibrahim on stereotyyppinen paha maanomistaja, ja kohtausta jää irralliseksi.

Erotessa-romaanissa Osman pohdiskelee omaa nimeään. Hänen nimessään ei sinänsä ole vikaa, mutta ongelma on siinä, ettei se ole hänen alkuperäinen nimensä. Asiasta sanotaan:

Yhtä asiaa vain en koskaan ole hyväksynyt, nimittäin alkujaan minun nimeni oli Salim. Salim tarkoittaa "eheää". Kun Bekirağa oli minut kirjannut ottolapsekseen, hän antoi minulle oman isänsä nimen...⁴³⁵ (*Erotessa*25)

Osman toteaa, ettei hän halua syyttää kasvatti-isäänsä. Tapana on ollut antaa yhdelle lapsista isoisän nimi, ja nyt siis kasvatti-isä oli antanut pojalle oman isänsä nimen. Osmanilla ei ole mitään tätä vastaan, mutta ongelmallista on kuitenkin se, että hänen alkuperäinen nimensä oli vaihtunut toiseksi. Nimen vaihtaminen merkitsee alkuperäisen identiteetin syrjäyttämistä.

On todettava, että nimien slaavilaistamisvaatimus ei ollut ongelmallista ainoastaan turkkilaisväestön kannalta vaan myös slaavilaisväestön kannalta, koska monilla slaavibulgarialaisilla oli turkinkielinen tai turkista johdettu etu- tai varsinkin sukunimi. Tällaiset sukunimet olivat usein alkujaan olleet liikanimiä.⁴³⁶ Nimiä ei ehditty muuttaa kansandemokratian aikana. Turkkilaisia nimiä esiintyy myös Raşidofin slaavibulgareilla. Vihreän vyön kylän pikkumafiosoihin kuuluu Mihal Kurnazof, jonka nimi viittaa kierouteen (kurnaz = viekas). Vihreän vyön bulgaarikoulun sovinistinen opettaja Asparuh Mitef on saanut etunimensä bulgaarikuninkaalta, joka todellisuudessa oli turkkilainen. On oletettavaa, että tuollaisen nimen ovat antaneet nationalistiset vanhemmat, jotka eivät ole huomanneet nimen olevan turkinkielinen, eli kuuluvan primääriselle "toiselle". Kummassakin tapauksessa ironia on varsin purevaa.

Raşidofin romaaneissa varsinaisia sukunimiä mainitaan vain vähän. Ihmisistä puhutaan normaalisti etunimellä tai perinteisessä patronyymimuodossa. Sanoetaan esimerkiksi, että käydään *Haşimoğlu Zekeriyanın kahvesinde* "Haşiminpoika Zekeriyan kahvilassa", tai puhutaan *Budakoğulların Hasanın genç karısını* Budakin-

⁴³⁴ İbrahimse hayatında belki de en çok nefret ettiği Sarı İbrahimle adaş oluşundan mütemadiyen yakınan bir doğramacı çırağıydı. Bir gün Sarı İbrahim onu „adaş, adaş“ sözleriyle, çalıştığı dükkandan gelip toplamış, evinin bütün kapısını, penceresini tamir ettirinceye kadar günlerce çalıştırmış, sonunda ise "Ben senin ustanla anlaştım, seninle görülecek hesabım yok"

⁴³⁵ Yalnız bir şeyi yutamam ki, benim adım Salimdi baştan. Salim, "sağlam" demektir. Bekirağa, evlatlık kütüğüne geçirirken kendi babasının adını kodu bana...

⁴³⁶ Acaroğlu, 1999b; Acaroğlu on koonnut slaavibulgaarien turkkilaisperäiset nimet sanakirjaksi.

poikiin kuuluvan Hasanin nuoresta vaimosta. Süleymanın biologinen isä on nimeltään Hüseyin Zeynişoğlu. Äiti oli jättänyt poikavauvan *Zeynişoğullarının avlu kapısı dibinde*. ”Zeynişinpoikien pihaportin juurelle”.

Patronyymin mainitseminen ennen etunimeä on normaali puheessa käytetty tapa nimetä henkilö. Virallisessa yhteydessä, esimerkiksi kokousta pidettäessä, mainitaan sen sijaan henkilön nimi ja sukunimi: *Asiye İsmailova, Durdane Hüsmenova*.

Nimetön Ali tuhahtaa eräässä kohdin, että hänellä on ollut aikaisempiakin sukunimiä:

— On minulla aikaisempiakin sukunimiä: *Yanılmaz, Yılmaz, Korkmaz, Ürkmez*. [”Erehtymätön, Lannistumaton, Peloton”]⁴³⁷ (*Erotessa* 44)

Nimettömän lausahdus – joka väitteenä on perätön - viittaa Turkissa vuonna 1934 voimaan tulleeseen sukunimilakiin, jossa edellytettiin, että kaikilla ihmisillä oli oltava etu- ja isännimen lisäksi myös sukunimi. Tätä vaadittiin kaikilta maahanmuuttajilta. Nimettömän luettelemat nimet ovat tyypillisiä tällaisia omaksuttuja, partisiippimuotoisia sukunimiä. Nimetön valitsee tällaisista nimistä komeimmilta kalskahtavat.

Tärkeintä Raşidofin romaanien nimeämiskäytännöissä näyttää olevan lisä- ja lempinimien käyttö. *Vihreä vyö* -romaanin nimi tulee Dervişi Ahmet lisänimestä. *Erotessa*-romaanissa keskushenkilö esiintyy liikanimellään Nimetön. Useimmiten liikanimet ovat hyvin merkitseviä ja hyvin konkreettisia, kuten ankkavarkaasta käytetty nimitys *Ördek Salim* ”Ankka-Salim”; *Patlak Ömer* ”Räjähtänyt Ömer” lie-nee ymmärrettävä kuvaukseksi henkilön toiminta- ja esiintymistavasta. Liikanimiä käytetään tyypillisesti iäkkäämmistä ihmisistä, jotka ovat jo ”paljastaneet” luonteensa; nuorilla päähenkilöillä ei kummassakaan romaanissa ole liikanimiä. Liikanimien käyttö osoittaa, miten merkityksellistä on kielen avulla tapahtuva nimeäminen. Se on ilmiöiden ja henkilöiden tunnistettavaksi tekemistä, joka voi tapahtua vain omakielisten, ymmärrettyjen nimien avulla.⁴³⁸

Nimi voi ilmaista myös henkilön alkuperää: sekatavarakauppiaan *Bakkal Kirkoryanin* sukunimi osoittaa, että hän on armenialainen, sekatavarakauppias *Çerkez Haydar* taas nimensä mukaan tšerkessi. Nimi ja etnisyys kuuluvat tärkeällä tavalla yhteen.

⁴³⁷ — Eskiden benim soyadlarım vardı: Yanılmaz, Yılmaz, Korkmaz, Ürkmez...

⁴³⁸ Bulgarian sisäministeriö on julkaissut luettelon järjestelmänvaihdoksen jälkeen palautetuista turkkilaisista nimistä: *Tilkoven i tsestoten retşnik na turskite litşni imena v Bilgariya*, Sofia 2002. Turkkilaisesta nimityskäytännöstä paras, tässäkin hyödynnetty lähde on Paşa, 1996.

12. Orpous metaforana

Vihreässä vyössä ja *Erotessa*-romaanissa on kummassakin pohjalla vertaus orpolap-
sesta, joka metaforisesti ilmaisee Berliinin sopimuksen jälkeen vähemmistöryh-
mäksi tulleen, kotimaassaan kotinsa kadottaneen turkkilaisyyhteistön kohtalon.

Paradoksaalisesti juuri se alue, josta Berliinin sopimuksen mukaan tuli Bulga-
rian ruhtinaskunta, oli aluetta, jolla slaavilaisten osuus oli pienimpiä koko Balka-
nilla. Turkin sodan ja panslavistien toiminnan tuloksina väestörakenne muuttui.
Deliormanin turkkilaisista, ikimuistoisista ajoista lähtien samoilla sijoilla asuneis-
ta ihmisistä, oli politiikan seurauksena yhtäkkisesti tullut omassa kodissaan turva-
ton orpolapsi, jota kohdeltiin mielivaltaisesti.

Vihreässä vyössä Fevziye joutuu konkreettisesti kokemaan omassa kodissaan
kodittomaksi tulemisen, kun hänen isänsä peläten vahingonlaukauksen seurauk-
sia pakenee Turkkiin. Isäntä, jolle isä on velkaa, lähettää velkojensa korvaukseksi
alustalaisperheen naapurikylästä valtaamaan hänen kotinsa:

Ilta oli jo hämärtyvässä, ja juuri kun tyttö nousi lähteäkseen Zehra-mummon
luo, kulkusellinen hevosvaunu pysähtyi talon eteen. Ne olivat naapurikylän
rikkaimman, Draganofin vaunut. Naapurikylä oli lähellä sijaitseva bulgaari-
kylä. Fevziyen perheen kylä oli kaikessa sidoksissa tähän kylään. Noin kome-
at vaunut on ainoastaan Draganofilla. Metsänvartija Dimo ja Zakir-paimen
laskeutuivat vaunuista. Dimo järjesteli kaiken tuossa kylässä. Ilman häntä
kylässä ei voinut tehdä mitään. Hän oli nyt tuonut Draganofin seitsemännen
rengin, Zakir-paimenen, Fevziyen kotiin. Vaunuista laskettiin arkkuja ja ko-
reja. Ne olivat Zakir-paimenen tavaroita. Hetkisen päästä vaunuista laskeu-
tuivat hänen vaimonsa Hafize yenge ja lapsikratras suurimmasta pienimpään:
Mustiş, Saliş, Zeliş, Zeriş... Kaikkien nimi päättyi "iş"illä. Mustişista ja Salişista
Fevziye oli jo ehtinyt kärsiäkin. He olivat varsinaisia kiusankappaleita. Päi-
vittäin he tulivat alakorttelista yläkortteliin Fevziyen ikäisten lasten riesaksi.

Metsänvartija Dimo veti tytön syrjään. "Sinun isäsi on paennut Turkkiin.
Räätäli on tyrmässä. Pölky putoaa sinullekin [kärsiä saat sinäkin]. Kunhan
kasvat vähän, niin etsitään jokin keino," sanoi hän. Sitten: "Mitähän olet vii-
me päivinä syönyt?" kysyi hän. Tyttö vastasi: "Otin jauhokammioista jauho-
ja. Vaivasin taikinaa, paistoin ja söin." Dimo teeskenteli säälivää, huokaisi ja
lausui: "Isokukkulalla on teidän ja Karhukentällä räätälin pelto. Me lunas-
tamme ne, samoin lampaat, kanat, mitä sitten onkin, koska velkaa on paljon.
Havze yenge keittää sinulle ruokaa..."

Tämä nainen oli jotakin aivan muuta kuin Safiye yenge. Fevziyelle tiuskiminen ei vielä ollut mitään, joka askelella hän oli alkanut kiristellä hampaitaan tytölle. Fevziyestä oli tullut ylimääräinen omassa kodissaan. Mitä hän olisi voinut tehdä? Tiuhaan hän vieraili Zehra-mummon luona ja kertoi huolistaan. Mutta mitä saattoi iäkäs nainen tehdä?⁴³⁹

(*Vihreä vyö* 25)

Fevziyen kodittomaksi joutumiselle omassa kodissaan on tässä konkreettiset, henkilökohtaiset syynsä – isän lähteminen – mutta tämä kuvastaa symbolisesti turkkilaisväestön tilaa yleisemminkin. On huomattava, että Fevziyen isä oli harkinnut maasta muuttamista jo ennen pakkotilanteeseen joutumista. Tämä tarkoittaa, että Turkkiin muuttamisen syyt olivat toisaalla kuin kuvatussa onnettomassa sattumassa ja että ne olivat kaiken aikaa voimakkaasti läsnäolevia tekijöitä.

Maasta muuttaminen, Turkkiin siirtyminen, on aihe, joka Balkanin turkkilaisvähemmistöjen kirjallisuudessa aina on ollut enemmän tai vähemmän esillä. Maastamuutto aiheuttaa vaikeuksia sekä lähtijöille että niille, jotka jäävät. Nykyisen Turkin tasavallan väestöstä kolmannes on maahanmuuttajaperäistä. Kaikkiaan noin neljännes on Balkanilta tulleita. Sukulaisia on rajojen kummallakin puolella. Muutto Turkkiin on eräällä tavalla viimeinen ratkaisu silloin, kun mahdollisuudet jatkaa elämistä kotimaassa ovat tulleet liian tukaliksi. Ei ole helppoa tehdä maastalähtöpäätöstä, ja sen toteuttaminen on vaikeaa. Lähtö synnyttää uusia tuskia, se on sukupolvia kestävä uusien ongelmien lähde yhtä lailla lähtijöille kuin niille, jotka jäävät.

Vihreässä vyössä on useita mainintoja maastamuutosta. Äpäpä-Sülün biologinen isä on maastamuuttaja.

⁴³⁹ Akşam karanlığı çökmek üzereydi ki, kız Zehra nineye gideyim diyerekten ayağa kalktığı vakit, çingiraklı bir talika gelip durdu evin önünde. Komşu köyün en büyük zengini Draganofun talikasıydı bu. Komşu köy, yakıncacık bir bulgar köyü. Fevziyelerin köyü her şeyiyle oraya bağlı. Talikaların böylesine güzeli ancak Draganofta var. Korucu Dimo ile çoban Zakir, talikadan indiler. Dimo, bu köyün her şeyiydi. Onsuz bir iş yapılmazdı köy içinde. Draganofun yedinci çırağı çoban Zakiri Fevziyelerin evine getiren de oyudu şimdi. Talikadan sandık sepet indirdiler. Çoban Zakirin eşyasıydı bu. Az sonra karısı Hafize yengeyle irili ufaklı bir kafile geldi: Mustiş, Salış, Zeliş, Zeriş... Hepsi "iş"le bitiyordu. Mustişten Salışten zaten Fevziyenin canı yanıkta. Öyle sıvıştıktılar ki, aşağı mahalleden her gün yukarı mahallere gelerek, Fevziye boydakilerin hepsini perişan ediyordular.

Korucu Dimo, kızı bir kenara çekti "Senin baban Türkiye'ye kaçmış. Terzi kodeste. Odun düşer sana da. Böyü biraz, bakacayız çayresine" dedi. Sonra: "İki gündür ne yidin?" diye sordu. Kız cevap verdi "Unluktan un aldım. Hamur kardım, pişirdim, yidim." Dimo onun bu haline acır gibi tavır takınarak, göğüs geçirdi ve şöyle dedi: "Kocaöyükte sizin, Ayıalanda da Terzinin tarlası var. Onları alacayız koyundur, tavuktur ne var alacayız, çünkü borç çoktur. Havze yenge sana manca pişirecek..."

Bu kadın, Safiye yengeden çok, çok farklıydı. Fevziyeyi piyazlamak şöyle dursun, her adım başında diş sıkmağa başlamıştı ona. Fevziye kendi evinde fazlaydı artık. Ne yapabilirdi? Sık sık Zehra nineye gidip dert yanıyordu. Ne yapabilirdi bir ihtiyar kadın? ...

Eräänä päivänä Zeynişođlu kokosi kampaansa ja muutti Turkkiin. Lähtiesään hän jätti Vaalealle İbrahimille kaksi hehtaaria peltoa.⁴⁴⁰ (*Vihreä vyö* 43)

Aziz hodžan rikosten joukossa on asuntokeinottelukin; hän on ostanut maastamuuttajien asuntoja ja ottanut näistä kohtuuttomia vuokria.

Olisiko hän pystynyt kieltämään ostaneensa vuoteen 1939 mennessä Turkkiin muuttaneitten kolmen naapurinsa talot ja pellot ja vuokranneensa ne kovaan hintaan varattomille, joita hän sitten työllisti nälkäpalkalla?⁴⁴¹ (*Vihreä vyö* 74)

Näillä lyhyillä maininnoilla on tarkoitus ainoastaan muistuttaa maastamuuton mahdollisuuden kaikenaikaisesta läsnäolosta.

Fevziyen isäkin on pohtinut lähtöä pitkään:

Kyllä me olemme lähtijöitä, emme tule jäämään tänne. Turkissa pääsemme selville vesille, mutta mitäs teet noille veloille.⁴⁴² (*Vihreä vyö* 21)

Hän joutuu kuitenkin lähtemään odottamattoman sattuman vuoksi kiireisesti yksin pakoon, jolloin hänen tyttärensä jää kotiin. Hän palaa myöhemmin takaisin; aina oli niitä, joille kaippuu kotiseudulle muodostui ylivoimaiseksi. Toisaalta usein paluu oli mahdoton.

Erotessa-romaanissa kaksi päähenkilöistä, Nazmiye ja Osman, ovat kasvattilapsia. Nazmiye joutuu kärsimään ilkeän kasvattiäidin alaisuudessa, ja toisaalta hän joutuu kärsimään siitä, että hänen kasvatti-isänsä oli ollut rikas porvari. Osmanin kohdalla ei ole tällaisia ongelmia, mutta hän ottaa kasvattivanhempien yhteydessä kuitenkin esille nimikysymyksen. Hänellä on nyt kasvattivanhempien antama nimi. Nimi ei sinänsä ole huonompi kuin hänen alkuperäinen nimensä, mutta kuitenkin hän olisi pitänyt mieluummin oman nimensä, pelkästään sen takia, että se on alkuperäinen.

Erotessa-romaanin Nimetön on romaanihenkilöistä selvimmin henkisen orpouden ruumiillistuma. Nimetön on vailla kulttuurin, kielen ja selkeän identiteetin tarjoamaa kotia. Hän näyttäytyy pinnalta katsottuna naurettavalta ja vastenmieliseltä henkilöltä, mutta lähemmin nähtynä ja rivien välistä luettuna hänet on tehty sellaiseksi juuri ”orpouttamisen” kautta: estämällä häntä selkeästi ajattelemasta ja ilmaisemasta itseään omalla kielellään, viemällä häneltä mahdollisuudet maailman ymmärtämiseen ja siinä ”kunnollisesti” toimimiseen.

⁴⁴⁰ Bir gün Zeynişođlu buradan tasını tarađını toplayıp, Türkiyeye göç ediyor. Giderken Sarı İbrahim'e yirmi dekar tarla bırakıyor.

⁴⁴¹ 1939 da ev ve tarlalarını satın alarak, burada fakir fukarayı ateş pahasına oturtacak, fakat bedava çalıştıracak kadar ileri gittiđini uluorta inkar mı edebilecekti?

⁴⁴² ”Biz gidiciyiz, durucu deđiliz. Bizi Türkiye paklar ama ne yaparsın şu borçları. Gırtlamızın kadar gömülmüşüz. Yol parası bilsak bile, borçlardan arınıp da yerimizden kıpırdamanın çaresi yok...” diye söyleniyordu.

13. Raşidofin jälkeen

Erotessa ilmestyi vuonna 1968. Seuraavana vuonna 1969 Bulgariassa julkaistiin enää kolme kotimaisten kirjoittajien turkinkielistä kirjaa. Turkkilaisille kirjailijoille ilmoitettiin, että tästä lähtien kaikki kirjallisuus on julkaistava bulgariaksi. Raşidof itse loikkasi seuraavana vuonna Turkkiin, minne hän oli matkustanut turistipassilla ja -viisumilla.

Erotessa-teoksen nimellä ei ole mitään yhtymäkohtaa teoksen sisältöön. Teoksen ilmestymisajankohtaa ajatellen on vaikea välttyä ajatukselta, että teos oli eräänlainen testamentti. Tekijä itse oli päättänyt lopullisesti erota kotimaastaan. *Erotessa*-romaani on kuvaus bulgarianturkkilaisten elämästä juuri tuona eroamisen hetkenä, mutta samalla se on selitys sille, miksi kirjailija katsoi, että hänellä ei ollut enää muuta mahdollisuutta kuin jättää kotimaansa.

Raşidof kuvaa bulgarianturkkilaista yhteisöä 1960-luvulla rajakohdassa, jossa turkkilaisyhteisölle sallitut yhteisölliset vapaudet – oikeus omankieliseen koululaitokseen, lehdistöön ja kirjallisuuteen, oman etnisen, uskonnollisen ja kulttuurisen identiteetin ylläpitämiseen – olivat radikaalisti kaventumassa. Kun *Vihreässä vyössä* Turkki oli voimakkaasti läsnä mm. maastamuuton muodossa, *Erotessa* on bulgarianturkkilaisyhteisön nykyhetken poikkileikkaus, jossa on hiven ajatonta pysähtyneisyyttä – samalla kun kirjailija monessa kohdin näyttää aavistaneen tulevan kehityksen suunnan. Nimettömän hahmo, joka karikatyyrinomaisena lienee vaikuttanut yhteiskunnan kuvauksen kannalta jokseenkin ”vaarattomalta”, osoit-tautuukin lähemmin tarkasteltuna uhkakuvaksi, jota Raşidof ei ajattele voitavan välttää ja jonka toteutumisesta on lähdeittävä pakoon omasta maasta. Yksilön pelastuminen kulttuuriselta kuolemalta ei kuitenkaan pelasta yhteisöä, minkä vuoksi Raşidofin tuotanto päättyy suureen kysymys- tai huutomerkkiin.⁴⁴³

Raşidofin myöhemmistä vaiheista Turkissa on hyvin vähän tietoa. Tiedetään, että hän piti tärkeänä lapsille kirjoittamista ja julkaisi lastenkirjan. Hän kuoli ennen vuoden 1985 nimenmuutoskampanjaa ja suurta muuttoaaltoa ja vuoden 1989 järjestelmänmuutosta, joten ei voida tietää, mitä käänne olisi merkinnyt hänen tuotantonsa kannalta.

Onko Raşidofin maalaama uhkakuva siis toteutunut? 1970-luvun kirjojen polttaminen ja 1980-luvun nimenmuutos- ja identiteetinvaihdoskampanja osoittavat, että bulgarianturkkilaisen kulttuurin ”loppu” tuli nopeammin ja dramaattisemmin

⁴⁴³ Kirjan bulgariankieliseksi otsikoksi on ilmoitettu ”Todelliset veljet”, mikä kääntää kirjan arvoituksellisen otsikon pääläelleen, ts. yksiselitteisen myönteiseksi yleisen veljeyden sanomaksi.

kuin Raşidofkaan saattoi odottaa. Mikään ei sen sijaan viittaa siihen, että Raşidof – sen enempiä kuin 1960-luvun kirjailijat ylipäänsä – olisi aavistellut sosialistisen järjestelmän romahdusta. On kysyttävä, mitä vuoden 1989 järjestelmävaihdos merkitsi bulgarianturkkilaisen identiteetin ja kulttuurin kannalta. Kun turkiksi kirjoittaminen ei enää ollut kiellettyä, merkitsikö tämä turkinkielisen kirjallisuuden uutta renessanssia? Vaikka tilanteen hahmottaminen kaiken kaikkiaan on vaikeaa, on tähän kysymykseen epäilemättä vastattava kieltävästi. Syyt tällaisen kirjallisuuden elpymisen puuttumiseen ovat kuitenkin sangen toisenlaiset kuin ne, jotka tukahduttivat bulgarianturkkilaisen kirjallisuuden kukoistuksen 1960-luvulla.

Lyhyesti voitaneen sanoa, että vuoden 1989 jälkeen Bulgarian kansalaisille on palautettu tärkeitä yksilöllisiä oikeuksia, jotka oli 1980-luvulla kiistetty: yksilöllä on oikeus valita nimensä, identiteettinsä, kielensä, jota hän puhuu. Kuitenkin vähemmistöjen yhteisöllisten oikeuksien toteutumisesta ei voida sanoa samaa. Turkin kielen opiskelu on kyllä jälleen sallittua kouluissa, mutta turkinkielisen koululaitoksen jälleen pystyttäminen kangertelee. Turkin kielellä julkaiseminen on sallittua, mutta turkinkielistä lehdistöä ei ole Bulgariassa enää nimeksikään olemassa. Turkin kielellä kirjoittavia kirjailijoita ovat lähinnä vain vanhemman polven kirjoittajat, jotka olivat aloittaneet jo ennen 1980-lukua. Omakielinen kulttuuri ei ole lähtenyt kukoistukseen, osin siksi, että noin puolet kirjailijoista on muuttanut Turkkiin, mutta ennen kaikkea, koska liian suuri osa turkin kielen jokapäiväisestä läsnäolosta koulussa ja lehdistössä on päässyt murentumaan pois.

Turkinkielisen kirjallisuuden renessanssin puuttuminen on yhteydessä myös laajempaan kulttuuriseen murrokseen, joka ei koske ainoastaan turkinkielisen vähemmistön asemaa ja toimintaa vaan uuden yhteiskunnan toimintapaa yleensä. Kirjallisuus on Bulgariassa, kuten muuallakin entisissä sosialistisissa maissa, menettänyt suuren osan kulttuurisesta painoarvostaan sen jälkeen, kun kirjallisuus ei enää toiminut – rivien välistä luettuna – kansakunnan omatuntona ja peilinä korvaten näin vapaan lehdistön ja tiedotusvälineiden puuttumista. Kirjallisuuden aiemman funktion on näin uudessa yhteiskunnassa osin omaksunut politiikka ja valtiovallan tai valtuutetun suorasta kontrollista vapaa tiedonvälitys.

Erittäin ratkaiseva merkitys on kuitenkin myös sillä muutoksella, mikä tulee siitä, että kapitalistisilla periaatteilla toimiva ”kulttuurituotanto”, kaupallinen rosakulttuuri, on tullut omaehtoisen kulttuurin tilalle. Kirjallisuus, joka lehtikojuissa myydään, ei ole enää kulttuurilehdistöä vaan ylikansallista, käännettyä roska-viihdetä. Tällainen kulttuurisen ilmapiirin muutos, jossa koko kulttuurin käsite tulee ihmisille hämäräksi ja vähämerkityksiseksi, kun se ei enää erotu kaupallisesta viihteestä, merkitsee todennäköisesti tehokampaa tappotuomiota pienen kansallisen vähemmistön kulttuurille kuin mikään diktatuuri.

Lähteet

Primaarilähteet

- Erendoruk, Ömer Osman 1995 *Uçurum* İstanbul: Turan.
- Erendoruk, Ömer Osman 1997 *Buruk Acı* (toinen painos), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Erendoruk, Ömer Osman 2002 *Ağlatırsa Mevlam Yine Güldürür* İstanbul: Yesevi.
- Erendoruk, Ömer Osman 2004 *İçimizdeki İnci Taneciği* İstanbul: Samanyolu.
- Erendoruk, Ömer Osman 2005 *Toprağa Kan Düştü* İstanbul: Çağrı.
- Raşidof, İshak 1966, *Yeşil Kuşak*, Sofia: Narodna prosveta.
- Raşidof, İshak 1968 *Ayrılırken*, Sofia: Narodna prosveta.
- Tatof Sabri 1963, *Gün Doğarken* Sofia: Narodna prosveta
- Tatof Sabri 1967, *İki Arada* Sofia: Narodna prosveta.
- Tata, Sabri 2000, *İlk Göz Ağrısı, Pehlivanoğulları 1*, İstanbul: TDAV.
- Tata, Sabri, i.pv. *Kurtbayır'ın Sırrı, Pehlivanoğulları2*, İstanbul.
- Tata, Sabri i.pv. *Onurun İsyanı, Pehlivanoğulları 3*, İstanbul.
- Tata, Sabri i.pv. *Geyik Avı, Pehlivanoğulları 4*, İstanbul.
- Tata, Sabri i.pv. *Tunanın Peri Güzeli*, İstanbul.

Sekundaarilähteet

- Acaroğlu, Türker 1988, *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Ankara: KB.
- Acaroğlu, Türker 1999a, *Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar*, Ankara: KB.
- Acaroğlu, Türker 1999b, *Bulgarların Aldığı Türkçe Adlar ve Soyadlar Sözlüğü*, Ankara: KB.
- Acaroğlu, Türker 2006, *Balkanlarda Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, İstanbul, Iq Kültür Sanat Yayıncılık.
- Aça, Mehmet, Hüseyin Durgut 2004, *Küreselleşen Dünya ve Türk Kimliği* İstanbul: Toplumsal Dönüşüm.
- Adıgüzel, Hüseyin 2004 (ed.) *Rüstemhanlı, Sabir, Hatayi Yurdu*, İstanbul.
- Ağanoğlu, H. Yıldırım 2001, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç*, İstanbul.
- Ağanoğlu, H. Yıldırım, 2008, *Üsküp Kitabı*, İstanbul: Fide.
- Akçura, Yusuf 1976, *Üç Tarz-i Siyaset*, TTK: Ankara.
- Akpınar, Yavuz 2003, (ed.) *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri: 1 Roman ve Hikayeleri*, Ötüken: İstanbul.
- Akpınar, Yavuz 2004, (ed.) *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri: 2 Fikri Eserleri*, Ötüken: İstanbul.

- Akpınar, Yavuz 2008, (ed.). *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri: 3 Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları*, Ötüken: İstanbul.
- Alagöz, Sabri, *Gözlerim duman duman*, Sofya, 1997.
- Alangu, Tahir 1968, *Cumhuriyetten Sonra Hikaye ve Roman*, İstanbul.
- Anderson, Benedict 2004, *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, İstanbul: Metis.
- Anhegger, R., Vedat Günyol 1988, Misailidis, Evangelinos, *Seyreyle Dünyayı (Temaşa-i Dünya ve Cefakâr ü Cefakeş)*, İstanbul: Cem.
- Arai, Masami 2000, *Jön türk dönemi türk milliyetçiliği*, İstanbul: İletişim.
- Atasoy, A. Emin 2001, *Rumeli Motifli Türk Şiiri Antolojisi*, Bursa.
- Ayaşlı, Münevver 2003, *Rumeli ve Muhteşem İstanbul*, İstanbul.
- Aziz, Osman 2002, *Canlarım Türküler Bizim Türküler*, Sofya.
- Bahtiyar, Niyazi Hüseyin 1996, *Çağdaş Rodop Türk Şairlerinden Esintiler* Ankara: KB.
- Bahtiyar, Niyazi Hüseyin 2001, *Bizim Anayurt*, İstanbul.
- Balkanlı, Ali Kemal 1986, *Şarki Rumeli ve Buradaki Türkler*, Ankara.
- Balzac, Honoré de 1979, *Om litteraturens teori och praktik : artiklar i urval av Jan Myrdal ; översättning av Björn Larsson* Stockholm: PAN/Norstedt
- Barthes, Roland 1993, *Toden tuntu*, (Teoksessa *Tekijän kuolema Tekstin syntymä*, 96-108; alkuperäinen Barthes, Roland: *L'effet de réel*. Teoksessa R. B.: *Littérature et réalité*. Paris 1982.
- Batıbey, Kemal Şevket, *Batı Trakya Türk Devleti 1919-1920*, İstanbul: Boğaziçi.
- Batıbey, Kemal Şevket, *Ve Bulgarlar Geldi*, İstanbul: Boğaziçi.
- Baymak, Ethem 1999, *Tuna Akar Serin Serin, Balkan türk şiiri üzerine inceleme*, Bay: Prizren.
- Baymak, Osman 2000, *Gagauz Çağdaş Şiiri Antolojisi*, Bay: Prizren.
- Bayramöz, Sabahattin 2002, *Türkçenin Sarmaşıkları: Bulgaristan Türklerinin şiirinden seçmeler*, Ankara: KB.
- Beyatlı Yahya Kemal 1999, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım*, İstanbul, Fetih Cemiyeti.
- Beyatlı, Yahya Kemal *Kendi Gök Kubbemiz* 2005, İstanbul: YKY.
- Bicari, Hasan 1969, *Türk Edebiyatı I Başlangıçtan Tanzimata kadar Türk Edebiyatı*. Eötvös Lorand Üniversitesi Türk Filolojisi Kürsüsü. Budapeşte.
- Bicari, Hasan 1973, *Türk Edebiyatı II XIX. Yüzyıl Türk Edebiyatı*. Eötvös Lorand Üniversitesi Türk Filolojisi Kürsüsü. Budapeşte.
- Bicari, Hasan 1975, *XX. Yüzyıl Türk Yazını*, Eötvös Lorand Üniversitesi Türk Filolojisi Kürsüsü. Budapeşte.
- Bulgar, Stepan 1998, *Gagauz Türklerinin Edebiyatı*, Birinci Uluslararası Kıbrıs ve Balkanlar Türk Edebiyatları Sempozyumu 3 - 6 Mart 1998 Gazimağusa, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi, ed. İsmail Bozkurt, Ayşen Dağlı ja M. Kansu. 25-27.

- Caferoğlu, Ahmet 2001, *Türk Dili Tarihi*, İstanbul, Bursa: Alfa.
- Cesur, Kadriye 1994, *Çalıküşu – En çok okunan kitap*, BTK 4,13,1994.
- Cihan, Ahmet, 2007, *Osmanlı'da Eğitim*, İstanbul: 3F.
- Crampton, R. J. 1997, *A Concise History of Bulgaria*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Crampton, R. J. 2007, *İkinci Dünya Savaşından Sonra Balkanlar*, İstanbul: Yayınodası.
- Çamuroğlu, Reha 2000, *Tarih, Heterodoksi ve Babailer*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Çavuş, Mehmet, 1998, *Bulgaristan Türkleri Edebiyatı*, Türk Dünyası El Kitabı, Dördüncü Cilt, Türkiye Dışı Türk Edebiyatları, TKAE, Ankara 1998. 33-48.
- Çavuşev, İsmail A, 1998, *Günümüzde Bulgaristan Türklerinin Şiiri Kan Kaybediyor*, Birinci Uluslararası Kıbrıs ve Balkanlar Türk Edebiyatları Sempozyumu 3 - 6 Mart 1998 Gazimağusa, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi, toimitaneet İsmail Bozkurt, Ayşen Dağlı ja M. Kansu. 37-47.
- Çavuşev, İsmail A, 1999 *Totaliter ve Posttotaliter Devirde Bulgaristan'da Türkçe Süreli Basın*, Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni 20-24 Nisan 1998 Bildiriler, Ankara: TDK. 7-108.
- Çavuşev, İsmail A. 2001, *Altın Petek, Bulgaristan Türklerinin Çocuk Şiiri, Antoloji*, Sofya.
- Çetiner, Yılmaz 1994, *Şu Bizim Rumeli*, 2. baskı, İstanbul: Milliyet
- Çetinkaya, Nihat 2004, *Kızılbaş Türkler*, İstanbul: Kum Saati.
- Çobanoğlu, Özdemir 2003, *Anavatandan Anavatana Bir Gagauz*, İstanbul: Yesevi.
- Dağcı, Cengiz 1998, *Hatıralarda Cengiz Dağcı Yazarın Kendi Kaleminden*, İstanbul: Ötüken.
- Dallı, Hüseyin 1991, *Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağızları Üzerine Araştırmalar*, Ankara: TDK.
- Dayıoğlu, Ali 2005, *Toplama Kampından Meclise, Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İstanbul: İletişim.
- Develi, Hayati 2006, *Osmanlı'nın Dili*, İstanbul: 3F.
- Devlet, Nadir 1999, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi 1905-1917*, Ankara: TTK.
- Dron İ. V., S. S. Kuroglo 1989, *Sovremennaya Gagauzskaya Toponimiya*. Kişinev, 1989.
- Dron İ.V.,1992 *Gagauzckie geografiçeskie nazvaniya* Kişinev: Ştiintsä.
- Duman, Haluk Harun 2005, *Balkanlara Veda*, İstanbul.
- Dündar, Fuat 2001, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları Iskan Politikası*, İstanbul: İletişim.
- Düzdağ, H. (ed.) 1990, *Zağra Müftüsünün Hatıraları (Tarihçe-i vak'a-i Zağra*, İstanbul: Timaş.
- Eckmann, Janos 1962, *Kumanova Makedonya Türk Ağzı*, Németh Armağanı, TDK, Ankara. 111-144.
- Ekrem, Mehmet Ali 1981, *Bülbül Sesi Dobruca Türk Folklorundan Seçmeler*, Bükreş: Kriterion.
- Elçibäy, Äbülfäz 1992, *Bu mänim taleyimdir*, Bakı: Gänclik.

- Enginün, İnci 2001, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergah.
- Enginün, İnci 2006, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*, İstanbul: Dergah.
- Ercilasun, Ahmet Bican, 2004, *Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ.
- Ercilasun, Ahmet Bican, 2006, *Tanzimat gramerlerine göre Tanzimat döneminin dili*, *Tanzimat Edebiyatı*. Ankara: Akçağ. 29-68.
- Erdi, İslam Beytullah 1996, *Güneşi Ararken*, Ankara.
- Eren, Hasan 1987, *Balkan Ülkelerinde ve Macaristan'da Türkoloji Çalışmaları*, *Dünyada Türklük Araştırmaları ve Türkiye*. Marmara Üniv.Yay. İstanbul, 1987. s. 72-83.
- Eren, Hasan 1992, *Bulgarlar ve Türk Dili*, *Bulgaristan'da Türk Varlığı*, Ankara: TDK.
- Ergenç, Leman 1989, *Bulgar Yayınlarında Türkler*, Ankara: TTK.
- Ersanlı Behar, Büşra 1996, *İktidar ve Tarih, Türkiye'de 'Resmi Tarih' Tezinin Oluşumu 1929-1937*, İstanbul: Afa.
- Fehér Géza 1985 *Bulgar Türkleri Tarihi*, Ankara: TTK.
- Ferhadov, Naci 1995, *Silk Yakandan Ölümü* Sofya.
- Friedman, Victor A. 1982, *Balkanology and Turcology: West Rumelian Turkish in Yugoslavia as Reflected in Prescriptive Grammar*. *Studies in Slavic and General Linguistics*, Vol. 2, Amsterdam: Rodopi. 1-77.
- Gadamer Hans-Georg 2004, *Hermeneutiikka: ymmärtäminen tieteissä ja filosofiassa*, Valikoinut ja suomentanut Ismo Nikander. Tampere: Vastapaino.
- Georgieva, İvaniçka 1998, *Bulgaristan Alevileri ve Demir Baba Tekkesi*, önsöz ve tercüme Türker Acaroğlu, İstanbul: Kaynak.
- Gilibov, Gılib D. *Turska gramatika*, Sofiya.
- Gökalp-Alpaslan, G. Gonca 2002, *XIX. Yüzyıl Yazılı Anlatılarında Sözlü Kültür Etkileri*, Ankara: KB.
- Gökalp-Alpaslan, Gonca, 1999, *Osmanlı Türk Romanının Başlangıcında Beş Eser*, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Osmanlı'nın 700. Yılı Özel Sayısı, Ekim 1999. 185-202.
- Görömbei, Andras 1998, *Unkarilaiset vähemmistökulttuurit vuosituhannen vaihteessa*, suomentanut Pasi Koste, *Folio Hungarica* 9, Castrenianum 54.
- Gradeşliev, İvan 1993, *Gagauzite*, Dobriç.
- Grant, Damian 1970, *Realism*, London: Methuen.
- Güler, Hüseyin Rasim 2004, *Bulgaristan Türklerinin Rumeli Türküleri*, Prizren: Bay.
- Gündağ, Nevzat 1987, *1913 Garbi Trakya Hükümet-i Müstakilesi*. Ankara KB.
- Güngör Harun, Mustafa Argunşah 2002, *Gagauz Türkleri Tarih, Dil, Folklor ve Halk Edebiyatı*, Ankara: KB.
- Hablemitoğlu, Necip 2005, *Çarlık Rusya'sında Türk Kongreleri 1905 - 1917*. Ankara.
- Hablemitoğlu, Şengül, Necip Hablemitoğlu 2004, *Şefika Gaspıralı ve Rusya'da Türk Kadın Hareketi (1893-1920)*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm.

- Hafız, Nimetullah 1987, *Bulgaristan'da Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi 1944-1984, I-II*, İstanbul-Ankara: KB.
- Hafız, Nimetullah 1989, *Bulgaristan'da Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi III*, Ankara: KB.
- Hafız, Nimetullah 1989, *Makedonya Türk Halk Edebiyatı Metinleri*, İstanbul.
- Hafız, Nimetullah 1989, *Yugoslavya'da Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi 1-III*, Ankara, KB.
- Hafız, Nimetullah 1990, *Bulgaristan Türk Halk Edebiyatı Metinleri I-II*, Ankara: KB.
- Hafız, Nimetullah 1999, *Rıza Mollov hayatı ve eserleri*, Ankara: KB.
- Hafız, Nimetullah, *Kosova Türk Halk Edebiyatı Metinleri*, Kosova Üniversitesi Priştine Felsefe Fakültesi. Priştine 1985.
- Hamza, Melahat 1998, *Makedon Dram Eserlerinde Türk İzleri ve Türkler*, Ankara: KB.
- Hamza, Yusuf 2004, *Sırbistan Türklüğü*, Üsküp.
- Hamzaoğlu, Yusuf 2000, *Balkan Türklüğü*, Ankara: KB.
- Hazai György 1957, *Rodop Türk Ağızları*, TDK Bilimsel Bildiriler 1957, 127 – 130.
- Hazai György 1963, *Türk Dilinde Tarihsel Gelişme Dönemleri*, TDK Bilimsel Bildiriler 1963, Ankara: TDK, 57 – 60.
- Hazai, György 1997, *Türk dilinin gelişiminde 14. yüzyılın yeri*, Osmanlı Beyliği 1300–1389, ed. Elizabeth A. Zachariadou, TVYY, İstanbul, 1997. s. 62-67.
- Hazai, György 1999, *Balkanlarda yollar ve diller*, Sol Kol : Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia 1380-1699 Ed. Elizabeth A. Zachariadou. TVYY. İstanbul, 1999. 133-137.
- Hobsbawm, Eric 1995, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik Program, Mit, Gerçeklik*, İstanbul: Ayrıntı.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, Haşim Ertürk, Rasim Emينوğlu, 1993, *Bulgaristan'da Türk-İslam Eğitimi ve Kültür Müesseseleri ve Medresetü'n Nüvvab*, İstanbul: İSAR.
- İnalçık, Halil, *Türkler ve Balkanlar*, Balkanlar, Eren, İstanbul, 1993.
- İsen, Mustafa 1997, *Ötelerden Bir Ses*, Ankara: Akçağ.
- İsen, Mustafa 2000, *Balkanlarda Türk Çocuk Hikayeleri Antolojisi*, Mustafa İsen, Tuba Işınsoy İsen, Editör: Murat Adalı, Ankara: Grafiker.
- İsen, Mustafa 2001, *Balkanlar'da Türk Çocuk Şiiri Antolojisi*, Mustafa İsen, Reyhan İsen, Editör: Murat Adalı, Ankara: Grafiker.
- Ivanov, Vasili 1972, *Elämän realistinen kuvaaminen*, Punalippu 7/1972, 89–99.
- Jelavich, Barbara 2006a, *Balkan Tarihi 1*, İstanbul: Küre.
- Jelavich, Barbara 2006b, *Balkan Tarihi 2*, İstanbul: Küre.
- Jokinen, Christian, Kullberg, Anssi 2006, *Separatismi ja islamismi: kansallismieliset ja islamistiset liikkeet Euraasian konflikteissa*, Kustannus oy Suomen mies.
- Jung Matthias 2001, *Hermeneutik: zur Einführung*, Hamburg: Junius.
- Jusdanis, Gregory 1998, *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür Milli Edebiyatın İcat Edilişi*, İstanbul: İletişim.
- Kabacalı, Alpay 1989, *Türk Kitap Tarihi*, İstanbul: Cem.

- Kahraman, Hasan Bülent 2002a, *Biz, kimi ötekileştirdik?* Radikal 20/02/2002.
- Kahraman, Hasan Bülent, 2002b, *Oryantalistleştirirdiklerimizden misiniz?* Radikal 22/02/2002.
- Kahraman, Hasan Bülent, 2002c *Bir Politik Kurum ve Süreç olarak Türk Dil Kurumu*, Hürriyet Gösteri 239, Temmuz.
- Kahraman, Hasan Bülent 2003, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı – Temel Eserlerimiz*, Radikal Kitap; 31/10/2003.
- Kalkan, Şaban Mahmudoğlu 1996, *Selim Bilal Sertel*, Kardeş Edebiyatlar 35, 41-44.
- Kalkan, Şaban Mahmudoğlu 1998, *XX. Yüzyıl Bulgaristan Türkleri Edebiyatında Tercüme ve Problemleri*, Birinci Uluslararası Kıbrıs ve Balkanlar Türk Edebiyatları Sempozyumu 3 - 6 Mart 1998 Gazimağusa, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi, toimitaneet İsmail Bozkurt, Ayşen Dağlı ja M. Kansu. 49-54
- Kansu, Aykut 2002, *1908 Devrimi*, İstanbul, İletişim.
- Kantemir, Dimitri 1999, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi I-II* Çeviren Özdemir Çobanoğlu. İstanbul: Cumhuriyet.
- Kara, Mustafa 2002, *Balkanlardaki Türk Tasavvuf Edebiyatına Genel Bakış*, Balkanlardaki türk kültürünün dünü bugünü yarını, Bursa. 85-103.
- Karakasidou, Anastasia N. 1997, *Fields of Wheat, Hills of Blood*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Karamanlioğlu, Ali 1986, *Türk Dili*, İstanbul: Dergah.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri 2003, *Ankara*, İstanbul: İletişim.
- Karatay, Osman, Bilgehan A. Gökdağ 2006-2007, *Balkanlar El Kitabı* Cilt I-III, Çorum-Ankara: Vadi-Karam.
- Karpat, Kemal (ed.) 2001, *Osmanlı ve Dünya*, İstanbul: Ufuk.
- Karpat, Kemal H. 2004, *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Ankara: İmge.
- Karpat, Kemal H. 2006, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, Ankara: İmge.
- Karpat, Kemal, 2003, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914: Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul: TVYY.
- Kaya, Fahri 1992, *Eski Yugoslavya'da Çağdaş Türk Şiiri Antolojisi*, İstanbul: Cem.
- Kaya, Fahri 2002, *Makedonya'daki Türk Varlığı*, Balkanlardaki türk kültürünün dünü bugünü yarını, Bursa. 173-181.
- Kaya, İ. Güven 1993, *Yugoslavya'da Türk Halkı Edebiyatı*, İstanbul.
- Kengerli, Aybeniz 2005, *İsmayıl Bey Qasprinski*, Bakı: APDU.
- Kengerli, Aybeniz Aliyeva 2008, *Azerbaycan'da Romantik Türkçülük*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Kerim, Yusuf 1999, *Bulgaristan'da Türkçe Süreli Basın (1865-1944)*, Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni 20-24 Nisan 1998 Bildiriler, Ankara: TDK. 167-197.
- Kerman, Zeynep 2006, *Türk Romanının İlk Emekçisi Ahmet Midhat Efendi*, Tanzimat Edebiyatı, Ankara: Akçağ. 587-648

- Keskioğlu, Osman 1985, *Bulgaristan'da Türkler*, Ankara: KB.
- Kılıç, Osman 1993, *Kader Kurbanı*, Ankara: KB.
- Kohn, Hans 2007, *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, İstanbul: ilgi kültür sanat.
- Koloğlu, Orhan 2006, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, İstanbul: Pozitif.
- Köprülü, Fuat 2004, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Akçağ.
- Köse, Hüseyin, 2001, *Kanlı izler Şehitlerimizin Belgesel Öyküleri*, Razgrat.
- Kurat, Akdes Nimet 1993, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye kadar*, Ankara: TTK.
- Küçük, Murat 2005, *Bir Nefes Balkan*, İstanbul: Horasan.
- Kyuchukov, Hristo 1997, *Some Characteristics of Turkish Dialects spoken by Muslim Gypsies Roms in Bulgaria*. Ankara: 285–290.
- Lappalainen, Päivi 1998, *Realismi – puolesta ja vastaan* (Teoksessa *Uudessa Valossa: Kirjoituksia realismin kysymyksestä*, toim. Päivi Lappalainen, Turku: Turun yliopisto, Taiteiden tutkimuksen laitos. 15-57.
- Leitzinger, Antero 2006, *Suomen Tataarit*, Helsinki: East-west books.
- Lewis, Geoffrey 2007, *Trajik Başarı - Türk Dil Reformu*, İstanbul: Paradigma.
- Luukkanen, Arto 2001, *Hajoaako Venäjää?*, Helsinki: Edita.
- Lütem, Ömer E. 2000, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*. Cilt I. 1983-1985, Ankara: ASAM
- Lütem, Ömer E. 2005, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*. Cilt II. 1986-1987, Ankara: ASAM
- Mahmut, Enver, Nedret Mahmut 1997, *Dobruca Türk Halk Edebiyatı Metinleri*, Ankara: KB.
- Makal, Mahmut, 1950, *Bizim Köy*, İstanbul: Varlık.
- Mardin, Şerif 2000, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İstanbul: İletişim.
- Meçik, Hakkı Abdullah, 1977, *Şumnu: Bulgaristan Türklerinin Kültür Hayatı*, İzmir.
- Melikoff, Irene 1997, *İlk Osmanlıların Toplumsal Kökeni*, Osmanlı Beyliği 1300-1389, ed. Elizabeth A. Zachariadou, TVYY, İstanbul, 1997. s. 149-158.
- Melikoff, Irene 1999, *14.-15. yüzyıllarda İslam Heterodoksluğun Trakya'ya ve Balkanlar'a yerleşme yolları*, Sol Kol : Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia 1380-1699 Ed. Elizabeth A. Zachariadou. Tarih Vakfı Yay. İstanbul, 1999. s. 178-190.
- Memişoğlu, Hüseyin 1995, *Bulgaristan'da Türk Kültürü*, Ankara: TKAE.
- Memişoğlu, Hüseyin 2002, *Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: KB.
- Mevsim, Hüseyin 2007, *Bulgar Edebiyatı*, Balkanlar El Kitabı III. 121-153
- Mikov, Lyubomir 2007, *Bulgaristan'da Alevi-Bektaşî Kültürü*, İstanbul, Kitapyayınevi.
- Mollova, Mefküre Riza 2003, *Doğu Rodop Türk Ağızlarının Sözlüğü*, Ankara: TDK.
- Németh Gyula 1996, *Vidin Türkleri Dil, Folklor, Din*, Çeviren Abdurrahman Güzel. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı. İstanbul.
- Németh J. 1956, *Zur Einteilung der türkischen Mundarten Bulgariens*, Sofia Bulgarische Akademie der Wissenschaften.

- Németh J. 1957, *Osmanlı Türk Dili Tarihi Araştırmalarının Yeni Yolları*, TDK Bilimsel Bildiriler 1957, 1 - 14.
- Németh, J. 1978, *Die Bedeutung des bulgarischen Volksnamen: Studia in Honorem Veselini Besevliev*, Sofia, 68-71.
- Niederhauser Emil, *Kelet-Europa törtenete*, Budapest, 2001.
- Nuorluoto, Juhani 2003, *Slaavien kirjalliset traditiot ja kirjakeilet*, Helsinki: Yliopistopaino.
- Ocak, A. Yaşar 2002, *Sarı Saltık*, Ankara: TTK.
- Okday, İsmail Hakkı Tefvik i.pv., *Bulgaristan'da Türk Basını*, İstanbul.
- Oktaç, Ahmet 2000, *Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları*, İstanbul: Tümzamanlaryayıncılık.
- Ostrogorsky, Georg 1995, *Bizans Devleti Tarihi*, Ankara: TTK.
- Önen, Nizam 2005, *İki Turan: Macaristan ve Türkiye'de Turancılık*, İstanbul: İletişim.
- Özkan, Nevzat 2000, *Kavâ'id-i Osmaniyye Ahmet Cevdet Paşa-Fuat Paşa*, Ankara: TDK.
- Özkırımlı, Umut, 2008, *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*, İstanbul: Doğubatı.
- Parmaksızoğlu İsmet, 1984, *Evliya Çelebi, Seyahatnâme Rumeli - Solkol ve Edirne*, Ankara KB.
- Paşa, Aydın 1996, *Azerbaycan şehs adları*, Bakı: Maarif.
- Pokrovskaya, L. A. 1990, *Grammatika Gagauzskogo Yezika*, Kişinev.
- Poulton, Hugh 1999, *Silindir Şapka, Bozkurt ve Hilal*, İstanbul: Sarmal.
- Qarayev, Yaşar 1976, *Tenqid: problemler, portretler*, Bakı: Azernesr.
- Radova, Olga 1998, *Bucak'taki Transtuna Göçmenlerinin ve Gagauzların Etnik Kimliği*, Avrasya Etüdleri, İlkbahar 1998, sayı 13.
- Raud, Rein, 1992, "Valta ja kieli". (Teoksessa Yhteiskunta muuttuu - kieli muuttuu. Toim. Valma Yli-Vakkuri, Maija Länsimäki, Aarre Nyman.) Porvoo: WSOY. 68-80.
- Recepoglu, Altay Suroy 2000, *Prizrenli Suzi*, Türk Yazarlar Derneği, Prizren.
- Refik, Ahmed 1989, *Türk İdaresinde Bulgaristan*, 2. baskı. İstanbul: Enderun.
- Sadoğlu, Hüseyin 2003. *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Said, Edward 1994: *Culture and Imperialism*. London: Vintage.
- Sami, Şemseddin 1989: *Kamus-ı türki. Sami's Turkish Traditional Dictionary*, Beirut: Librairie du Liban.
- Saray, Mehmet 2003, *Gaspıralı İsmail Bey'den Atatürk'e Kültür Birliği*. İstanbul: Çantay.
- Sediq, Hüseyin Mehemedzade, 1991, *Mekteb i Movlavi*, Tehran.
- Sertkaya, Osman F. 2001, *Atatürk ve Türk Dili*, Türk Dili, Kasım 2001, 549.
- Slonim, Marc 1972, *Die Sowjetliteratur: Eine Einführung*, Stuttgart: Alfred Kröner.
- Stojkov, Stojko, 2003 *Nationalism And The Middle Ages: The Myth of Creation of Slavic-Bulgarian Nation In 9th-10th Century*, Hi-Story Magazine, Issue 1, June, Skopje.
- Süleymanlı, Ebulfez, 2006, *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, İstanbul: Ötüken.

- Şeker, Mehmet 2002, *Hayatı ve Realiteyi İnkâr Eden Edebiyat*, Yeni Safak 24.7.2002
- Şerefli, Ahmet Şerif 1993, *Tokmaklıdere Okul Kitaplığı ve Yakılan Kitaplar*, BTK 2, 30-33.
- Şerefli, Ahmet Şerif 2000: *Nâzım'ı anımsamak*, reportaasi 20.04.2000, Cumhuriyet Kitap.
- Şerefli, Ahmet Şerif 2002a, *Türk Doğduk, Türk Öldük*, Ankara: KB.
- Şerefli, Ahmet Şerif 2002b, *Bulgaristan'daki Türkler 1879-1989*, Ankara: KB.
- Şimşir, Bilal 1981, *Türk Harf Devriminin Türkiye Dışına Yayılması: Bulgaristan Türkleri Örneği*, Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu, TTK, Ankara, s. 187-206.
- Şimşir, Bilal 1986, *Bulgaristan Türkleri 1878-1985*, Ankara: Bilgi.
- Şimşir, Bilâl 1988, *The Turks of Bulgaria 1878-1985*, London: Rustem& Brother.
- Şimşir, Bilal 1989a, *Rumeliden Türk Göçleri I*, Ankara: TTK.
- Şimşir, Bilal, 1989b, *Rumeliden Türk Göçleri II*, Ankara: TTK.
- Şimşir, Bilal, 1989c, *Rumeliden Türk Göçleri III*, Ankara: TTK.
- Şimşir, Bilal, 1992, *Türk Yazı Devrimi*, Ankara: TTK.
- Şireliyev M. 1957, *Azerbaycan Dili Dialektlerinin Türk Dili Dialektleri ile Mukayiseli Öyrenilmesi*, TDK Bilimsel Bildiriler 1957. 191-208.
- Tacemen, Ahmet 1991, *Bulgaristan Türkleri 1878-1990*, TDAV, Adana-İstanbul.
- Tacemen, Ahmet 1995, *Türk, Fin-Uğor, Moğol-Mançu Toplulukları İnanışları Zemininde Bulgaristan Türkleri İnanışları veya Türk Kimliği*, Ankara.
- Tahsin, Muharrem, 1993, *Bulgaristan'da ve Bulgaristan Türkleri Arasında Türk Kitabı*, BTK, Sayı 9, 4-9.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi 1956, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul.
- Tata, Sabri 1993, *Türk Komünistlerinin Bulgaristan Macerası*, İstanbul: Boğaziçi.
- Tatarlı, İbrahim 1973, *Eski Türk Edebiyatı*, Sofya: Nauka i izkustvo.
- Tatarlı, İbrahim, *Bulgaristan'daki Türk Varlığı*, Balkanlardaki türk kültürünün dünü bugünü yarını Bursa 2002. s. 143-149.
- Tatarliyef, İbrahim 1960, *9 Eylül 1944ten Sonra Bulgaristan Türklerinin Edebiyatı – Antolojiya*, Sofia: Narodna Prosveta.
- Tekin, Şinasi 1965, *Uygur Edebiyatınının Meseleleri*, Türk Kültürü Araştırmaları II, TKAE, Ankara, s. 26-67.
- Tekin, Talat 1987, *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, Ankara: TDK.
- Tekin, Talat 1988, *Volga Bulgar Kitabeleri*, Ankara: TDK.
- Tekin, Talat, 1995, *Orhon Yazıtları. Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk.*, İstanbul: Simurg.
- Tekin, Talat, Mehmet Ölmez 1999. *Türk Dilleri – Giriş*, İstanbul: Simurg.
- Teodesievic, Mirjana 1987, *Yugoslavya Türklerinin basın dili üzerine lengüistik bir araştırma*, Türk Dilini Araştırmaları Yıllığı 1984, Ankara: TDK.
- Tezel, Hakkı 2000, *Razgrat Şehri: Anılar*, Ankara.
- The Bulgarians: Atlas*, 2001, Sofiya: Tangra.

- Tietze, A. 1991, Vartan Paşa, *Akabi Hikayesi*, İstanbul: Eren.
- Tilkoven i tsestoten retšnik na turskite litšni imena v Bilgariya, Sofya 2002.
- Todorova, Maria 2003, *Balkanları Tahayyül Etmek*, İstanbul: İletişim.
- Turan, Ömer 1998, *The Turkish Minority in Bulgaria 1878-1908*, Ankara: TTK.
- Türbedar, Erhan 2003, *Balkan Türkleri: Balkanlar'da Türk Varlığı*, Ankara: ASAM.
- Türker, Mehmet 2002, *Zulmün Ateş Çemberi*, İstanbul: Ufukötesi.
- Türker, Mehmet 2003, *Gölgedeki Kahraman*, İstanbul: Ufukötesi.
- Türker, Mehmet 2004, *Kalem Kılıçlaşınca Ömer Osman Erendorukun Edebi Kimliği*, İstanbul: Ufukötesi.
- Türker, Mehmet 2007, *Hazanda Son Yolculuk*, İstanbul: Çağrı.
- Uğurlu, Nurer 2007a (ed.) Mahmut Muhtar Paşa, Fazlı Necip, *Rumeli'yi Neden Kaybettik*, İstanbul: Örgün.
- Uğurlu, Nurer 2007b (ed.) *Tarihte Türklük*, İstanbul: Örgün.
- Ülker, Çiğdem 1998, *Makedonya Türk Öyküsünde Kimlik Sorunu* Ankara: KB.
- Ülküsal, Müstecib 1966, *Dobruca ve Türkler*, Ankara: TKAE.
- Ünal, Mehmet Naci 1998, *Romanya Dobruca Türkleri*, Ankara: KB.
- Üzüm, İlyas 2005, *"Ne Heybeli Ne Torbalı" Günümüz Bulgaristan Aleviliği*, İstanbul: Horasan.
- Vasary Istvan 2005, *Cumans and Tatars: Oriental Military in The Pre-Ottoman Balkans, 1185-1365*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Vedder, Ben 2000, *Was ist Hermeneutik?* Stuttgart: Kohlhammer.
- Yenisoy, Hayriye Süleymanoğlu 1996, *Bulgaristan Türkleri Şiiri*, Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi, Türk Şiiri Özel Sayısı V. Türkiye Dışı Çağdaş Türk Şiiri, Sayı: 531, Ankara: TDK. 449-578.
- Yenisoy, Hayriye Süleymanoğlu 1996b, *Bulgaristan Türklerinin Eğitim ve Kültürel Kalkınmasında Hizmetleri Geçen Azerbaycan Aydınları*, Bilig, 3, 13-19.
- Yenisoy, Hayriye Süleymanoğlu 1997, *Bulgaristan Türk Edebiyatı*, Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışında Türk Edebiyatları 8. Ankara-İstanbul: KB.
- Yenisoy, Hayriye Süleymanoğlu 1998, *Tarih Boyunca Slav-Türk Dil İlişkileri Türkçede ve Öteki Türk Lehçelerinde Slav Leksik Unsurları*, Ankara: TDK.
- Yenisoy, Hayriye Süleymanoğlu 1999, *Başlangıcından Bu Yana Bulgaristan'da Türkçe Eğitim*, Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni 20-24 Nisan 1998 Bildiriler, Ankara: TDK. 109-165.
- Yenisoy, Hayriye Süleymanoğlu 2002, *Bulgaristan Türk Çocuk Edebiyatından Örnekler*, Ankara: KB.
- Yenisoy, Hayriye Süleymanoğlu, 2006, *Sofya Üniversitesi ve Açılışının 50. Yıldönümünde Türk Filolojisi*, Öğretmenin Sesi, 15 Kasım 2006 Çarşamba.
- Yerasimos, Stefan 1995, *Milliyetler ve Sınırlar*, İstanbul: İletişim.

Yeşilova, Hasan 1997, *Bulgaristan Türkleri ve Osmanpazarı Bölgesi*, Ankara.

Yeşilova, Hasan 2000, *Osmanpazarı Omurtag Türkleri*, Ankara.

Yoloğlu, Güllü 1996, *Qaqouzlar*, Bakı.

Zachariadou, Elizabeth A., 1997, (ed.), *Osmanlı Beyliği 1300-1389*, İstanbul: TVYY.

Zachariadou, Elizabeth A., 1999, (ed.), *Sol Kol : Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia 1380-1699*, İstanbul: TVYY.

Zis, Avner, 1976, *Marxilaisen estetiikan perusteet*, Moskova: Kustannusliike Edistys.

Zürcher, Erik Jan 2003, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul, İletişim.

Lyhenteet

- ASAM Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi [Euraasian strateginen tutkimuskeskus]
 BTK *Balkanlar'da Türk Kültürü* [*Balkanilla turkkilainen kulttuuri*] immigranttijulkaisu, josta hyödynnetty muutama satunnainen numero.
 KB Kültür Bakanlığı [Kulttuuriministeriö]
 TDAV Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı [Turkkilaisen maailman tutkimussäätiö]
 TDK Türk Dil Kurumu [Turkin kieliseura]
 TKAE Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü [Turkkilaisen kulttuurin tutkimussäätiö]
 TTK Türk Tarih Kurumu [Turkin historiaseura]
 TVYY Tarih Vakfı Yurt Yayınları [Historiasäätiön kotimaanjulkaisuja]

Liite 1

Bulgarian kansandemokratiassa kotimaisten turkkilaisten kirjoittajien töitä julkaistiin viisikymmenluvulla vuosikirjoissa: *İlk adımlar* [*Ensi askeleet*] 1952, *Barış* [*Rauha*] 1953, *Gürleşen sesler* [*Voimistuvat äännet*] 1954, *Demet* [*Kimppu*] 1955, *Kaynak* [*Lähde*] 1957, *Çağlıyan* [*Vesiputous*] 1958, *Hikayeler* [*Novelleja*] 1959 ja *Şiirler* [*Runoja*] 1959. Viisikymmenluvulla kirjana julkaistiin lisäksi ainakin Selim Bilalofin novellikokoelma *Dirilen Saadet* [*Henkiinheräävä onni*] (1956) ja Nevzat Mehmedovin *Ayı Dayı* [*Karhueno*] (1959, runoja lapsille) sekä kotimaisia folklore-kokoelmia; mm. turkkilaisen *Köroğlu* [*Sokeanpoika*]-eepoksen Bulgarian versio ilmestyi Rıza Mollovin toimittamana vuonna 1957. Seuraavassa turkiksi julkaistu kotimainen kaunokirjallisuus vuosikohtaisesti 1960-1969. Şimşir 1986 on luettelon tärkein lähde.

1960

Hikayeler 1959-60 [*Vuosien 1959-60 novelleja*]

İbrahim Tatarliyef *Antologiya* [*Antologia*]

Ahmet Şerifof *Müjde* [*Ilouutinen*], runoja.

Salih Baklaciéf *Affet Beni* [*Anna minulle anteeksi*], novelleja

1961

Şiirler 1959-1960 [*Runoja 1959-1960*]

Hikayeler 1960- 1961 [*Vuosien 1960-1961 novelleja*]

Ali Murtazof *Dostluk* [*Ystävyys*], pitkä novelli.

Hasan Karahüseyinof *Sarhoş Gönül* [*Päihtynyt sydän*] runoja.

Kazım Memişef *Kalbimin Sesi* [*Sydämeni ääni*], novelleja.

Latif Aliyef *Bir Bahçeden Bir Bahçeye* [*Puutarhasta puutarhaan*], runoja.

Mehmet Müzekka Con *Yeni Günün Şarkıları* [*Uuden päivän lauluja*], runoja.

Salih Baklacı *Çay Boyunda* [*Virran varrella*], novelleja.

Süleyman Gavazof *Tanudığım İnsanlar* [*Tuntemani ihmiset*], novelleja.

1962

Şiirler-1961 [*Runoja 1961*]

Hikayeler 1961-1962 [*Novelleja 1961-1962*]

Mehmet Bekirof *Aya Namzet* [*Ehdolla kuuhun*], humoristisia kertomuksia.

Recep Küpçüef *Ötesi Var* [*Toinen puolikin on*], runoja.

Sabahattin Bayramof *Adresim Şudur* [*Tuo on osoitteeni*], runoja.

1963

Hikayeler 1962-3 [*Novelleja 1962-3*]

Ahmet Şerifof *Azın çoğu* [*Vähän paljous*], runoja.

Halit Aliosmanof *Dağlının Oğlu* [*Vuoristolaisen poika*], novelleja.

Lütfi Demirof *Şafak* [*Aamunkoitto*], runoja.

Sabri Demirof *Bildiklerden Birkacı* [*Muutama tiedetty*], humoristisia kertomuksia.

Sabri Tatof *Gün Doğarken* [*Päivän noustessa*], romaani.

1964

İbrahim Tatarliyef *Antoloji* [*Antologia*]Niyazi Hüseyinof *Köy Yankıları* [*Kyläkaikuja*], runoja.Mefkure Mollova *Şiirler* [*Runoja*] runoja.Mehmet Çavuşef *Yılların Serenadı* [*Vuosien serenaadi*], runoja.Mehmet Müzekka Con, *Alın Terim* [*Otsahikeni*], runoja.Nadiye Ahmedova *Mavi Kordelalı Güvercin* [*Sininauhainen kyyhky*], kertomuksia lapsille.Sabahattin Bayramof *Ahmet* [nimi], runoelma.Sabri Tatof *Köyün Haymanası* [*Kylän lurjus*], pienoisromaani.Salih Baklacf *Arda Dile Gelse* [*Jos Arda puhuisi*], pitkä novelli.

1965

1964'ün *Bıraktığı Şiirler* [*Vuoden 1964 novelleja*]1964'ün *Bıraktığı Hikayeler* [*Vuoden 1964 novelleja*]Ahmet Timişef *Aydınlık* [*Valoisuus*], novelleja.Ali Kadirof *Eserleri* [*Teokset*] novelleja.Durhan Hasanof *İnsan Kardeşlerim* [*Ihmisveljeni*], runoja.Halit Aliosmanof *Saçılan Kıvrımlar* [*Sinkoilevat kipinät*], romaani.Hüsmen İsmailof *Bekleyiş* [*Odotus*], novelleja.Muhiddin Mehmedeminof *Püsküllü Bela* [*Töyhdöllinen onnettomuus*], novelleja.Mustafa Mutkof *Sabah Yolcusu* [*Aamun matkaaja*], runoja.Nadiye Ahmedova *Güldalı* [naisen nimi], pienoisromaani.Osman Azizof *Büyük Ateş* [*Suuri tuli*], runoja.Ömer Osmanof *Yaralı Güvercin* [*Loukkaantunut kyyhky*], novelleja.Rıza Mollof *Olan Şeyler* [*Tavallisia asioita*], novelleja.Selim Bilalof *Gerçekleşen Emel* [*Toteutuoiva toive*], novelleja.Şahin Mustafaof *Vatan toprağı* [*Kotimaa*], runoja.

1966

1965'in *Bıraktığı Şiirler* [*Vuoden 1965 runoja*]1965'in *Bıraktığı Hikayeler* [*Vuoden 1965 novelleja*]Ahmet Şerifof *Şirin* [naisen nimi], pitkä novelli.Aliş Saidof *Bulutsuz Günler* [*Pilvettämiä päiviä*], runoja.Faik İsmailof *Ağarınca Tan* [*Aamunkohteessa*], runoja.Halit Aliosmanof *Yediveren Güülü* [*Seitsensatoinen ruusu*], novelleja.Hasan Karahüseyinof *Bir Günün Romanı* [*Yhden päivän romaani*], runoelma.İshak Raşidof *Yeşil Kuşak* [*Vihreä vyö*], pienoisromaani.Mehmet Beytullof *Aramızdakiler* [*Keskuudessamme olevat*], novelleja.Mehmet Davudof *Demette Bir Çiçek* [*Kimpussa yksi kukka*], runoja.Muharrem Tahsinof *Ayak Sesleri* [*Askelten ääniä*], novelleja.Naci Ferhadof *Dağlı ve Deniz* [*Vuoristolainen ja meri*], runoja.Nadiye Ahmedova *Solmuyan Karanfil* [*Kuihtumaton neilikka*], kertomuksia lapsille.Nevzat Mehmedof *Deniz* [*Meri*], runoja lapsille.Osman Salief *Hayat Yollarında* [*Elon teillä*], novelleja.Sabahattin Bayramof *Sokaklarım Çağrışımlar İçinde* [*Katuni täynnä miellelyhtymiä*], runoja.Süleyman Yusufof *Bir Uçtan Bir Uca Memleket* [*Kotimaa äärestä ääreen*], runoja.Şaban Mahmudof *Gerginlik* [*Kireys*], runoja.

1967

1966'nun Biraktığı Şiirler [Vuoden 1966 runoja]*1966'nun Biraktığı Hikayeler* [Vuoden 1966 novelleja]Ahmet Şerifof *Adım Adım Memleket* [Askel askeleelta kotimaa], retkikuvauksia.Hasan Karahüseynof *İç İçe* [Sisäkkäin], runoja.İshak Raşidof *Dostlar ve Düşmanlar* [Ystäviä ja vihollisia], runoja lapsille.İsmail Çavuşef *Dilek* [Toive], runoja.Nevzat Mehmedof *Üç Beygir* [Kolme oria], runoja lapsille.Ömer Osmanof *Birak Kocamı* [Jätä mieheni], novelleja.Recep Küpçüef *Ötesi Düş Değil* [Toinen puoli ei ole unta], runoja.Sabri Tatof *İki Arada* [Kahdessa välissä], romaani.

1968

1967'nin Biraktığı Hikayeler [Vuoden 1967 novelleja]Ahmet Eminof *Sensizliğine beraber* [Yhdessä sinuttomuutesi kanssa], runoja.Hasan Karahüseynof *Yiğitlik Özüdür Yiğidin* [Urheus urhon ydin], novelleja.İshak Raşidof *Ayrılırken* [Erotessa], romaani.Kemal Bunarcief *Yıllardan Sonra* [Vuosien jälkeen], novelleja.Latif Aliyef *Bir Yeşil Seviyorum* [Rakastan yhtä vihreää], runoja.Mehmet Bekirof *Yel Değirmeni* [Tuulimylly], Humoristisia kertomuksia.Mustafa Kahvecief *Hayat Yolcusu* [Elon matkaaja], novelleja.Süleyman Gavazof *Yol* [Tie], novelleja.

1969

1967'nin Biraktığı Şiirler [Vuoden 1967 runoja]Muharrem Tahsinof *Çarıklı Filozof* [Virsojalkainen filosofi], pakinoita.Ahmet Şerifof *Üçüncü adım* [Kolmas askel], runoja.